

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANA BİLİM DALI
ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DEMOKRASİNİN GELİŞMESİNDE ETKİN BİR
ARAÇ OLARAK YAZILI BASININ ROLÜ: CUMHURİYET,
HÜRRİYET, MİLLİYET VE TERCÜMAN GAZETELERİNİN
1950-1980 YILLARI ARASINDAKİ ASKERİ MÜDAHALELERE
YAKLAŞIMI**

113855

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. NURETTİN GÜZ**

**HAZIRLAYAN
İRFAN NEZİROĞLU**

**T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

KONYA 2002

TEŞEKKÜR

Şüphesiz sonuçlandırılmış her çalışma ve ulaşılmış her başarının arkasında teşekkür edilmesi gereken birçok insan vardır. Doktora çalışmamın başlangıcından sonuçlandığı ana kadar emeği geçen, maddi manevi desteğini esirgemeyen ve başarımla sevinen herkese teşekkür ediyorum. Yakın ilgisi, anlayışı ve teşviki ile bu çalışmanın başlamasından bitirilmesine kadar geçen sürede en büyük desteği sağlayan danışmanım Prof. Dr. Nurettin GÜZ'ün ismini özellikle zikretmek isterim. Bugünlere gelmemde büyük emekleri ve destekleri olan anne babamı da anmak isterim. Ayrıca yoğun çalışmalarım süresince bana her türlü anlayış ve kolaylığı sağlayan, akademik başarımla uğruna kendilerini ihmal etmeme tahammül gösteren eşim ve oğluma teşekkür ediyorum. Çalışma, Türkiye'de sivil-asker ilişkileri ve medya konusunda bundan sonra yapılacak araştırmalara mütevazî bir katkı sağlayabilirse bu benim için en büyük mutluluk olacaktır.

İrfan NEZİROĞLU

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
I. DEMOKRATİK REJİMLERDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ ve MEDYA	16
I.I. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR	16
I.II. SİVİL DENETİMİN TANIMI	22
I.III. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE SİVİL DENETİM KONUSUNDA BİRKAÇ ÖRNEK.....	28
I.III.1. ABD	29
I.III.2. Doğu Avrupa	31
I.III.3. İsrail	33
I.III.4. Türkiye.....	34
I.IV. DEMOKRATİK SİSTEMLERDE MEDYANIN YERİ VE SORUMLULUKLARI	36
I.V. KAMUOYUNUN OLUŞMASINDA MEDYANIN ROLÜ.....	43
II. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDEKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI (1950-1960).....	48
II.I. MÜDAHALELER	50
II.I.1. İhtilal Amaçlı Örgütlerin Doğuşu ve 14 Mayıs 1950 Seçimlerine Müdahale Niyetleri.....	50
II.I.2. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950)	52
II.I.3. Menderes'in Yüksek Komuta Kademesinde Yaptığı Değişiklikler (6 Haziran 1950)..	53
II.I.4. Orduda Yeniden İhtilal İçin Örgütlenmeler	53
II.I.5. Ethem Menderes'in Milli Savunma Bakanlığı Görevinden Alınması (11 Eylül 1955).....	57
II.I.6. 27 Ekim 1957 Seçimleri ve V. Menderes Hükümeti	57
II.I.7. Dokuz Subay Olayı (25-27 Aralık 1957).....	58
II.I.8. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Gürsel'in 13 Maddelik Muhtırası (3 Mayıs 1960) ...	59
II.I.9. Harbiyelilerin 15 ve 21 Mayıs Yürüyüşleri (15 ve 21 Mayıs 1960).....	60
II.I.10. Başbakan Menderes'in Eskişehir Havaalanında Subaylar Tarafından Protesto Edilmesi (25 Mayıs 1960).....	61
II.II. BASININ YAKLAŞIMI.....	62
II.II.1. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950).....	62
II.II.2. Menderes'in Yüksek Komuta Kademesinde Yaptığı Değişiklikler (6 Haziran 1950)..	63
II.II.3. 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 Seçimleri ile IV. (17 Mayıs 1954) ve V. Menderes Hükümetleri (25 Kasım 1957)	67
II.II.4. Ethem Menderes'in Milli Savunma Bakanlığı Görevinden Alınması (15 Eylül 1955).....	67
II.II.5. Dokuz Subay Olayı (25-27 Aralık 1957).....	68
II.II.6. Gazetelerde Yer Almayan Olaylar.....	69
II.III. DEĞERLENDİRME.....	70

III. 27 MAYIS 1960 DARBESİ, SONRASINDAKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI	73
III.I. MÜDAHALELER	73
III.I.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	73
III.I.2. Silahlı Kuvvetler Birliği (Ocak 1961)	74
III.I.3. Darbe Sonrası Siyasi Oluşumlara Müdahale	76
III.I.3.I. Milli Birlik Partisi Teklifi.....	77
III.I.3.II. Yeni Türkiye Partisi (12 Şubat 1961).....	78
III.I.3.III. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve Sonrasındaki Gelişmeler (11 Şubat 1961)..	79
III.I.4. Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961).....	81
III.I.5. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Devlet Başkanı Gürsel'e Ültimatomu (6 Haziran 1961) .	82
III.I.6. İdamların Onaylanması (15 Eylül 1961)	83
III.I.7. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve VIII. İnönü Hükümeti	85
III.I.8. Mürted Protokolü (21 Ekim 1961)	86
III.I.9. Çankaya Protokolü ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (24 Ekim 1961).....	87
III.I.10. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 9 Şubat 1962 Tarihli Protokolü	89
III.I.11. Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi (22 Şubat 1962)	89
III.I.12. Milli Devrim Ordusu Bildirisi (5 Ekim 1962).....	91
III.I.13. Siyasi Parti Liderlerinin Müsterek Beyannamesi: 27 Mayıs Milli Bir Devrimdir (11 Ekim 1962)	91
III.I.14. Üst Rütbeli 11 Havacı Subayın Görevden Alınması (3 Aralık 1962)	91
III.I.15. Genç Kemalistler Ordusu Örgütüne Bağlı 5 Subayın Tutuklanması (21 Nisan 1963)..	92
III.I.16. Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi (20-21 Mayıs 1963)	92
III.I.17. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Gürsel, Meclis Başkanı Sirmen ve Başbakan İnönü'ye İkaz Mektubu (12 Kasım 1964) ve Politikacılarla Basın Sahiplerini Suçlayan Demeci (3 Aralık 1964)	93
III.I.18. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi (28 Mart 1966) ...	96
III.I.19. Deniz Harp Okulu Subay Taburu Öğrencilerinin Bildirisi (2 Kasım 1968).....	96
III.I.20. 69 Deniz Subayı Bildirisi (23 Aralık 1969).....	96
III.I.21. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un Siyasi İçerikli Açıklamaları ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Muhtırası (24 Kasım 1970)	97
III.II. BASININ YAKLAŞIMI	98
III.II.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	98
III.II.2. Birinci ve İkinci Gürsel Hükümetleri (30 Mayıs 1960-20 Kasım 1961).....	116
III.II.3. Silahlı Kuvvetler Birliği (Ocak 1961)	117
III.II.4. Darbe Sonrası Siyasi Oluşumlara Müdahale	118
III.II.4.I. Yeni Türkiye Partisi.....	119
III.II.4.II. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve Sonrası (11 Şubat 1961).....	120

III.II.5. Yuvarlak Masa Toplantıları ve Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961).....	124
III.II.6. Basın Anlaşması	125
III.II.7. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e Ültimatomu (6 Haziran 1961).....	126
III.II.8. İdamların Onaylanması (15 Eylül 1961)	126
III.II.9. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve VTV. İnönü Hükümeti (20.11.1961).....	127
III.II.10. Çankaya Protokolü (24 Ekim 1961) ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (26 Ekim 1961).	129
III.II.11. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 9 Şubat 1962 Tarihli Protokolü.....	132
III.II.12. Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi (22 Şubat 1962).....	132
III.II.13. Siyasi Parti Liderlerinin Ortak Beyannamesi: "27 Mayıs Milli Bir Devrimdir" (11 Ekim 1962)	134
III.II.14. Milli Devrim Ordusu Bildirisi (5 Ekim 1962)	136
III.II.15. Üst Rütbeli 11 Havacı Subayın Görevden Alınması (3 Aralık 1962).....	136
III.II.16. Genç Kemalistler Ordusu Örgütüne Bağlı 5 Subayın Tutuklanması (21 Nisan 1963)	137
III.II.17. Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi (20-21 Mayıs 1963).....	138
III.II.18. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Gürsel, Meclis Başkanı Sirmen ve Başbakan İnönü'ye İkaz Mektubu (12 Kasım 1964) ve Politikacılarla Basın Sahiplerini Suçlayan Demeci (3 Aralık 1964).....	139
III.II.19. Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi (28 Mart 1966)	143
III.II.20. Deniz Harp Okulu Subay Taburu Öğrencilerinin Bildirisi (2 Kasım 1968)	143
III.II.21. 69 Deniz Subayı Bildirisi (23 Aralık 1969)	145
III.II.22. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un Siyasi İçerikli Açıklamaları ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Muhtırası (24 Kasım 1970)	146
III.III. DEĞERLENDİRME	150

IV. 12 MART 1971 MUHTIRASI ve 12 EYLÜL 1980 DARBESİ İLE İKİSİ ARASINDAKİ DÖNEMDEKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI..... 158

IV.I. MÜDAHALELER	158
IV.I.1. 12 Mart 1971 Muhtırası.....	158
IV.I.2. 1973 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	159
IV.I.2.I. Yüksek Komuta Konseyi Bildirisi (21 Şubat 1973).....	159
IV.I.2.II. Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler'in Adaylığı ve Seçim.....	160
IV.I.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979).....	162
IV.I.4. 12 Eylül 1980 Darbesi	163
IV.II. BASININ YAKLAŞIMI	164
IV.II.1. 12 Mart 1971 Muhtırası.....	164
IV.II.2. 1973 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	167
IV.II.2.I. Yüksek Komuta Konseyi Bildirisi (21 Şubat 1973).....	167

IV.II.2.II. Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler'in Adaylığı ve Seçim.....	169
IV.II.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979).....	176
IV.II.4. 12 Eylül 1980 Darbesi	180
IV.III. DEĞERLENDİRME	187
SONUÇ	190
EK: 27 MAYIS 1960 DARBESİNDEN SONRA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİYLE İLGİLİ CUMHURİYET VE MİLLİYET GAZETELERİNDE ÇIKAN KARİKATÜRLER.....	199
KAYNAKÇA	205

GİRİŞ

Bir ülkede demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde en etkili kurumlardan birisi medyadır. Yasama, yürütme ve yargının ardından “dördüncü kuvvet” olarak adlandırılan medyanın demokratik rejimlerde halka karşı birtakım sorumlulukları vardır. Medya bu sorumluluklarını yerine getirmemesi veya getirememesi halinde bağımsızlığı ve çok sesliliğe katkısı ile halk adına iktidarları denetleme fonksiyonu tartışma konusu olur. Bu çalışmanın konusu Türkiye’de demokrasinin gelişmesinde, etkin bir araç olarak yazılı basının nasıl bir rol oynadığıdır. Örnek olay olarak 1950-1980 yılları arasında sivil idareye karşı girişilen askeri müdahaleleri *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Tercüman* gazetelerinin haber ve yorumlarında nasıl ele aldıkları, müdahaleler karşısında nasıl bir tutum takındıkları ve bunu okuyucularına nasıl yansıttıkları incelenmiştir. Sivil asker ilişkilerinin boyutu demokratik gelişmişliğin tek göstergesi değildir. Ancak özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan demokrasilerin en önemli sorunlarından birisi askerlerin seçilmiş sivil idareci veya kurumlara müdahale ederek onların kararlarına tesir etmeleri veya daha ağır bir şekilde onları görevden uzaklaştırmalarıdır. Bu bağlamda Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde en sorunlu alan sivil asker ilişkilerinin demokrasinin gerektirdiği sağlıklı bir zemine oturtulamaması olmuştur.

Akademik çalışmalardaki en önemli husus araştırma sorusunu doğru oluşturabilmektir. İstatistikçi John Tukey’in ifadesiyle yanlış soruya tam bir cevap vermektense doğru soruya yaklaşık bir cevap vermek daha anlamlıdır.¹ Araştırma sorusu tam olarak Türkiye’de demokrasinin gelişmesinde etkin bir araç olarak yazılı basının 1950-1980 yılları arasında askeri müdahalelere karşı nasıl bir tutum aldığıdır. Soru kurulurken her sözcük özenle seçilmiştir. Özellikle müdahale sözcüğü askerlerin başta cumhurbaşkanı, parlamento ve hükümet olmak üzere sivillere yönelik darbe ve muhtıra dışındaki söz ve eylemlerini de kapsamaktadır.

Ana soru çeşitli yan sorularla desteklenmiştir. Örneğin demokratik rejimlerde sivil-asker ilişkileri ve medyanın rolü nasıldır, Türkiye’de nasıl olmuştur? Müdahalelerle ilgili farklı ve aykırı haber ve görüşlere ne ölçüde yer verilmiştir? İncelenen gazeteler tarafsız bir yayın gerçekleştirilebilmiş midir? Müdahaleler karşısındaki bir tavır alınmışsa bu tavır müdahalecilere mi, yoksa halka, halkın temsilcilerine ve temsilcilerinin oluşturduğu

¹ O R Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities* (Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1969), s.12.

kurumlara mı yakın olmuştur? Gazetelerin genel yayın politikası müdahalelere yaklaşımlarını nasıl etkilemiştir? Askeri idareler döneminde basın kamuoyu adına denetim yapma fonksiyonunu ne ölçüde yerine getirebilmiştir? Araştırma boyunca bütün veriler ana soru ve onu destekleyen yan sorulara cevap bulmak amacıyla toplanmış ve incelenmiştir.

Demokrasinin birçok tanımı yapılmakla birlikte hepsinde ortak olan iki temel husus vardır. Bunlar ortak karar verme sürecinde halk egemenliği veya halk denetimi ile bu denetimin kullanılmasında vatandaşların eşitliğidir. Devletlerin ne kadar demokratik oldukları bu iki özelliğin uygulamaya konulma derecesine bağlıdır. Dolayısıyla demokrasi bir derece olayıdır² ve bu, toplumu ilgilendiren konularla ilgili olarak ortak karar verme sürecinde siyasi eşitlik ve halk denetimi ilkelerinin hayata geçirilmesiyle doğru orantılıdır. Ortak karar verme sürecinin herhangi bir nedenle halkı dışarıda bırakacak bir şekilde kesintiye uğraması durumunda demokratik sistem zarar görür.

Gelişmiş Batı demokrasileriyle karşılaştırıldığında Türkiye’de özellikle sivil asker ilişkileri açısından hala bir demokratikleşme sorunu olduğu inkar edilemez. Sivil asker ilişkilerinin bir ucunda tam bir sivil denetim, diğer ucunda ise tam bir askeri denetim vardır. Türkiye’de demokratik dönem içerisinde tam bir sivil denetimin ne ölçüde sağlanabildiği tartışma konusudur. Öte yandan tam askeri denetimler de uzun süreli olmamıştır. Dolayısıyla müdahaleler Claude E. Welch’in ifadesiyle iki uç arasında kalan gri alanda gerçekleşmektedir.³ Tam da bu noktada medyanın destek verdiği taraf diğerinin hareket alanını daha fazla daraltma olanağına sahip olmuştur.

Devlet memuru konumunda olan askerlerin özellikle seçimle iş başına gelmiş hükümetler ve parlamento başta olmak üzere siyasi hayata müdahaleleri karşısında basının gösterdiği tepki o ülkenin demokratikleşmesi ile yakından ilgilidir. Basın hem iktidarların belirlenmesinde ve hem de onların iktidar etme süreçlerinde vatandaşların etkinliğini arttıran, bir bakıma yönetime katılımını sağlayan kurumdur.⁴ Başka bir ifadeyle basın vatandaştan iktidara ve devlete bir değişimin ve dönüşümün aracı olmalıdır. Böyle olması demokrasinin gereğidir. Devletin vatandaş şkillendirmek veya manipule etmek için kullandığı bir aygıt olmamalıdır. Değişik boyutlardaki bir çok askeri müdahalenin demokratik süreci kesintiye uğrattığı gerçeği dikkate alındığında gazetelerin müdahalelere yaklaşımının Türkiye’nin demokratikleşme süreciyle doğrudan ilişkili olduğu görülür.

² D Beetham ve K Boyle, *Demokrasinin Temelleri*, çev. Vahit Bıçak (Ankara, Liberte, 1998), s.2.

³ C. E. Welch, *No Farewell to Arms? Military Disengagement from Politics in Africa and Latin America*, (Boulder, Westview, 1987), s.12-13

⁴ N Bostancı, *Siyaset, Medya ve Ötesi* (Ankara, Vadi, 1998), s. 135.

Ayrıca çalışmanın kapsadığı 1950-1980 yılları arasında radyo ve televizyonun devlet tekelinde olduğu düşünülürse yazılı basın demokrasinin gelişmesine ve yerleşmesine katkıda bulunabilecek en etkin iletişim aracı olduğu görülecektir.

Çalışmanın önemi yazılı basının askeri müdahaleler karşısında sergilediği yaklaşım ve tutumla demokratik alanı genişletici mi, yoksa daraltıcı mı bir rol oynadığını araştırıyor olmasıdır. Türk halkının tarih boyunca devlet ve orduya verdiği kutsal değer her iki kurumu da tartışmaların dışında tutmuştur. Demokratik sürece askerler tarafından müdahale edildiği dönemlerde buna bir de basının desteği eklendiğinde nasıl bir durum ortaya çıkmıştır? Medyanın tavrı, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkısı hakkında da ipuçları verecektir. Gazetelerin incelenen otuz yıllık dönem içerisindeki yaklaşımları nasıl bir seyir izlemiştir? Gazetelerin askeri müdahaleler karşısındaki tutumları, doğru ve tarafsız haber vermek, farklı ve karşıt görüşlere yer vererek serbest bir düşünce ortamı sağlamak ve kamu adına iktidarı denetlemek görevleriyle ne ölçüde örtüşmüştür?

Bu çalışma gazete haberlerinin okuyucu üzerinde etkili olup olmadığını, gazetelerin kamuoyunun gündemini değiştirip değiştirmediğini veya bir suskunluk sarmalı oluşturup oluşturmadığını ortaya çıkartmayı amaçlamamıştır.

Araştırma Türkiye'deki sivil asker ilişkileri konusundaki literatüre iki önemli yenilik getirmeyi amaçlamıştır. Bunlardan ilki sivil asker ilişkilerinde sorun oluşturan ancak kıyıda köşede kalmış birçok müdahalenin ortaya çıkartılmış olmasıdır. Bu bağlamda daha önce yapılmış benzer çalışmalardan⁵ farklı olarak 27 Mayıs 1960 darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi dışında, araştırmanın kapsadığı 1950-1980 yılları arasında değişik boyutlarda yaklaşık birçok askeri müdahale saptanmıştır. Askerlerin hangi eylemlerinin niçin müdahale olarak tanımlandığı “Demokratik Rejimlerde Sivil-Asker İlişkileri ve Medya” başlıklı bölümde özellikle uluslararası literatüre atıf yapılarak detaylı olarak ele alınmıştır.

Askeri müdahalelere basının yaklaşımı, daha önce yapılmış akademik çalışmalardan sadece Nurşen Mazıcı'nın *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri* isimli çalışmasında kısmen incelenmiştir. Mazıcı araştırmasında gazetelerin 27 Mayıs 1960, 12

⁵ Ordu ve Siyaset ilişkisi hakkında yapılmış çalışmaların hiçbirisinde müdahaleler bu kadar detaylı bir şekilde yer almadı, bazıları ise çok kısa geçilmiştir. 1950-1980 yılları arasındaki müdahalelere yer veren çalışmalar için bakınız Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (İstanbul, Hil, 1996); William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (İstanbul, Hil, 1996); Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset* (İstanbul, İletişim, 1994); O. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika* (Ankara, Gündoğan, 1993); Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü* (İstanbul, İz, 1994); Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika* (Ankara, Ümit, 1995).

Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 müdahalelerine yaklaşımına kısaca değinmiştir. Bu çalışmanın getirdiği ikinci yenilik ise darbeler dahil saptanan tüm askeri müdahaleler karşısında gazetecilerin tavrının ilk defa bu kadar detaylı incelenmiş olmasıdır. Araştırmanın kapsadığı 1950-1980 yılları arasında müdahalelerin bir hafta öncesi ve sonrası olmak üzere dört gazetenin toplam 2 939 nüshasındaki haber ve yorumlar taranmıştır.⁶ Böylece gazetecilerin tutumları kendi yazdıkları haber ve yorumlar referans alınarak yoruma kapalı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Türkiye’de ilk çok partili seçimler 1946 yılında yapılmıştır. Ancak mülki idare amirlerinin denetiminde ve “açık oy gizli tasnif” şeklinde yapılan bu seçimlerin ne derece demokratik olduğu tartışmalıdır. Çalışmaya başlangıç noktası olarak 1950 yılının seçilmiş olmasının nedeni Türkiye’de gerçek anlamda ilk çok partili seçimlerin bu tarihte yapılmış olması ve ardından ilk defa bir muhalefet partisinin iktidara gelmesiyle birlikte askeri müdahale söylentilerinin ciddi bir şekilde başlamış olmasından dolayıdır. Araştırma 12 Eylül 1980 darbesi ile bitirilmiştir. Şüphesiz bu tarihten sonra da askeri müdahaleler devam etmiştir. Özellikle 28 Şubat 1997’deki Milli Güvenlik Kurulu kararları “post-modern bir darbe” olarak tanımlanmıştır. Bitiş noktasının 12 Eylül 1980 darbesi olmasının birkaç makul nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi 28 Şubat’ın bitmemiş bir süreç olması ve etkilerinin hala devam ettiği gerçeğidir. Ayrıca olaya araştırma sorusu ve genel amaç açısından bakıldığında 1950-1980 yıllarını kapsayan bir incelemenin yazılı basının tavrı hakkında yeterli bilgi sunduğu görülecektir. 1950-1980 arasındaki yazılı basın, yapısı itibarıyla da sonrasından ayrılmaktadır. Holding patronlarının medya patronu olduğu bugünkü durumun aksine incelenen dönemdeki gazete patronlarının hepsi gazetecilik mesleğinin içerisinde yetişmiş kişilerdir.⁷ Bu durum, basının askeri müdahalelere

⁶ Nurşen Mazıcı, doktora tezi olan *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri* (İstanbul, Gür Yayınları, 1989) isimli kitabında *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Tercüman* gazetelerinin 27 Mayıs 1960 darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesine yaklaşımlarını özet bir şekilde incelemiştir.

⁷ 7 Mayıs 1924 günü İstanbul’da yayına başlayan *Cumhuriyet* Gazetesi Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nabizade Hamdi tarafından kurulmuştur. Yunus Nadi, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra İkdâm ve Tasvir-i Efkar gazetelerinde yazı işleri müdürlüğü ve başyazarlık yapmış, Eylül 1918’de kendi gazetesi *Yeni Gün*’ü çıkarmış gazeteci patronudur.

Hürriyet Gazetesinin kurucusu Sedat Simavi 1916 yılında Hande, 1918 yılında Diken isimli dergileri yayınladıktan sonra 1920’de Dersaadet ve Payitaht gazetelerini çıkartmıştır. Ayrıca *Resimli Gazete* ve *7 Gün* dergisini de çıkartan Simavi 1 Mayıs 1948 tarihinden itibaren *Hürriyet* gazetesini çıkartmaya başlamıştır. Sedat Simavi’nin 1953 yılında ölümünden sonra oğulları Erol ve Haldun Simavi tarafından yayınlanmış, 1973 yılından itibaren de gazetenin kontrolü Erol Simavi’ye geçmiştir.

Milliyet Gazetesinin kurucusu Ali Naci Karacan gazeteciliğe 19 yaşında *Tasvir-i Efkar*’da başlamış ve muhabirlikten yazı işleri müdürlüğüne yükselmiştir. Daha sonra İkdâm ve Vakit gazetelerinde çalıştı. Akşam gazetesine ortak oldu. 1928 yılında *İkdâm* Gazetesini satın aldı. Ardından *Politika* ve *İnkılap* gazetelerini yayınladı.

yaklaşımı sosyal sorumluluk kuramını çerçevesinde anlama çabasını da anlamlı kılmaktadır.

Araştırmanın kapsadığı 30 yıllık dönem içerisinde birçok ulusal gazete yayınlanmıştır. Bunlar arasından rasgele değil bilinçli bir örnekleme⁸ yoluyla seçim yapılmıştır. Öncelikle yerel gazeteler inceleme dışı tutulmuştur. Ulusal yayın yapan gazeteler arasında seçim yapılırken araştırmanın başladığı ve bittiği dönemlerde var olan gazetelere öncelik verilmiştir. Böylece zaman içerisinde bir gazetenin genel yayın çizgisinde ne tür değişiklikler olduğu, farklı zamanlarda ve farklı durumlarda nasıl bir yaklaşım sergilediği incelenebilmiştir. Seçilen gazetelerin prestijlerinin ve tirajlarının yanı sıra soğuk savaş dönemine damgasını vuran sağ ve sol ideolojik ayrımları yansıtacak özellikte olmasına dikkat edilmiş, bu bağlamda *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin yanı sıra Demokrat Parti (DP)-Adalet Partisi (AP) çizgisine yakın gazete olarak *Tercüman*, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çizgisine yakın gazete olarak da *Cumhuriyet* gazeteleri taranmıştır.

Gazeteler incelenirken araştırmanın içerdiği otuz yıllık dönem boyunca sivil hayata askeri müdahale olarak belirlenen tarihlerin genellikle birkaç gün öncesi ve sonrası taranmıştır. Öncesinin taranmış olmasındaki amaç müdahalelere işaret eden yazıların varlığını saptamanın yanı sıra dolaylı yollarla müdahalelere zemin hazırlayan ve muhtemel müdahaleleri halk nezdinde meşrulaştıracak, kamuoyunu bilgilendirmekten çok yönlendirme amaçlı haber ve yorumların olup olmadığını ortaya çıkartmaktır. Olay sonrasındaki birkaç gün, basının yaklaşımını genel hatlarıyla ortaya çıkartmak açısından yeterli olacaktır. Darbe niteliğindeki daha ciddi müdahaleler için daha uzunca bir dönemi incelemek gerekmiştir. Müdahalenin hemen sonrasındaki yorumlar çoğunlukla gazetecilerin demokrasilerde askeri müdahalelerin varlığına yaklaşımına işaret etmektedir. Zaman uzadıkça yorumların odağı askeri müdahalelerden çok bu müdahaleleri yapan kişiler üzerine kayma olasılığı belirmektedir ki çalışmanın ana amacı bu değildir.

İncelenen metinler büyük ölçüde haberlerden ve yorumların yer aldığı köşe yazılarından oluşmaktadır. Ancak zaman zaman fotoğraflar ve karikatürler de dikkate

Tercüman Gazetesi 26 Mayıs 1955 günü İleri Matbaacılık Şirketi tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Ortakları arasında Muğla eski Milletvekili ve Tüccar Cemal Hünel, her ikisi de İktisat Doktoru ve Tüccar İzzet Zeki Baraz ve Semih Tanca, Ziraat Bankası Eski Müfettişi Reha Özakin, Bolu eski Milletvekili Zuhuri Danışman ve DP İzmir Milletvekili ve Tasvir-i Efkâr gazetesinin eski başyazarı Cihat Baban vardır. Gazete 1962 yılından itibaren Kemal Ilıcak tarafından çıkartılmaya başlanmıştır.

⁸ A Aziz, *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim* (Ankara, İletişim Araştırmaları Derneği, 1990), s. 44.

alınmıştır. Bu bağlamda özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında gazetelerde çıkan karikatürler dikkat çekicidir. Gazetelerde yer alan haber ve yorumlardan araştırma sorusu açısından değer taşımayan metinler, örneğin tavır ifadesi yer almayan yorumsuz resmi açıklamalar göz ardı edilmiştir.

İnceleme boyunca haberle yorum arasında bir ayrım yapılmıştır. Haberlerin mümkün olduğunca yönlendirmeden uzak, yorumsuz, nesnel ve olayı tanımlayan bir şekilde verilmesi esas alınmıştır. Gazetenin ve gazetecinin yaklaşımını ortaya çıkarmak amacıyla haberin veriliş tarzına, yapılan tanımlamalara, tasvirlerle ve kullanılan sıfatlara ve haber kaynağı ile ilgili bilgilere bakılmıştır. Köşe yazıları yazarların kişisel görüşlerini yansıttığından buradaki yorumların yönlendirici olması daha kabul edilebilirdir. Köşe yazıları incelenirken yazarın müdahaleye karşı nasıl bir tavır takındığı ve okuyucuya ne tür bir mesaj vermeye çalıştığına, yönlendirme yapıp yapmadığına bakılmıştır. Yazarla mesaj arasında anlamlı bağlar kurmak suretiyle mesajın kaynak-alıcı ilişkisine yönelik boyutları sorgulanmıştır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki çalışmanın amacı alıcıya yönelik çıkarımlar yapmak veya mesajın alıcı üzerindeki etkisini ölçmek değildir. O nedenle bu araştırma açısından mesajın alıcı üzerinde nasıl bir etki yaptığından çok nasıl bir etki yapmasının amaçlandığını sorusu daha anlamlıdır. Çalışma süresince vurgu sürekli olarak mesajın kaynağına, yani gazetelere ve gazetecilere yapılmıştır.

Gazetecilerin tutumuyla ilgili tarafsız, lehte ve aleyhte olmak üzere üç çeşit sınıflandırma yapılmıştır. Bu çerçevede incelenen haber ve yorumlarda öncelikle askeri müdahalelere genel olarak bir destek olup olmadığı ve destek varsa bunun nasıl ifade edildiği incelenecektir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki araştırma boyunca sınırlar zorlanmış ve ana soru açısından önem taşıyan her şeyin dikkate alınmasına çalışılmıştır. Buna rağmen birkaç noktayı açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Çalışmanın kapsamıyla ilgili zaman sınırlamasının gerekçesi yukarıda ifade edilmiştir. Seçilmiş dört gazete dışında daha fazla gazete taranabilirdi. Örneğin taramaya Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı *Ulus* gazetesi ile Demokrat Parti'nin yayın organı *Zafer* gazetesi eklenebilirdi. Ancak bu, iki nedenden dolayı yapılmamıştır. Birincisi 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından *Zafer* gazetesinin kapatılmış olmasından kaynaklanan teknik imkansızlıktır. İkinci ve daha önemli neden ise iç politik gelişmeler konusunda hükümet veya muhalefet lehinde doğrudan taraf olan parti yayın organı gazetelerin askeri müdahalelere yaklaşımının bu araştırmanın sorusuna aranan cevap açısından çok fazla önem arz etmemesidir.

Tarama yapılırken müdahale tarihlerinin öncesinde ve sonrasında bir haftadan daha uzun süre incelenebilirdi. Bunun yapılmamasının nedeni olay sonrasındaki ilk bir haftalık dönemin gazetelerin müdahalelere yaklaşımını ortaya koyması açısından yeterli görülmesidir. Zaten birçok olayla ilgili müdahalenin sonrasındaki iki-üç günden sonra haber çıkmamıştır. Bir diğer gerekçe de müdahalenin hemen ardından verilen ilk tepkilerin doğrudan müdahaleye bakışı yansımasıdır. Zaman içerisinde müdahaleyi yapanlar kamuoyu ve tabi ki gazeteciler tarafından daha iyi tanındıkça yaklaşımlar ve tutumlar müdahale merkezli olmaktan çıkıp müdahaleci merkezli olmaya doğru kaymaktadır.

Konuyla ilgili olarak incelenen dönemlerde aktif rol almış gazetecilerle, politikacılarla ve askerlerle mülakat yapılabilirdi. Bu iki nedenden dolayı yapılmamıştır. Birincisi bu kişilerin çoğunun artık hayatta olmayışdır. İkinci ve daha önemli neden ise araştırmanın konusunun özellikle gazetecilerin olayların üzerinden yıllar geçtikten sonraki değil, o zamanki yaklaşımlarıyla ilgili olmasıdır. Bu nedenle müdahalelerin hemen ertesinde gazetelerde yer alan haber ve yorumlar araştırma sorusu açısından daha değerlidir.

Bu araştırma bir tümevarım araştırmasıdır. Tekil önermelerden tümüle, öznelden genele ve parçadan bütüne gidilmiştir.⁹ Araştırmaya başlanıldığında sonuca yönelik herhangi bir ön bilgi mevcut değildi. Ana soruyu destekleyen varsayımlar üretilmiş ve bunların doğruluğu sınanmıştır. Varsayımlardan bazıları şöyledir:

Askeri müdahaleler gibi Türk demokrasinin en sorunlu alanında gazeteler ve gazeteciler kendileri muhalefet yapmadığı gibi muhalif yaklaşımlara haber ve yorumlarında yer vermemiş ve onları sapkın olarak tanımlayıp dışlayarak sağlıklı ve serbest bir tartışma ve düşünce ortamının oluşmasını engellemiştir.

Gazeteler, incelenen otuz yıllık süre içerisinde askeri müdahalelerin demokrasilerde yeri olmadığı tezi üzerinde durmamıştır. Tartışmaların temelinde müdahalelerin meşruluğundan ziyade kime karşı yapıldığı sorusu yer almıştır. Demokrasi-askeri müdahale ilişkisi gündeme getirildiğinde de daima “ama” ile başlayan cümlelerle kamuoyuna müdahalelerin normal olduğu mesajı verilmiştir.

Askeri müdahalelerle ilgili haberlerde nesnellik ve doğru haber ilkesi çoğu zaman siviller aleyhine ihlal edilmiş, sivillerle askerler arasındaki çatışmalarda gazeteciler güçlü olandan, yani askerlerden yana tavır almıştır.

⁹ O Türkdogan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul, MEB Yayınları, 1989), s.128

Tüm bu nedenlerden ötürü Türkiye’de sivil asker ilişkilerinin demokratik düzene oturtulamamış olmasında basının da rolü vardır.

Araştırma süresince içerik çözümlemesinin bir türü olan tutum/eğilim çözümlemesi yapılmıştır. İçerik çözümlemesinin çeşitli tanımları vardır. Bernard Berelson’a göre içerik çözümlemesi “iletişimin açık içeriğinin objektif, sistematik ve sayısal tanımlarını yapmak için bir araştırma tekniğidir.”¹⁰ Bir başka tanıma göre içerik çözümlemesi iletişimin açık özelliklerinden açık olmayan özelliklerine yönelik çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır.¹¹ Abraham Kaplan’a göre içerik analizi olarak bilinen yöntem bir söylemin bütünündeki anlamları sistematik ve niceliksel olarak ortaya çıkarmaya çalışan bir tekniktir.¹² Ole R. Holsti ise içerik çözümlemesini mesajın belirgin özelliklerinin sistematik ve nesnel olarak tanımlanmasıyla çıkarımda bulunma tekniği olarak tanımlamaktadır.¹³ Tanımlamalardaki çeşitliliğe rağmen içerik çözümlemesinde ortak olan üç esas unsur vardır. Bunlar nesnellik, sistematiklik ve genelliktir. Nicellik ve nitelik konusunda tartışmaya birazdan değinilecektir.

İçerik çözümlemesinin en önemli unsurlarından birisi öznel değerlendirmeler içermeyip nesnel olmasıdır. Araştırmacının kişisel eğilimleri veya düşünceleri içerik analizini etkilememelidir. Holsti’ye göre nesnelliğin testi aynı metodu kullanan başka araştırmacıların da aynı sonuca ulaşabilmesidir.¹⁴ Nesnellik, araştırma sürecindeki her bir aşamanın açıkça tanımlanmış ve formüle edilmiş kurallar çerçevesinde yürütülmesiyle mümkün olabilir. Nesnelliğin sağlanabilmesinde en önemli faktör metnin açık anlamının incelenmesidir. İçerik, yazarın okuyucuya ulaştırmak istediği mesaj hakkında bilgi verdiğinden Berelson mesajı incelerken açık içerik üzerinde durulmasının anlamlı bir iş olduğunu savunmaktadır.¹⁵ Holsti’ye göre açık veya gizli anlam sorunu iki boyutta incelenebilir. Öncelikle nesnel olmak içerikte açıkça yer alan sembollerin incelenmesini gerektirir. Dolayısıyla içeriğin aşıkâr olan, yani görünen yönü incelenir. Açık veya gizli anlam sorununun ikinci boyutu sonuçların yorumlanmasıyla ilgilidir. Burada mesajı gönderen veya alana yönelik bazı yorumlar yapılabilir. Satır aralarını okumak araştırmacının bilgi ve tecrübesiyle her türlü yorumu yapmakta serbest olduğu yorum

¹⁰ O Gökçe, *İçerik Çözümlemesi - Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995) s.16

¹¹ K Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (Beverly Hills, Sage,1980) s. 21

¹² B Berelson, “Content Analysis in Communication Research” in (ed.) P Marris & S Thornham, *Media Studies, A Reader* (Edinburgh Edinburgh University Press, 1999), s.202.

¹³ Holsti, s.14

¹⁴ Holsti, A.g.e., s. 4

¹⁵ Berelson, (1999), s.204

bölümüne bırakılmalıdır.¹⁶ Bu çalışmada Holsti'nin vurguladığı ayırım dikkate alınmış ve yorumlar çözümlemelerden bağımsız, ayrı bir bölümde yapılmıştır.

İçerik analizinin bir diğer özelliği ise sistematik olmasıdır. Başka bir ifadeyle çözümleme işlemi araştırmacının tezini destekleyecek şekilde değil, önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde yapılır. Çözümlemenin sistematik olması varsayımların formüle edilmesini, araştırma evreninin belirlenmesini, çözümleme ölçeğinin ve ölçme biriminin belirlenmesini, sınıflama sisteminin oluşturulmasını, araştırmanın güvenilirliğinin ve geçerliliğinin kontrolü konularını kapsamaktadır.

Üçüncü unsur olan genellik ilkesi bulguların bir teoriyle ilişkilendirilmesini ifade eder. İçerikteki bilginin saf bir şekilde tanımlanması fazlaca bir anlam ifade etmez. Çeşitli kriterlere göre karşılaştırmalar yapılmalıdır. Aksi takdirde araştırmanın basit bir indekseleme haline dönüşme riski vardır. Bu çerçevede bulgular, normatif medya kuramlarından sosyal sorumluluk modeli çerçevesinde yorumlanmıştır.

Berelson içerik çözümlemesi kategorilerini temelde ikiye ayırmaktadır. Bunlar “ne söylendiği kategorileri” ile “nasıl söylendiği kategorileri”dir.¹⁷ Birinci kısımdakiler iletişimin konusunu ortaya çıkartmayı amaçlayan konu çözümlemesi, iletişim konusunun bir konunun lehinde mi aleyhinde mi olduğunu saptamayı amaçlayan tutum/eğilim çözümlemesi, tutumların hangi kıstaslara göre belirlendiğini ortaya çıkartmayı amaçlayan standart çözümlemesi, mesajdaki amaç, istek ve beklentileri ortaya çıkartmayı amaçlayan değer çözümlemesi, amaçları elde etmek için kullanılan araçların belirlenmesine yönelik yöntem çözümlemesi, kişisel özellik çözümlemesi, eylemin failine yönelik özne çözümlemesi, adına açıklama yapılan kişi veya gruplara yönelik kaynak çözümlemesi ve son olarak iletişimin orijininin yerine yönelik orijin çözümlemesi. “Nasıl söylendiği kategorileri” de kendi içinde iletişim şekli veya tipi, ifade şekli, yoğunluk ve propaganda metotlarına göre değişik gruplarına ayrılır.

Bu araştırma bir iletişim sürecini incelemektedir. Her iletişim sürecinde temel bazı unsurlar vardır. Bunlar mesajın kaynağı (gönderici), kodlama süreci, mesaj, iletişim kanalı, mesaj alıcısı ve mesajı çözümlemedir. İçerik çözümlemesi yöntemiyle mesajın içeriğinden yola çıkarak kaynağa, alıcıya ve belli bir ortamda etkin olan görüşlere yönelik çıkarımlar yapılabilir.¹⁸ Bu araştırmanın odağında mesajın kaynağı vardır. Araştırmanın amacı

¹⁶ Holsti, s.12

¹⁷ Berelson, *Content Analysis in Communication Research* (New York, Haftern, 1984) s.146-168.

¹⁸ Gökçe, s.35-48.

mesajın alıcı üzerinde ne kadar etkili olduğundan ziyade mesajın ne olduğunun ve mesajla kaynak arasında ne tür ilişki kurulabileceğinin sorgulanmasıdır. Gazetecilerin müdahalelerle ilgili yönlendirmeleri alıcıları etkilemiş de olabilir, etkilememiş de olabilir. Bunu belirleyebilmek için kamuoyunun gündemi ile gazetelerin gündemini karşılaştırmak gerekir. Bu çalışma bir tutum/eğilim analizini hedeflemektedir. İletişimin bir tarafında gazeteciler, diğer tarafında bireyler vardır. İletişimin kaynağı gazeteler ve gazetecilerdir. Bu araştırmayı ilgilendiren kısım mesaj kaynağının alıcıyı etkilemek isteyip istemediği ve bunu haber ve yazılara yansıtıp yansıtmadığıdır. İletişim metni olan gazete haberleri ve köşe yazılarından yola çıkarak mesajın kaynağı olan gazetecilerin askeri müdahale karşısında tutumları ve eğilimleri çözümlenmeye çalışılacaktır.

Kaynağa yönelik çıkarımlarla ilgili olarak üç tür çözümleme yapılabilir. Konu çözümlemesinde amaç kurumların (örneğin gazetelerin) araştırma konusunu hangi ölçülerde ve hangi ağırlıklarda ele aldığına dair veriler elde etmektir. Nesnellik çözümlemesinde amaç kurumların araştırma konusunu nesnel olarak yansıtıp yansıtmadıklarını belirlemektir. Bu tür çözümlemelerde kurumların nesnelliği sorgulanır. Üçüncü tür çözümleme ise bu çalışmada kullanılan tutum/eğilim çözümlemesidir. Tutum/eğilim çözümlemesinde amaç kurumların herhangi bir olay hakkındaki tutumlarını, görüşlerini alıcıya aşılama amacıyla mesaja yansıtıp yansıtmadığı hakkında veri elde etmeye yöneliktir. Araştırmada gazetecilerin askeri müdahaleler karşısındaki tavırlarını saptadıktan sonra bu tutumu okuyucuya yansıtma ve dolayısıyla okuyucuyu yönlendirme, manipüle etme eğiliminde olup olmadıklarını ortaya çıkartmaktır.

Berelson'a göre tutum/eğilim çözümlemesinde temel soru iletişimin bir konunun lehinde mi, aleyhinde mi veya tarafsız mı olduğudur. İncelenen materyalin türüne göre tutum/eğilim lehte veya aleyhte olma çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Bunlar müsamaha veya mahrum bırakma (*Lasswell*, 1942), onaylama veya onaylamama (*Arnheim*, 1943; *Berelson&Salter*, 1946), lehte veya aleyhte (*Sussman*, 1945), olumlu veya olumsuz (*Bruner*, 1941; *Martin*, 1936), taraf veya karşı (*Foster&Fridrich*, 1937), iyimser veya kötümser (*Winship&Allport*, 1943), ferahlık veya rahatsızlık (*Dollard&Mowrer*, 1947) ve müspet veya menfi (*Asheim*, 1949).¹⁹ Bu araştırmada mesajın yönünü belirlemek için tam destekten tam muhalefete uzanan beş ayrı derecelendirme kullanılmıştır. Bunlar tam destek, şartlı destek, tarafsızlık, şartlı muhalefet ve tam muhalefettir.

¹⁹ Berelson, (1984), s.151.

Yazarın eğilimi haber ve yorumlarda değişik şekillerde ifade edilebilir. Örneğin yazar olayın taraflarından birisine daha yakın olabilir. Bu yakınlık açık bir destek şeklinde ifade edilebileceği gibi desteklenen tarafın davranışlarını veya politikalarını müsamahayla karşılama, onaylama, sempati duyma, tercih etme, olumlu tutum belirtme ve iyimserlik ifade etme şeklinde olabilir. Yazar taraflardan birisiyle dayanışma içerisinde olabilir veya açıkça düşmanlık yapabilir, gerilimli bir ilişkiye sahip olabilir, katılabilir veya katılmayabilir, öneride bulunabilir veya öneri isteyebilir, fikir verebilir veya fikir isteyebilir. Berelson eğilimin belirlenmesinde standartlara da vurgu yapmaktadır. Gazeteci taraflardan birisini hangi gerekçeyle onaylamaktadır? O tarafın güçlü veya güçsüz olmasından dolayı mı, yoksa yaptığına ahlaki olup olmadığından dolayı mı? Örneğin gazeteciler asker veya politikacılarla ilgili haber ve yorumlarında hangi kriterleri esas almışlardır? Güç mü, demokratik değerler mi ağır basmıştır?

İçeriğin nasıl ifade edildiğiyle ilgili Harold Lasswell üçlü bir sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre bir ifade sadece olan şeyleri anlatan bir olgu ifadesi olabilir, yazarın konuyla ilgili kişisel kanaatlerini yansıtan bir tercih ifadesi olabilir veya bir tanımlama ifadesi olabilir. Olayın anlatımıyla ilgili çeşitli alternatifler mevcuttur. Bir ifade doğru olarak sunulabilir, muhtemelen doğru diye sunulabilir, bir kanaat iddia olarak sunulabilir veya bir kanaat muhtemelen doğru bir iddia olarak sunulabilir. Haberin içeriği belirgin bir kaynaktan alıntılanmış dolaylı ifade veya kaynağı belli olmayan alıntılanmış dolaylı ifade olabilir. Haber belirgin bir kaynaktan doğrudan alıntı veya belirgin olmayan bir kaynaktan doğrudan alıntı şeklinde de olabilir.²⁰ Araştırma boyunca gazetecilerin haber kaynaklarında sivil ve askerlere ne sıklıkta ve nasıl yer verildiği da incelenmiştir.

Kullanılacak kategoriye tutum/eğilim çözümlemesi olarak belirledikten sonra nicelik-nitelik tartışmasına geçilebilir. İçerik analizinde sayısal değerler önemli bir yer tutar. Ancak içerik çözümlemesi sadece sayısal değerleri ortaya çıkartmaktan ibaret değildir. Bazen içeriğin nitel olarak çözümlenmesi nicel değerlerden daha önemli olabilmektedir. Nitel ve nicel çözümlemenin birbirine zıt değil, birbirini tamamlayan şeyler olduğunu iddia eden Holsti, içerik analizi tanımında kalitatif tekniğin kullanılıp kullanılamayacağı konusunda fikir ayrılığının varlığına işaret etmektedir.²¹ Kaplan ve Joseph M. Goldsen'in nicel içerik analizinden sonuçların mutlaka sıklık ifade eden sayısal değerlerle ifade edilmesini kastettiklerini belirten Holsti, buna karşılık Berelson'un "az",

²⁰ Berelson, A.g.e., s. 160.

²¹ Holsti, s. 5.

“çok”, “artma” gibi ifadeleri de kullandığını, üçüncü bir grubun ise nicel ve nitel değerler arasındaki farkı kabul ettiklerini ancak niteliksel sistematik doküman incelemelerinin içerik analizinin önemli ve muhtemelen daha ciddi bir şekli olduğunu savunduğunu belirtmiştir. Holsti’ye göre içerik analizini sadece numaralandırma sistemine mahsus kılmanın teorik ve pratik sorunlar yaratma ihtimali vardır. Holsti, Charles Osgood’a atfen ihtimal analizi (*contingency analysis*) tekniğinde materyalin kodlanmasının belli bir tavrın taranan dokümanda ne sıklıkta olduğundan ziyade olup olmadığına bakılması şeklinde olabileceğini belirtmiştir. Konuyu açıklamak için belli bir mesajın veya tavrın sadece olup olmadığının ölçüldüğü araştırmalardan örnekler vermiştir. Örneğin Siegfried Kracauer’e göre bazen sayısal olmayan metotlarla daha anlamlı çıkarımlar yapılabilir. Bu araştırmada da bir tavrın nasıl olduğu, ne sıklıkta ifade edildiğinden daha önemlidir. Müdahaleler karşısında sergilenen tavırlar genelde lehte olduğu için bunu sayısal değerlerle ölçmekten çok nasıl ifade edildiğine bakmak daha anlamlı olabilir. Nitel ve nicel metot arasına keskin bir sınır çizilmesine karşı çıkan Holsti’ye göre zaman zaman araştırmacı her iki metodu da kullanmak zorunda kalabilir. Berelson da böyle bir ayrıma karşı çıkmıştır.²² Berelson’a göre nitel içerik analizinde “sıklıkla”, “sürekli”, “daima”, “kuvvetle vurgulandı”, “keskin bir şekilde arttı veya azaldı” gibi ifadelerin kullanması kabaca nicel değerlere işaret eder. Mutlaka rakamların kullanılması gerekmiyor. Berelson’a göre nitel içerik analizi sıklık ölçümünden çok belli bir içeriğin, mesajın var olup olmadığı üzerine kurulmuştur. Ayrıca “var” veya “yok” da 1 ve 0 şeklinin başka bir ifadesi olarak kabul edilebilir.

Bu çalışma iletişimin kaynağına yönelik bir tutum/eğilim belirleme çalışmasıdır ve yöntem olarak kalitatif (niteliksel) içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Olaya kaynak, alıcı, mesaj üçgeninden bakılırsa amaç mesajın kaynağı gazetecilerin askeri müdahaleler karşısında nasıl bir tavır takındığı ve okuyucuya nasıl bir tavır yansıttığının çözümlemesidir. İçerik çözümlemesinin mutlaka sıklık ifade eden sayısal değerlerle yapıp yapılmaması ile ilgili kısaca niteliksel ve niceliksel içerik çözümlemeleri arasında kesin bir çizgi çekilemeyeceğini tekrar etmek yeterli olur. Bir çalışma her iki çözümlemeyi de kısmen kullanabilir. Burada önemli olan araştırma sorusudur. Gazetecilerin müdahaleler karşısındaki tutumları destek, tarafsız ve muhalefet olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Ancak konunun hassasiyeti nedeniyle muhalif tavırların çok az olduğu, bunların da dolaylı muhalefet şeklinde olduğu dikkate alınırsa bu çalışma bakımından rakamsal değerlerden çok tutumun nasıl ifade edildiğinin daha anlamlı olduğu görülecektir.

²² Berelson, (1984), s.116.

Niteliksel içerik çözümlemesi kullanınca sayısal çözümlemenin aksine ortaya nesnellik sorunu çıkmaktadır. Bu konudaki en ciddi eleştiri içeriğin niteliksel özelliklerinin araştırmacıyı nesnellikten uzaklaştırdığını şeklindedir. Bu yaklaşıma göre içerik çözümlemesi kalitatifleştikçe pozitivist anlayıştan uzaklaşmakta ve pozitivist olmayan yöntemler kullanılmaktadır. Bu da nesnelliğin önündeki en büyük engeldir.

Araştırma süresince nesnellikten uzaklaşmamak için metinlerin açık içeriği dikkate alınmıştır. Gizli ve mecazi anlamlardan uzak durulmuştur. Tutum ifadesinin net olmadığı metinler inceleme dışı tutulmuştur. Atıfta bulunulan haber ve yorumların tamamında gazetecinin tutumuna dair bir netlik vardır. Bu tutum yorumdan bağımsız, tarafsız bir şekilde saptanmıştır. Tarama yapılırken resmi açıklamaların yorumsuz olarak verildiği metinler de dikkate alınmamıştır. Ayrıca çözümleme kısmında içerik hakkında hiçbir yorum yapılmamıştır. İçerik olduğu gibi aktarılmıştır. Yorumlar çözümlemeden ayrı tutulmuştur. Önce her üç ana dönemin sonunda bir değerlendirme yapılmış, sonuç bölümünde de bulgulardan yola çıkarak çalışmanın tamamına yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Kaynaklar açısından araştırma üç ana bölüme ayrılabilir. “Demokratik Rejimlerde Sivil-Asker İlişkileri ve Medya” başlıklı bölümde çok büyük ölçüde yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Sadece medya incelenirken yerli kaynaklara da atıfta bulunulmuştur. 1950-1980 yılları arasındaki askeri müdahaleler için başta akademik kitaplar ve makaleler olmak üzere gazetecilerin, politikacıların ve askerlerin anılarıyla diğer basılı çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu bölümde bazıları Türkçe’ye çevrilmiş yabancı yayınlar da kullanılmıştır. Gazetecilerin müdahalelere yaklaşımının ele alındığı üçüncü bölümde ise bir iki istisna dışında tamamen günlük gazetelerden faydalanılmıştır.

Birinci bölümde demokrasilerde sivil asker ilişkileri ile medyanın rolü incelenmiştir. Öncelikle sivil asker ilişkileri konusundaki teorik yaklaşımlar ele alındıktan sonra sivil denetimin tanımı yapılmış, ardından da ABD, Doğu Avrupa ve İsrail örneklerindeki uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümün çalışma açısından en önemli yanı bir sonraki bölümde müdahale olarak tanımlanan birçok askeri eylem için teorik altyapı oluşturmaktır. Sivil-asker ilişkileri ve sivil denetimle ilgili Samuel Huntington, Morris Janowitz, Rebecca L. Schiff ve David Bland’ın kuramları incelendikten sonra ağırlıklı olarak Peter D. Feaver’ın teorisi üzerinde durulmuştur. Feaver’ın teorisi hem diğerlerine göre daha yeni ve hem de demokratik ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerini ABD örneğinden yola çıkarak daha net bir şekilde tanımlamaktadır. Feaver’a göre ordu hükümete bağlı

olmalıdır ve askerler kendilerini hükümetin hizmetinde görmelidirler. Bağlılık hükümetedir, devlete veya başka bir şeye değil. Sivil asker ilişkileri bir çeşit amir-memur ilişkileridir ve askerler halk tarafından seçilmiş hükümetlerin kararlarına uymak zorundadırlar. Çalışmada sivil asker ilişkilerinde tarafların konumunu belirlerken Feaver'ın yaklaşımı esas alınmıştır.

Feaver'ın modeli askerlerin daima hükümete itaat ettiğini varsaymaz. Demokratik ülkelerdeki sivil asker ilişkilerini oyun teorisi ile açıklanmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde hükümetle ordu mensupları arasındaki ilişki de bu yaklaşımla açıklanabilir. Türkiye'deki çok partili siyasi dönemde sivil asker ilişkileri sivil denetim ile askeri müdahale arasında gidip gelmiştir. Bu bağlamda ilişkiler özellikle Claude E. Welch'in gri alan olarak tanımladığı ne tam bir sivil denetim ve ne de tam bir müdahalenin olduğu alanda gerçekleşmiştir. Denge hükümet veya askerler lehine veya aleyhine sürekli değişmiştir. Tam da bu noktada basının tavrı hayati bir önem arz etmiştir. Özellikle askeri müdahaleleri tasvip eden haber ve yorumlar sivil asker ilişkilerinde demokratik teamüllerin yerleşmesini ve kökleşmesini engellemiştir. Bu bölümde ayrıca kamuoyunun oluşmasında etkin bir araç olarak medyanın demokratik rejimlerdeki yeri sosyal sorumluluk kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Böyle sivil asker ilişkilerinde olması gereken model sunulduktan sonra aynı işlem medya için de yapılmıştır.

İkinci bölümde Demokrat Parti dönemindeki (1950-1980) askeri müdahaleler ve gazetelerin bu müdahalelere yaklaşımı incelenmiştir. Bu ve sonraki bölümlerde önce müdahaleler, ardından basın yaklaşımı ve son olarak da o dönemdeki müdahalelerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Demokrat Parti dönemindeki müdahaleler ordu içerisindeki örgütlenmelerin ve bir ölçüde 27 Mayıs 1960 darbesine giden yolun tezahürleri olmuştur.

Üçüncü bölümde 27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrasında 12 Mart 1971 muhtırasına kadar geçen süredeki müdahaleler ve basın yaklaşımı ele alınmıştır. Özellikle darbenin ardından ilk üç yıl olmak üzere bu dönem askeri müdahalelerin yoğun olarak yaşandığı ve hissedildiği bir dönem olmuştur. Ayrıca müdahalelerin şiddeti Demokrat Parti döneminden daha ağır olmuştur.

12 Mart 1971 Muhtırası ile 12 Eylül 1980 darbesi ve ikisi arasındaki müdahaleler dördüncü bölümde birlikte incelenmiştir. 27 Mayıs sonrası ile karşılaştırıldığında

müdahalelerin sayısında bir azalma olduğu görölür. Ancak bu azalma sonuçta bir başka darbeyi önleyememiştir.

Her bölümün sonundaki değlendirmeler kısmında bulgular, dönemin özellikleri dikkate alınarak yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde ise kişisel yorumlara yoğun bir şekilde yer verilerek genel bir değlendirme yapılmıştır. Araştırmanın sonunda ek olarak 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası bazı gazetelerde çıkan karikatürlere yer verilmiştir.

I. DEMOKRATİK REJİMLERDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ ve MEDYA

Sivil-asker ilişkileri konusunda yoğun tartışmalar ve zengin bir literatür vardır. Bu tartışmaların özünde askeri müdahalelerin nedeni ve nasıl önlenebileceği ile sivil denetimin ne anlama geldiği soruları yer almaktadır. Tartışmaların bu çalışmayı yakından ilgilendiren kısmı sivil-asker ilişkilerinin demokrasilerde nasıl olması gerektiğidir.

Teorik yaklaşımlar arasında özellikle Feaver'ın ABD örneğini ele alan ve demokratik ülkelerde sivil-asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini inceleyen Hegemonya teorisi dikkat çekicidir. Bu bölümde öncelikle Feaver'ın teorisi açıklanacak, sonra da sivil denetimin tanımı yapılacaktır. Teorik altyapı kurulup kavramsal çerçeve netleştirildikten sonra Türkiye örneğini daha iyi anlayabilmek için çeşitli ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerine kısaca göz atılacaktır. Bu bölümün amacı Türkiye'deki sivil asker ilişkilerini incelerken ne tür eylem ve açıklamaların müdahale olarak kabul edilebileceği hususunda teorik bir zemin hazırlamaktır.

Demokrasilerde asker sivil ilişkileriyle ilgili teorik çerçevenin tanımlanmasının ardından medya – demokrasi ilişkisi sorgulanmıştır. Demokratik sistemlerde basının rolü, özellikle normatif medya kuramlarından sosyal sorumluluk modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece gazetelerin askeri müdahaleler karşısındaki tutumunu incelemeyen önce, bu tutumun nasıl olması gerektiği ortaya konulmuştur. Bu modelin seçilmiş olmasındaki en önemli faktörlerden birisi bugünün aksine dönemin gazete patronlarının gazetecilik mesleğinin içerisinden yetişmiş olmaları ve bu nedenle de kamuoyunun taleplerine ve beklentilerine daha duyarlı olacakları şeklindeki bir öngörü olmuştur.

I.I. Sivil-Asker İlişkilerine Teorik Yaklaşımlar

Sivil-asker ilişkilerini inceleyen teoriler genellikle askerlerin neden politikaya ilgi duyduğu ve müdahale ettiği ile sivil denetimin nasıl sağlanabileceği sorularına cevap ararlar. Örneğin Huntington'un teorisi askerin nasıl politika dışında tutulacağını açıklamaya yöneliktir. Huntington sivil denetimi öznel ve nesnel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Öznel denetim bir bakıma sivil gücün son derece güçlü duruma gelmesi demektir. Buradaki sivil güç kavramı hem hükümeti, hem de başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere toplumdaki diğer güçleri içermektedir. Öznel sivil denetim modelinde kontrol sivil kurumlar aracılığıyla yapılmaktadır.

Huntington'a göre sivil denetimi sağlayabilmenin yolu askerin profesyonelleşmesinden geçer. Huntington'un modelinin temelini nesnel sivil denetim teşkil eder. Modele göre orduda profesyonelleşme arttıkça gönüllü itaat de artar. Askerlere tanınan özerklik profesyonelleşmeye, profesyonelleşme politik tarafsızlığa, o da gönüllü itaate yol açar. Ana strateji ve askeri politikanın temel çerçevesini siviller çizer, operasyona ait taktik detayları askerlere bırakılır. Siviller detaylara müdahale etmez. Askeri konularda askerlerin bilgisine ve yeterliliğine güvenilir. Askerler tamamen güvenlik konuları ile meşgul olurlar. Siviller özerk bir askeri profesyonelleşme ve bağımsız bir askeri hareket alanının varlığını kabul eder. Askeri işlere müdahale profesyonelleşmeyi zayıflatır ve sonuçta nesnel sivil denetim ilkesine zarar verir.

Askeri işleri uzmanlarına bırakmanın rahatlığı ve güvenliğiyle siviller enerjilerini ekonomik, sosyal ve politik işlere ayırır. Askerler bu sivil alanlara müdahale etmezler.²³ Profesyonel ordu askeri konular dışındaki yetersizliğini kabul eder ve hükümete itaat eder.²⁴ Eğer askerler sivil konular hakkında göreceli olarak daha az bilgi sahibi olurlarsa sivillerden daha iyi yapamama korkusuyla müdahale etmekte isteksiz olacaklardır. Nesnel sivil denetim orduyu askeri anlamda güçlendirirken politik olarak zayıflatır. Yüksek derecede profesyonelleşmiş bir ordu meşru hükümetin emirlerini yerine getirmek için hazır bekler. Bu nedenle devlet bağımsız askeri alanı teşvik etmelidir. Askerin sivil gruplar tarafından politikanın içine çekilmesi bir yandan etkinliğini azaltır ve güvenliği tehlikeye düşürür, öte yandan askerleri politikaya müdahale etmeye teşvik eder.

Huntington'un modeli bugünkü durumu açıklamada yetersizdir. Askeri okullarda askeri eğitimin yanı sıra siyaset bilimi, hukuk, ekonomi ve işletme gibi alanlarda da dersler verilmektedir. Başka bir ifadeyle askerler kendi uzmanlıkları dışında sivillere ait birçok konularda da uzmanlaşmaktadır. Profesyonelleşmenin orduyu politikadan uzaklaştıracağı ve savunma konularında uzmanlaşmaya yönelteceği varsayılmıştır. Ancak burada iki temel sorun vardır. Birincisi ve Kohn'un Huntington'un formülündeki paradoks olarak tanımladığı sorun askerin özerkliği arttıkça gerçek anlamda sivil denetimin zayıflamasıdır. Nesnel sivil denetim askerin politikaya müdahalesini azaltabilir ancak öte yandan bu alanı tamamen askerlere bırakarak sivillerin askeri işler üzerindeki kontrolünü de zayıflatır. Sonunda askeri ve sivil sorumluluğun sınırlarının nerede ve nasıl başlayıp bittiği

²³ S P Huntington, "Democracy and Armed Forces: Reforming Civil-Military Relations" *Current*, Issue 380 (February 1996), s.1/6.

²⁴ S P Huntington, "Civil-Military Relations" *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. David. C. Sills, (New York, 1972), s.493.

konusunda daima bir anlaşmazlık olacaktır.²⁵ İkinci sorun ise aldıkları iyi eğitim nedeniyle askerlerin askerlik dışı konularda öne çıkmalarıdır. Yani bir yandan sivil savurma konusunu tamamen askerlere bırakarak bu konuya yabancılaşırken öte yandan askerler sivil uzmanlık alanlarına yakınlaşmaktadır.

Huntington'un modeli demokratikleşme sürecindeki ülkelerdeki sivil-asker ilişkilerini açıklamaktan uzaktır. Demokrasinin tamamen yerleşmemiş olduğu ülkelerde askerlerin profesyonelleşme ümidiyle denetimden uzak bırakılması telafisi güç veya imkansız sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde profesyonelleşme, müdahaleleri kişiselikten kurumsallığa dönüştürmüştür.²⁶ Türkiye'de ordunun profesyonelleşmesi politikaya ilgisini azaltmayıp tam tersine arttırmıştır. Demokratik değerleri özümsemiş toplumlar için uygun olabilecek bu yaklaşım, Kohn'un dediği gibi yine de risklidir.

Samuel Finer'a göre yalnız başına profesyonelleşme askerin siyasete müdahalesini önleyemez. Profesyonelleşmenin bazı özellikleri orduyu sivil idareyi devirmeye teşvik edebilir. Örneğin askerlerin kendine güveni artar, rahatlıkla darbe yapabileceği duygusuna kapılabilir. Ayrıca profesyonel ordularda kendilerini iktidardaki hükümetten çok devletin hizmetçisi görme ve böylece sivil liderlerin otoritesini zayıflatma eğilimi vardır.²⁷ O nedenle askerler sivil denetim ilkesine bağlı olmalıdırlar.

Huntington'un profesyonelleşme için kaçınılmaz gördüğü işbölümüne Janowitz karşı çıkmaktadır. Çünkü askerlik mesleği diğer mesleklerin ve kurumların da nüfuz ettiği ciddi bir dönüşüm süreci geçirmektedir. Janowitz'e göre sivil denetim ancak sosyalleşme süreciyle sağlanabilir.²⁸ Askeri işlerin her aşamasında sıkı bir sivil denetim gereklidir. Ordunun toplumun değerlerine sıcak bakması, sempati duyması sivil-asker iletişimini kolaylaştırır.²⁹ Janowitz karşılıklı anlaşmayı arttırmak için sivil toplum ile ordu arasındaki bağların arttırılmasının yararlı olacağını savunmaktadır.³⁰

²⁵ R H Kohn, *The Forgotten Fundamentals of Civilian Control of the Military in Democratic Government*, Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No 11, (Cambridge, Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, June 1997), s. 4/14.

²⁶ Welch, s. 35.

²⁷ S E Finer, *The Man on Horseback: The Role of Military in Politics* (New York, Preager, 1962), s.24-27.

²⁸ M Janowitz, "From Institutional to Occupational: The Need for Conceptual Clarity" *Armed Forces & Society*, vol.4, Issue 1 (November 1977), s.

²⁹ J A Williams, "The Military and Modern Society: Civil-Military Relations in Post Cold War America" *The World & I*, (September 1999, vol. 14, Issue 9, s. 2.

³⁰ Williams, A.g.e., s.4.

Schiff'in uyum teorisi de Janowitz'e benzer şekilde sivillerle askerler arasında karşılıklı anlayışa vurgu yapmaktadır.³¹ Bu kuram sivillerin orduyu kontrolü yerine askeri ve siyasal elit ile toplum arasında diyalog ve uzlaşmayı ön plana çıkarmaktadır. Üç grubun ordunun sosyal kompozisyonu, siyasi karar süreci, askere alma metodu ve ordu tipi gibi konularda fikir birliği içinde olmaları müdahale ihtimalini azaltır. Uyum teorisi sivil ve askeri kurumlar arasındaki sınırın karışmasını tavsiye etmediği gibi ayrımı da önermez.

Bland'a göre sivil denetimi sağlamanın aracı sivil ve askeri liderler arasında sorumluluğun paylaşılması ile mümkündür.³² Teori iki temel varsayım üzerine kurulmuştur. Birincisi ordunun yönetimi ve faaliyetlerinin yegane meşru kaynağının askeri yapı dışındaki siviller olduğudur. Buna göre ordu istediği gibi davranma hakkında sahip değildir. İkinci varsayıma göre sivil denetim değişen fikirler, değerler, şartlar, olaylar, kişilikler, kriz ve savaş baskısından kolayca etkilenen dinamik bir süreçtir. Richard Betts'e göre askeri liderler bu süreçte karar mekanizmasında yer almalıdırlar. Sivil yöneticilerin askeri liderleri göz ardı etmeleri halinde askerler yönetime yabancılaşırlar. Bland'a göre hükümet görüşlerini dikkate almayacak olsa bile üst düzey askeri komutanlarla istişare etmelidir. Sivillerle askerler arasında bir uzlaşma olması durumunda ancak istikrarlı ilişki mümkündür. Kurallar üzerindeki tek taraflı değişiklikler karşı tarafın buna direnmesine yol açacak ve belki şiddetli bir anlaşmazlık doğacaktır. İki taraftan sivil kanat en azından ulusal politikaları, savunma kaynaklarının dağıtımı politikasını ve nihayet güç kullanımı konusundaki kararı belirlemelidir. Askerler ise askeri doktrin, disiplin, iç işleyiş ve örgütlenme, general altı rütbelerin dağıtımı ve operasyonlarda birliklerin taktik yönetimi konularında söz sahibi olmalıdır. Bu ortak sorumluluk alanları yasalar ve normlar tarafından açıkça belirlenmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Huntington, Janowitz, Schiff, Bland ve burada yer verilmeyen birçok akademisyenin teorik çalışmalarının temelinde sağlıklı bir sivil-asker ilişkisinin nasıl sağlanabileceği sorusuna aranan cevap yatmaktadır. Huntington'un profesyonelleşme, Janowitz'in sosyalleşme ve Bland'in de sorumluluğun paylaşılması yaklaşımlarında sivil denetimle ilgili bir sorun yoktur. Yaklaşımların hepsi ordunun mutlak surette sivillerin kontrolünde olması gerektiğini savunmaktadır. Tartışılan şey bir miktar mesleki özerkliktir. Bu da ulusal savunma politikalarından ziyade ordunun

³¹ R L Schiff, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance." *Armed Forces & Society* 22 (Fall 1995), s.12-13.

³² D L Bland, "A United Theory of Civil-Military Relations" *Armed Forces & Society*, vol.26, Issue 1, (Fall 1999), s.2.

iç işleyişine yöneliktir. Feaver'ın teorisini yukarda kısaca bahsedilen ve bahsedilmeyen diğer teorilerden ayıran özellik onun daha çok demokratik bir ülkede sivil asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine vurgu yapmasıdır.

Sivil-asker ilişkisi konusundaki teorilerinin geliştirilemediğinden şikayet eden Feaver'a göre konu ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmış olmakla birlikte bunların neredeyse tamamı Huntington ve Janowitz tarafından otuz kırk yıl önce kurulan modeller hakkındadır. Oysa ne Huntington, ne de Janowitz sivil denetim sorununu tam olarak açıklayamamıştır. Dolayısıyla onların modelleri gelecek için rehberlik teşkil etmekten uzaktır.³³ Sadece darbeler üzerinde yoğunlaşan teoriler sivil-asker ilişkilerini yeterince açıklayamazlar. Bu nedenle yeni bir teorinin geliştirilmesi gerektiğine inanan Feaver kendi modelini kurmuştur. Feaver'ın modeli öncelikle Amerika Birleşik Devletlerindeki sivil-asker ilişkisini açıklamaya yöneliktir. Ancak Feaver, modelinin bütün demokratik ülkelere uygulanabileceğini söylüyor.

Feaver tarafından geliştirilen Hegemonya Teorisi sivil-asker ilişkilerini devam eden bir stratejik etkileşim süreci olarak değerlendirmektedir. Teoriye göre sivil-asker ilişkileri aracılığın dezavantajlarını uzmanlaşmanın avantajları ile dengelemek isteyen sivillerle başlar. Avantajlar askeri görevin uzmanlar tarafından ifa edilmesi nedeniyle sivil yöneticilere diğer işler için boş zaman ve enerji sağlamasıdır. Dezavantaj ise araçların (askerlerin) konumlarını halkın değil kendi çıkarları için kullanması ihtimalidir. Teoriye göre siviller özellikle güç kullanımı gibi alanlarda politika oluşturulmasında askerlere yetki devrederler. Sonra siviller devredilen yetkinin nasıl denetleneceğini belirlerler. Askerler de yetki devrini arttıracak, denetlemeyi azaltacak uyumlu politikalar izlerler.³⁴ Siviller askerlere güvenip yetki devrederken askerlerin sivil talepleri en iyi şekilde uygulayacaklarını kabul ederler. Siviller özellikle maliyetin yüksek olduğu, askeri uzmanlıkla yakından ilgili, kamuoyunca fazla önemsenmeyen konularda yakın zamanda bir çatışma olmaması durumunda askerlere yetki devrederler.

Feaver sivillerle askerler arasındaki ilişkiyi bir amir-memur, üst-ast ilişkisi olarak tanımlıyor ve bunu oyun teorisi ile açıklıyor. Oyun, zoraki denetlemenin birtakım maliyetlerinin olduğu bir ortamda sivillerin askerleri nasıl denetleyeceklerine karar

³³ P D Feaver, "The Civil-Military Problematique: [Samuel] Huntington, [Morris] Janowitz, and the Question of Civilian Control." *Armed Forces & Society* 23 (Winter 1996), s.2/20.

³⁴ Feaver, s.3/55

vermeleri ile başlıyor.³⁵ Siviller denetimin türüne karar verirken zoraki bir denetimin varlığı ve yokluğu durumunda askerlerin nasıl tepki vereceklerini dikkate alırlar. Zoraki denetlemede askerin hoşuna gitmeyecek bazı denetim mekanizmaları askere rağmen devreye sokulur. Sivillerin kararından sonra askerler o kararı kabul edip uymak veya kabul etmeyip bir şekilde uymama arasında tercih yaparlar. Askerler nasıl davranacaklarına karar verirken tavırlarının cezalandırılıp cezalandırıl-a-mayacağını dikkate alırlar. Sivillerde zoraki denetleme, askerlerde de bu denetime uymama dürtüsü olunca sorun çıkar.

Siviller denetleme mekanizmasına karar verdikten sonra askerler denetime uyma ile denetimden kaçma, sivillerin istediğini tam olarak yapmak ile sivil emirleri ihlal etme arasında bir karar verir. Askerlerin sivillerin istediğini sivillerin istediği şekilde tam bir ustalık ve titizlikle ve karar verme sürecinde sivillerin üstün rolünü güçlendirecek tarzda tam olarak yaparsa emre uydukları kabul edilir. Askerler tembellik, itaatsizlik veya önüne geçilebilir bir yetersizlik sebebiyle sivillerin istediğini yapmazsa veya sivillerin istediği şekilde yapmazsa veya sivillerin gelecek kararları verebilme yeteneğini baltalar tarzda yaparsa kaytarmış, denetimden kaçmış kabul edilirler. Sivillerin maliyetin düşük olduğunu ve örneğin basın ve sivil toplum kuruluşları gibi diğer kontrol araçlarının güvenilirliğinin zayıf olduğunu düşündüklerinde zoraki müdahale yolunu tercih etme ihtimalleri yüksektir. Askerler de tercihlerinin sivillerinkinden ciddi farklılıklar gösterdiğini veya cezalandırılma ihtimallerinin düşük olduğunu gördüklerinde genellikle emre uymama yolunu seçerler.

Siviller eğer ısrarlı bir denetim yaparsa itaatsizlik veya kaytarma olup olmadığını tespit ederler. İtaatsizliğin tespit edilmesi halinde iki türlü davranış sergilenir: itaatsizliği cezalandırma veya cezalandırmama. Burada sorun cezalandırmanın kaçınılmaz sonuç olmadığıdır. Zaman zaman siviller cezalandırmaktan kaçınabilirler veya askerler de cezalandırılmayacaklarını düşünebilirler. Feaver'a göre cezalandırma ihtimali sivil ve askerlerin göreceli güçlerine bağlıdır. Zoraki müdahale sorun çıkartır. Çünkü bütün bürokratlar gibi askerler de işlerinde özerklikten yanadır. Aynı şekilde kaytarma (kaçınma) da sorun çıkartır. Kaytarma cezalandırıldığında çatışma kaçınılmazdır. Kaytarma cezalandırılmasa bile böyle bir davranış demokrasi teorisinde idealize edilen mükemmel sivil-asker ilişkisinden sapma gösterildiği için sorun olmaya devam eder.

Feaver modelinin demokratik ülkelere genelleştirilebileceğini söylerken ordunun kimi patron gördüğü gibi önemli bir soruna işaret etmektedir. Model, askerlerin daima itaat

³⁵ P D Feaver, "Crisis as Shirking: An Agency Theory Explanation of the Souring of American Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society* vol.24, Issue3, (Spring 1998), s.2/18.

ettiğini varsaymaz. Ancak modelde kesin olan bir şey varsa o da askerlerin kendilerini hükümetin hizmetinde görmeleri gerektiğidir. Bağlılık hükümetedir, devlete veya başka bir şeye değil. Sivil asker ilişkileri bir çeşit amir-memur ilişkileridir ve askerler halk tarafından seçilmiş hükümetlerin kararlarına uymak zorundadırlar. Sivil denetimin tanımı hakkındaki bölüm müdahale olarak kabul edilebilecek eylemleri biraz daha belirginleştirecektir.

I.II. Sivil Denetimin Tanımı

Askeri müdahale deyince akla ilk olarak darbeler gelmektedir. Welch'e göre politikaya askeri müdahale genellikle zor/güç kullanılarak sivil hükümetlerin değiştirilmesi anlamında kullanılmaktadır.³⁶ Oysa demokratik sistemlerde askeri müdahale, hükümetlerin zor kullanılarak yıkılmasından daha fazla bir anlam ifade etmektedir. Sağlıklı sivil-asker ilişkilerinden bahsedebilmek için askeri darbelerin olmaması yeterli değildir. Darbe sorununu çözmek askerin tarafsızlığı ve genel denetim sorununu çözmek anlamına gelmiyor. Feaver askerlerin istediğimiz şeyleri yapıp yapmayacaklarını soruyor. Bir ordu darbe yapmadan da sivil denetimi zayıflatabilir.³⁷

Welch askeri müdahale ile sivil denetim arasında kalan bir “gri” alanın varlığına işaret etmekte ve bu alanı askerin politikaya katılımı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım günümüzdeki sivil-asker ilişkilerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Çünkü birçok ülkedeki politik durum ne tam bir askeri müdahale ne de tam bir sivil denetim koşullarına uymaktadır.³⁸ Askeri müdahale olmamasına rağmen askerlerin politikada etkin rol oynamaları birçok ülkede politik yaşamın müdahale ile sivil denetim arasındaki gri alanda gerçekleşmesine yol açmaktadır. Welch'in gri alan olarak tanımladığı askerin politik katılımı Türkiye’de çoğu kez sivil hükümetlere rağmen olduğundan ve demokratik seçimlerle iş başına gelmiş hükümetlerin tavır, tutum ve politikalarını yeniden gözden geçirmelerine veya değiştirmelerine yol açtığından bu tür “katılımlar” müdahale olarak değerlendirilmiştir.

Otto Pick, Stefan Sarvas ve Stanislav Stach sivil-asker ilişkilerini ordu ile toplum arasında resmi ve gayri resmi ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır. Bu ilişki resmi düzeyde ordunun toplum içerisindeki pozisyonunu belirleyen kanunlar ile toplum tarafından

³⁶ Welch, s.12

³⁷ Feaver, (Winter 1996), s.4/20

³⁸ Welch, s.12-13

uygulanan kontrol mekanizmalarını içermektedir. Gayri resmi düzeydeki ilişkilerden kasıt ordu ile politikacılar, siyasi partiler, iş dünyası, basın ve halk arasındaki resmi olmayan ilişkilerdir.³⁹ Marina Caparini'ye göre ilişkileri askeri kurum ile hükümet, kamuoyu liderleri ve toplum arasındaki etkileşimler oluşturmaktadır.⁴⁰

Sivil denetimden kasıt temel kararların sivillerin başında bulunduğu hükümet tarafından verilmesi ve askerlerin de bu kararlara uyması, gereklerini etkin bir şekilde yerine getirmesidir. Nihai güç hükümet başkanındadır.⁴¹ Teorik olarak ulusal güvenlik dahil hükümetin bütün kararları silahlı kuvvetler üyeleri dışındaki görevliler tarafından oluşturulmalıdır. Bu görevliler demokrasilerde halk tarafından seçilen temsilciler veya onların atadıkları kişilerdir. Demokrasinin gereği, idari yapıda aralarında askerlerin de bulunduğu seçilmemişlerin (atanmışların) seçilmişler tarafından yönetilmesidir.⁴² Prensip olarak sivil denetim mutlak ve kuşatıcıdır. Sivil liderler tarafından görevlendirilmedikçe askerlerin hiçbir karar alma yetkileri ve sorumlulukları yoktur. Kohn'a göre askerlerin seçilmiş siviller tarafından kontrol edilmesi esastır. Ordu toplumu tanımlamak için değil, savunmak için vardır. Bir ülkede demokrasi olmadan sivil denetim sağlanmış olabilir ancak demokrasinin olabilmesi için sivil denetimin mutlaka olması gerekir.⁴³

Caparini sivil denetimi halk egemenliğine dayalı sivil kurumların , askeri liderler dahil savunma ve güvenlik politikasını oluşturan süreçte üstün olması olarak tanımlamaktadır. Sadece demokratik yollardan seçilmiş veya atanmış siviller meşru olarak ve halk adına politika belirleyebilir ve uygulayabilirler. Seçilmişler sadece kendilerini seçenlere karşı sorumludurlar.⁴⁴ Kenneth W. Kemp ve Charles Hudlin sivil denetimin iki temel prensibinden bahsediyor. Birincisi hükümet politikasının amaçlarının siviller tarafından belirlenmesidir. Askerler politika yapıcısı değil, uygulayıcılarıdır. İkincisi amaçlarla araçlar arasındaki sınırın siviller tarafından belirlenmesidir.⁴⁵

³⁹ O Pick, S Sarvas ve S Stach, "Democratic Control Over Security Policy and Armed Forces", *Centre for Security Studies and Conflict Research website*, <http://www.fsk.ethz.ch/publ/zuercher/zu_41_ch3.htm>, s.3/31

⁴⁰ M Caparini, "The Challenge of Establishing Democratic Civilian Control Over the Armed Forces of Central and Eastern Europe", *Canadian Defense Quarterly*, (Winter 1997), s.16.

⁴¹ Welch, s.12

⁴² N Momayezi, "Civil-Military Relations in Turkey", *International Journal of World Peace*, 15:3 (1998), s.10

⁴³ R H. Kohn, "How Democracies Control the Military." *Journal of Democracy* 8 (October 1997), s.141-142.

⁴⁴ Caparini, s.17

⁴⁵ K W Kemp ve C Hudlin. "Civil Supremacy over the Military: Its Nature and Limits." *Armed Forces & Society* 19 (Fall 1992), s.2/13.

Etkili bir sivil denetimin dört temel ayağı vardır. Başta anayasa olmak üzere kanunlarda sivil ve askeri yetkililerin sorumluluklarının açık olarak tanımlanması, savunma bütçesinin kontrolü aracılığıyla parlamentonun orduyu denetlemesi, sivil bir savunma bakanı tarafından genelkurmay ve askeri komutanların denetimi ve nihayet ordunun toplum nezdinde bozulan imajının düzeltilmesidir.⁴⁶

Richard H. Kohn sivil denetim için iki temel kıstas belirlemiştir. Birincisi toplumdaki sivil gücün, yani hükümetin sivillerin elinde olmasıdır. İkincisi içerde ve dışarıda, barış veya savaş zamanında, temel strateji gibi önemli veya daha detay ve önemsiz konularda politikaların ve uygulamaların devlet başkanı, hükümet, parlamento gibi sivil otoriteler tarafından belirlenmesidir. Kohn'a göre her türlü karar siviller tarafından alınmalıdır. Siviller daha az veya daha çok bilgili, daha az veya daha çok tecrübe sahibi, daha az veya daha çok dürüst ve samimi, daha az veya daha çok açık görüşlü olabilirler. Ancak sivil ve asker arasındaki sınırı siviller belirlemelidir. Sivil denetimdeki gerçek sorun askerlerin hükümetin sadece askeri politika ve savaş değil, dış politika, ekonomi, savunma ve sosyal politikalar gibi konulardaki kararlarında göreceli ağırlığı ve etkisidir.⁴⁷

Kohn bir başka makalesinde sivil denetimin dört temel üzerine oturduğunu söylüyor. Bunlardan birincisi demokratik yönetimdir. Kohn'un demokratik yönetimden kastı hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler, hükümetin barışçı yollardan değişmesi için sağlam bir metot, hükümet ve görevlilerin seçimi için elitlerin ve halkın gözünde meşru olan çalışır pratiklerdir. Devlet, ordunun rolünü açıkça tanımlamalıdır. Ordu kendi görevlerini veya amacını belirleyemez. Ordunun dış güvenlikle sınırlı kalması için her türlü çaba sarf edilmelidir. Böylece içerde taraf olmaktan çıkartılıp tüm toplumun temsilcisi olur. Ordu kendisini halkın koruyucusu olarak görmelidir. Halk da orduyu böyle görmelidir.⁴⁸ İkinci olarak ordu sadece başbakan veya devlet başkanına değil, hükümetin bütün kurumlarına karşı sorumlu olmalıdır. Üçüncü olarak ordunun müdahalesini önleyebilmek için bir karşı güç olmalıdır. Bu toplum içerisinde oluşturulmuş polis veya milis gibi ayrı bir silahlı güç olabilir. Ayrıca yasadışı hareketlerin kişisel aşağılanma, emeklilik, ceza, tutuklanma, yargılanma, mahkum olma, cezaevine düşme gibi suçunun karşılığı olan ceza ile mutlaka cezalandırılacağını bilmesi de askerler için caydırıcı unsurlardır. Aynı şekilde ayaklanma veya darbenin bir iç krize yol açacağı, silahlı halk tarafından karşı konulacağı veya

⁴⁶ Sarvas&others, s.4/31

⁴⁷ R H Kohn, "Out of Control: The Crisis in Civil-Military Relations" *National Interest*, No.25, s.11/12 (Spring 1994)

⁴⁸ Kohn, (October 1997), s.144

vatandaşların yasal olmayan emirlere itaat etmeyeceğinin bilinmesi sivil denetim için etkili bir mekanizma olabilir.⁴⁹ Nihayet siyasi tarafsızlığı benimsemiş bir ordu da sivil denetimin temelini oluşturur.

Janowitz sivil denetimi devletin veya kurumların kontrolünden çok toplumsal bir denetim mekanizması olarak görüyor. Siyaset bilimcilere göre kurumsal sivil denetim sivil-asker ilişkilerinin özünü oluşturuyor. Sosyologlara göre sivil-asker ilişkileri sivil ve askeri kurumların entegrasyonu ile ilgilidir.⁵⁰

Sivil asker ilişkilerindeki açmaz bir yandan dış güvenlik için ordunun güçlendirilmesi, diğer yandan da sivillere bağlılığının sağlanmasıdır. Feaver'ın tespitiyle dış düşmanlara karşı güçlü bir orduya sahip olmak gerekir. Ancak güçlü ordu, hükümet için bir tehlike oluşturabilir. Feaver sivil-asker ilişkilerindeki bu paradoksu şöyle açıklıyor: “Başkalarından korktuğumuzdan dolayı bizi koruması için bir şiddet kurumu oluşturuyoruz ancak sonra da bizi koruması için oluşturduğumuz bu kurumdan korkuyoruz.”⁵¹

Sivil denetimin gücünün en önemli göstergesi sivil ve askeri tercihler çatıştığında hangisinin üstün geleceğidir. Eğer siviller baskın çıkarsa sorun yok, ordu baskın çıkarsa sorun var demektir. Genellikle askeri tercihlerin galip çıktığı durumlarda siviller zayıf konumdadır. Eğer askerlerin tercihi sadece bazı zamanlar baskın çıkıyorsa yine tam bir sivil denetimden bahsedilemez ancak sorun daha az ciddidir. Eğer çoğu zaman sivil kararlar galip geliyorsa sivil bir kontrolden söz edilebilir.⁵² Kohn bu noktaya biraz daha açıklık getirerek sivil denetimi anlamanın, varlığını ölçmenin ve etkinliğini takdir etmenin en iyi yolunun savaş, iç güvenlik, dış savunma ve askeri politika gibi konularda karar verilirken sivillerle askerlerin göreceli etkinliğinde yattığını söyler.⁵³ Desch'e göre sivil-asker ilişkilerinin düzeyinin en iyi göstergesi sivil ve askeri tercihler arasında bir çatışma olması durumunda kimin baskın olduğudur.⁵⁴

Yehuda Ben Meir'e göre ordu sivillere tavsiyelerde bulunabilir, hükümet içerisinde askerlerin çıkarlarını temsil edebilir ancak askeri çıkarları veya görüşleri sivil otoriteyi

⁴⁹ Kohn, A.g.e., s.145

⁵⁰ Feaver, (Winter 1996), s.12/20

⁵¹ Feaver, W90, s.2/20

⁵² M C Desch, “Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control” *Armed Forces & Society*, vol.24, Issue 3, (Spring 1998).s.2/12

⁵³ Kohn, (October 1997), s.143

⁵⁴ M C Desch, *Conference on Civil Military Relations and Consolidation of Democracy*, (National Endowment for Democracy's International Forum for Democratic Studies and the George C. Marshall European Center for Security Studies, March 13-14, 1995), web adresi <http://www.ned.org/forum/reports/civil_mi.html>

sarsacak şekilde alenen savunmamalıdır.⁵⁵ Torik olarak savaşta ve barışta kararlar halk tarafından seçilenler veya seçilenlerin atadığı siviller tarafından yapılır veya onaylanır. Bütün kararları siviller verir. Temel kartlar sivillerin elindedir. Ne zaman, nerede ve nasıl oynayacaklarına onlar karar verirler. Ve istedikleri zaman kuralları değiştirebilirler. Ancak gerçek oldukça farklıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı askeri kurumlar önemli bir güç elde etmiş ve uzun yıllar sivil denetimin olduğu demokrasilerde bile kayda değer bir özerklik kazanmıştır.⁵⁶

Robert E. Hunter'a göre sağlıklı bir asker-sivil ilişkilerinin belli gerekleri vardır. Bunlar;

- Yürütme ve yasama organlarının sorumluluklarının net olarak belirlendiği düzgün bir anayasal ve yasal yapı,
- Askeri kurumlar ve Savunma Bakanlığında sivillerin açık ve belirgin önceliği ve üstünlüğü
- Güçlü bir parlamenter denetim
- Parlamenterleri temel konular üzerinde bilgilendirecek daimi profesyonel uzmanların istihdam edilmesi
- Savunma politikalarının ve bütçesinin şeffaflığı
- Hükümet içinde ve dışında savunma konularında uzman bir siviller grubunun oluşması
- Adil ve etkili bir askeri yargı sistemi
- Ulusal güvenlik ve askeri konularda açık ve bilgilendirici ulusal tartışma olması.⁵⁷

Deborah Avant'a göre değişik teorik yaklaşımlar iyi asker-sivil ilişkileri konusunda farklı görüşler ileri sürer. Bunlardan bazıları tutarsız olabilir. Bazılarında sorun olsa da her birinde şu konulara vurgu ortakdır:

- Sivil ve askeri alanların ayrılması, sivillerin politikayı belirlemesi ve askerlerin uygulaması

⁵⁵ Kohn, (October 1997), s.146

⁵⁶ Kohn, (1997), s.3-4/14

⁵⁷ R E Hunter, "Civilian Control of the Military in Democracies", *US Department of State Dispatch*, v. 7, n. 22, (May 27, 1996), s.3

• Sivillerle askerler arasında benzer sosyal ve politik geçmiş bulunması, sivil ve askeri değerler arasında anlamlı bir birleşme olması

• Sivillerle askerler arasındaki ilişki hakkında ortak (paylaşılmış) beklentiler olması⁵⁸

Desch darbe ihtimalinin zayıf olmasının sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı olduğu anlamına gelmeyeceğini söylüyor. Ayrıca gelişmiş endüstriyel ülkelerde darbe olması/olmaması ikilemi pek geçerli değildir. Desch başka bazı göstergeler üzerinde durmaktadır. Bunlar ordunun askeri alan dışındaki nüfuzu ve rolü, sivil hükümet ile ordu arasındaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların ele alınışı, sivil politikacılar ile askeri liderlerin birbirlerine karşı tavırları ve karar mekanizmasının işleyişidir.

Huntington'a göre modern bir devlette ordudaki üst düzey askerlerin üç ana görevi vardır. Birincisi idari yapı içerisinde askerlerin ihtiyaçlarını temsil etmek ve gündeme getirmektir. İkincisi politika üretiminde orduyu ilgilendiren alanlarda görüş bildirme ve tavsiyelerde bulunmak, üçüncüsü de siyasilere ordu ile ilgili kararlarını uygulamaya koymaktır. Eğer bir ülkede askerler hükümeti düşürmek için güç veya nüfuzunu kullanıyorsa veya hükümet politikasının özünü belirleyebiliyorsa orada sivil denetim yok veya çok zayıftır.⁵⁹ Sivil denetimin birtakım şartları vardır. Bunlar tepesinde hükümet başkanının olduğu net bir komuta zinciri, savaşın ne zaman başlayıp ne zaman biteceği hususunda seçilmiş sivillerin karar vermesi ve askeri politikanın seçilmişler tarafından yapılması.⁶⁰

Finer sivillerle askerler arasındaki ilişkilerin iyi olmasındaki belirleyici faktörün askerlerin sivillerin üstünlüğü ilkesine saygı göstermesi olduğunu söylüyor. Kemp ve Hudlin bu ilkeyi iki parçaya ayırıyor: Birincisi sivillerin politika amaçlarını belirlemeleri ve askerlerin araçlardan sorumlu olması, ikincisi ise amaçlarla araçlar arasındaki çizginin nerede başlayıp nerede bittiğinin siviller tarafından belirlenmesidir.⁶¹ Kohn da benzer şekilde eski ve yeni demokrasilerde sorunun sadece askerin hükümete müdahalesini önlemek olmadığını, askeri konularda sivillerin üstünlüğün sağlanması gerektiğini savunmaktadır.⁶²

⁵⁸ D Avant, "Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society* vol.24, Issue 3, (Spring 1998), s.4/9.

⁵⁹ Kohn, (October 1997), s.146

⁶⁰ Kohn, A.g.e., s.148

⁶¹ Avant, s.2./9

⁶² Kohn, (1997), s.2/14

Ancak işin pratiği oldukça farklıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı askeri yapılar kayda değer bir güç kazanmış ve sivil denetimin uzun süre devam ettiği bazı demokrasilerde bile önemli bir özerkliğe sahip olmuşlardır.⁶³ Birçok ülkede ordu politikadan çekildikten sonra bile etkinliğini devam ettirmektedir.

Sivillerle askerler arasındaki ilişkiler üç düzeyde gerçekleşir. Birincisi bir bütün olarak ordu ile toplum arasındaki ilişkililerdir. İkincisi ordunun üst düzey komutanları (elit kesim) ile toplumun elitleri arasındaki ilişkidir. Üçüncüsü de silahlı kuvvetlerin komutanları ile toplumun üst düzey siyasi liderleri arasındaki ilişkidir.⁶⁴ Türkiye örneğinde her üç düzeydeki ilişki ele alınacaktır.

Sivillerle askerler arasındaki ilişkinin tanımı uluslararası politikanın seyrinden etkilenmektedir. Barış zamanı ile karşılaştırıldığında ülke güvenliğinin önem arz ettiği dönemlerde askerler daha etkili olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki Caparini, Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin sivil-asker ilişkilerini yeniden tanımlamayı gerektirdiğini ileri sürmektedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesi savunma harcamalarının azaltılması, ulusal ve uluslararası rollerin yeniden tanımlanması, barış gücü gibi yeni görevlerin artması ve NATO'nun genişleme sürecinde Doğu ve Orta Avrupa üyesi ülkelerin üyeliklerinin gündeme gelmesi savunma ve güvenlik konularının eskisi kadar önem arz etmediğinin göstergesidir.

I.III. Sivil-Asker İlişkileri ve Sivil Denetim Konusunda Birkaç Örnek

Sivil-asker ilişkileri ülkelerin tarihine, kültürüne ve yönetim biçimine göre farklılık göstermektedir. Genel bir sınıflandırma yapmak gerekirse Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde sivil-asker ilişkileri büyük ölçüde istikrarlı, demokratik rejime uygun ve diğerlerine model olacak tarzdadır. Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğunda geçmişte askerlerin hükümet ve politika üzerindeki etkinliği belirleyici iken bugün ilişkiler demokratikleşme yönünde büyük bir dönüşüm geçirmiş veya geçirmektedir. Asya ve Afrika ülkeleri genellikle sivil-asker ilişkilerinde sorunların devam ettiği ve çoğu kez askerlerin egemen olduğu grubu oluşturmaktadır. İsrail tüm bu ülkeler arasında özel bir konuma sahiptir. Bu özellik, sürekli bir savaş halinde olmasına rağmen sivil-asker ilişkilerini büyük ölçüde dengeye oturtmasından kaynaklanmaktadır. ABD, Doğu Avrupa

⁶³ Kohn, (October 1997), s.142

⁶⁴ Huntington, (1972), s.487

ve İsrail örnekleri daha yakından incelendiğinde sivil denetimden neyin kastedildiği ve nasıl sağlandığı, ne tür uygulama ve eylemlerin itaatsizlik olarak algılandığı daha somut anlaşılacaktır.

I.III.1. ABD

ABD'deki sivil-asker ilişkileri ekonomik yönden gelişmiş demokratik bir ülkede ne tür sorunların olabileceği açısından incelemeye değerdir. Hemen belirtmek gerekir ki ABD'de sorun olarak tanımlanan olaylar diğer örneklerden çok farklıdır. Konu ile ilgili yoğun bir tartışma olmasına rağmen tartışmaların hiçbirisinde askerlerin sivillere itaatsizliğine veya sivillerin üstünlüğü konusunda bir soruna atıfta bulunulmamaktadır.⁶⁵ Bu konuda gerek yasal yönden, gerekse sivillerin ve askerlerin sisteme bakışları açısından bir sorun yoktur. Başka bir ifadeyle ABD örneğinde sorun olarak tanımlanan asla askerlerin siviller üzerinde baskın olması değildir. Aksine sorun daha iyi eğitim nedeniyle başta güvenlik politikasının oluşturulması olmak üzere dış politika, savunma, ekonomi ve sosyal politikalarda askerlerin geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında göreceli olarak daha etkili hale gelmeleridir.

Bugün birçok yazara göre ABD'de sivil-asker ilişkilerindeki sorun askeri kararların ve politikaların belirlenmesinde sivillerin yeterince etkili olmaması, askerlerin ise göreceli olarak etkinlik kazanmasıdır. Eliot A. Cohen sorunu ordunun siyasetleşmesi ve sivil toplum ile üniformalılar arasındaki bölünme olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ Kohn'un ifadesiyle ordu Amerikan tarihinde ilk defa sivil liderlerine bu kadar yabancılaştı ve sesini yükseltti.⁶⁷ Christopher P. Gibson ve Don M. Snider'a göre ulusal güvenlik karar mekanizmasında zaman içerisinde özellikle askerlerin deneyimlerindeki niteliksel değişim ve 1986 yılında kabul edilen Goldwater-Nichols Yasası ordunun etkisi artmıştır.⁶⁸

ABD'de sivil asker ilişkilerinin son 40 yıllık gelişimini kısaca özetlemek gerekirse 1966 yılında Robert McNamara'nın bakan olduğu dönemde Savunma Bakanlığında sivillerin bariz bir üstünlüğü vardı ve bakanlığı kimin yönettiği konusunda en ufak bir şüphe yoktu. 1980'lerde askerler mezun oldukları okullar ve bölümler bakımından siyasi-

⁶⁵ D Kinnard, "Civil-Military Relations: The President and the General." *Parameters*, (Summer 1985), s.19

⁶⁶ E A Cohen, "Civil-Military Relations." *Orbis* vol.41, Issue 2, (Spring 1997), s.1/8

⁶⁷ A J Bacevich, "Civilian Control: A Useful Fiction?" *Joint Force Quarterly*, no. 6 (Autumn/ Winter 1994-95), s.76.

⁶⁸ C P Gibson and D M Snider, *Explaining Post-Cold War Civil-Military Relations: A New Institutional Approach*. Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No. 8. (Cambridge, Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, January 1997), s.3/29

askeri tecrübe bakımından sivil karşıtları ile kaba bir denge sağlamıştır.⁶⁹ Gibson ve Snider, tezlerini test etmek için 1960'lardan bugüne üst düzey sivil yöneticiler ile askeri komutanların eğitimleri ve mesleki tecrübelerini karşılaştırdılar. 1960'lar ile karşılaştırıldığında 1993 yılında durum oldukça farklı idi. Askerler sivillerden hem daha iyi eğitim almış, hem de siyasi ve askeri konularda daha deneyimli idiler.⁷⁰ Gibson ve Snider'a göre eğitimin kalitesi ve ulusal güvenlikle ilgili deneyim arttıkça, siyasi etkinlik de artar. ABD'de askerlerin ulusal güvenlikle etkinliklerinin artması zaman içerisinde deneyimlerinin ve niteliklerinin artmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷¹ 1981'den sonra askerler arasında özellikle sosyal bilimler ve işletme bölümlerinden mezun olanların sayılarında artış olmuştur. Askerler zaman içerisinde sürekli kendilerini yenilemiştir. Buna bir de sivillerin askeri konulara ilgisizliği eklenince askerlerin etkisinin artmasının doğal olduğu görülür.

Feaver'a göre ABD'deki tartışmanın üst düzey askeri yetkililerin Soğuk Savaş sonrası savunma tesislerinin büyüklüğü ve şekli, asker kullanımı ve diğer stratejik konuları içeren askeri ve siyasi-askeri kararlarda fazla öne çıkıp çıkmadıkları sorusu etrafında yoğunlaşmaktadır.⁷² Örneğin Körfez Savaşı sırasında bazıları Genelkurmay Başkanı Colin Powell'ın Saddam iktidarda bırakılarak savaşın biran önce bitirilmesi tezini savunmasını Başkana tek bir çözüm tavsiye etmek ve seçme imkanı bırakmamak olarak eleştirmiştir.⁷³ General Powell, Bosna Savaşında da sınırlı güç kullanımına karşı çıkmış ve bundan dolayı eleştirilmişti. Desch'in ifadesi ile en azından Soğuk Savaş dönemi ile karşılaştırıldığında göreceli olarak sivillerin askerler üzerindeki kontrolünün zayıfladığı görülür.⁷⁴ Desch'e göre sivillerin askerlere istediklerini yaptırabilmeleri artık daha zor olacaktır.

Stanley R. Arthur'a göre dünyadaki hiçbir ordu ABD ordusu kadar sivil denetimi desteklemez. Asıl sorun ordunun gitgide toplumdan yabancılaşması ve kendisini toplumun üzerinde görmesidir.⁷⁵ Askerlerin aileleri kendi aralarında kaynaşırken aynı kaynaşmanın asker-sivil aileler arasında olduğu söylenemez. Ev, kreş, eğitim kurumları ve sağlık merkezlerinin sivillerden ayrı olması uygun gibi gözükse de ortada toplumdan ayrı bir

⁶⁹ Gibson ve Snider, s.10/29

⁷⁰ Gibson ve Snider, A.g.e., s. 19/29

⁷¹ Gibson ve Snider, A.g.e., s.3/19

⁷² Feaver, (Winter 1996), s.1/20

⁷³ C Powell, at al. (John Lehman, William Odom, Samuel Huntington and Richard H. Kohn) "An Exchange on Civil-Military Relations," *National Interest*, no.36, (Summer 1994), s.24

⁷⁴ Desch, (Spring 1998), s.1/12

⁷⁵ S R Arthur, "The American Military: some Thoughts on Who Are We and What We Are", *Civil-Military Relations and the Not-Quite Wars of the Present and Future*, ed. Vincent Davis, (October 30, 1996), Strategic Studies Institute website, <<http://carlisle-www.army.mil/usassi/>>, s.12

topluluk yaratma tehlikesi vardır.⁷⁶ Arthur'a göre fiziki ayrılık askerleri içe dönemeye teşvik eder. Bu durumda askerlerin kendilerini hizmet ettikleri toplumdan üstün görmeyeceklerinin garantisi yoktur. Askerler kendilerini toplumun üzerinde görmemelidir. Çözüm askerleri üslerin dışına çıkartmak, toplumla kaynaştırmaktır.

Kohn'a göre ABD ordusu Cumhuriyetçi Parti'ye daha yakın durmaktadır. Örneğin Senatör Strom Thurmond'a Amerikan Ordusu Derneği tarafından ödül verildiği törende sunucu Thurmond'un 1964 yılında Demokrat Parti'den Cumhuriyetçi Parti'ye geçtiğini açıkladığında alkışlanması ordunun son yıllarda nasıl politikleştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka örnek Hava Kuvvetlerine mensup bir subayın Ulusal Savaş Okulunda darbeye yol açabilecek koşullar üzerine yazdığı teze ödül verilmesi ve ordunun önde gelen dergisinde yayınlanmasıdır.⁷⁷ Thurmond ordunun asker alımında ülkenin muhafazakar bölgelerine ağırlık verdiğini, sonuçta ordunun gittikçe muhafazakar ve Cumhuriyetçi bir yapıya oturduğunu söylüyor.⁷⁸

I.III.2. Doğu Avrupa

Eski Doğu Bloku ülkelerinde ordu Komünist Parti'nin kontrolünde idi. Caparini'ye göre bu dönemde silahlı kuvvetler bir yandan dış güvenliğin, öte yandan iç denetimin sağlanması şeklinde ikili bir görev üstlenmiştir. Komünist partilerin orduya derinden nüfuz etmeleri sonucu ordu rejime muhalefetin bastırılması gibi daha çok siyasi amaçlara hizmet etmiştir. Komünizmin yıkılmasından sonraki sekiz yılda bu ülkeler silahlı kuvvetlerin demokratik yollarla seçilmiş sivillere bağlılığı konusunda gerekli altyapıyı hazırlamıştır.⁷⁹

Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme sürecinde sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulmasının önünde dört temel engel mevcuttu. Bunlar ordunun politikaya müdahalesi, ordunun önceden gelen ayrıcalıkları, rollerin ve görevlerin tanımı ve yeni askeri teknolojinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.⁸⁰ Sivil-asker ilişkilerinin demokratik zemine oturtulması ve sivil denetimin sağlanması konusunda birçok Doğu Avrupa ülkesi önemli bir başarı sağlamıştır. Sarvas'a göre eski Doğu Bloku ülkelerinin birçoğunda demokratikleşme konusundaki ilk savaş kazanılmıştır ve artık Orta ve Doğu Avrupa'da askeri darbe ihtimali yoktur. Bu ülkeler dönüm noktasını geçmiştir. Askeri

⁷⁶ Arthur, A.g.e., s.16

⁷⁷ Kohn, (Spring 1994), s.1/12

⁷⁸ Avant, s.3/9

⁷⁹ Caparini, s.17-18

⁸⁰ Huntington, (1996), s.4/6

darbe ihtimalinin düşük olmasının nedeni böyle bir darbenin iç destek bulamayacağı ve dolayısıyla meşru olamayacağı gerçeğidir.⁸¹

Anton Bebler, Doğu Avrupa'daki dönüşümün göstergelerini şöyle açıklıyor:⁸²

1. savunma politikalarında artan şeffaflık ve parlamentolar ile kamuoyunun daha fazla denetleyiciliği

2. savunma bakanlarının sivilleştirilmesi

3. silahlı kuvvetlerin üst kademelerinde radikal personel değişiklikleri

4. Moskova'nın etkisinden kurtulma ve ulusal savunma politikalarının belirlenmesi

5. silahlı kuvvetlerin yerlerinin kısmen değiştirilmesi ve yenilenmiş bir profil

6. askeri yapılarda katılımcı yönetim sistemi için artan baskı

7. silahlı kuvvetlerin göreceli olarak siyasi tarafsızlığının sağlanması

8. ordunun iç güvenlik rolünün eskisi gibi devam etmemesi

9. ideolojik çeşitlilik

10. dini inançlara karşı zoraki ayrımcılığın kaldırılması

11. zorunlu askerliğe karşı çıkmanın suç olmaktan çıkartılması

Bebler'in sıraladığı kriterlere sivil toplumun militarizm karşıtı tutumunu da eklemek gerekir.

Doğu Avrupa örneğinde özellikle Çek Cumhuriyeti'ndeki dönüşüm incelemeye değerdir. Komünizmin yıkılmasından sonra 1990 yazındaki ilk serbest seçimlerle iktidara gelen Vaclav Havel çeşitli nedenlerden dolayı ilk etapta genelkurmay eski başkanı olan Savunma Bakanı'nı değiştirmede. Ancak birkaç ay sonra Lubos Dobrovsky'yi ilk sivil savunma bakanını olarak atadı. Sivil toplum örgütlerinin sivil savunma bakanı çağrılarını değişimi kolaylaştırdı. 1992 yazında kabul edilen 361 numaralı kanunla askerlerin siyasi partilere üye olması ve siyasi faaliyetlere karşıması yasaklandı. 1990-1992 döneminde parlamentodaki asker kökenli milletvekili sayısı her ikisi de Komünist Parti üyesi olmak üzere sadece iki idi. Çekoslovakya'nın bölünmesinden önceki 1992 seçimlerinde 23 eski asker aday oldu ve bunlardan 6 tanesi seçildi. Sarvas'a göre bu artış Slovak

⁸¹ S Sarvas, "Professional Soldiers and Politics: A Case of Central and Eastern Europe", *Armed Forces & Society*, vol. 26, Issue 1 (Fall 1999).s.2

⁸² Anton Bebler, "The Evolution of Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe." *NATO Review*, Web Edition, No.4, August 1994, vol.42, s.28-32

Milliyetçiliğinin canlanmasıyla kaynaklanmıştır.⁸³ Ardından askeri okullardaki müfredat tamamen değiştirildi. Akademisyenler büyük ölçüde yenilendi ve teknik konulara daha çok yer verildi. Bugün yeni bazı partiler orduya karşı farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. Bazıları ordunun tamamen ortadan kaldırılması çağrısında dahi bulunabilmektedir.⁸⁴ Türkiye'deki MGK'nın karşılığı Devlet Savunma Konseyi'ne devlet başkanı başkanlık ediyor. Konseyde Başbakan, Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı, İçişleri Bakanı ve Devlet Başkanının ofisinden bir görevli ile Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığından askeri yetkililer vardır. Çek Cumhuriyeti 1994 yılının ikinci yarısında askeri yargıyı feshetti. Orduda işlenen suçların tamamına sivil mahkemelerde bakılmaktadır. Savunma Bakanlığındaki sivil görevlilerin sayısı hızla artırıldı.⁸⁵

Ordunun denetimi için iki ayrı organ oluşturuldu. Bunlardan birincisi Parlamento Savunma ve Güvenlik Komisyonu, diğeri de Silahlı Kuvvetler Denetçisi'dir. Parlamento Komisyonu'nun ordu üzerinde yeterince etkinliği vardır. Silahlı Kuvvetler Denetçisi Savunma Bakanına bağlıdır. Askeri harcamalar hükümetin sıkı denetimi altındadır. Yüksek Denetleme Kurulu tüm mali harcamaları denetler. 15 Ocak 1993'te Çek Parlamentosu mecburi askerlik hizmetini 12 aya düşürdü. Zaman içerisinde profesyonel askerlerin politikaya karışmalarının önü büyük ölçüde kesildi. Ancak bu Huntington'un teorisindeki profesyonelleşmenin doğal sonucu olarak değil, siyasi partiler ve basının yoğun baskısı sonucu gerçekleşmiştir.⁸⁶

I.III.3. İsrail

İsrail'deki sivil-asker ilişkileri diğer örneklerle nazaran farklılık arz etmektedir. Uri Ben-Elizer, İsrail toplumunun kısmen askeri bir toplum ve kısmen de sivilleşmiş bir ordudan oluştuğunu söylüyor. Etzioni Halevy'ye göre İsrail'de askerlerin sivil otoriteye bağlılıkları konusunda bir sorun yoktur. Sorun siyasi elite askerler arasındaki yakın ilişkidir.⁸⁷ Halevy'ye göre sorunlardan bir tanesi askerlerin gerek siyasi görüşmeler sırasında gerek kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda hükümet politikalarını övmeleri ve desteklemeleridir. Örneğin 1993 yılı sonbaharında zamanın Genelkurmay Başkanı Ehud

⁸³ Sarvas&others, s.13/31

⁸⁴ Sarvas & others, A.g.e., s.14/31

⁸⁵ Sarvas&others, A.g.e., s.19/31

⁸⁶ Sarvas&others, A.g.e., 15/31

⁸⁷ E Etzioni-Halevy, "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel." *Armed Forces & Society* vol.22 Issue 3, (Spring 1996), s.4/11.

Barak, Başbakan'ın başka bir parti (*Yahadut Hatora*) ile yaptığı görüşmelere katılmış ve bu partiyi koalisyon hükümetine katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Başka bir örnek Barak'ın savunma politikaları ve Suriye ile yapılan barış görüşmeleri ardından Golan Tepelerinden çekilme yönündeki açıklamalarıdır. Yüksek rütbeli askerler hükümetin Gazze ve Batı Şeria'dan çekilme konusunda Filistin Kurtuluş Örgütü ile yaptığı anlaşmayı da açıkça övmüştür. Halevy'nin müdahale olarak değerlendirdiği diğer bir nokta ise politika oluşturulması sürecinde askerin rol almasıdır. 1967 savaşından beri Genelkurmay Başkanı ve bazen de yardımcısı ile üst düzey bazı komutanların kabine toplantılarına katılması bir gelenek haline geldi. Resmen oy hakkına sahip olmasalar da bu yolla hükümetin kararları üzerinde etkili oluyorlar. Üçüncü sorun özellikle Genelkurmay Başkanlığı olmak üzere üst düzey komutanların atanmasında parti tercihlerinin etkili olmasıdır. Örneğin dönemin Genelkurmay Başkanı Amnon Shakak, İşçi Partisi'ni açıkça desteklemiştir.⁸⁸

İsrail'de sivil-asker ilişkilerine yön veren bir başka gelişme de askerlerin bir piramidin tepesinden bir başka piramidin tepesine geçmeleri, yani üst düzey komutanlar iken, daha sonra hükümette üst düzey yöneticiler pozisyonuna geçmeleridir. Parlamantonun yüzde 8-10'unu eski üst düzey askerler oluşturmaktadır. Son dönemde politikaya atılan 46 üst düzey askerden 30'u parlamento üyesi olurken 16 tanesi belediye başkanı seçilmiştir. Parlamantoya seçilenlerden 16 tanesi hükümetlerde başbakan veya bakan olarak görev aldı. Daniel Horowitz, Moshe Lissak ve Schiff'e göre askeri ve sivil yöneticilerin yakın olmaları çatışmayı önleyen bir unsurdur ve darbe ihtimalini azaltarak demokratik rejimi korur. Ancak Halevy bu birlikteliğin demokrasiyi tehlikeye düşürebileceğinden endişe etmektedir.⁸⁹

I.III.4. Türkiye

Türkiye'de sivil asker ilişkileri, daha sonraki bölümlerde örnekendirileceği gibi yukarıdaki örneklerin tamamından farklı bir konumdadır. Özellikle 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra askerlerin ağırlığı daha belirgin hale gelmiş ve 1960 darbesinin ardından da askeri müdahaleler Türk demokrasi tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Hikmet Özdemir'in ifadesiyle askerler rejimi sürekli olarak gözetlemekte ve gerektiğinde müdahale etmektedir.⁹⁰

⁸⁸ Etzioni-Halevy, A.g.e., s.6/11

⁸⁹ Etzioni-Halevy, A.g.e., s.12/12

⁹⁰ H Özdemir, *Rejim ve Asker*. (İstanbul, Afa Yayınları, 1989), s.319.

Kayalı'ya göre Türkiye'de örgütlü veya örgütsüz müdahale amaçlı oluşumların "birleştikleri temel nokta, tarihsel gelişim içinde Türk halkının direnç gösterdiği Atatürk ilkeleri, ideolojisi de dillerinden hiç düşürmedikleri, belki de dünyanın en sağlam ideolojisi olan Atatürkçülük'tür."⁹¹ Müdahalelerin yasal dayanağını ise Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu oluşturmaktadır. Örneğin 27 Mayıs darbesine gerekçe olarak 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu gösterilmiştir. Bu kanunun 37. maddesine göre "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır". Kanun darbeden sonra 4 Ocak 1961 günü Kurucu Meclis'in oluşturulmasından 2 gün önce Milli Birlik Komitesi tarafından çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile değiştirilmiştir. Yeni kanunun 35. maddesi, eski kanunun 34. maddesi gibidir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır". Sonraki darbe ve muhtıralara değişmez gerekçe oluşturan 211 sayılı kanun, "... parlamento tarafından değil, hatta Kurucu Meclis tarafından da değil, fakat ihtilal idaresi tarafından çıkarılmış bir kanundur."⁹²

⁹¹ Kayalı, s.114.

⁹² R S Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, (Ankara: GÜ BYYO Matbaası, 1988), s.38.

I.IV. Demokratik Sistemlerde Medyanın Yeri ve Sorumlulukları

S. Fred Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm normatif medya kuramlarını Otoriter veya Otoriteci, Liberal, Sosyal Sorumluluk ve Sovyet-Totaliter olmak üzere dört gruba ayırmaktadır.⁹³ Bu sınıflandırmanın temelinde kitle iletişim araçlarının, her zaman içinde faaliyet gösterdikleri sosyal ve siyasi yapının biçimini ve rengini benimsediği varsayımı yatmaktadır.⁹⁴ Bu bölümde önce otoriter kuram hakkında bilgi verildikten sonra askeri müdahalelere gazetelerin yaklaşımını değerlendirmek için Sosyal Sorumluluk Modeli ele alınacaktır.

Siebert'e göre otoriter kuramda medyanın asli görevi siyasal iktidarı desteklemek, egemen iktidarın fikirlerini, eylemlerini ve taleplerini topluma aktarmak ve toplumun egemen düzene rızasının sağlanmasına yardımcı olmaktır.⁹⁵ Kurama göre kitle iletişim araçları siyasi otoriteyi ve düzeni zayıf düşürücü yayınlar yapmamalıdır. Siyasal otoriteye veya resmi politikaya yöneltilen eleştiriler ve saldırılar suç kabul edilir ve cezalandırılır. Medya gerekli görüldüğü zaman, özellikle de ülkenin ve toplumun çıkarları gerekçesiyle siyasal güç tarafından sansüre tabi tutulabilir.

Otoriteci medya anlayışını büyük ölçüde ortadan kalkmış ve tarihe karışmış bir yaklaşım olarak değerlendirmek doğru değildir.⁹⁶ O zaman Türkiye'deki askeri müdahaleleri bu modele göre açıklamak mümkün olabilir mi? Süleyman İrvan 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbelerine basının yaklaşımını incelediği çalışmasında otoriter basın kuramının darbe dönemlerinde basına uygulanan kısıtlamaları ve gazetecilerin baskı ortamlarındaki çekingen davranışlarını açıklamak için yeterli olabileceğini ancak gazetelerin her iki darbeyi alkışlamış olmalarını açıklamaktan uzak olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Bu çalışma sadece darbeleri ve sonrasındaki askeri rejimleri değil, serbest seçimler sonrasında halkın oylarıyla seçilmiş hükümetlerin iktidarda olduğu dönemleri de içermektedir. İncelenen otuz yıllık dönem içerisinde askeri rejimlerin iktidarda olduğu süre

⁹³ F S Siebert, T Peterson and W Schramm, *Four Theories of the Press*, (Urbana, University of Illinois Press, 1963).

⁹⁴ Siebert, Peterson and Schramm, A.g.e., s. 1.

⁹⁵ S İrvan, "Türkiye'de Basının Askeri Müdahalelere Yaklaşımı". Bu makale, 21-23 Kasım 2001 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş versiyonu olup bu tezin yazıldığı sırada yayınlanmak üzere İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisine gönderilmişti.

⁹⁶ M S Çebi, "Medyaya Çekidüzen Kural Ayrılığı Görüşü Çerçevesinde Devlet-Medya İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı*, Sayı 12, Cilt II, (Kasım-Aralık 1996), s. 1561.

⁹⁷ İrvan, (2001).

oldukça azdır. Ancak ordunun etkisi sürekli devam etmiştir. Bu nedenle gazetelerin askeri müdahaleler karşısındaki tutumlarını sorgularken sosyal sorumluluk kuramından yola çıkılmıştır. Bu kuram gazetelerin ve gazetecilerin tutumlarını açıklamakta yetersiz kalsa da en azından tutumlarının nasıl olması gerektiğine dair bir çerçeve sunmaktadır.

Otoriter medya kuramının aksine sosyal sorumluluk kuramı medyanın devlete değil halka karşı sorumluluğunu ve hizmetini esas alır. Kurama göre;

- Kitle iletişim araçları topluma karşı belli sorumlulukları olduğunu kabul etmeli ve bu sorumlulukları yerine getirmelidir.
- Medya bu sorumlulukları yerine getirirken bilgi verme, hakikat, nesnellik ve denge gibi mesleki ölçüleri ön plana almalıdır.
- Bu sorumlulukları üstlenme ve yerine getirmede medya esas itibarıyla kanuni ve siyasi şartlar çerçevesinde hareket etmelidir.
- Medya suç, şiddet ve kargaşayı özendirebilecek, etnik ve dini azınlıkları yaralayabilecek yayınlardan kaçınmalıdır.
- Kitle iletişim araçlarının yapısı çoğulcu olmalı ve toplumdaki çoğulculuğu yansıtmalıdır. Medya değişik bakış açılarına açık olmalı ve alt kültürel zümrelere mensup fert ve toplulukların kendini ifade etmesini temin etmelidir.
- Medyanın sosyal sorumluluğu, toplum ve kamunun medyadan başarılı gazetecilik talep etmesini meşru kılar. Toplum ve kamunun taleplerini gerçekleştirmek için kamu yararı adına medya düzenine müdahale edilebilir.
- Gazeteciler, medya sahipleri ve medya pazarından önce topluma karşı sorumluluk taşımalıdır.⁹⁸

Sosyal sorumluluk kuramına göre medyanın satış, bilgilendirme ve eğlendirmenin yanı sıra çatışmayı tartışmaya döndürme görevi de vardır. Kitle iletişim araçlarına sahip olanlar ve bu araçları işletenler, yayınlarında toplumun beklentilerini dikkate almalı ve politik görüşleri dengeli bir şekilde aktarmalıdır.⁹⁹

Model basının kontrolünde sadece kamuoyu, tüketiciler ve hükümet gibi dış faktörleri değil meslek ahlak kuralları gibi iç faktörleri de dikkate almaktadır. Her ne kadar

⁹⁸ Denis McQuail, Kitle İletişim Kuramı, çev. A.Haluk Yüksel, (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi Yayını, 1999), Çebi, s. 1567.

⁹⁹ E Skogerbo, "Normative Theories of Media Research", H Rønning and L Knut (eds.) *Media and Communication. Readings in Methodology, History and Culture*.(Oslo, Oslo University Press, 1991), s.143.

giriş koşulları ve sınırları net olmasa da tüm dünyada genel kabul görmüş gazetecilik meslek ilkeleri vardır. Bu ilkelerin en önemlileri şüphesiz doğruluk-dürüstlük ve tarafsızlıktır. Yalan veya uydurma haber yapmak, haberin bazı kısımlarını çıkartarak ya da manipüle ederek anlamı bozmak gazetecilik etiğiyle bağdaşmaz.¹⁰⁰ Ayrıca haberlerin sunumunda kişisel veya kurumsal yaklaşımlar rol oynamamalıdır. Haber nesnel bir şekilde olduğu gibi sunulmalı, yorumlar haberden ayrı yapılmalıdır. *Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi* tarafından kabul edilen *Basın Meslek İlkeleri*'nin 3 üncü maddesinde gazeteciliğin en temel yükümlülüklerinden birisinin haber ile yorum arasında belirgin bir ayrım çizilmesi ve bunların karıştırılmaması olduğu belirtilmiştir. Aynı maddede haber “gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirme”, yorum ise yazarın, yayınlayanın medya şirketinin düşüncelerini, inançlarını ve kişisel yargılarını içerdiği ifade şeklinde tanımlanmıştır. Dördüncü madde haberin gerçeklere dayandırılması gerektiğini ve doğruluğunun ispatlanabilir olması gerektiğini, haberin sunumunda ve tasvirinde tarafsız davranılması gerektiğini belirtilmiştir. Beşinci ve altıncı maddeler ise yorumların subjektif olduğunu ve doğruluğu üzerine eleştiri yapılamayacağı, ancak yorumların dürüst ve ahlaki olması, gerçekleri ve verileri çarpıtmaması ve gizlememesi gerektiğine işaret etmektedir.¹⁰¹

Birçok ülkede demokrasiye geçişte basın önemli rol oynamıştır. Peter Kuo, Tayvan örneğini incelediği makalesinde demokratikleşme atmosferiyle birlikte daha sorgulayan bir medya ve toplumun ortaya çıkmasının tabuların yıkılması ve özgürlüklerin yerleşmesinde çok önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir.¹⁰² Kuo'ya göre bir demokraside medyanın görevi kamuoyunu bilgilendirmek, tartışma zemini oluşturmak, hükümeti denetlemek ve toplumun görüşlerini yansıtmaktır. Medyadan beklenen değişik konularda halkın yönlendirilmesi için devletin veya hükümetin bir aracı olması değil halktan hükümete doğru bir değişime aracılık etmesidir. Medya, halkı tarafsız bir şekilde değişik yaklaşımlar ve alternatifler hakkında bilgilendirmelidir. Vicky Randall'a göre medya değişimin öncüsü olmalı ve değişim için sürekli baskı yapmalıdır.¹⁰³

¹⁰⁰ Korkmaz Alemdar medya etiğinin “görece özgür biçimde çalışan gazetecilerin artan çeşitli baskılara karşı kendilerini ve mesleklerini korumak, okurun güvenini kazanmak amacıyla uymaya söz verdiği kurallar” olarak tanımlamaktadır. K Alemdar, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul, Afa Yayınları, 1999), s. 253.

¹⁰¹ Resolution 1003 on the Ethics of Journalism, *Council of Europe website*, <<http://assembly.coe.int>> (1 July 1993).

¹⁰² P Kuo, “Taiwan's New Media: Its Role in Democratization”, *World Affairs* (Winter 1993), Vol. 155, Issue 3.

¹⁰³ V Randall, “The Media and the Democratization in the Third World”, *Third World Quarterly* (1993), Vol. 14, Issue 3.

Michael Gurevitch ve Jay G. Blumler demokratik sistemde medyadan beklentileri şöyle sıralamaktadır.

“1. Toplumsal ve siyasal çevrenin gözetimi, yurttaşların refahını olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyecek gelişmelerin haber verilmesi

2. Anlamli gündem koyma, günün önemli sorunlarını, bu sorunları gündeme getiren ve çözebilecek olan güçleri de içerecek biçimde saptama

3. Siyasetçilerin ve diğer baskı ve çıkar gruplarının sözcülerinin anlaşılır ve aydınlatıcı görüşlerini aktarmaları için bir platform görevi görme

4. Hem çeşitli görüş açıları arasında, hem de şimdi ve gelecekte iktidarı ellerinde bulunduranlarla kitleler arasında diyalog sağlama

5. Resmi görevlilerin ellerindeki gücü nasıl kullandıklarına ilişkin hesap vermeleri için mekanizmalar sağlama,

6. Yurttaşları, siyasal süreçleri yalnızca izlemek ve hakkında konuşmaktan çok, öğrenmeleri, tercih yapmaları ve katılmaları için teşvik etme

7. Medya dışındaki güçlerin, kendi bağımsızlıklarını, dürüstlüklerini ve izleyicilere hizmet etme yeteneklerini yok etme çabalarına ilkeli biçimde karşı koyma

8. İzleyicileri, kendi siyasal çevrelerini anlamlandırabilen ve potansiyel olarak duyarlı davranan kişiler olarak görme ve onlara saygı gösterme.”¹⁰⁴

Denis McQuail’e göre iletişim araçları dikkatleri belirli sorunlara, çözümlere ya da insanlara çekip yönlendirerek güç sahibi olanları kayırıp buna bağlı olarak da rakip birey ya da gruplara yönelmesini önlerler. Ayrıca kitle iletişim araçları statü sağlar, meşruiyeti güçlendirir. Kitle iletişim araçları belirli koşullarda inandırma ve seferber etmenin bir kanalı da olabilir ve belirli türden kamuların oluşmasına ve varlıklarını sürdürmesine yardımcı olabilir.¹⁰⁵

John Keane’e göre medya siyasi ya da ekonomik iktidar sahiplerinin kişisel kazancı ya da karı için değil, tüm yurttaşların kamusal yararı ve eğlencesi için kullanılmalıdır.¹⁰⁶ C. Edwin Baker’a göre medyanın beş sosyal sorumluluğu vardır. Bunlardan birincisi günün gelişen olaylarını nesnel, doğru ve yeterince açık olacak bir şekilde halka aktarmaktır. Burada en dikkat çekici husus basının haberleri okuyucuya tarafsız bir şekilde ulaştırmasıdır. Medyanın bir diğer sorumluluğu yorumlar ve eleştirilere yer vererek halk için bir tartışma zemini sağlamasıdır. Bunun için sınırlı da olsa kendi fikirlerine zıt görüşlere yer verilmelidir. Gazetenin belli bir ideolojiye yakın bir yayın politikası olması

¹⁰⁴ M Gurevitch ve j G Blumler, “Siyasal İletişim Sistemleri ve Demokratik Değerler”, der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Ark, 1997, s.199-219.

¹⁰⁵ D McQuail, “İletişim Araçlarının Etkileri”, *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, der. Korkmaz Alemdar, Raşit Kaya, (Ankara, Savaş Yayınları, 1993).

¹⁰⁶ J Keane, *Medya ve Demokrasi*, çev. Haluk Şahin, İstanbul, Ayrıntı, 1991, s.24.

buna engel olmamalıdır. Medya toplumu oluşturan grupların görüşlerinin sayfalarında temsil edilmesini sağlamalıdır. Gazete, her grubun kendisini ifade edebilmesine imkan sağlamalıdır. Medyanın toplumsal sorumlulukları da vardır. Bir gazete toplumun amaçlarını ve değerlerini sunmalı ve yeri geldiğinde netleştirmelidir. Baker'ın atıfta bulunduğu son sorumluluk bilgiye tam bir ulaşım sağlanmasıdır. Ancak böylece halkı bilgilendirme işlevi yerine getirilmiş olur.¹⁰⁷

Manuel Nunez Encabo haber örgütünün sadece pazar kuralları tarafından yönetilemeyeceğini, çünkü sadece ekonomik bir kurum olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir kurum da olduğunu ve halkın doğru ve tarafsız enformasyon alma hakkına riayet etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁸ Enformasyon bir meta olmadığı için gazete sahipleri, editörler veya gazeteciler onu istediği gibi eğip bükemezler. Medyanın amacı kamuyu eğitmek veya ihtilaflı konularda hakimlik yapmak değildir. Medyanın temel görevi kamuyu ilgilendiren konulara ilişkin enformasyonu ve kanıları aktarmak olmalıdır. Aksi takdirde medya resmi ideolojinin aktarıldığı bir okuldan veya taraflar arasında karar veren mahkemelerden farksız olur. Vatandaşın enformasyon alma hakkına saygının gereği bilgilerin önceden doğrulanması ve tarafsız bir şekilde sunulmasıdır. Gazeteler sadece olaylar hakkındaki bilgiyi değil yorumları da iletmeli ve yorumlarda da çeşitliliğe dikkat edilmelidir. Yorumlarda doğruluk aranmaz ancak dürüstlük aranır.

Aysel Aziz, kitle iletişim araçlarının işlevlerine dayanılarak yaptıkları hizmetleri dört grupta topluyor. Bunlar haber verme, eğitim ve kültürün aktarılması, mal ve hizmetlerin tanıtılması ve eğlendirme işlevidir. Sonuncu işlev tek başına bir amaç olmayıp daha çok ilk üç işlevin sağlıklı olarak ifa edilmesine hizmet etmesi planlanan bir yan işlevdir.¹⁰⁹

Özetlemek gerekirse demokrasilerde medyanın rolü konusundaki tartışmalar temelde iki göreve vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi kamu adına gözetim yapmaktır. Medya siyasi ve ekonomik güç odaklarının uygulamalarını halk adına denetler. Gözetimin alanı yasama, yürütme ve yargı organlarının görevlerini nasıl icra ettikleri olmakla birlikte pratikte bu işlev daha çok siyasal iktidarların politikalarına yöneliktir. Bu çerçevede kurumların üzerlerine düşen görevi ne ölçüde gerçekleştirdikleri de sorgulanır.

¹⁰⁷ E C Baker, "The Media That Citizens Need", *University of Pennsylvania Law Review* (December 1998), Vol. 147, Issue 2.

¹⁰⁸ M N Enchabo, "Gazetecilik Etiği ve Demokrasi", der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Ark, 1997, s. 228.

¹⁰⁹ A Aziz, "Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyunu Etkileme Gücü", *Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu* (İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı-Milliyet Gazetesi, 1994), s.25-26.

Demokrasilerin temel taşlarından olan ifade ve basın özgürlüğünün kısıtlandığı her rejimde medyanın gözetim işlevi geçerliliğini koruyacaktır.

Gelenekçi liberal düşünceye göre medya devlet otoritesinin kullanılmasındaki kötü uygulamaları açığa çıkartmak suretiyle devleti denetleyen bir kamu gözcüsü rolü üstlenir.¹¹⁰ Kamu gözcülüğü rolünü hakkıyla yerine getirebilmek ancak serbest pazar kuralları içerisinde mümkündür. Siyasal iktidara bağımlı olan basın bu görevi yerine getiremez. James Curran günümüzde medyanın eğlendirme fonksiyonunun daha öne geçtiğini, kamu gözcülüğünün medyanın oldukça politize ve muhalif olduğu bir dönemde ortaya çıktığı söylüyor.¹¹¹ Ayrıca basın sadece devletten değil başka kanallardan gelen baskılara karşı da gözcü rolü üstlenmelidir. Curran pazar temelli medya sisteminde ekonomik kaygıların siyasi kaygıların önüne geçtiğini söylüyor.

Medyanın kamu gözcülüğü fonksiyonunu yapması önünde iki temel engel vardır. Bunlar medya kartellerinin ekonomik çıkar kaygısıyla kendi şirketlerini koruması ve iktidarla ilişkilerinde kamu çıkarlarından çok şirket çıkarlarını öne çıkartması, ikincisi de siyasal partizanlıktır. Serbest Pazar kuramına göre sağdaki partizanlığı soldaki partizanlık dengelemektedir. Böylece hangi parti iktidarda olursa olsun hükümetin başarısızlıklarını açığa vurmaya hazır bir basın daima bulunacaktır. Curran bu yaklaşımın sağ partilerin iktidarda olduğu ve basının da sağ görüşlü olduğu durumlarda işlemediğini ifade etmiştir. Ancak yukarıdaki ideolojik ayrılık 1950-1980 yılları arasındaki Türk basını için geçerlidir. Yani sağ iktidarı denetleyecek sol basın, sol iktidarı denetleyecek sağ basın daima olmuştur. Ancak Avrupa örneğini aksine iktidarda asker olduğu zamanlarda bu model geçerliliğini yitirmiştir. Ne sağ, ne de sol basın açık bir şekilde müdahalelere karşı çıkma cesaretini gösterememiştir.

Bu araştırmanın konusu itibariyle medya üzerinde askerlerden veya askeri kurumlardan kaynaklanan bir baskı veya yönlendirmenin olup olmadığı da incelenecektir. Hükümetle ekonomik ilişkileri olan işadamlarının sahip olduğu medyanın gözetim işlevini ne kadar yürütebileceği ayrı bir araştırma konusudur.

Medyanın ikinci görevi ise temsil aktörü olarak hareket ederek toplumdaki farklı görüş ve düşüncelere yer vererek serbest düşünce ortamını oluşturmaktır.¹¹² Bunun için medya her türlü düşünceye yer vermelidir. Böylece vatandaşlar, tutumlarını belirlemeden

¹¹⁰ J Curran, "Medya ve Demokrasi", der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Ark, 1997, s.142.

¹¹¹ Curran, A.g.e., s.146.

¹¹² S İrvan, "Demokratik Sistemde Medyanın Rolü", *Birikim* (Aralık '94 - Ocak '95), Sayı:68-69, s. 76-77.

önce farklı alternatifler hakkında bilgi sahibi olacaktır. Bu görev özellikle seçim zamanları çok işlevsel hale gelir. Ancak bu araştırmanın konusu olan sivil-asker ilişkilerinde de medyanın tarafsız haber ve yorumlar yapması, her iki tarafın da doğrularını ve yanlışlarını ortaya koyması, kamuoyunun düşüncelerinin özgürce ve sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi için oldukça önemlidir. Thomas I. Emerson'un ifadesiyle;

“Bir yurttaş, sorunun tüm taraflarını, özellikle de farklı görüşü militanca savunanları dinleyebilmelidir. Bu yurttaş, tüm alternatifleri düşünmeli, kendi yargılarını karşıt fikirlerle karşılaştırmalı, yanlıştan vazgeçip doğruya ulaşabilmek için farklı düşünceleri tam olarak değerlendirmelidir. Tam aksine bilgi akışının, tartışmanın ya da fikirlerin çatışmasının baskı altına alınması bu yurttaşın en akılcı karara ulaşmasını engeller, yeni düşüncelerin oluşmasını engeller ve yanlışın sürekli hale gelmesine yol açar.”¹¹³

Gerek demokratik dönemlerde ve gerekse askeri rejim dönemlerinde medyadan doğru, tarafsız, toplumun değişik kesimlerinin yaklaşımlarına yer veren ve yönlendirici olmaktan çok bilgilendirme amaçlı bir yayın yapması beklenmiştir. Özellikle askeri müdahalelerle ilgili tek taraflı yaklaşımlardan ziyade aykırı görüşlere de yer verilmelidir. Basının müdahalelere yaklaşımı incelenirken yukarıdaki bilgiler ışığında alması gereken tavır ile aldığı tavır karşılaştırılacaktır. Bu bir ölçüde sorumluluğunu ne kadar yerine getirip getirmediği hakkında da bilgi verecektir.

Hallin gazetecilik dünyasını meşru tartışma, uzlaşma ve sapkınlık olmak üzere üç alana ayırıyor.¹¹⁴ Meşru tartışma alanı nesnellik ve dengenin arandığı alandır. Gazetelerin askeri müdahalelere yaklaşımı incelenirken sağlıklı bir uzlaşma ve meşru tartışma alanı oluşturulmasına ne ölçüde katkıda bulunulduğu, muhalif fikirleri normal karşılayıp karşılamadığı, ya da sapkın olarak tanımlayıp açığa vurma, suçlama ve kamusal gündemden dışlama şeklinde bir yaklaşım sergileyip sergilemediği de incelenmiştir.

Shoemaker ve Reese ideolojinin medya üzerindeki etkisinden bahsederken medyanın durum tanımı yapma ve grupları ve bireyleri sapkın olarak nitelendirme konusundaki etkisine dikkat çekmektedir.¹¹⁵ Liberal demokrasilerde herkesin eşit değere sahip olduğu ve eşit şekilde yönetime katılmaya hakkı olduğu varsayılır. Medyadan beklenen de toplumdaki güçlü çıkar gruplarının veya egemen ideolojinin temsilcisi olmaktan ziyade halkın temsilcisi olmaktır.

¹¹³ K R Middleton ve B F Chamberlein, *The Law of Public Communication* (New York, Longman, 1988), s. 40-41.

¹¹⁴ Middleton and Chamberlein, A.g.e., s.106.

¹¹⁵ P Shoemaker ve Stephen D. Reese, “İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi”, der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Ark, 1997, s.99-136.

I.V. Kamuoyunun Oluşmasında Medyanın Rolü

Eleştirel okulla ampirik okul arasında medyanın etkilerinin sınırlı mı sınırsız mı olduğu tartışması süredursun medyanın kamuoyunun oluşmasındaki en etkili araç olduğu konusunda görüş birliği vardır.¹¹⁶ Kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve etkisi sonucu medya tarafından öne çıkartılan konular kamuoyunun gündemine oluşturmaktadır. İnsanlar bir olayla ilk defa karşılaştıklarında genellikle medyanın vurguladığı hususlara ağırlık verme eğiliminde olurlar.¹¹⁷ Everett M. Rogers ve James W. Dearing'in ifadesiyle belki medya insanlara belli konularda hangi fikirlere sahip olmaları gerektiğini söylemiyor, ancak en azından hangi konularda fikir sahibi olmaları gerektiğini söylüyor.¹¹⁸ Medyanın kamuoyu üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu şeklindeki görüş yerini sınırlı bir etkiye sahip olduğu görüşüne terk etse de yapılan araştırmalar kitle iletişim araçlarının var olan etkiyi güçlendirdiği ve toplumun gündemini oluşturduğu sonucunu ortaya koymaktadır.¹¹⁹

Kitle iletişim araçlarının toplumu etkileme derecesi değişik faktörlere bağlıdır. Bunlardan bir tanesi insanların tercih ettiği iletişim biçimiyle ilgilidir. Bu bağlamda kişiler arası iletişimin zayıf olması medya gündemine bağlılığı artırır. Alternatif iletişim araçlarının yaygın ve kolay ulaşılabilir olmaması mevcutların etkisini artırır. Araştırmanın kapsadığı dönem bugünkü gelişmiş teknolojiyle karşılaştırıldığında telefon, faks, elektronik posta gibi iletişim araçlarının ya hiç olmadığı ya da yaygın olarak kullanılmadığı bir dönemdir. Televizyon ve radyo yayınındaki devlet tekeli dikkate alındığında kullanılan en etkili iletişim aracının gazeteler olduğu söylenebilir. İnsanların sorunlar hakkındaki deneyimlerinin azlığı, yönlendirilme gereksinimleri ve bu nedenle medyaya bağımlılıkları medyanın etkinliğini arttıran diğer faktörlerdir.

Medyanın, kamuoyunun oluşmasına etkileri konusunda çeşitli yaklaşımlar ve modeller mevcuttur. Melvin L. DeFleur ve Sandra Ball-Rokeach tarafından geliştirilen kitle iletişimin etkileriyle ilgili bağımlılık kuramına göre modern toplumlarda bireyler kendi toplumlarında ne olduğu konusunda bilgilendirilmek ve yönlendirilmek beklentisiyle

¹¹⁶ C Anık, "Kamuoyunu Oluşturan Araçlar", *İletişim*, Sayı 1-2, 1994, s. 99.

¹¹⁷ R Waldahl, "Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu", çev. Süleyman İrvan, *İletişim* Sayı 1-2, 1994, s. 64-65.

¹¹⁸ Waldahl, A.g.e., s. 65.

¹¹⁹ N Güz, "Siyasal Tercihleri Belirlemede Kitle İletişim Araçlarının Rolü", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, (Mart 1995), s. 115.

kitle iletişim araçlarının enformasyon kaynaklarına gitgide daha fazla bağlanırlar.¹²⁰ Bu bağıllığı etkileyen çeşitli faktörler olabilir. Ancak zaman içerisinde birey (mesajın alıcısı) ile kitle iletişim aracı arasında birincinin ikinciye bağımlılığı ve hatta zaman zaman bağıllığı şeklinde bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Gündem koyma ve saptama modeline göre kitle iletişim araçları bazı konulara ilgi gösterip diğerlerini göz ardı ederek kamuoyunu etkilerler. Başka bir ifadeyle insanlar kitle iletişim araçlarının gündeminde olan konulara daha çok ilgi duyarlar ve medyanın öncelik verdiği konulara öncelik verme eğiliminde olurlar. İnsanlar kitle iletişim araçlarından sadece konuların ne olduğunu öğrenmezler aynı zamanda öncelik sırasını da öğrenerek konular arasında bir önem sıralaması yaparlar.¹²¹ Dolayısıyla gündemdeki konulara da çoğu zaman medyanın verdiği öneme paralel önem verirler. Bu modele göre medyanın gündeminde ön sıralarda olan konular bir süre sonra kamuoyu tarafından daha fazla kanıksanırken, daha az yer verilen konulara ilgi azalacaktır. Model iletişimin alıcısı olan kişinin iletişim aracına bağımlı olduğu ve ondan etkilendiği tezi üzerine kurulmuştur.

Denis McQuail ve Sven Windahl gündem koyma ve saptamanın kitle iletişim araçlarından mı, kamu üyeleri ve onların gereksinimlerinden mi yoksa kitle iletişim araçlarına kaynak olan seçkin tabakadan mı kaynaklandığı konusunda bazı belirsizlikler olduğunu söylemektedir.¹²² Bu çalışma askerlerin sivil hayata değişik şekillerdeki müdahalelerini incelemektedir. Modele göre askerler kitle iletişim araçlarına kaynaklık eden seçkin tabaka olarak kabul edilebilirler. Ancak aynı şekilde halk tarafından seçilmiş politikacılar da diğer seçkin tabaka konumundadırlar. Demokrasilerde askeri müdahaleler her zaman meşruluk gibi ciddi bir sorunla karşı karşıyadırlar. Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri ve askeri müdahaleler dikkate alındığında gündemin oluşmasında kamuoyunun gereksinimleri veya kitle iletişim araçlarına kaynaklık eden seçkin tabakadan ziyade kitle iletişim araçlarının kendilerinin etkili oldukları görülür.

Kitle iletişim araçlarının birey üzerindeki etkisiyle ilgili bir başka yaklaşım da Noelle-Neumann'ın suskunluk sarmalı modelidir.¹²³ Kamuoyu, fikirlerin özel alandan kamusal alana geçip orada kendilerine etkin bir yer bulabilmeleri olarak tanımlanırsa, suskunluk sarmalı kuramı fikirlerin özel alandan kamusal alana geçiş sürecini inceler.

¹²⁰ D McQuail ve S Windahl, *Kitle İletişim Modelleri*, çev. Konca Yumlu (Ankara, İmge, 1997), s.130.

¹²¹ McQuail ve Windahl, A.g.e., s. 122.

¹²² McQuail ve Windahl, A.g.e., s.125.

¹²³ E Noelle-Neumann, "Suskunluk Sarmalı Kuramının Medyayı Anlamaya Katkısı", der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Ark, 1997, s.223-232.

Kuram görüşlerin değişimini değil ifade edilmesini açıklamaya yöneliktir. Noelle-Neumann'a göre kişilerin fikirleri az veya çok bellidir ve sabittir.¹²⁴ Bu kuram kitle iletişimi, kişiler arası ve toplumsal ilişkiler, düşüncenin bireysel olarak açıklanması ve bireylerin toplumsal çevrelerinde onları çevreleyen düşünce ortamı hakkında sahip oldukları algılama arasında bağlantı kurar. Modele göre toplum uyumsuz bireyleri dışlama ve yalnız bırakma eğilimindedir. Bireyler devamlı yalnızlık korkusuyla yaşarlar. Bu yalnızlık korkusu bireylerin her zaman fikir iklimini tahmin etmeye ve öğrenmeye çalışmasına neden olur. Nihayet bu tahminin sonuçları kamunun davranışını, özellikle de düşüncelerin açıkça ifadesi veya gizlenmesini etkiler.¹²⁵ Modele göre kişinin görüşünü açıklama isteği kişinin kendi görüşüyle gelecekteki eğilimi algılaması arasındaki etkileşime dayanır.

Modele göre birçok insan önemli kamusal konularda yalnız kalma korkusuyla başat düşüncenin ne olduğu, hangi görüşlerin güç kazandığı veya hangilerinin güçsüzleştiği hakkında ipuçları edinmek için çevresini gözlemler. Bu gözlem iki şekilde olur. Birincisi doğrudan kendi çevresine yönelik yaptığı gözlem, ikincisi de medya aracılığıyla yaptığı gözlemdir. Eğer kendi kişisel görüşlerinin daha az yaygın olan ve daha az kabul gören görüşler arasında olduğuna inanırsa görüşlerini açıkça ifade etmek konusunda çekingen davranır. Kısa vadedeki ilk tepki düşüncelerini açığa vurmayıp saklama şeklindedir. Bu suskunluk zaman içerisinde fikir değiştirip çoğunluğun fikrini kabul etme eğilimine dönüşür.

Birey kendi düşüncesinin baskın veya yaygın fikir içerisinde olduğunu fark ettiğinde kendi fikrini söylemekte daha istekli davranacaktır. Böylece baskın olarak algılanan görüşler daha çok güç kazanır ve alternatifler daha azalır. Zamanla birinin konuşması ve diğerinin susması şeklinde bir sarmal başlar. Sonuçta bu süreç kitle iletişim araçlarınınca desteklenmeyen görüşlerin marjinalleşmesiyle sonuçlanır. Neumann'a göre eğer bir görüş kitle iletişim araçlarını devamlı meşgul ediyorsa bu durum kitle iletişim araçlarının bakış açısının fazlasıyla onaylanmasıyla sonuçlanacaktır.

Modelin medya açısından önemi medyanın bazı görüş ya da fikirleri baskınmış gibi kamuya algılatmaya çalışmasıdır.¹²⁶ Hangi görüşün geçerli olduğu daha çok medya

¹²⁴ E Griffin, , *A First Look at Communication Theory* (New York, McGraw-Hill, 1994) University of Colorado School of Education web sitesi, <<http://www.afirstlook.com/archive/spiral.cfm?source=archther>>.

¹²⁵ McQuail ve Windahl, s.135.

¹²⁶ Anık, s.106.

tarafından belirlenmektedir. Sarmala göre eğer medya azınlığı desteklerse, bu defa çoğunluk kampı sessiz çoğunluk haline gelir.

Noelle-Neumann medya aracılığıyla genel kabul görmüş olarak sunulan yaklaşımlardan farklı düşünenlerin kolayca fikirlerini değiştireceklerini söylememektedir. Ancak bu araştırmanın kapsadığı dönem dikkate alındığında sivil-asker ilişkileri açısından karışık fikirleri koruyup yaymanın hiç de kolay olmadığı ve hatta ciddi bir maliyeti olduğu görülecektir. Ayrıca örneğin askeri müdahaleleri eleştiren ve bu tür demokrasi dışı müdahalelere karşı çıkan fikirlerin medyada yeterince yer bulamamasının müdahalelerin meşruluk kazanmasına katkıda bulunma ihtimali vardır. Buna ilaveten hiç bir şartta fikrini değiştirmeyecek olan azınlığın bugünkü gibi kolayca birbirlerine ulaşma ve iletişim kurma imkanı olmadığı da dikkate alınmalıdır.

Kurama getirilen en temel eleştiri insan doğası ve kitle iletişime fazla kötümser bir yaklaşım sergilediğidir. Ancak model özellikle medyanın nasıl sembolik gerçeklikleri meşrulaştırma veya gayri meşrulaştırma aracı olarak işlediğini göstermesi bakımından kışkırtıcıdır.¹²⁷ Özellikle Türk halkının tarihi ve kültürel yapısı ve devlete bakış açısı dikkate alındığında suskunluk sarmalının açıklayıcı olduğu görülecektir.

Suskunluk sarmalı kuramına getirilen bir diğer eleştiri de tek taraflı olması ve fikir ikliminin bireylerin toplam fikirleri olduğu gerçeğini göz ardı etmesidir. Oysa mikro düzeydeki bireysel tutumlar ile makro düzeydeki toplam tutumlar arasında sürekli bir etkileşim gerçekleşir ve bireysel bir görüşün fikir iklimini değiştirebilmesi mümkündür. Bu eleştirir bugün için çok daha anlamlı olsa da 1950-1980 arası Türkiye'si için bireysel fikirlerin medya tarafından desteklenen ve hakim olduğu imajı verilen fikirler karşısında en azından kendilerini ifade etme şansı yok denecek kadar az olmuştur. Dışlanma korkusu gazeteciler ve bireyler tarafından ciddi bir şekilde hissedilmiştir.

Waldahl'a göre suskunluk sarmalı kuramının bir diğer önemli eksikliğini yerel çevrenin, grup birlikteliğinin ve örgütsel bağların önemini değerlendirmeye almamış olmasıdır. Oysa birçok insan gelişen olaylar karşısında ait oldukları toplumsal grupların üyeleri olarak tavır alırlar. Bu eleştiri de sivil toplum oldukça zayıf olduğu ve askeri müdahaleler karşısında bir o kadar da korkak olduğu 1950-1980 arası dönem Türkiye'si için fazla geçerli değildir.

¹²⁷ F Fejes, "Eleştirel Kitle İletişim Araştırmaları ve Medya Etkileri", *AÜBYO'92, Yıllık* (Ankara, AÜBYO, 1993), s. 246.

Waldahl'a göre belirleyici olan fikirlerin büyüklüğünden ziyade taraftarlarının bu fikirleri ifade etme isteği ve yeteneğidir. Müdahalelere karşı olanlar basında kendilerini ifade edebilecek zemin bulamamışlardır. Dolayısıyla halkın gündemi ile basın gündeminin pek de örtüşmediği söylenebilir. Gazetelere bakıldığında kamuoyundan müdahalelere büyük bir destek geldiği düşünülecektir. Oysa seçim sonuçları bunun aksini göstermiştir.¹²⁸

¹²⁸ Waldahl, s.70.

II. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDEKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI (1950-1960)

Kurumsallaşmış Batı demokrasilerinin aksine Türkiye’de kriz dönemlerinde çözüm, zaman zaman bir kısım siyasi parti mensuplarının da desteğiyle parlamento dışında aranmıştır. Bu arayışların temelinde “siyasal seçkinler”le “devlet seçkinleri” arasındaki mücadele yatmaktadır. Özbudun, iki grup arasındaki mücadelenin kökenini devletin, Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri süregelen üstünlüğüne ve baskınlığına dayandırıyor.¹²⁹ Demokrat Parti iktidarı ile parlamentonun yapısı büyük ölçüde değişmiştir. Çok partili sisteme geçişle birlikte yasama organının yapısı serbest meslek sahipleri ve girişimciler lehine değişmiştir.¹³⁰ Muhalefete iktidar yolunun açılmasıyla bürokratlar, tek parti dönemindeki üstünlüklerini yitirmiş; halk asker, bürokrat ve aydın kesiminin iktidarına ortak olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından halkın doğrudan seçtiği temsilcilerin iş başına gelmesi tepeden inme devlet seçkinlerinin huzurunu kaçırmıştır. Çünkü Karatepe’nin dediği gibi “yüzyılı aşkın süreden beri devletin yönetimini elinde tutan bürokrat ve aydınların gönlünde Halk Partisi yatıyordu.”¹³¹

1950 yılı Türk demokrasi tarihi için geri dönüşü olmayan bir milat olmuştur. Bu tarihten sonra çok partili sistemden tek partili sisteme geri dönüş mümkün olmadığından, mevcut iktidarlar dolaylı veya dolaysız askeri müdahalelerle kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu bağlamda halkın seçimle işbaşına getirdiği birçok hükümetin ömrü bir başka seçimden çok, askeri bir müdahale ile son bulmuştur. Ne siviller, ne de askerler iktidarda sürekli kalabilmiştir. Ülke yönetimi sivillerle askerler veya asker destekli hükümetler arasında sürekli el değiştirmiştir. Özer Olgun’un deyimiyle “sürekli olanın sivil rejimden askeri rejime, askeri rejimden sivil rejime geçme olduğunu ve bunun da Türk siyasal yaşamında bir ‘kurum’ haline geldiğini görüyoruz.”¹³²

İncelenen dönem içerisinde iki askeri darbe (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980) ile yönetim sivillerden askerlere geçerken 12 Mart 1971 muhtırası sonucu mevcut hükümet istifa etmek zorunda kalmış ve yerine bir ara rejim hükümeti kurulmuştur. Ancak yukarda da ifade edildiği gibi çok partili Türk siyasi hayatında sivil-asker ilişkilerindeki sorunlar iki

¹²⁹ E Özbudun, “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür” *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür* (Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1995), s.5.

¹³⁰ M Turhan, *Siyasal Elitler* (Ankara, Gündoğan, 1991), s.165.

¹³¹ Ş Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, (İstanbul, İz Yayıncılık, 1997), s.213.

¹³² Ö Olgun, “12 Eylül ve Siyasal Haklar” *12 Eylül ve Sonuçları - Sempozyum Bildirisi* (İstanbul, İHD Muğla Şubesi, 1992) s.86

darbe ve bir muhtıradan ibaret değildir. Bu ve sonraki bölümlerde önce teorik bölümde açıklanan kriterler ışığında 1950-1980 yılları arasında seçilmiş hükümetlere ve parlamentoya karşı yapılmış her türlü askeri müdahaleyi tespit edilmiş, ardından da gazetelerin bu olayları nasıl ele aldığına bakılmıştır.

Gazetelerin içeriği taranırken daha önce de belirtildiği gibi temelde iki ana sınıflandırma yapılmıştır: Haberler ve yorumlar. Haber olayla ilgili bilgi kısmını içerdiğinden ve kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçladığından yorumdan bağımsız sunulması esas alınmıştır. Haberde amaç olayı tarafsız bir şekilde, olduğu gibi vermek olmalıdır. Medya etiğinin ilk ve en temel prensibi doğruyu yazmaktır.¹³³ Aksi takdirde sağlıklı bir kamuoyu oluşumundan bahsedilemez. Çünkü kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi için konuyla ilgili her fikrin serbestçe ifade edilebilmesi ve tartışılabilmesi gerekir. Karşıt görüşlere yer vermeyen bir iletişim süreci kamuoyu oluşturmaktan çok kamuoyunun yönlendirilmesine hizmet eder. Yorumların yer aldığı köşe yazılarını haber metinlerinden ayırmak gerekir. Burada köşe yazarları uzmanlıkları ölçüsünde olaylara yönelik kişisel değerlendirmelerini yaparlar. Haber metinlerinin aksine köşe yazılarının nesnel olması gerekmez. Araştırma boyunca haber metinleri incelenirken kişisel yorumlardan bağımsız, doğru ve tarafsız olup olmadıklarına ve karşıt görüşlere yer verip vermediklerine; köşe yazılarında da yazarların askeri müdahaleler karşısında nasıl bir yaklaşım sergilediklerine bakılacaktır.

İçerik olarak haberin yönü ve bu yönün ifade ediliş şekline bakılmıştır. Örneğin haber tarafsız olarak mı verilmiştir yoksa doğrudan veya dolaylı olarak lehte veya aleyhte bir tavır takınılmış mıdır? Yazar kişisel tutumunu haber veya yorumlarına yansıtmışsa bunu nasıl yapmıştır? Bunların dışında haber ve yorumlarda başvuru kaynaklar da incelenmiştir. Birtakım iddialar gündeme getirilirken atıfta bulunulan kaynaklar açıkça belirtilmiş midir? Kaynak açıklanmamışsa kaynak için ne tür sıfatlar kullanılmıştır? Haber kaynağın doğruluğu sorgulanmış mıdır? Asker ve sivil kaynaklara hangi sıklıkta başvurulmuştur? Ayrıca olayla ilgili sadece tek yönlü; lehteki veya aleyhteki kaynakların görüşlerine mi başvurulmuş, yoksa her iki tarafın iddiası da gündeme taşınmış mıdır?

Haber ve yorumlar incelenirken dikkat çeken bir husus da kullanılan sıfatlar olmuştur. Bu bağlamda özellikle ordu, askerler, müdahale, parlamento, hükümet, siyasi partiler ve demokrasiden bahsedilirken ne tür sıfatlar kullanıldığı incelenmiştir. İnceleme

¹³³ A D Gordon, J.M. Kittross ve C. Reuss, *Controversies in Media Ethics* (New York, Longman, 1996), s. 82.

boyunca bir yandan nesnel olarak basının olayları nasıl ele alıp kamuoyuna yansıttığı tespit edilirken bir yandan da gazetelerin kamuoyu adına denetim fonksiyonunu yerine getirip getirmediikleri veya ne ölçüde yerine getirdikleri sorgulanmıştır.

Finer'a göre sivil politikacıların kamuoyu nezdinde itibar kaybettiği ve ordunun popülerleştiği durumlar askerlerin siyasete girmeleri veya müdahale etmeleri için en uygun fırsatlardır.¹³⁴ Bu bağlamda örneğin basının sivil-asker ilişkilerine yaklaşımında sivilleri kamuoyunun gözünden düşürme veya askerlere itibar kazandırma gibi bir çaba olmuş mudur? Sivillerin meşruluğu sorgulanırken müdahaleleri gerçekleştiren askerlere meşruluk kazandıracak yaklaşımlar sergilenmiş midir? Gazetelerin müdahalelere yaklaşımı bu ve benzeri sorular ışığında ele alınıp değerlendirilecektir.

II.I. Müdahaleler

14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlayan Demokrat Parti dönemi 27 Mayıs 1960 darbesi ile sona ermiştir. Bu bölümde her iki tarih arasındaki sivil-asker ilişkileri ve askeri müdahaleler incelenmiştir.

II.I.1. İhtilal Amaçlı Örgütlerin Doğuşu ve 14 Mayıs 1950 Seçimlerine Müdahale Niyetleri

Ordu içerisinde “memleketin kötü gidişini düzeltmek” amacıyla çeşitli örgütlerin kurulduğu ve bunların zaman zaman müdahale planları yaptıkları birçok emekli askerin anılarında yer almaktadır. 27 Mayıs darbesinin planlayan ve gerçekleştiren subaylardan Orhan Erkanlı'ya göre Türkiye'deki “askeri darbelerin değişmez özelliği, gizli örgütler tarafından gerçekleştirilmiş olmalarıdır.” Yine Erkanlı'nın tespitiyle “memleket buhrana girdiği zaman orduda birbirinden habersiz örgütler kurulur, bunların bir kısmı tesadüflerle birleşir, bir kısmı kaybolur gider.”¹³⁵ 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonuçlanan süreçte ilk örgütün kimin tarafından ve ne zaman kurulduğu konusunda bir netlik yoktur. Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi Ahmet Yıldız, 1943 kışında Cemal Tural ve Necip San karşısında yemin ederek ihtilal örgütüne katıldığını belirtmektedir.¹³⁶ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar'a göre ihtilal amaçlı örgüt kurma fikri ilk defa 1946 seçimlerine hile

¹³⁴ Finer, s. 61, 71-72.

¹³⁵ O Erkanlı, *Anılar Sorunlar Sorumlular* (İstanbul, Baha Matbaası, 1982), s.12.

¹³⁶ Göksu, s.27.

karıştırılmasının askerlerde oluşturduğu tepkiden filizlenmiştir.¹³⁷ Ankara ve İstanbul'da oluşan subay grupları 1950 seçimlerinin dürüst yapılmaması halinde müdahale etmek niyetindeydiler.

1946 yazında Ankara'da Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım liderliğinde liberalizmden yana 10 kişilik bir grup oluşturulmuştur. Grup üyeleri kendilerine lider olarak Gelibolu'daki Kolordu komutanı General Fahri Belen'i seçmiştir. Bu grubun amacı darbeden ziyade 1950 seçimlerine hile karıştırılmasını önlemektir. Grup 1946'daki oyunların tekrarlanacağı gerekçesiyle Belen'e 1950 seçimlerinden önce darbe yapmayı teklif etmiştir. General Belen ise darbe ortamının ancak seçimlere hile karıştırılması halinde doğabileceğini söyleyerek tekliflerini reddetmiştir. Belen, 1950 başlarında Bayar'a ulaşarak seçimlere hile karıştırılması halinde ordunun müdahale edeceği güvencesini verdi. Örgüt mensuplarının bir diğer hedefi güvendikleri kişileri Demokrat Parti (DP) listelerinden aday yapmaktır. Bu politikanın sonucu olarak Belen ile Kurtbek DP listesinden seçime girmiş ve her ikisi de bakan yapılmıştır.¹³⁸

1949 yılının Aralık ayında aralarında bir generalin de bulunduğu bazı kurmay subaylar İnönü ve Cumhuriyet Halk Partisi karşıtı yazıları ile tanınan ve aynı zamanda Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti başkanı olan Prof. Ali Fuat Başgil'e gelip "aynı gayeye gönül vermiş seksen kadar subay" olduklarını ve İnönü'yü devirme fikirlerini açarak kendisinden başarılı olmaları halinde destek istemişlerdir.¹³⁹ 27 Mayıs 1960 darbesinde aktif rol oynayan Albay M. Emin Aytekin de anılarında İnönü'nün seçimlerin dürüst yapılmasına müsaade etmeyeceğini düşünen bir grup subayın 1949 yılında örgütlendiğini ve kendisine de üyelik teklif edildiğini yazmıştır.¹⁴⁰

1950 seçimlerinden birkaç ay önce Birinci Ordu Komutanı General Asım Tınaztepe, Nihat Erim aracılığıyla İnönü'ye çok partili siyasete geçişten duyduğu endişeyi iletmiştir.¹⁴¹ İnönü de liberalleşmenin önemini anlatmak ve ordunun siyasetin dışında kalması gerektiğini vurgulamak için Ankara'dan İstanbul'a giderek¹⁴² Tınaztepe ve diğer generallerle görüşmüştür.¹⁴³ 9 Haziran 1950 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki bir habere göre komutanlar 14 Mayıs akşamı Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir emri olup

¹³⁷ A İpekçi ve Ö S Coşar, *İhtilalin İçyüzü* (İstanbul, Toker M., 1965), s.15.

¹³⁸ İpekçi ve Coşar, A.g.e., s. 18-22.

¹³⁹ A F Başgil, „ 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri (İstanbul, Çeltüt M., 1967), s.152-153.

¹⁴⁰ M E Aytekin, *İhtilal Çıkmazı* (İstanbul, Dünya M., 1967), s.21-22.

¹⁴¹ Hale, s.88.

¹⁴² F Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (İstanbul, Hil Y., 1992), s.151.

¹⁴³ Hale, s.88.

olmadığını sormuşlar.¹⁴⁴ Seçimlerden hemen sonra da dört üst rütbeli komutan İnönü'ye gelerek sonuçların iptali için darbe yapmayı önermiş ancak İnönü bu öneriyi reddetmiştir.¹⁴⁵

Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Gürman'ın DP liderlerine ordunun seçim sonuçlarına saygılı olacağını söylemesi ortamı rahatlatmıştır. Ordu içerisinde özellikle genç subaylar arasında Demokrat Parti'nin kazanmasını isteyenler vardı. Sıtkı Ulay, tek parti ve değişmez genel başkanından bıkip usandıkları için Demokrat Parti'yi yakın çevrelerine tavsiye ettiklerini ve hatta bu konuda tazyikte bulunduklarını, seçim sonuçları belli olunca bir bayram havası yaşandığını ve çekinmeden evlerini bayraklarla süslediklerini yazmıştır.¹⁴⁶

II.1.2. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950)

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde Demokrat Parti 408, Cumhuriyet Halk Partisi 69, Millet Partisi 1 ve Bağımsızlar da 9 milletvekilliği kazanmıştır. Böylece ilk defa CHP iktidardan ayrılmak durumunda kalmıştır. Dönemin Kurmay Albayı Seyfi Kurtbek'in¹⁴⁷ Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'la yaptığı görüşmede Bayar kendisine birkaç Generalin İsmet Paşa'ya giderek Meclisi açtırıp açtırmayacağını sorduklarını ve fikrini almak istediklerini ve İsmet Paşa'nın da bunu katiyetle reddettiğini söylemiştir. Ulay böyle bir ihtimalden korkarak tedbir olarak o zamanki Zırhlı Tugay Komutanı'nı arayıp açılış günü Ulus'taki Meclis arkasında sıkı tedbirler alınması sağlamıştır.¹⁴⁸

William Hale'e göre, seçimlere müdahale edilmemesinin sebebi "kısmen ordunun tarafsızlığa tam sadakatinden çok, Menderes yanlıları ve karşıtları olarak bölünmüş olması"dır. Hikmet Özdemir'e göre olay ordudaki CHP ve DP yanlısı hizipler arasındaki bir hesaplaşmadan ibarettir.¹⁴⁹ Demokrat Parti'nin başbakan eski yardımcılığı yapmış üyesi Samet Ağaoğlu'na göre ordu içinde alt rütbedeki subayların bir kısmı Demokrat Parti iktidarından geniş bir tasfiye ile beraber "ordunun yalnız savaş zamanlarında değil, sulh zamanlarında da memleket idaresinde imtiyazlı bir yeri olmasını istemektedir." Yüksek

¹⁴⁴ *Hürriyet*, (9 Haziran 1950).

¹⁴⁵ Hale, s.88.

¹⁴⁶ S Ulay, *Giderayak* (İstanbul, AD, 1996), s.34.

¹⁴⁷ Daha sonra Menderes Hükümetinde Savunma Bakanı olmuştur.

¹⁴⁸ Ulay, s.34-35.

¹⁴⁹ Özdemir, s.147.

rütbeli subaylar ise “ordunun o güne kadar kabul edilmiş imtiyazlı mevkiine dokunulmaması gerektiği, çünkü subayların devlet teşkilatında memur sayılamayacağı inancındadırlar.”¹⁵⁰ Her iki grup da demokratik rejimlerdeki sivil-asker ilişkilerine aykırı bir şekilde ordunun sivil yönetimde etkin olmasını talep etmiştir. Görevleri gereği devlet memuru statüsünde bulunan askerler gücün verdiği iktidarı sivillere terk etme niyetinde olmadıklarını böylece en baştan ortaya koymuştur.

Tek parti iktidarının sona ermesi ve İsmet İnönü’nün hükümetten ayrılması ordu içindeki CHP-DP ayrımını iyice su yüzüne çıkartmıştır. İki grup arasındaki güç mücadelesi zaman zaman ilginç boyutlara varmıştır. Örneğin Ankara-Erzurum arasında kurye görevi yapan bir grup askeri uçak şehir ve köylerden geçerken halka İnönü etrafında mutlak surette toplanılması gerektiği çağrısı yapan beyannameler atmıştır.¹⁵¹

II.I.3. Menderes’in Yüksek Komuta Kademesinde Yaptığı Değişiklikler (6 Haziran 1950)

5 Haziran 1950’de bir Albay, Başbakan Adnan Menderes’e 8-9 Haziran gecesi yeni hükümete karşı bir darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştur.¹⁵² 14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce ve hemen sonrasında bazı generallerin İnönü ile görüştükleri şeklindeki haberlere bir de darbe ihbarı eklenince Menderes Bayar’la görüşmesinin ardından 6 Haziran’da ordunun üst kademesinde Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları ile Ordu komutanlarını içeren geniş çaplı bir operasyon sonrasında bu komutanlıklara yeni atamalar yapmış, generallerin bir kısmı emekli edilmiş, bir kısmı da merkeze alınmıştır. Seçimlerden hemen sonra yapılan bu operasyonun ardından Menderes’in orduya hakim olduğu söylenmiştir.

II.I.4. Orduda Yeniden İhtilal İçin Örgütlenmeler

1950’de başlayan Demokrat Parti iktidarı ordudaki gizli oluşumları bir süre sekteye uğratmıştır. George S. Harris’e göre ordu içerisinde 1950 yılı öncesinde oluşan gruplaşmalar Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle sona ermiş ancak 4 yıl sonra 1954

¹⁵⁰ S Ağaoğlu, *Demokrat Partisi Doğuş ve Yükseliş Sebepleri/Bir Soru*, (İstanbul, Baha M.,1972), s.217-218.

¹⁵¹ Başgil, s.156., O. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika* (Ankara, Gündoğan, 1993), s. 66.

¹⁵² Öztürk, s. 66.

yılında yeni klikler oluşmaya başlamıştır.¹⁵³ Haydar Tunçkanat'a göre ihtilal hazırlıklarının tarihini çok daha gerilere götüren iddia ve beyanlar varsa da komiteler 1954'den sonra "bir çıkış yolu arayan" subayların bir araya gelmeleriyle başlamıştır.¹⁵⁴ Erkanlı'ya göre 1954'den sonra yeniden ihtilal amaçlı teşekküller ortaya çıkmaya başlamasının nedeni Demokrat Partinin orduyu ihmal ettiği düşüncesidir. 1950-1954 yılları arasında yavaşlayan örgüt çalışmaları Yıldız'a göre DP'nin 1957 seçimlerinde eski iktidarın 1946 seçimlerinde davrandığı gibi davranması üzerine yeniden hızlanmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesini yapan askerlerin anıları incelendiğinde değişik tarihlerde farklı subaylar tarafından farklı örgütlerin kurulduğu ve bunların bir kısmının zamanla birleştiği görülür. Bu örgütlerin ilki 1954 yılı sonbaharında, bir Pazar gecesini Tuzla Uçaksavar Topçu Okulunda Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın "sucuklu yumurta yerken" kurdukları örgüttür. Seyhan "... bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur. Neden seninle ben, bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz."¹⁵⁵ dedikten sonra yaptıkları yemini başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Ardından sırasıyla Yüzbaşı Süreyya Yüksel, Yüzbaşı Turan Okan ve Yüzbaşı Nejat Kumaşoğlu teşkilata katılmıştır. Beş kişilik örgütün Yüksel'in Fenerbahçe'deki evinde yapılan toplantısında Seyhan Genel Sekreterliğe seçilmiştir.

Seyhan, bir komite de Kara Harp Akademisi'nde okurken sınıfın en kıdemlisi, o zamanki rütbesiyle Binbaşı Faruk Güventürk'le birlikte kurmuştur.¹⁵⁶ Seyhan eski komitesinin yemin metnini yeniden hazırlıyormuş gibi el yazısı ile tekrar yazmış ve Güventürk'le birlikte teşkilatın ana esaslarını belirlemiştir. Ardından Orhan Kabibay'ın bu yeni komiteye katılmasını sağlamış ve Kabibay, yeniden komiteye giriyormuşçasına yemin etmiştir. Aralarında Suphi Gursoytrak ve Orhan Erkanlı'nın da bulunduğu ve "Atatürkçüler Cemiyeti" veya "Komite" diye adlandırılan bu oluşumun başkanlığına Güventürk, genel sekreterliğine de Seyhan seçilmiştir.¹⁵⁷

Bir başka gizli örgüt Ankara'da Talat Aydemir tarafından kurulmuştur. 1956 Eylül'ünde Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Osman Köksal'la Yüzbaşı Adnan

¹⁵³ G S Harris, "The Role of the Military in Turkish Politics" *The Middle East Journal*, Vol. XIX, No.2 (Spring 1965), s. 171.

¹⁵⁴ H Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi Diktadan Demokrasiye* (İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1996), s.252-253.

¹⁵⁵ D Seyhan, *Gölgedeki Adam* (İstanbul, N.Uygan M., 1966), s.44; İpekçi ve Coşar, s.28 ve *Milliyet*, (28 Mayıs 1962).

¹⁵⁶ Seyhan, A.g.e., s. 51.

¹⁵⁷ Hale, s.95.

Çelikoğlu'nun katılmasıyla örgüt 4 kişi olmuştur.¹⁵⁸ Aydemir, Yüksek Komuta Akademisi'ne devam ederken 1956'da kendisiyle görüşen Seyhan, Aydemir'in de bir komite kurduğunu öğrenmiştir. Seyhan "Yeni bir Komite kurulmak üzere teşebbüse geçilmişti. Biz kurulacak bu komitenin dışında kalamazdık"¹⁵⁹ diyerek kendi komitelerinin gizli temsilcileri olarak Kabibay'la birlikte Aydemir'in komitesine katılmıştır. Sonradan kendi teşkilatlarından Ahmet Yıldız da bu komiteye dahil olmuştur.

Genelkurmay Başkanlığı Protokol Müdürü Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş'ın aynı tarihlerde Ankara'da kurduğu örgüte ilk olarak Binbaşı Kenan Esengin ve Binbaşı Baha Vefa Karatay katılmıştır.¹⁶⁰ Kurtuluş Kayalı'ya göre 9 Subay olayından sonra inisiyatif Koçaş'a geçmiştir. Koçaş daha sonra örgüte baş olacak bir paşa arayışına girmiş ve ihtilal liderliğini General Necati Tarcan'a teklif etmiştir. Tarcan teklifi kabul etmiş ancak bir süre sonra vefat edince liderlik 1959 yılında Cemal Gürsel'e kabul ettirilmiştir.¹⁶¹ Gürsel'in liderliği kabul etmesi 9 Subay olayıyla sarsılan teşkilat için bir dönüm noktası olmuş ve o tarihten sonra yeniden toparlanma imkanı doğmuştur. Koçaş, Org. Gürsel ile birlikte yaptıkları Almanya seyahatinin ardından istedikleri tayinleri yaptırabilmek için Erkan Şubesine yakın arkadaşı Osman Köksal'ın atanmasını sağlamış, ardından da birçoğunun kıta hizmeti dahi dolmamış olmasına rağmen belirledikleri teşkilat mensubu 35 subayın orduda ıslahat gerekçesiyle Ankara'ya tayinleri yapılmıştır.

Aydemir'in anılarından ilk komiteyi Muzaffer Özdağ'ın sahiplendiği anlaşılmaktadır. Aydemir 1956 yılında komiteyi kurduklarını söyleyince Özdağ gülerek "biz daha önce (1952 yılında) kurduk" demiştir. Yüzbaşı rütbesindeki Özdağ, o tarihte Harp Okulunda öğrenci idi. "Kanlarını akıtarak bir mendil üzerine Türkiye haritası yapmışlar ve bugün MBK üyesi olarak Meclis'te ettikleri yeminin aynısını tekrarlamışlar."¹⁶²

Örgütler arasındaki ilk ciddi temas 1957 yılının Mart ayında Seyhan ile Aydemir arasında olmuştur. İstanbul grubundan olan Dünder Seyhan, Orhan Kabibay ve Ahmet Yıldız, Ankara'daki Aydemir grubuna sızmışlardı. Üç subay başka hiçbir örgütle ilişkileri yokmuş gibi yemin ederek bu gruba katılmıştı. Ancak daha sonra durumun ortaya çıkması üzerine İstanbul ve Ankara gruplarının birleştirilmesine karar verilmiştir. İki grup, Rafet

¹⁵⁸ İpekçi ve Coşar, s.34-35.

¹⁵⁹ Seyhan, s. 57; İpekçi ve Coşar, s. 43.

¹⁶⁰ İpekçi ve Coşar, s.36.

¹⁶¹ Kayalı, s.60.

¹⁶² Ö Öymen, *Bir İhtilal Daha Var* (İstanbul, Milliyet, 1986), s.209.

Aksoyoğlu'nun kiracısı olduğu Üsküdar Şemsipaşa Caddesi Eşrefsaat Sokağı No 1'deki Mahmut Şevket Paşa konağında bir araya gelmiştir. Toplantıyı açan Aydemir, kendisinde Osman Köksal ve Alparslan Türkeş'in vekaleti olduğunu söylemiştir. Görüşmeler sonucunda yapılan oylamada Aydemir başkanlığa, Yıldız da Genel Sekreterliğe seçilmiştir. Daha sonra aynı konakta bir araya gelen iki grubun birleşme toplantısına Talat Aydemir, Faruk Güventürk, Dünder Seyhan, Sezai Okan, Adnan Çelikoğlu, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Suphi Gürsoytrak, Ahmet Yıldız, Halil Kayılı, Rauf Gökçe, Fahrettin Ermutlu, Necmi Bek, Necati Ünsalan, Şükrü İlkin, Naci Asutay ve ev sahibi Rafet Aksoyoğlu¹⁶³ katılmış, Güventürk başkanlığa, Seyhan da genel sekreterliğe seçilmiştir. Komiteye üyelik için belirgin bir ideolojik tercih konulmamış, ancak güvenilirliğe çok önem verilmiş ve ihanet edenin cezası ölüm olarak belirlenmiştir. Albay rütbesinden yüksek subayların üye yapılmaması kararlaştırılan Mart 1957 toplantısından sonraki ilk icraat Ankara ve İstanbul'daki önemli mevkilere tayinler olmuştur.¹⁶⁴ 1957 yılı Temmuz ayı ortalarında Ankara ve İstanbul grupları Faruk Güventürk'ün liderliği altında birleşme kararı almıştır.¹⁶⁵

Bu örgütlerin amaçları başlangıçta “orduyu ıslah etmektir.”¹⁶⁶ Ancak gizli örgütlenmelerle birlikte ihtilalden sonra ne yapılacağı konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Yıldız bu konuda bir görev bölümü yaptıklarını yazmıştır. Yıldız'a göre o dönemde görüştükleri “seçkin insanlar” kendilerine iyi bir anayasa ile seçim yasasının hazırlanıp yürürlüğe konmasının sorunların çözümü için yeterli olacağını söylemiştir.¹⁶⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere ordudaki örgütlenmelerin her ne kadar seçimlerin dürüst yapılmasını sağlamak gibi meşru bir amaç için başladığı iddia edilse de daha sonra iktidara yönelik hazırlıklar ihmal edilmemiştir.

İpekçi ve Coşar, İstanbul'daki örgütün 1957 yılında hükümet darbesini açıkça gündemine aldığını, hatta Necati Ünsalan'ın Üsküdar'daki evinde yapılan toplantıda gizli teşkilatın Genel Sekreteri Dünder Seyhan'ın mevcut hükümetten ümidi kestiklerini, hazırlıkların bir ihtilale göre yapılması gerektiğini ve bunun için gerekirse kan dökülebileceğini söylediğini yazmıştır.¹⁶⁸

¹⁶³ İpekçi ve Coşar, s.48.

¹⁶⁴ T Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları* (İstanbul, May Y., 1968, s.31-35.

¹⁶⁵ *Milliyet* (30 Mayıs-1 Haziran 1962).

¹⁶⁶ Erkanlı, s.9-10.

¹⁶⁷ Ahmet Yıldız, “27 Mayıs Devrimi ve Askersel Darbeler”, Sadık Göksu, *Darbeler Demirkıratlar ve 27 Mayıs* (İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi), s.30

¹⁶⁸ İpekçi ve Coşar, s. 39-40.

Harris'e göre de darbe için dönüm noktası 1957 yılıdır. Bu tarihten sonra subaylar askeri bir reformun tek başına çözüm olmayacağı, yönetimin tamamen ele geçirilmesi görüşünü benimsemiş ve çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırmıştır.¹⁶⁹

II.I.5. Ethem Menderes'in Milli Savunma Bakanlığı Görevinden Alınması (11 Eylül 1955)

Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes 15 Eylül 1955 tarihinde bu görevden alınmış ve Devlet Bakanlığına atanmıştır. Ulay, Ethem Menderes'in İstanbul'da bulunduğu bir sırada Örfi İdare Kumandanı Nuri Aknoz Paşa ile havaalanındaki bir "çekişmeleri" nedeniyle Aknoz Paşa'nın Başbakan'a şikayeti üzerine Menderes tarafından başka bir bakanlığa atandığını, yerine de Şemi Ergin'in Savunma Bakanı olarak atandığını yazmıştır.¹⁷⁰ Böylece ilk defa bir Savunma Bakanı, kendisine bağlı bakanlıkta memur konumunda olan bir askerle tartışmasından dolayı görevinden alınmıştır.

II.I.6. 27 Ekim 1957 Seçimleri ve V. Menderes Hükümeti

Ordu içerisindeki örgütlenmelerin liderlerinden Talat Aydemir, bir an önce yönetime el konulması taraftarı idi. O nedenle Faruk Ateşdağlı ile birlikte 27 Ekim 1957 olarak açıklanan seçim tarihinden önce darbe yapmaya karar verdiler.¹⁷¹ Ancak Osman Köksal bu görüşe karşı çıkarak seçimlerde olay çıkmasını beklemeleri gerektiğini, aksi halde müdahale etmenin anlamsız olacağını söyledi. Necati Ünsalan'ın fikri daha ilginçti. "Seçimlerden iki gün sonra Cumhuriyet Bayramı var. Dünder (Seyhan) nasıl olsa zırhlı birliği ile törene katılmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelecek. Bir hafta önce getirir birliğini, ihtilal yapıveririz."¹⁷²

Seçimlerden önce darbe yapmaya karar veren örgüt üyeleri siyasi bir destek arayışına girmiş ve bu çerçevede İnönü'nün onayını almak istemiştir. Suphi Gürsoytrak'ın CHP'li bir avukat arkadaşının tavsiye ettiği bir diğer avukat Ekrem Özden aracılığıyla durumu İnönü'ye ilettiklerinde bekledikleri ilgiyi göremediler.¹⁷³ Seyhan anılarında bu teklifin amacını "Memleket idaresinde ve iktidarda tecrübeli bir teşkilat olan Halk Partisi ile iş

¹⁶⁹ Harris, 172.

¹⁷⁰ Ulay, s.41.

¹⁷¹ Hale, s.96; İpekçi ve Coşar, s.58-59.

¹⁷² Öymen, s.170.

¹⁷³ Öymen, s.172; Hale, s.96 ve *Milliyet* (1-3 Haziran 1962)

ortaklığı etmek” olarak tanımlamıştır. Seyhan, CHP ile temasa Albay Ateşdağı’nın vazifeli kılındığını ve Faik Ahmet Barutçu’ya kadar ulaşıldığını yazmaktadır. İnönü’nün “Onlar böyle şeylere karışmasınlar, CHP seçimi mutlaka kazanacaktır”¹⁷⁴ şeklindeki cevabı destek beklentilerini boşa çıkartırken “yarım yamalak yapılacak bir darbeyi” önlemiştir. Aydemir anılarında Albay Faruk Ateşdağı’nın CHP’den Faik Ahmet Barutçu ile görüşüp nabız yokladığını yazıyor. Barutçu, İnönü ile görüşükten sonra İsmet Paşa’nın seçimleri kesin kazanacakları kanaatinde olduğunu ve bu nedenle hükümet darbesine sıcak bakmadığını söylemiştir.¹⁷⁵ Bununla birlikte bazı subayların darbeye kadar olan dönemde CHP ile ilişkileri devam etmiştir.

27 Ekim 1957 günü seçimlerinde DP 419, CHP 173, Cumhuriyetçi Millet Partisi 4, Hürriyet Partisi 4 ve Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazanmıştır. Ancak müdahale niyeti seçimin ardından da devam etmiştir.

İnönü’den bekledikleri desteği alamayan subaylar bu defa Demokrat Partinin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’e darbe liderliği teklif ettiler. Güventürk, tüm uyarılara rağmen Ergin’e açıkça darbe liderliği teklifinde bulunmuştur.¹⁷⁶ Güventürk’ün “... bir tabancam var, onunla emrinizdeyim” teklifini Ergin “Ben basit bir avukatım, bir ihtilale liderlik yapacak adam değilim, böyle işlerle uğraşamam” diyerek reddetmiştir.¹⁷⁷

II.1.7. Dokuz Subay Olayı (25-27 Aralık 1957)

1957 seçimleri öncesinde ve sonrasında aralarında Talat Aydemir, Faruk Ateşdağı, Dünder Seyhan, Faruk Güventürk, Sezai Okan, Suphi Gürsoytrak, Nuri Hazer, Orhan Erkanlı ve Orhan Kabibay’ın da bulunduğu bir grup subay darbe yapmak için fırsat kolluyor ve çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Faruk Güventürk’ün Milli Savunma Bakanı Semi Ergin’e darbe liderliği teklif etmesinin hemen sonrasındaki günlerde İstanbul’da 25, 26 ve 27 Aralık 1957 tarihlerinde Aralarında General Faruk Güventürk’le Albay Cemal Yıldırım’ın da bulunduğu ve biri emekli olmak üzere dokuz subay¹⁷⁸ tutuklanmıştır.¹⁷⁹ Basın yasağı nedeniyle yaklaşık bir ay kamuoyunun olaydan haberi olmamıştır. İddiaya

¹⁷⁴ Seyhan, s.63-64.

¹⁷⁵ Aydemir, s.51.

¹⁷⁶ Hale, s.96.

¹⁷⁷ İpekçi ve Coşar, s.65.

¹⁷⁸ General Faruk Güventürk, Binbaşı Samet Kuşçu, Albay İlhami Barut, Albay Naci Aşkun, Binbaşı Ata Tan, Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Yüzbaşı Kazım Özfirat ve Emekli Albay Cemal Yıldırım. (düzeltilecek)

¹⁷⁹ M Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Demokrasiden Darbeye 1957-1960* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1991), s.44.

göre bu subayların amacı Demokrat Parti hükümetini devirip iktidarı İnönü'ye teslim etmektir.¹⁸⁰ Komplo, başarısızlığa uğraması korkusuyla üyelerinden Binbaşı Samet Kuşçu tarafından 20 Aralık Cuma 1957 günü ihbar edilmiştir. 26 Mayıs 1958'de başlayan mahkeme 25 Kasım 1958'de sona ermiştir. Mahkeme sonucu sekiz subay delil yokluğu nedeniyle beraat ederken ihbarı yapan Binbaşı Samet Kuşçu orduyu isyana teşvik etmek suçundan iki yıl hüküm giymiştir. Tehlikenin atlatılmasında Milli Savunma Bakanı'nın yaveri Adnan Çelikoğlu'nun da komite üyesi olmasının rolü büyüktür. Komite üyesi Çelikoğlu, subaylar için Bakana kefil olmuştur.¹⁸¹ Başbakan Menderes, ordunun politikaya girmeyeceğine dair "köklü" güveni nedeniyle olayın üzerine gitmemiştir.¹⁸² İlginç bir ayrıntı olarak olaya karışanlardan Albay Cemal Yıldırım 1946'larda Demokrat Partililere de hükümet darbesi teklif etmiş, ancak Celal Bayar ve Adnan Menderes bu teklife itibar etmemiştir.¹⁸³

II.I.8. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Gürsel'in 13 Maddelik Muhtırası (3 Mayıs 1960)

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs günü izinli olduğuna dair Bakanlık emriyle karşılaşınca bir veda mesajıyla birlikte 13 maddelik uyarı mektubu hazırlamış ve Başbakan Adnan Menderes'e ulaştırılmak Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e vermiştir. Org. Gürsel mektubunda bütün kötülüklerin kaynağı olduğuna dair memlekette genel bir kanaat bulunan Cumhurbaşkanının istifa etmesi, bazı bakanların değiştirilmesi, İstanbul ve Ankara vali ve emniyet müdürlerinin değiştirilmesini gibi taleplerde bulunmuştur. Org. Gürsel muhtırada ayrıca hükümetin yaptıklarının yetersizliğinden şikayetle iyi şeylerin de yapıldığını, ancak bunları müstemleke idarecilerinin de yapmış olduğunu belirtmiştir. Muhtıranın hedefi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dı. Gürsel muhtırada Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesini ve yerine A. Menderes'in getirilmesini yegane kurtuluş çaresi olarak öneriyordu. Ancak Öymen'e göre, 27 Mayıs'tan sonra açıklanan mektup metninden Menderes'le ilgili bu cümle çıkartılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Başgil, s.118.

¹⁸¹ Aydemir, s.51.

¹⁸² Celal Bayar, s. 119. Bayar'a göre yargılanan subaylar "beraat ettiler veya ettirildiler."

¹⁸³ C Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen İsmet Bozdağ, (İstanbul, Baha Matbaası)

¹⁸⁴ Öymen, s.214.

II.I.9. Harbiyelilerin 15 ve 21 Mayıs Yürüyüşleri (15 ve 21 Mayıs 1960)

Ankara ve İstanbul'da üniversite öğrencileri tarafından hemen her gün Demokrat Parti hükümeti karşıtı gösteriler, protestolar ve yürüyüşler yapılmaktaydı. Daha sonra arkasında CHP'nin ve ordunun darbeci kanadının teşviklerinin olduğu ortaya çıkan¹⁸⁵ bu eylemler Ankara'ya ve askeri öğrencilere de sıçramıştır. Ankara'daki protestolara Harp Okulu öğrencileri de katılmıştır. 15 Mayıs 1960 günü Harp Okulu öğrencileri okullarından Kızılay'a, oradan da Büyük Millet Meclisi önüne kadar muntazam sıralı sessiz bir yürüyüş yaptılar.

Üniversitelilerin düzenledikleri 555 K yürüyüşüne katılamadıkları için üzülen Harbiyeliler, Çankaya Köşküne yürümek üzere 21 Mayıs'ta Sıhhiye Orduevi ve Zafer Anıtı etrafında toplandılar. Toplananlar arasında her rütbeden asker vardı, "hatta albay ve bir de general bulunuyordu"¹⁸⁶. Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın evinin önüne gelindiğinde Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay, slogan attırarak askeri öğrencileri teskin etmeyi düşünmüştür. Ulay'ın ifadesiyle "... Bu gaye ile Koraltan Beyin evine girerek konuşmak ve hükümeti istifaya davet etmek ve Çankaya'ya buradan ultimatom gönderme arzularımı yürüyen general arkadaşla ve yanımdaki albay ve binbaşılara anlatarak tasviplerini"¹⁸⁷ almıştır. Daha sonra Koraltan'ın evinden Cumhurbaşkanı aranmış ve Bayar'ın tevkif edilen albay ve subayların serbest bırakılması için emir vermesi üzerine yürüyüş durdurulmuştur.

Metin Toker'e göre bu yürüyüş aslında bir subay yürüyüşüdür. Çünkü yürüyüşe katılanların büyük çoğunluğunu üniformalı veya sivil giyinmiş subaylar oluşturmuştur.¹⁸⁸ Başgil'e göre ise Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü diğerlerinden farklı idi ve "bu andan itibaren siyasi ihtiras kıışlanın ta içine kadar sokulmuştu."¹⁸⁹

¹⁸⁵ Bedii Faik'le yapılan röportaj, Davut Dursun, *27 Mayıs Darbesi, Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler* (İstanbul, Şehir Yayınları, 2001) s.162.

¹⁸⁶ Ulay, s.54.

¹⁸⁷ Ulay, A.g.e., s.54.

¹⁸⁸ M Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1991), s. 37.

¹⁸⁹ Başgil, s.18.

II.I.10. Başbakan Menderes'in Eskişehir Havaalanında Subaylar Tarafından Protesto Edilmesi (25 Mayıs 1960)

İnşaatı tamamlanan bir fabrikanın açılışı için 25 Mayıs'ta Eskişehir'e giden Başbakan Menderes, burada havacı subayların protestosu ile karşılaşmıştır. Subaylar selamlamak yerine Başbakan yaklaştığı zaman ona sırtlarını dönmüş ve daha sonra da "hakaretimiz bir jestle uzaklaşıp gitmiştirler."¹⁹⁰ Tunçkanat'a göre, subaylar tek sıra halinde hazırola geçtikler ve Menderes gelince de başlarındaki subayın "Geri dön" komutu üzerine hepsi geriye dönüp ellerini arkalarına koymuşlardır.¹⁹¹

¹⁹⁰ Başgil, s.22; İpekçi ve Coşar, s.222.

¹⁹¹ Tunçkanat, s. 241; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*, s.56.

II.II. Basının Yaklaşımı

On yıllık Demokrat Parti iktidarı döneminde 27 Mayıs 1960 darbesine kadar sivillerle askerler arasında zaman zaman birtakım sorunlar olmuştur. Bunların bir kısmı basına yansımamıştır. Bu bölümde Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinden iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960 darbesine kadar olan sürede gazetelerin askeri müdahaleler karşısındaki yaklaşımı incelenmiştir.

II.II.1. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950)

14 Mayıs 1950 seçimleri ve I. Menderes hükümetinin kuruluşuyla ilgili 7-29 Mayıs 1950 tarihleri arasındaki gazeteler incelenmiştir. 9 Mayıs 1954 tarihli *Milliyet* gazetesinin ilk sayfasında yer alan küçük bir habere göre ordu, seçim günü bütün subayların garnizon içerisinde kalacağını açıklamıştır. Haberin devamında Genelkurmay başkanlığı tarafından ordulara ve bu kanalla da bütün askeri müessese ve kıtalara gönderilen bir tamimde 13-14 Mayıs günleri subayların ve askeri memurların kışlalarda ve müesseselerde vazifeleri başında kalmalarının emredildiği belirtilmiştir. “Ordu ile yakın ilgisi olan” kimselere atfen bu uygulamaya gerekçe olarak seçim güvenliğinin yanı sıra “aynı zamanda askerleri mümkün olduğu kadar seçimlerden uzakta tutmak ve halk üzerinde herhangi bir tesir yapmalarına imkan vermemek” gayesinin de güdüldüğü belirtilmiştir.

Seçimler öncesinde 10 Mayıs 1954 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan ve DP Sivas İl Başkanı Öten'e atfen verilen bir başka haberde Genelkurmay ve Milli Savunma Bakanlığının emrinin aksine askeri ekiplerin şimdiden vilayet emrine teslim oldukları ve seçim propagandalarında kullanıldıkları ifade edilmiştir. Haberin içeriğinde konu ile ilgili hiçbir yorum yer almamıştır. Taranan tarihler arasında *Milliyet* gazetesinde köşe yazıları çıkan Ali Naci Karacan ve Bedii Faik her iki konu ile ilgili olarak yorum yapmamışlardır.

11 Mayıs 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında çıkan “Politika Münakaşaları ve Ordu: Milli Savunma Bakanlığının Tebliği” başlıklı haberde Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır imzalı açıklamanın tam metnine yer verilmiştir. Yorumsuz olarak verilen metinde şöyle denilmiştir: “Son günlerde günün politika münakaşaları arasında orduya aid bazı muamele ve tedbirlerin karıştırılmakta olduğu görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay başkanlığınca alınan bütün tedbirler, her türlü parti ve politika düşünceleri dışında ve üstünde ve yalnız ordu disiplini ve mevcut kanunların hükümleri icabıdır.” Bakan, mesajının sonunda ordu camiasının parti ve

politika konuları dışında tutulması hususundaki milli menfaatin her tarafça korunmasını önemle rica etmiştir. 7-29 Mayıs 1950 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yazan köşe yazarlarından Nadir Nadi, Abidin Daver, Burhan Felek ve Ömer Sami Coşar'ın yazılarında yukarıdaki haberlere ilişkin yorum yapılmamıştır.

Hürriyet gazetesinde bu dönemde iç politika ile ilgili köşe yazıları sadece ikinci sayfadaki *Düşünceler* isimli ve her gün farklı yazarların yazdığı köşede yer almıştır. Ancak yukarıdaki üç haber *Hürriyet* gazetesinde yer almadığı gibi köşe yazılarına da konu olmamıştır. *Tercüman* gazetesi 1955 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlanmıştır.

Seçimlerin ardından I. Menderes Hükümeti'nin kurulmasından önce ve sonra basında hükümetin kuruluş şekline dair askerlerin görüşlerini ifade eden bir haber çıkmamıştır.

II.II.2. Menderes'in Yüksek Komuta Kademesinde Yaptığı Değişiklikler (6 Haziran 1950)

Başbakan Adnan Menderes'in 6 Haziran 1950 tarihinde ordunun üst düzey komutanları arasında yaptığı değişiklikler gazetelerde geniş yer bulmuştur. *Milliyet* gazetesi olayı 7 Haziran 1950 günü manşetten "Ordu Komutanlarının Hepsini Değiştiriliyor: Genelkurmay Başkanından Sonra Hava ve Deniz Komutanları Vazifelerinden Alındılar" başlığıyla vermiştir. Ankara bürosunun haberinde istifa eden Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman'ın yerine Kara Orduları Komutanı Org. Nuri Yamut'un atandığı belirtilmiş, haberin devamında da görevden alınan komutanların isimlerine yer verilmiştir. Yorum olarak sadece "diğer bazı askeri komuta vazifelerinde de mühim değişiklikler beklenmektedir" denilmiştir.

Milliyet gazetesinin 8 Haziran 1950 tarihli nüshasındaki haber ve köşe yazılarında değişikliklerle ilgili yorumlara yer verilmiştir. İlk sayfadan verilen "Yüksek Komuta Heyetinde Yapılan Tadilatın Sebebi" başlıklı haberde değişiklikler hakkında bilgi verildikten sonra bunların sebebi olarak bazı çevrelerin ordunun gençleştirilmesini gösterdiğini, ancak bunun asıl sebebin bu olmadığı, "Ankara'da ısrarla dolaşan bir söylentiye göre" "14 Mayıs'tan sonra ve seçimleri DP'nin kazandığının anlaşılmasını müteakip yeni Meclisin henüz toplanmadığı günlerde son değişikliklerde ismi geçen generallerden bazıları sivil olarak İsmet İnönü'yü köşkte ziyaret" ettikleri "hatta bu ziyaretçi generallerden birinin Ankara'ya vazifesinden izinsiz ayrılmak suretiyle gelmiş olduğu" ifade edilmiştir. Haberin devamında bu ziyaretin bir nezaket ziyareti bile olsa yine

de böyle nazik bir dönemde iktidarı kaybetmiş bir parti başkanına ordu komuta heyetinden bazıları tarafından yapılmış olması itibariyle o zaman da hoş görülmediği ve şimdi de “nahoş tefsirlere” yol açtığı belirtilmiştir.

Ali Naci Karacan, 8 Haziran 1950 tarihli *Milliyet* gazetesindeki başyazısını bu konuya ayırmıştır. Karacan değişikliklerin ordu harcamalarının kısılması, askerlik müddeti, yedek subaylık, tayin bedelleri ve milli savunma ile ilgili diğer meselelerin Demokrat Parti hükümeti ile komutanlar arasında yapılan görüşmeler sırasında “çıkılmış olması muhtemel fikir ve görüş ihtilafları neticesinde yapılmış olabileceği” tahmininde bulunmuş ve değişiklikleri normal karşılamıştır. Yazara göre olay yeni hükümetin yeni programını uygulayabilmek için yaptığı bir değişiklik olup “hadisenin idari ve zaruri karakterini kabul etmek” gerekir. Karacan önceki dönemlerdeki değişik CHP hükümetlerinin de bu tür değişiklikler yaptıklarını, ancak bu çapta olmadığından dikkat çekmediğini belirtmiştir.

Yeni hükümetin ordunun üst kademesinde yaptığı değişikliklerle ilgili haberler 9 Haziran tarihli *Milliyet* gazetesinin de ilk sayfasında yer almıştır. Anca bu defa küçük bir haber olarak ve sadece konu ile ilgili olarak *Resmi Gazete*'de yayımlanan kararnameye yer verilmiştir. Gazete 10 Haziran'da Demokrat Parti'nin yüksek komuta kademesindeki değişikliklerle ilgili açıklamasına yer vermiştir. İlk sayfada küçük bir haber olarak “Orduda Değişiklik: Demokrat Parti bu meseleyi de cevaplandırıyor” başlığıyla verilen haberde alınan tedbirlerin orduyu siyasete karıştırmayacak mahiyette olduğuna değinilmiştir. Haberin devamında ordudaki değişikliğin Ankara'da günün en mühim meselelerinden biri olduğu, muhalefetin olayı “ordunun iktidar tarafından siyasete alet edilmesi şeklinde” yorumladığı, DP'nin ise orduya siyaset bulaştırmanın ve yüksek komuta heyetinden bir kısmını siyasete alet edenin CHP olduğunu, CHP'nin seçimi kaybetmesinin ardından bazı yüksek rütbeli subayların sivil kıyafetle seçimi kaybetmiş bir parti başkanının evinde toplandıkları ve bunu bir emir üzerine yaptıkları gibi çeşitli dedikoduların halkın ağzında dolaştığını, bu ziyaretleri yapanların görevleri başında bırakılmasının orduyu siyasete alet edeceğini, DP'nin gayesinin “her mevzuda olduğu gibi bu meselede de memleket menfaatini birinci planda ele almak ve ordu gücünü arttırmak, yüksek komuta heyetini gençleştirmek, ayrıca bazı siyasi ihtiraslardan da temizlemek” olduğu belirtilmiştir. Haberde ayrıca DP'lilere atfen görevden almaların bütün ordu mensuplarında memnuniyet yarattığı da vurgulanmıştır.

Milliyet gazetesi 11 Haziran'da değişikliklerle ilgili olarak Milli Savunma Bakanı'nın açıklamasını “Milli Savunma Bakanının Demeci: Bazı Generaller Niçin

Değiştii?” başlığıyla manşetten vermiştir. Anadolu Ajansı kaynaklı habere göre Bakan açıklamasında değişikliklerin bazı gazetelerde tahrik mahiyetinde yer almasının memleket yararına olmadığını, olayın kanunun hükümete verdiği bir yetkinin kullanılmasından ibaret olduğunu belirtmiştir. Bakanın demeciyle ilgili haberin devamında yer alan *Milliyet* imzalı bir başka haberde *Ulus* gazetesinin komutanların İnönü’yü ziyaretlerini “İğrenç İftira” olarak haber yaptığını ve hiçbir şekilde böyle bir ziyaretin gerçekleşmemiş olduğunu belirttiğini, ancak yarın çıkacak olan ve DP’nin fikirlerini belirten Zafer gazetesinde değişikliğin hükümetin savunma politikasının gereği olduğunun vurgulandığı belirtilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi değişiklikleri 7 Haziran 1950 tarihli nüshasında manşetten “Org. N. Yamut Genelkurmay Başkanı Oldu” başlığıyla vermiştir. Haberin devamında diğer atamalara değinildikten sonra yeni Genelkurmay Başkanının özgeçmişi hakkında bilgi verilmiştir. 8 Haziran tarihinde “İdare Amirleri Arasında Geniş Değişiklik” başlığı manşete taşınmış ve alt başlık olarak da ordu mensupları arasında değişikliğin devam ettiği belirtilmiştir. Haberin detayına geçilmeden önceki bir diğer başlıkta “Devlet Cihazının Başlıca Vazifelerinde Bulunanlar Arasında Değişikliklere Sebep Bazı Hizmetlerdeki Müfrit Particilerin Zahiren Tarafsızlığa Dönmekle Beraber Eski Zihniyetlerinde Devam Ettiklerinin Esefle Görülmesidir” denilmiştir. Haberin içeriğinde CHP’lilerin “saltanat Demokratlarda, idare bizde” şeklindeki sözlerine atıf yapılmıştır. Haberde üst düzey bürokraside değişiklik yapılmamasının hükümet politikalarını aksatıcı bir hal alma eğiliminde olduğu ve bu duruma son verilmesi gerektiği de belirtilmiştir. Ayrıca yapılan değişikliklerin bu “kadrolarda yıllarca hizmet görmüş olanları mağdur bırakmaması için tedbir alınmakta” olduğu da vurgulanmıştır. Haberde değişikliklerin amacının belli şahısları görevden uzaklaştırmaktan çok “içinde bulundukları sistemi değiştirip yeni bir zihniyetle işleyen tarafsız ve istikrarlı bir idare mekanizması kurmak” olduğu ifade edilmiştir.

Abidin Daver 9 Haziran 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında değişikliklerin kamuoyunda geniş yankı uyandırmasının normal olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Türk milleti “kendi varlığından doğan ve varlığının koruyucusu olan ordusunu candan sever ve onunla her zaman yakından ilgilenir.” Daver daha sonra başta ordunun eğitime katkısı olmak üzere değişik alanlardaki fonksiyonlarına değinmiş ve bu nedenle milletimizin göz bebeği olduğunu söylemiştir. Demokrat Parti’nin yüksek komuta kademesinde yaptığı değişikliklerin siyasi maksatlı mı yoksa askerlik bakımından teknik gerekçelerden mi kaynaklandığı sorusuna ise “ordumuz siyasetle meşgul olmadığı için

yüksek komuta heyetindeki zatlari řu veya bu partiye mensup oldukları ve bu sebepten deęiřtirildikleri dūřūncesi kolayca ileri sūrūlemez. Benzeri deęiřiklikler kūçük çapta olmakla birlikte CHP hūkūmetleri dūneminde de yapılmaktaydı” demiřtir. Daver’e gūre deęiřikliklerin sebebini arařtırmaktan ziyade Milli Savunma Bakanının yeni politikaları ilgili açıklamaları ūzerinde durulmalıdır. Gazete konu ile ilgili olarak en son 11 Haziran 1950 gūnkū sayısında Milli Savunma Bakanı Refik řevket İnce’nin tayinlerle ilgili bazı gazetelerde yazılan yazıların tahrik mahiyetinde olduęu ve deęiřikliklerin kanunun hūkūmete verdięi yetkilerin kullanımı olduęu açıklamasına yer vermiřtir.

Yüksek komuta kademesindeki deęiřiklikler 7 Haziran 1950 tarihli *Hūrriyet* gazetesinde manřetten “Genelkurmayda Yapılan Deęiřiklikler” bařlıęıyla verilmiřtir. Haberin devamında ūnce Anadolu Ajansına atfen deęiřiklikler hakkında bilgi verilmiř, daha sonra da “deęiřikliklerin Genelkurmay ve Milli Savunma erkanı arasında çok mūsait bir tesir” yarattıęı ifade edilmiřtir. Haberde “yapılan açıklamaya gūre” Org. Nuri Yamut’un būttūn ordu mensupları arasında fevkalade itibar ve hūrmet gūrdūęu, “ok kıymetli ve aynı zamanda çok sevilen bir komutan” olduęu, Org. Yamut’un būyūk meziyetlerinden birinin de “aynı derecede demokrat, herkese karřı mūltefit, hatırřinas bir zat oluřu” olduęu belirtilmiřtir. Haberde “Nuri Yamut’un Tūrk ordusunun talim, terbiye, sevk ve idaresinde būyūk muvaffakiyetler gūstereceęine muhakkak nazariyle bakılmaktadır” da denilmiřtir. Gazetenin 8 Haziran tarihli nūshasında askerlik sūresi ve subayların tayin bedelleri gibi konularda DP hūkūmetinin gūrūřleri hakkında bilgi verildikten sonra yüksek kumanda heyetinde yeniden bazı deęiřikliklerin yapılmasının kararlařtırıldıęı bildirilmiřtir.

Hūrriyet gazetesi deęiřikliklerle ilgili olarak 9 Haziran 1950 tarihli nūshasında “Ordu Komuta Heyetinde Yapılan Son Deęiřiklikler Derin Akisler Uyandırdı” bařlıęını manřet yapmıřtır. Manřetin hemen altındaki bařlık “Rivayete gūre CHP’nin iktidarı kaybettięi akřam, deęiřtirilen komutanlar İnönū’ye giderek hatırını istifsar ettikten sonra herhangi bir emri olup olmadıęını sormuřlar” řeklindedir. Haberin detaylarına geçilmeden ūnceki bir dięer bařlıkta da “Tasviple Karřılanan Deęiřiklięin Yeni Bir Hamle Yapmak Gayesi Gūtmekte Olduęu” ifade edilmiřtir. Emin Karakuř’un haberine gūre deęiřiklięin sebepleri olarak dolařan sūylentiler arasında “inanılmayacak kadar manasız olanlara da tesadūf edilmektedir. Karakuř komutanların seçimlerden ūnce İnönū’yū ziyaretlerinin bir rivayet olduęunu belirttikten sonra deęiřiklięin en kuvvetli gerekçesinin yeni iktidarın her sahada yeni bir hamle yapmak arzusu olduęunu ifade etmiřtir. Muhabire gūre CHP de

orduyu gençleştirmekten bahsetmiş ancak bunu DP gerçekleştirmiştir. Haberin devamında kararların ilgililer arasında büyük bir takdirle karşılandığı belirtilmiştir. 11 Haziran 1950 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yine Emin Karakuş imzalı ve “Ulus Gazetesinin Fuzuli Bir Telaşı” başlıklı yazıda komutanlar arasındaki değişikliklerin gerekçesi ile ilgili iddialar hakkındaki haberlere *Ulus* gazetesinin aşırı tepki verdiğine ve bunları reddettiğine dikkat çekmiştir.

II.II.3. 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 Seçimleri ile IV. (17 Mayıs 1954) ve V. Menderes Hükümetleri (25 Kasım 1957)

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlerde DP 490, CHP 30, CMP 5 ve Bağımsızlar da 1 milletvekilliği kazanmıştır. 27 Ekim 1957 seçimlerinde ise DP 419, CHP 173, CMP 4, HP 4 ve Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazanmıştır. 2 Mayıs 1954 seçimleri ve 17 Mayıs 1950 tarihinde kurulan IV. Menderes hükümeti ile ilgili olarak 26 Nisan-24 Mayıs tarihleri arasındaki *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde ne seçimlerden ve hükümetin kuruluşundan önce ve ne de seçimler ve hükümetin kuruluşundan sonra askerlerin bu konudaki görüşlerine değinen haber, yorum, resim veya karikatür çıkmamıştır. Aynı şekilde 1957 seçimleri ve sonrasında kurulan V. Menderes hükümetiyle ilgili taramanın yapıldığı 20 Ekim - 3 Kasım ve 18 Kasım - 1 Aralık 1957 tarihli *Hürriyet*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde seçimler ve hükümetle ilgili askerlerin görüşlerine ait herhangi bir haber ve yoruma rastlanılmamıştır.

II.II.4. Ethem Menderes’in Milli Savunma Bakanlığı Görevinden Alınması (15 Eylül 1955)

Ethem Menderes’in Milli Savunma Bakanlığından alınması ile ilgili olarak bu görevden alındığı 15 Eylül 1955 tarihinden önceki bir hafta içerisinde gazetelerde herhangi bir haber çıkmamıştır. Bu tarihten sonraki bir haftalık süre içerisinde de gazetelere İstanbul Örfi İdare Komutanı Org. Nurettin Aknoz paşa ile “çekişmeleri” ve Aknoz paşanın Başbakan Menderes’e şikayeti hakkında haber yansımamıştır.

15 Eylül 1955 tarihli *Milliyet* gazetesinde Milli Savunma Bakanı E.Menderes’in Genelkurmay başkan vekili İsmail Hakkı Tunaboğlu ve Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün ile birlikte 6-7 Eylül olayları sonrasında İstanbul’da yaptığı incelemelere yer verilmiştir. Bir sonraki günkü gazetede ise “Kabinede Bazı Tadilat Yapıldı” başlığıyla

verilen haberde Devlet Bakanı Osman Kapani ile Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in istifa ettiği yazılmıştır.

16 Eylöl 1955 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi kabinedeki değişiklikleri manşetten vermiş ve Ethem Menderes'in Milli Savunma Bakanlığından istifa ettiğini, Devlet Bakanlığına atandığını yazmıştır. Haber kabine değişikliği olarak 15 Eylöl 1955 tarihli *Tercüman* ve 16 Eylöl 1955 tarihli *Hürriyet* gazetelerinde yer almıştır. Ethem Menderes'in istifası ile ilgili çıkan haberlerin hiçbirisinde değişiklik dışında bir bilgi ya da yoruma yer verilmemiştir.

II.II.5. Dokuz Subay Olayı (25-27 Aralık 1957)

Milliyet gazetesi 17 Ocak 1958 tarihinde olayı manşetten vermiştir. Haberin devamında Milli Savunma Bakanlığı Temsil Başkanlığı'nın konu ile ilgili açıklamasında yer verilmiştir. Açıklamada geniş çapta tevkiflerin olduğu haberi yalanlanarak tutuklananların biri emekli olmak üzere 3 albay, 1 yarbay, 4 binbaşı ve 1 yüzbaşıdan ibaret olduğu belirtilmiştir. Haberde resmi açıklama dışında bir bilgi ve yorum yer almamıştır. Olayla ilgili sonraki günlerde de gazetede başka haber çıkmamıştır. Aynı şekilde *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri de olayı 17 Ocak 1958 tarihli nüshalarında manşetten vermiş, ancak Milli Savunma Bakanlığı Temsil Başkanlığı'nın açıklamasından başka bir bilgi veya yoruma yer verilmemiştir.

Dokuz subayın yargılanmasına 26 Mayıs 1958 tarihinde başlanmıştır. Bu tarihin hemen öncesindeki birkaç gün içinde konu ile ilgili hiçbir gazetede haber veya yorum yayınlanmamıştır. 28 Mayıs 1958 günkü gazetelerden sadece *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* olayı manşetten vermiştir. *Milliyet* ve *Tercüman* ilk sayfada orta büyüklükte başlıklarla olayı haber yapmıştır. *Milliyet* gazetesinde "İsyan kışkırtıcılığı" ve "fesat çıkarmak" suçlarından sanık dokuz subayın duruşmalarına başlandığı ifade edilmiştir. *Cumhuriyet* diğer üç gazetenin aksine isyana teşvik olayını haber başlığında kullanmamış, "Mevkuf Subayların Duruşması Başladı" başlığıyla olayı haber yapmıştır. Haberin devamında her dört gazetede de mahkeme heyeti, sanıklar ve iddianame hakkında bilgi yer almıştır. Konu ile ilgili yorum yapılmamıştır.

Gazetelerde duruşmaya "yarın" (29 Mayıs) da devam edileceği bildirilmiş olmasına rağmen sonraki bir hafta içerisinde mahkeme sonucu hakkında herhangi bir haber ve yorum yayınlanmamıştır. Karar duruşması sadece 8 Kasım 1958 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde haber yapılmış ve 9 subayın yargılanmasının sona erdiği ve mahkeme

heyetinin dosyayı inceleyip karar vereceği bildirilmiştir. Diğer gazetelerde son duruşmanın öncesinde veya sonrasında herhangi bir haber veya yorum yer almamıştır.

II.II.6. Gazetelerde Yer Almayan Olaylar

1950-1960 yılları arasında Menderes dönemi ile ilgili olarak tespit edilmiş olaylardan 5 Haziran 1950 tarihinde Ankara-Erzurum arasında kurye görevi yapan bir kısım askeri uçağın şehir ve köylerden geçerken halka mutlaka İnönü'nün etrafında toplanılması çağrısı yapan broşürler atması ve 25 Mayıs 1960 günü Menderes'in Eskişehir Havaalanında askerler tarafından protesto edilmesi ile ilgili olarak her iki tarihin bir hafta öncesi ve bir hafta sonrasını kapsayan günlerdeki gazetelerin hiçbirinde konuyla ilgili herhangi bir haber ve yoruma rastlanmamıştır.

Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960 tarihinde Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği 13 maddelik muhtıranın metni ise 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 13 Haziran 1960 tarihli gazetelerde yayınlanmıştır. Talepler, yayınlandığı tarihteki gazetelerde Gürsel'in memleketin içinde bulunduğu buhranlı durumdan çıkması için tavsiyeleri olarak değerlendirilmiş ancak dikkate alınmadığı belirtilmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra *Milliyet* gazetesinden Ömer Sami Coşar, 28 Mayıs tarihli yazısında Gürsel'in 3 Mayıs 1960 tarihli veda mesajına yer vermiştir. Gürsel, en küçük birliklere kadar ulaştırılmasını istediği mesajında askerlerden “memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden” kendilerini korumalarını, ne pahasına olursa olsun politikadan uzak durmalarını istemiştir. Coşar yazısının devamında darbenin lideri Org. Gürsel'in ne kadar ilkeli ve ordu tarafından sevilen birisi olduğunu anlatmıştır.

Harp Okulu öğrencilerinin 15 ve 21 Mayıs 1960 tarihlerinde Ankara'da yaptıkları yürüyüş de 27 Mayıs darbesinden önce basında yer almamıştır. Darbenin ardından sonra Emin Karakuş, *Hürriyet* gazetesinde 31 Mayıs 1960 tarihli köşesinde “Harbiyelilerin Yürüyüşü” başlıklı yazısında bu yürüyüşü “büyük bir kabustan kurtulmanın” ilk adımı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Nizam Payzın'ın 1 Haziran 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinin 4. sayfasında “27 Mayıs Cuma Sabahı Herşey Halloldu ve Türk Milleti İçin Yeni Bir Devir Başladı” başlıklı haberinde de Harbiyelilerin 21 Mayıs yürüyüşü anlatılmıştır. Yazar yürüyüşe müdahale edilmediğini anlatırken daha evvel etrafı toza dumana boğan polislerin çil yavrusu gibi dağıldıklarına dikkat çekmiştir.

II.III. Değerlendirme

Gazete sayfalarına yansımamış olmakla birlikte 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde ve sonrasında ordu mensuplarının çeşitli müdahale girişimleri olmuştur. Türk siyasi tarihinin en kritik seçimleri öncesinde ordunun seçimlere karıştırılmaması için alınan bir tedbir olarak seçim günü bütün askerlerin garnizon içerisinde kalacağı haber konusu olurken ordunun bu demokratik tavrı hiçbir köşe yazarının dikkatini çekmemiştir. Gazetelerde çıkan haberlerde yorumsuz olarak yetkililerin açıklamalarına yer verilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinin aksine daha sonra 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 tarihlerinde yapılan seçimler öncesinde ve sonrasında ne siyasi partilere, ne de hükümetin kuruluşuna yönelik gazetelerde ordu mensuplarının açıklamalarına rastlanmamıştır.

Başbakan Menderes'in 6 Haziran 1950 tarihinde ordunun üst kademelerinde yaptığı değişikliklerle ilgili haberinde *Milliyet* gazetesi hem görünürdeki sebep ordunun gençleştirilmesinden, hem de perde arkasındaki sebep bazı komutanların 14 Mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Partinin kazandığının belli olmasından sonra İnönü'yü ziyaretlerinden bahsetmiştir. Gazete nazik bir dönemde bu tür ziyaretlerin hoş karşılanmayacağı yorumunu yaparak dolaylı yoldan yapılan işlemi doğru bulmadığı mesajını vermiştir. Ayrıca yapılan yorumlarda olayın yeni hükümetin politikası olduğu, daha önceki dönemlerde de bu tür değişiklikler yapıldığı ve normal karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Gazete değişikliklerle ilgili olarak hem iktidar partisi DP'nin ve hem de muhalefet partisi CHP'nin görüşlerine yer vermiştir. *Hürriyet* gazetesi değişiklikleri biraz daha hükümete yakın ve hükümet kararını destekler bir üslupla vermiştir. Haberlerin içeriğinde değişikliklerin ordu mensupları arasında çok olumlu etki yarattığı, yeni Genelkurmay Başkanı Org. Nuri Yamut'un bütün ordu mensupları tarafından çok sevilen, çok kaliteli ve demokrat bir asker olduğu ve ordunun Org. Yamut komutasında büyük başarılar göstereceğine kesin gözüyle bakıldığı vurgulanmıştır. *Hürriyet* değişikliklerle ilgili olarak bazı generallerin seçimlerden sonra İnönü'yü ziyaret ettikleri iddiasına da yer verdikten sonra asıl nedenin orduyu gençleştirmek olduğunu, CHP'nin de zamanında böyle bir gayesi olduğunu ancak bunu DP'nin gerçekleştirebildiğini yazmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi de haberin içeriğinde hükümet politikasını destekleyen bazı hususları ön plana çıkartmıştır. Örneğin müfrit particilerin varlığından, CHP'lilerin "saltanat Demokratlarda, idare bizde" gibi sözlerinden, bürokraside değişiklik yapılmamasının hükümet politikalarını engelleyici bir hal aldığından bahisle dolaylı olarak hükümetin kararını onaylamıştır.

Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Nurettin Aknoz Paşa ile yaptığı tartışmanın ardından Başbakan Adnan Menderes tarafından görevden alınması gazetelerde normal bir kabine değişikliği olarak haber yapılmıştır. Haberlerde Bakanın neden istifa ettiğine ve başka bir göreve atandığına dair yorum çıkmadığı gibi böyle bir soruya cevap da aranmamıştır.

Ethem Menderes'in istifasında olduğu gibi 25-27 Aralık 1957 tarihlerinde tutuklanan dokuz subay olayında da resmi açıklamalar dışında bir haber veya yoruma yer verilmemiştir. Subayların tutuklanması ve yargılanmalarına başlanması haber yapılmasına rağmen olay üzerinde çok fazla durulmamış, örneğin bazı haberlerde duruşmaya yarın da devam edileceği belirtilmesine rağmen daha sonraki günlerde konu ile ilgili herhangi bir haber yayınlanmamıştır.

1950-1960 yıllarını kapsayan Demokrat Parti dönemiyle ilgili olarak iki olay gazetelerde hiç yer almamış, iki olay da 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yer almıştır. 5 Haziran 1950 tarihinde Ankara-Erzurum arasında kurye görevi yapan askeri uçakların şehir ve köylerden geçerken halka mutlaka İnönü etrafında toplanılması çağrısı yapan broşürler atmasıyla 25 Mayıs 1960 günü havacı subayların Eskişehir havaalanında Başbakan Menderes'i protesto etmelerine dair basında haber ve yoruma rastlanmamıştır. Öte yandan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel'in muhtıra mahiyetindeki mektubu 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra basına yansımış ve gazetelerin 27 Mayıs sonrasındaki yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Harp Okulu öğrencilerinin 15 ve 21 Mayıs 1960 tarihlerinde Ankara'da yaptıkları yürüyüşler de Emin Karakuş imzasıyla 31 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer almış, Karakuş Harbiyelilerin siyasete bulaşmalarını sorgulamak bir yana yürüyüşleri "büyük bir kabustan kurtulmanın ilk adımı" olarak tanımlamış ve yürüyüşe müdahale etmeyen/edemeyen polisleri de küçük düşürücü ifadeler kullanmıştır.

M. Nuri İnüğü'ne göre 1954 seçimlerinden sonra basınla Demokrat Parti'nin arası açılmaya başlamıştır.¹⁹² Bunun en önemli nedeni DP'nin ekonomik sıkıntılar ve yolsuzluk söylentileriyle ilgili basında yer alan eleştirilere tahammül edememesi olmuştur. Özellikle 1957 yılından sonra ekonomik baskılarla muhalif basın susturulmaya çalışılmıştır. Örneğin 26 Kasım 1957'de çıkartılan bir kararname ile gazete ve dergilerin ihtiyacı olan kağıtların tek elden ithali zorunluluğu getirilmiştir. 1 Ocak 1958'de yayımlanan bir diğer kararname ile gazetelere ilan ve reklam dağıtımının tek elden yapılacağı belirtilmiştir.

¹⁹² M. Nuri İnüğü, *Türk Basın Tarihi* (İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992), s.286.

On yıllık Demokrat Parti döneminin genel bir değerlendirmesi yapıldığında son birkaç ay dışında sivil-asker ilişkilerinde ciddi bir sorun olmadığı, basın da sonraki yılların aksine hükümetin orduya yönelik icraatlarını rejim meselesi yerine bir hükümet politikası olarak gördüğü söylenebilir.

III. 27 MAYIS 1960 DARBESİ, SONRASINDAKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI

III.I. Müdahaleler

III.I.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Silahlı Kuvvetlere mensup “bir grup subay”¹⁹³ 27 Mayıs 1960 günü “partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi... seçimi kazanana devir ve teslim etmek üzere” yönetime el koymuştur. Yapılan ilk açıklamada müdahalenin hiçbir şahsa ve zümreye karşı olmadığı da vurgulanmıştır.

Bazı yazarların ihtilal, milli inkılap, milli bayram, “gerçek bir demokrasi ve tam bir tolerans devrinin de sadece ilk adımı”¹⁹⁴ olarak değerlendirdikleri 27 Mayıs, Türk demokratik hayatında darbe ve askeri müdahale geleneğini başlatmıştır. Orhan Erkanlı’nın tespitiyle “27 Mayıs yalnızca DP iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil, Türk Silahlı Kuvvetlerini politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneği yaratan bir olay olarak incelenmelidir.”¹⁹⁵ 27 Mayıs darbesinden önceki 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı süresince ordu hükümete bağlı bir kurum görünümünde iken, darbenin ardından hükümetin üzerinde ve hükümetler dahil her türlü güçlere karşı rejimin koruyucusu konumuna gelmiştir. Türk demokrasi tarihi açısından darbenin en önemli özelliği verilen özgürlüklerin geri alınabileceğini göstermiş olmasıdır.¹⁹⁶

27 Mayıs darbesi Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında açık bir ayrım yapmıştır. Geçmişteki tüm kötülüklerden DP kadroları sorumlu tutulurken askerler arasında CHP ve İnönü’ye duyulan sempati sonucu bu partiye karşı farklı bir tavır sergilenmiştir. MBK üyelerinin bir çoğunun daha sonraları CHP’den politikaya atılmış olması bu ilginin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. MBK üyelerinin hatıralarında da bu yakınlığa atıfta bulunulmuştur. Ayrıca Cüneyt Arcayürek’in ifadesiyle “Kurucu Meclis üyelerinin % 99’u CHP eğilimliydi, hatta CHP’li idi. Anayasa da, diğer kanunlar da,

¹⁹³ Dursun, (2001), s.11.

¹⁹⁴ H Taner, “Sonuç Değil Başlangıç” *Tercüman* (28.5.1960). Talat Aydemir’e göre de, 27 Mayıs darbesi ile “memleket zalimlerin elinden kurtulmuş” tur. (Aydemir, s.60).

¹⁹⁵ Erkanlı, s.3.

¹⁹⁶ Kayalı, s.205.

düzenlemeler de CHP'nin ağırlığı altında hazırlandı ve uygulandı.”¹⁹⁷ 27 Mayıs günü Demokrat Partililer tutuklanırken İsmet Paşa iki subay arasında balkonundan evinin önünde bulunan binlerce CHP taraftarını selamlamıştır.¹⁹⁸ Mehmet Emin Aytekin İnönü ile görüşmek için evine gittiğinde Paşayı “saygı ile selamlayıp” kendisini tanıttığını yazmaktadır. İsmet Paşa Aytekin’e ihtilalin başarı derecesini sormuş, Aytekin de son mukavemetin Çankaya’da kırıldığını, Bayar’ın tevkif edildiğini söylemiştir. Aytekin orada bulunan kalabalıktan sevinçle üzerine atlayanlar arasında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’i iyi hatırlamaktadır. Aytekin İsmet Paşa’yı ihtilal hakkında bir süre daha bilgilendirdikten sonra halkı galeyana getirmemesi için kendisinden “ricada” bulunmuştur. Balkona çıkmasının kendisinin güvenliği açısından da sakıncalı olduğunu bildirmiş, Paşa da Aytekin’i onaylamıştır.¹⁹⁹ İnönü de 28 Mayıs 1960 günü Başbakanlığa giderek Gürsel’i tebrik etmiştir.²⁰⁰ Aytekin’e göre “O tarihlerde azametli CHP teşkilatı, hapishanelerimize suçlular imal eden velut ve mükemmel bir ihbar mekanizması halinde çalışmakta idi.”²⁰¹

III.1.2. Silahlı Kuvvetler Birliği (Ocak 1961)

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Mayıs’ta Org. Gürsel başkanlığında kurulan askeri hükümet VIV. İnönü hükümetinin kurulduğu 20 Kasım 1961 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bu dönem içerisinde bir yandan yeni siyasi oluşumlar kontrol altında tutulup demokrasiye asker denetiminde bir geçiş yapılmasına çalışılırken bir yandan da ordu içerisindeki örgütlenmeler devam etmiştir.

27 Mayıs 1960 tarihine kadar dolaylı olarak etkide bulunmaya çalıştıkları iktidarın darbe ile doğrudan ele geçirilmesi askerler arasındaki iktidar savaşını kızıştırmış, bu da yeni örgütlenmelere ve yeni müdahalelere yol açmıştır. Darbeden sonraki ilk örgüt olan Silahlı Kuvvetler Birliği’nin (SKB) kurulmasında orduda kalan askerlerin MBK üyelerine tepkileri, özellikle de Talat Aydemir, Dündar Seyhan ve Faruk Güventürk gibi ilk örgüt kurucularının 27 Mayıs darbesi ardından unutulup Milli Birlik Komitesine alınmamalarının verdiği burukluk etkili olmuştur. Aydemir’in ifadesiyle Silahlı Kuvvetler Birliği, ordu içindeki farklı teşkilatlanmalara karşı “orduyu MBK üyelerinin elinden kurtarmak için”²⁰²

¹⁹⁷ C Arcayürek, *Hürriyet*, (17 Eylül 1980)

¹⁹⁸ İpekçi ve Coşar, s.241.

¹⁹⁹ Aytekin, s.52.

²⁰⁰ M Toker, “Demokrasi Sancıları” Yazı Dizisi, *Milliyet* (22 Aralık 1999), www.milliyet.com.tr/1999/12/22/haber/hab03.html

²⁰¹ Aytekin, s.104.

²⁰² Aytekin, A.g.e.

kurulmuştur. 13 Kasım 1960 operasyonu ile 14'ler olarak adlandırılan grubun MBK üyeliklerine son verilip yurt dışına sürgüne gönderilmeleri özellikle Havacılar olmak üzere Komite'nin bazı üyelerini tedirgin etmiştir. Çoğunluk kendisini Gürsel'e karşı güvenli hissetmiyordu. Havacılar Grubundan Mucip Ataklı, Şükran Özkaya ve Emanullah Çelebi, Güventürk'e gelerek durumu anlatıp yardım istediler. Güventürk, aralarında Emin Arat'ın da bulunduğu "mahdut sayıda arkadaşlarla" kendi odasında bir toplantı yapıp Faruk Gürler Paşa başkanlığında yine Gürler'in tashih ettiği yemin metnini okuyarak Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kurdu.²⁰³ İçinde paşalar, hatta Genelkurmay başkanı olmasına rağmen perde arkasında dört albay; Talat Aydemir (Kara), Necati Ünsalan (Jandarma), Nazım Özkan (Deniz) ve Halim Menteş (Hava) tarafından yönetildiği için komite Albaylar Cuntası olarak da adlandırılmıştır.²⁰⁴

Aynı dönemde Ankara'da Talat Aydemir, Necati Ünsalan ve Nuri Hazer de benzer bir teşkilatlanma içinde idiler. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel ve Muhsin Batur'un da katıldığı grup 25 Ağustos 1961 günü Jandarma Okulu Şeref Salonunda Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk Paşa başkanlığında yeniden aşağıdaki şekilde yemin etmişlerdir:

*"Türk Milletinin bekasını 27 Mayıs inkılap ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile MBK'nın müspet icraatını destekleyeceğimi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi Türk milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine and içerim."*²⁰⁵

Erdoğan Örtülü, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin şu üç temel ilkesinden bahsetmektedir:

"1. Türk Silahlı Kuvvetleri, sebep ve saiki ne olursa olsun siyasete karışmıştır. Halen orduda bulunan Silahlı Kuvvetler mensupları derhal siyasetle ilgilerini kesmelidirler.

2. Her kumandan ve subay astlarını kendine, kendini de bir derece üst kumandanına bağlamalıdır.

3. Her kumandan ve subay yalnız kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı hiçbir siyasi tesir altında kalmamalıdır."²⁰⁶

Her ne kadar yemin metninde Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasetten uzak kalacağına and içilmişse de, ordu içerisindeki her türlü örgütlenme yeni bir iktidar mücadelesinden başka bir şeye hizmet etmemiştir. Nitekim Aytekin'in aşağıdaki sözlerinden açıkça

²⁰³ Öymen, s.310. Altuğ, SKB'nin Mart 1961'de kurulduğunu yazmıştır. K Altuğ, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, (İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991), s.182.

²⁰⁴ Öymen, s.323-324; E Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi : 13 Kasım, 22 Şubat, 21 Mayıs* (Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 1974), s.151.

²⁰⁵ Öymen, s.311, B Faik, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, (İstanbul, Dünya, 1967), s. 102.

²⁰⁶ Örtülü, s.133.

anlaşılacağı üzere sivil hükümete bağlı bir oluşumdan ziyade sivil hükümetin yapması gerekenleri yapmaya, uygar bir Türkiye'yi oluşturmaya talip bir yapının kurulması hedeflenmiştir. "İçimizde ülke kültür birlikçi bir tek kimsenin bulunmadığından emindik. Bir tane aşırı solcu yoktu. Batı medeniyetçisi uygar bir Türkiye'yi gerçekleştirecek Milliyetçi bir kadroyu teşkil ettiğimize inanıyorduk."²⁰⁷ Silahlı Kuvvetler Birliğinin kuruluşunun ardından bu örgütün hem orduya, hem de iç politikaya yönelik eylemleri gerçek niyetin orduyu siyasetin dışında tutmak olmadığı inancını doğrulamıştır.

III.I.3. Darbe Sonrası Siyasi Oluşumlara Müdahale

MBK üyeleri darbe sonrası siyasi hayatın düzenlenmesini kontrolsüz gelişmelere bırakmak yerine izinli siyasi partilerin kurulmasını tercih etmişlerdir.²⁰⁸ Bu bağlamda bir yandan Demokrat Partiye oy veren insanların kontrol altında tutulması, öte yandan da CHP'ye zarar verilmemesi endişesi, siyasetin askerler tarafından yeniden şekillendirilmesi sürecinde belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, CHP lideri İsmet İnönü'nün etkisiyle Demokrat Parti tabanını temsil edecek partilerin şekillenmesine müdahale etmiştir.²⁰⁹

²⁰⁷ Aytekin, s.128.

²⁰⁸ Sıtkı Ulay anılarında kendisinin DP'nin yerini alacak Atatürkçü bir parti kurulması fikrinde olduğunu ancak askerlerin çoğunun ve "ara sıra Ankara'ya gelip hazırlanmakta olan Anayasa için danışmalarda bulunan profesörlerden bir kısmı'nın "yapılacak çok işiniz var, acele etmeyin" diyerek böyle bir parti kurulması fikrine sıcak bakmadıklarını yazıyor. Ulay, Türkiye'nin de DP yerine Atatürkçü bir parti kurulmasını desteklediğini ancak karşı çıkanların da çok olduğunu, bu karşı çıkmada Halk Partisine zarar verebileceği düşüncesinin de olabileceğini yazmaktadır. Giderayak, s.64.

²⁰⁹ Emekli Tuğgeneral Sami Karamısır'ın konuyla ilgili bir anısı, darbe sonrasında siyasi partilerin kuruluş sürecinde ordunun ve CHP'nin etkisini ortaya koyması açısından oldukça ilginçtir.

"1961'de yapılan seçimlerden sonra teşekkül eden Meclisin açılıp açılmayacağı hakkında tereddütler vardı. Biz Harp Akademilerinde öğrenci idik. Günlerden bir gün büyük toplantı salonunda toplanmamız emredildi. Salonda yalnız biz öğrenciler değil, bütün Harp Akademileri mensupları toplanmıştı.

Toplantıda Harp Akademileri Komutanımız o zamanki rütbesi ile Tuğgeneral Faruk Gürler güncel olaylarla ilgili çok önemli bir konuşma yapacaktı. Komutanımız kürsüye çıktı ve bunca yıldan sonra aklımda kalan şekliyle mealini aşağıda arz edeceğim konuşmayı yaptı. O devrin tarihini yazmak isteyen tarihçilerimize henüz olayın bütün canlı şahitleri ölmeden önce (misal olarak en önemli şahit muhterem Osman BÖLÜKBAŞI) ışık tutmak ve bugün ülkemizde yaşanan parti kurma enflasyonuna aynı paralelde dikkatleri çekmek arzusu bizi bu hatıramızı yazmaya sevk etti.

O devirde başında devrin Genelkurmay Başkanı Sayın Cevdet SUNAY'ın bulunduğu, Genel Sekreterliğini Harp Akademileri Komutanı sayın Faruk GÜRLER'in yaptığı yarı açık, yarı gizli Silahlı Kuvvetler Birliği isimli bir teşkilat vardı. Bu teşkilat yeni teşekkül eden TBMM'nin açılıp açılmayacağına devrin Cumhurbaşkanı Sayın Cemal GÜRSEL'in başkanlığında köşkte toplanacak devrin siyasi partilerinin liderleri, CHP lideri Sayın İsmet İNÖNÜ'yü, Adalet Partisi lideri sayın Ragıp GÜMÜŞPALA'yı, Yeni Türkiye Partisi lideri sayın Ekrem ALİCAN'ı ve Millet Partisi lideri sayın Osman BÖLÜKBAŞI'yı dinledikten sonra karar vermeyi kararlaştırmıştı. Bu kararın gereği olarak Silahlı Kuvvetler Birliği'nin mensupları köşke

III.1.3.1. Milli Birlik Partisi Teklifi

MBK üyeleri darbe sonrası siyasi oluşumları kurulacak bir Milli Birlik Partisi ile kontrol altında tutmak istemiştir. Üyelere göre böyle bir parti hem Komite için gerekli, hem de “Türkiye’deki demokratik nizamın yerleşmesi ve gelişmesi bakımından o derece yararlıydı.” Ancak iki nedenle böyle bir parti kurulamadı. Bunlardan birincisi “.. Komiteden ayrılıp halk arasına karışarak partiyi kuracak” birisinin çıkmayışı idi. “Hiç kimse, üzerinde taşıdığı iktidarın 1/38 inden feragat edip ayrılarak partiyi kurma işine yanaşmıyordu. ... her biri diğerinin gözünün içine bakıyordu. Bakıyordu ki karşısındaki

gittiklerinde, köşkün alt salonunda devrin siyasi partilerinin Genel Sekreterleri başlarında CHP Genel Sekreteri sayın İsmail Rüştü AKSAL olmak üzere esas duruşta kendilerini karşıyorlardı.

Yukarıya çıktıklarında da sayın Cumhurbaşkanı ve parti liderleri ayakta bekliyorlardı. Komutanımız bu durumu anlatırken, biraz da tefahürle 27 Mayıs hareketini de ima ederek biz yaşlılar yaparsak işte böyle yaparız demişti. Yukarıdaki toplantıda, selam faslından sonra Silahlı Kuvvetler Birliği Başkanı sayın Cevdet SUNAY ilk sorusunu Adalet Partisi Genel Başkanı sayın Ragıp GÜMÜŞPALA’ya bu şekilde yöneltmiş:

Sayın Paşam, her ağzınızı açtığınızda 46 yıllık şerefli askerlik hayatınızdan söz ediyorsunuz. O kadar şerefli idiniz de siyasi parti kurup bu kuyrukları niçin başınıza topladınız?

Ragıp GÜMÜŞPALA Paşanın cevabı şöyle olmuş:

- Aslında benim parti kurmak gibi bir niyetim yoktu. Bir gün Cumhurbaşkanı sayın Cemal Gürsel beni çağırdı ve benden Demokrat Partilileri toplayacak yeni bir parti kurmamı istedi, aksi halde büyük çoğunlukla sayın Osman BÖLÜKBAŞI’nın Millet Partisi’nin iktidar olabileceğini, bunun ise arzu edilmeyen sonuçlar doğurabileceğini söyledi. Bu emir üzerine Adalet Partisi’ni kurdum. Defaatla, siyasi partilere alınmayacakları MBK’nın tespit edip ilan etmesini istedim. Böyle bir yasaklamaya gidilmedi. Ben de partiye girmek isteyen herkesi almak zorunda kaldım. Bunun üzerine sayın Cevdet SUNAY, Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı sayın Ekrem ALİCAN’a döndü ve ikinci sorusunu ona sordu.

- İhtilalin anlı şanlı Maliye Bakanı, siz Yeni Türkiye Partisini niçin kurdunuz?

Sayın Ekrem Alican’ın cevabı şöyle olmuş:

- Benim de parti kurmaya niyetim yoktu. Bir gün sayın Cumhurbaşkanı beni çağırdı. Parti kurmamı istedi. Aksi halde, ya Millet Partisinin –ya Adalet Partisinin- tek başına iktidar olabileceğini, bunun ise beklenmeyen durumlar meydana getirebileceğini söyledi. Partiyi kurduktan sonra ben de partilere giremeyeceklerin MBK tarafından belirlenmesini defaatla istedim, olmayınca müracaat eden herkesi partime almak zorunda kaldım.

Bunun üzerine sayın Cevdet SUNAY, Cumhurbaşkanı sayın Cemal GÜRSEL’e döndü ve sordu:

- Paşam bunlar neler söylüyorlar, söyledikleri doğru mu? Cumhurbaşkanı sayın Cemal GÜRSEL’in cevabı şöyle oldu

- Evet doğru söylüyorlar. Bu şekilde hareket etmemi bana sayın İsmet İNÖNÜ telkin etti. Bunun üzerine sayın Cevdet SUNAY’ın kendisine dönmesine fırsat vermeden sayın İsmet İNÖNÜ sözü aldı ve şöyle söyledi:

- Bunlar geçmiş olaylar Paşam. Şimdi biz bütün parti liderleri anlaştık. Bu olanlardan en büyük zararı gören sayın Osman BÖLÜKBAŞI’yı da kendimize sözcü seçtik. Hepimiz namına sizinle o görüşecek. Müsaade ederseniz biz bu Meclisi çalıştırırız efendim. Bundan sonra sözü sayın Osman BÖLÜKBAŞI aldı ve hepimizi ikna eden bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan sonra seçimle teşekkül eden Meclisin açılmasına karar verdik.” S KARAMISIR., Türkiye’nin Siyasi Mes’eleleri (İstanbul, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, 1987), s. 85.

çekilip gitsin de, beher dışarı çıkandan arta kalacak 1/38 iktidarı aralarında bölüşsünler.”²¹⁰ Milli Birlik Partisi’nin kurulamayışının bir diğer nedeni de CHP’lilerin aksi istikametteki gayretleridir. Komite üyelerinden bir kısmı Halk Partililerle temasta idi ve böyle bir partinin CHP’nin oylarını azaltacağından endişe etmekteydiler. Bu nedendir ki “Komite içinde Halk Partisi hesabına çalışanlar yeni bir parti kurulmasına şiddetle muhalefet etmişlerdir.”²¹¹

III.1.3.II. Yeni Türkiye Partisi (12 Şubat 1961)

Hiç şüphesiz 27 Mayıs darbesinin ardından demokratik sisteme geçişte en ciddi sorunu Demokrat Partili kitleyi temsil edecek partinin kuruluşu oluşturmuştur. Başta Gürsel olmak üzere hükümetin General rütbeli iki bakanı M. İhsan Kızıloğlu ve Sıtkı Ulay, parti başkanlığı için en uygun adayın Demokrat Parti’de Menderes’e muhalefeti ile tanınan Ekrem Alican olduğunu düşünmüştür. DP’nin son dönem İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay eski Demokrat Partililerden Cevdet Perin ve Nurettin Bulak’ın baskıları ile DP’nin devamı olacak bir partinin kurucu başkanlığını düşünecek olmuştur. İstişare için Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel’le görüşmeyi uygun buldu. Ancak görüşmenin ardından Çankaya’dan Gürsel’in tavsiyesi üzerine Ekrem Alican’ın Yeni Türkiye Partisi’ne girmeyi kabul ederek ayrılmıştır.

Askeri hükümet AP dışındaki partilere daha toleranslı davranmıştır. Toker’e göre özellikle Gürsel ve çevresinden Yeni Türkiye Partisi (YTP) öz evlat, Adalet Partisi üvey evlat muamelesi görmüştür.²¹² Bedii Faik de Gürsel’in YTP’yi Demokrat Partililer için en uygun yuva olarak gördüğünü saklamadığını, bilakis teşvik ettiğini yazmıştır.²¹³ YTP’liler, muhtemelen arkalarında hissettikleri asker desteğinin de rahatlığıyla ilk günlerde partilerinin DP’nin devamı olduğu şeklinde açıklamalar yapmıştır. Örneğin YTP lideri Ekrem Alican’ın 4 Ağustos 1961 tarihli gazetelerde yer alan “DP’nin Yerini Dolduracağız” şeklindeki demeci ne Gürsel ne de diğer MBK üyeleri tarafından eleştirilmemiştir. Alican aynı şekilde 24 Ağustos 1961 tarihli *Milliyet*’de yer alan haberde YTB’nin yüzde 80’inin eski DP’li olduğunu söylemiştir. Ancak bir süre sonra Adnan Menderes’in oğlu Yüksel Menderes’in bu partiden adaylığı gündeme gelince tutum değişmiş ve eleştiriler

²¹⁰ Seyhan, s.96.

²¹¹ Seyhan, A.g.e.

²¹² M Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*, s.

222.

²¹³ Faik, s. 147.

başlamıştır. Partinin gidişatının MBK üyeleri ve ordu mensupları arasında yarattığı rahatsızlık nedeniyle parti lideri Ekrem Alican Yuvarlak Masa toplantılarının ardından YTP'nin DP'nin devamı olmadığını söylemiştir.²¹⁴

III.1.3.III. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve Sonrasındaki Gelişmeler (11 Şubat 1961)

Adalet Partisi 6 Haziran ile 2 Ağustos 1960 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan emekli Org. Ragıp Gümüşpala tarafından 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. Ragıp Gümüşpala 27 Mayıs darbesi sırasında Üçüncü Ordu Komutanı idi ve ihtilali desteklemiştir.²¹⁵ Ancak buna rağmen partisinin varlığını devam ettirebilmek için ciddi badireler atlatmıştır.

AP lideri Gümüşpala ile Ege örgütünü kurma gezisine çıkan eski Demokrat Partililerden Mehmet Yorgancıoğlu'nun "AP, DP'nin devamıdır" sözü Generalleri çok kızdırmıştır. Devlet Başkanı Org. Gürsel, Gümüşpala'ya bir mektup göndererek AP'yi intikam almak için mi kurduğunu sormuş, ardından da böyle bir niyeti varsa bir jetle mahvedilecekleri tehdidini savurmuştur.²¹⁶ Org. Gürsel 10 Mart 1961'de Kurucu Mecliste yaptığı konuşmada Demokrat Parti'yi "eski pervasız alışkanlıkları içinde yeniden hortlatmaya çalışanlar" olduğu ve bunların "ateşle oynadıklarının" farkında olmadıkları uyarısında bulunmuştur.²¹⁷ Org. Gürsel 12 Mayıs 1961'de de Adalet Partisi'ni hedef alarak bir partinin DP haline getirilmesi için gayret edildiği şeklindeki açıklamasını yapmıştır.

İstanbul Örfi İdare Kumandanı Cemal Tural'ın imzasıyla 29 Haziran 1961'de yayınlanan bir bildiride Adalet Partisi üyesi Ahmet Çiftçi'nin ihtilal hazırlığı içerisinde olduğu, bu amaçla hazırladığı bildirinin ele geçirildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine eski bir Genelkurmay Başkanı olan Gümüşpala Paşa, Albay M. Emin Aytekin tarafından sorgulanmıştır. Aytekin'in ifadesiyle "Biz bir Ahmet Çiftçi yakalamıştık. Elindeki ihtilal beyannameleri ile Devleti yıkmak ve Türk-İslam devleti kurmak iddiasında ve hazırlığında idi."²¹⁸ Bu olay Gümüşpala'yı hırpalamak için bir araç olarak kullanılmıştır. "İstanbul Örfi İdaresince, Ahmet Çiftçi olayının verdiği imkanın siyasi alanda değerlendirilmesi düşünülmüş ve bu meyanda bir plan hazırlanmıştı." Aytekin, Gümüşpala ile yaptığı konuşmanın sonunu şöyle bağlamıştır:

²¹⁴ *Milliyet* (5 Eylül 1961)

²¹⁵ Aytekin, s.47; İpekçi ve Coşar, s.237.

²¹⁶ Örtülü, s.128.

²¹⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmet, (1976), s.230.

²¹⁸ Aytekin, s.87.

*"A.P.sinin önümüzdeki seçimlerde iktidara talip olacak iddialı durumu var mıdır, yok mudur bilemiyoruz? Ama iktidara gelmek için, geleceğin sağlam teminatını şimdiden vermek gerekir sanırım. Bugün için mühim olan bir partinin Türkiye'nin en büyük partisi olmasından ziyade en güvenilir partisi olmasıdır. Yani kemiyetten ziyade keyfiyet meselesidir Paşam."*²¹⁹

Devlet Başkanı Org. Gürsel 7 Temmuz 1961 tarihli gazetelerde yayınlanan ve bir gazetecinin Adalet Partisinin iyi yolda olup olmadığı şeklindeki sorusuna cevaben yaptığı açıklamasında bu partinin iyi yolda olmadığını ve bu partinin peşine düşen masum vatandaşlarla bizzat parti başkanının bunu bilmediğini ifade etmiştir. Gürsel'in açıklamasına cevap veren AP Genel Sekreteri partilerinin bir kanun ve nizam partisi olduğunu, aralarına sızan kötü düşünceli insanlara fırsat vermeyeceklerini belirtmiştir. Gümüşpala da Gürsel'e cevap vererek AP'nin iyi yolda olduğunu belirtmiştir.

Tüm bu gelişmelerin ardından 14 Temmuz 1961 tarihinde Gümüşpala'ya gönderdiği ve 25 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde tam metni yayınlanan mektupta Org. Gürsel şu hususlara dikkat çekmiştir:

- *"Sizin hüsnüniyetinizin arkasında memlekette ne vahim ve ne tehlikeli bir oyun oynandığını farketmediğinizi kabul edemiyorum."*
- *"Bulunduğumuz ahval içinde yarınki faaliyet metodlarının memleketi korkunç buhranlara sürükleyecek çok kötü bir yol olduğunu artık anlamalısınız."*
- *"İyi biliniz ki; hükümet elinde partinizin faaliyetleri hakkında çok hazin bilgiler toplanmıştır"*
- *"Partinizde esaslı bir tasfiye yapmadıkça ve milletçe de bilinen fena çalışma yollarından ayrılıp temiz ve demokratik nizamın istediği nezih gayretlere yöenmedikçe sizi, hatta bir parti olarak dahi kabul etmek, benim için mümkün değildir."*
- *"Tarihin hakkınızda vereceği hazin ve feci hükümler, yalnız sizi askeri şerefınızı kaybetmenizle kalmıyacak, nesilleriniz de yaşadığı müddetçe bu şaşmaz hükümlerin azap ve ıstırabını çekeceklerdir."*²²⁰

Gümüşpala bu tür mesajların ardından Ankara'ya gidip Gürsel'i ziyaret etmiş ve Yorgancıoğlu'nu partiden uzaklaştırma sözü vererek partiyi kurtarmıştır. Gümüşpala asker baskısından biraz olsun kurtulmak için sıkıyönetim altındaki illerle önemli bazı illerdeki teşkilatları emekli subaylardan kurmayı düşünmüştür.²²¹

Adalet Partisi üzerindeki asker baskısı daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin Zonguldak milletvekili Nuri Başer, orduya hakaret ettiği iddiası üzerine 31 Ocak

²¹⁹ Aytekin, A.g.e., s.94.

²²⁰ *Cumhuriyet*, (25 Temmuz 1961).

²²¹ Örtülü, s.124.

1962’de partiden ihraç edilmiştir. Benzer şekilde Orhan Apaydın Talat Aydemir’in ilk darbe girişiminden 5 gün önce 17 Şubat 1962’de partiden ihraç edilmiştir. Adalet Partisi asker merkezli ve medya destekli baskılar karşısında 27 Mayıs’ı eleştirenleri ihraç etmeye devam etmiştir. 20 Şubat 1962 günü Gökhan Evliyaoğlu, Mehmet Turgut, M. Ali Aytaç, Hami Tezkan ve Tahsin Demiray da partiden ihraç edilmiştir. Bu dönemde Silahlı Kuvvetler Birliği iç politikada etkin bir rol oynamıştır.

Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın 5 Haziran 1964’de ölmesi üzerine üst düzey komutanlar yerine Menderes yanlısı birisinin geçmesinden ve 27 Mayıs’ın sorgulanmasından endişe duymuştur. Adalet Partisi Genel Kongresinde Hale’in ifadesiyle komutanlar diğer aday Saadettin Bilgiç karşısında Demirel’in adaylığını “neredeyse kesin bir şekilde desteklediler.”²²² 29 Kasım 1964 tarihinde AP Genel Başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, 8 Aralık 1964’de askerlerle yapılan toplantıya AP Genel Başkanı olarak katılmış ve her iki konuda da komutanları rahatlatıcı konuşmalar yapmıştır. Partiyi dinsel eğilimli parti imajdan kurtarmak isteyen Demirel, Bilgiç Grubuna tavır alarak kabineyi “Yeminliler” olarak adlandırılan laik kanattan oluşturmuştur.²²³

III.1.4. Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961)

9 Temmuz’da yapılan Anayasa oylamasında “hayır” oylarının % 38 çıkması MBK ve SKB üyelerini seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında endişelendirmiştir. Siyasi parti liderleri çeşitli defalar Devlet Başkanı Org. Gürsel başkanlığında bir araya gelmişlerdir.

17 Ağustos tarihinde yapılan görüşme sonucunda MBK üyeleri ile parti liderleri şu konularda anlaşmaya varmıştır:

1. “ Seçimlerde dini propaganda yapılmaması
2. Yassıada kararlarının tartışma konusu yapılmaması
3. İhtilal hükümeti tarafından alınmış olan karar ve çıkarılmış kanunların seçimlerde partiler arası hücumlara konu olmaması
4. Atatürk devrimlerinin tartışma konusu yapılmaması. ”²²⁴

Bu toplantılar Devlet Başkanı Org. Gürsel başkanlığında yapılacak toplantıya hazırlık mahiyetinde düzenlenmiştir.

²²² Hale, 151.

²²³ Kayalı, s.140.

²²⁴ Milliyet, (18 Ağustos 1961).

MBK'nin çağrısı üzerine Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) dışındaki siyasi parti liderleri Eylül ayı başında tekrar bir araya gelmiş ve 5 Eylül 1961'de siyasi tarihimize Milli Deklarasyon olarak geçen açıklamayı yapmışlardır. Siyasi parti liderlerinin imzalarıyla yayınlanan deklarasyonda siyasiler Demokrat Parti zihniyetini diriltmeme, bir bütün olarak Atatürk devrimlerini koruma ve Yassıda mahkemelerinin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmamayı kabul ettiler ve bu konuda bir belge imzaladılar.²²⁵

III.1.5. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Devlet Başkanı Gürsel'e Ültimatomu (6 Haziran 1961)

Aralarında Madanoğlu, Köksal, Okan ve Ulay'ın bulunduğu bir grubun Aydemir Komitesini tasfiye edeceği duyumu üzerine Aydemir grubu Devlet Başkanına bir ulti-matom vermiştir. SKB tarafından Gürsel'e verilen ulti-matom şu talepleri içermektedir:

1. *"Korgeneral İrfan Tansel eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığı'na iade edilecektir.*
2. *Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Celal Alkoç, 2nci Ordu Kumandanı Korgeneral Şefik İlter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Zeki Özek emekliye sevk edilecek.*
3. *Hava Kuvvetlerinde bizim harekatımıza karşı duranlar Hava Kuvvetleri Kumandanının tanzim edeceği listeye göre emekliye sevk edilecek.*

²²⁵ İmzalanan Gizli Protokol veya Milli Beyanname'nin tam metni şöyledir:

" Eşit şartlar altında dürüst bir seçimle iş başına geldikten sonra, siyasi rakiplerini bertaraf etme ve iktidarlarını her ne pahasına olursa olsun devam ettirme gayretlerine kapılan liderlerin elinde Muhalefet yıllarında millete vaadettiği hürriyet anlayışından ve demokratik nizamdan zamanla adım adım uzaklaşmış, demokratik nizamın teminatını sağlayan basın, üniversite, adalet cihazı ve amme müesseselerine ağır baskılara girişmiş, din duygularını siyasi maksatlarla istismar etmiş, medeni varlığımızın temeli olan devrimlerin red ve inkarına yol açmış partizan tutumu ve nifak yaratan bölücü ve ayırıcı sözde cepheler kurmaktan çekinmemiş, bilhassa 1955'ten sonra plansız, israfçı, enflasyoncu tutumu ve çeşitli suiistimalleriyle memleketin iktisadi ve içtimai düzeninin bozulmasına, yurt dışında iktisadi ve milli itibarımızın sarsılmasına sebep olmuş; milli varlığımızın timsali şerefli ordumuzu, siyasi emel ve maksatlara vasıta etmeye çalışmış; gerek mevzuat ve gerekse tatbikat olarak umumi ve mahalli seçimlerde milli iradenin eşitlik, serbestlik ve emniyet içinde belirmesine gittikçe artan bir şiddetle engel olmuş; devlet radyosunu ve devlet mallarını parti hizmetinde kullanma yolunu tutmuş, sonunda Meclis murakabesini dahi işlemez hale getirmiş ve nihayet demokratik rejimin vazgeçilmez unsurunu teşkil eden muhalefeti açıkça inkara giden ve demokratik nizamın başlıca vasıtası olan serbest seçim ümidinin tamamen kaybına kadar varan hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla gayri meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı Türk milletinin vicdanından yükselen emre uyarak milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs ihtilalinin siyasi maksatlarla her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilalin yıktığı ve milli vicdanın mahkum ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz." (Örtülü, s.165-166).

4. Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından, Muhafız Alay Kumandanı Osman Köksal Muhafız Alay Kumandanlığından alınacak, MBK'daki vazifelerine dönecekler.

5. Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere MBK üyeleri karışmayacak.

6. MBK üyelerinden hiçbirisi budan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacak.²²⁶

Talat Aydemir bu girişimlerini ihtilal içinde “yeni ve sessiz bir ihtilal²²⁷” olarak tanımlamıştır. Hava kuvvetlerine bağlı uçakların Ankara semalarında uçurulması sonucu Aydemir tarafından verilen ultimatom eksiksiz olarak uygulanmış Korgeneral Cemal Madanoğlu sıkıyönetim Kumandanlığından, Albay Osman Köksal Muhafız Alay Kumandanlığından alınmış ve o zamanki Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Celal Alkoç, İkinci Ordu Kumandanı Korgeneral Şefik İlter, Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özek ve Hava Kuvvetleri içerisinde birçok subay derhal emekliye sevk edilmişlerdir. Cumhurbaşkanı Gürsel'in emir subayı Agasi Şen de istifa etmeye mecbur bırakılmıştır.²²⁸

III.1.6. İdamların Onaylanması (15 Eylül 1961)

Yüksek Adalet Divanı 15 Eylül 1961 günü açıkladığı kararında Demokrat Parti yöneticilerinden 15 kişiyi idama mahkum etmiştir.²²⁹ Bazı MBK üyelerinin yargılamanın en seçkin hukukçular tarafından adil olarak yapıldığı şeklindeki iddialara karşılık Erkanlı anılarında Prof. Faruk Erem'in Yassıada yargılamaları sırasında kendisine “Binbaşım... siz lütfen ne istediğinizi söyleyin, biz bunları imkan nispetinde hukuk ve tatbikat bakımından formüle edelim”²³⁰ dediğini yazmıştır.

²²⁶ Aydemir, s.193.

²²⁷ Aydemir, A.g.e., s.101.

²²⁸ Aydemir, A.g.e., s.101.

²²⁹ İdamların MBK tarafından onaylanması hakkında MBK İrtibat Bürosu'nun 58 Sayılı Tebliği Şöyledir:

“1- Yüksek Adalet Divanı'nca ölüm cezasına mahkum edilen sanıklardan sakıt Reisicumhur Celal Bayar, sakıt Başbakan Adnan Menderes, sakıt Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve sakıt Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezaları Millî Birlik Komitesi'nin 15 eylül 1961 gün ve 75 numaralı kararı ile tasdik edilmiştir. Ancak sakıt Reisicumhur Celal Bayar'ın 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla verilen ölüm cezası müebbet ağır hapse tahvil edilmiştir.

2- Ölüm cezasına mahkum edilen Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelhun'un cezaları da 15 eylül 1961 gün ve 75 numaralı kararla müebbet ağır hapse çevrilmiştir. Tebliğ olunur.”

²³⁰ Erkanlı, s.166.

İdamlar konusunda MBK'da görüş ayrılığı olmuştur. Başta Cemal Gürsel olmak üzere Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Sami Küçük, Suhi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Suphi Karaman ve Osman Köksal idamlara karşı çıkmıştır.²³¹ Siyasi parti liderlerinin de idamlara karşı çıktığı söylenmiş ve yazılmıştır. Ancak Bedii Faik'e göre idamların durdurulması için "İsmet Paşa, o devirde hiçbir müdahale yapmamıştır."²³² Öte yandan Komite'nin özellikle Albaylar Cuntası ile irtibatlı üyeleri idam hükümlerinin tamamının infazında ısrar etmiştir.²³³ MBK üyelerinden Ahmet Yıldız'a göre Talat Aydemir MBK'nın idamları onaylamaması halinde tüm mahkumların kurşuna dizilmesi için Yassıadada'daki subaylara and içirmiştir. Yıldız bu andın gerçek olduğunu Yüksek Adalet Divanı Savcısı Askeri Yargıç Servet Tüzün'e teyit ettirmiştir.²³⁴

İdam dosyaları Senato salonunda toplantı halinde bulunan MBK üyelerine getirildiğinde Albaylar Cuntası'nın Havacı grubundan Halim Menteş, Meclis Muhafız Taburunu enterne etmiş, Mecliste görevli polislerle tüm memurları evlerine göndermiştir. Binanın içine makineli tabancalarla donatılmış Havacı subaylar yerleştirilmiştir. Jandarma Subay Okulu'nda konuşlanan Aydemir ise MBK üyelerinin idamları onaylamaması halinde komite üyelerini tutuklatarak yönetime el koymayı planlamıştı.²³⁵ İdamların infaz edilmemesi halinde bir grup subayın Yassıada'yı bombalayıp Menderes dahil bütün mahkumları öldürme tehdidinde bulunduğu şeklinde bir iddia da vardır.²³⁶ Bu şartlar altında toplanan MBK üyeleri Gürsel, Özdilek, Ulay ve birkaç Komite üyesinin muhalefetine rağmen 75 sayılı karar ile Yüksek Adalet Divanının oybirliği ile verdiği idam kararlarının infazına, oy çokluğu ile verilen kararların müebbet hapse çevrilmesine karar vermiştir. Hakkındaki idam kararı oybirliği ile verilen Celal Bayar'ın cezası yaş haddini aştığı için müebbet hapse çevrilmiştir.²³⁷ Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül'de, Menderes de 17 Eylül'de idam edilmiştir.

²³¹ Hale, s.130.

²³² D Dursun, *Ertesi Gün: Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar* (İstanbul, İşaret, 2000), s.90.

²³³ Örtülü, s.168 (Örtülü idamda ısrar edenlerden Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Fikret Kuytak, Selahattin Özgür ve Ekrem Acuner'in isimlerini yazmıştır, s.168).

²³⁴ Göksu, s.44.

²³⁵ Öymen, s.329; Örtülü, s.169.

²³⁶ Hale, s.131.

²³⁷ Örtülü, s.171.

III.I.7. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve VIII. İnönü Hükümeti

Seçimlerin tarihi ve yapılıp yapılmaması konusunda MBK üyeleri arasında görüş ayrılıkları vardı.²³⁸ Örtülü'ye göre Türkeş grubu siyasi partilere güvenmediği için en az 4 yıl iktidarda kalıp reformların gerçekleştirilmesini isterken CHP ile temas halindeki diğer grup da bu partinin kesin kazanacağı ümidiyle bir an önce seçimlere gidilmesini savunuyordu.²³⁹ Aytekin, Ordunun seçimlerde CHP'ye yüzde 60, AP dahil kalan partilere yüzde 40 şans verdiğini yazmıştır. Ona göre darbeden sonraki ilk dört sene içerisinde ancak İnönü'nün basiretli idaresi ihtilali neticeleri ile birlikte sağlam bir zemine oturtabilirdi.²⁴⁰

Seçimler öncesinde 19 Eylül 1961 günü Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay ordunun durumu ile ilgili bir tebliğ yayınlamıştır. 20 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan tebliğde Org. Sunay Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Mayıs ihtilali ile “ulusunu diktaya giden bir zihniyetin gayri meşru tasarrufundan” kurtardığı ve “ona arzu ettiği demokrasi yolunu” açtığı, “Türk ulusu, aydını, gençliği ve basını ile 27 Mayıs ihtilalini birlikte yapan” Türk Silahlı Kuvvetlerinin daha ilk gün verdiği şeref sözüne sadık kalarak “demokratik bir rejimin kurulması yolundan bir an olsun ayrılmamış ve bu yolda azim ve vakarla ve tamamen siyasetin dışında ve üstünde bir tutumla Milli Birlik Komite ve hükümetinin bu yoldaki icraatını” desteklediği, “seçim safhası olan bu son devrede Türk Silahlı Kuvvetleri demokrasi idealinin tahakkuku için tarafsız ve siyaset dışı durumunu muhafaza, iç ve dış tehlikelere karşı yurdun korunması olan asli vazifesine uyanık olarak devam” edeceğini, Türk ordusu büyük milletimizin emrinde olduğunu ve bundan hiç kimsenin şüphesinin olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Sezai Okan'ın 23 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan açıklamasına göre MBK “seçime kadar olan hadiseleri yakinen takip edebilmek ve gerekirse lüzumlu tedbirleri tespit edip Komiteye arz için beş kişilik kendi bünyesinde bir komisyon seçmiştir.”

Bu şartlar altında 15 Ekim'de yapılan seçimlerde 450 milletvekilliğinden 173'ünü Cumhuriyet Halk Partisi, 158'ini Adalet Partisi, 65'ini Yeni Türkiye Partisi ve 54'ünü de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kazandı. AP, 150 üyeli Senato'da 70 üyelik kazanarak

²³⁸ MBK'daki 14'ler, 11'ler, 7'ler ve 5'ler grupları üyeleri için bakınız Örtülü, s.26.

²³⁹ Örtülü, s.10. Örtülü partilerle kesinlikle görüşülmemesi kararına rağmen A.Yıldız, F.Kuytak, E.Acuner, R.Aksoyoğlu ve Ş.Özkaya'nın birbirlerinden habersiz CHP'lilerle görüştüklerini, A.Yıldız'ın sonraları açıkça İnönü ile görüştüğünü yazmaktadır (s. 10-20).

²⁴⁰ Aytekin, s.114. Askerlerin İnönü'ye desteği için bakınız Aytekin, s.117, 162, 164, 178,

birinci parti olmuştur. Yeni Hükümet, İsmet İnönü'nün Başbakanlığında 20 Kasım 1961 tarihinde kurulmuştur.

III.1.8. Mürted Protokolü (21 Ekim 1961)

Seçim sonuçları MBK ve ordu mensupları tarafından halkın idamları onaylamadığı şeklinde yorumlanmıştır. Dündar Seyhan'a göre Genelkurmay İstihbarat Başkanı Tuğgeneral Refik Kurttekin'in odasında oturdukları sırada içeri giren Jandarma Genel Kumandanı Tuğgeneral Abdurrahman Doruk masadan çektiği bir kağıda durumun yürüyebilmesi için tek hal tarzı olarak Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İnönü'nün de Başbakan olması gerektiğini yazmıştır. Oysa Seyhan "Demokratik nizamın tabiatının zorlamalara elverişli olmadığı" gerekçesiyle buna karşıydı. Ona göre en uygun çözüm her türlü sorumluluğu üzerlerine alarak iktidara el koymaktı. Toker'e göre de Türk Silahlı Kuvvetleri daha işin başında "Gürsel Cumhurbaşkanı, İnönü Başbakan" formülünü kabul etmişti. İnönü'nün hükümeti kuramaması halinde ise diğer liderler Gümüşpala veya Alican'a teklif götürülmesi söz konusu değildi.²⁴¹

SKB üyeleri seçim sonuçlarından "milli iradenin tam olarak gerçekleşmediği" kanaatine varmıştır.²⁴² SKB üyeleri ve MBK üyelerinin bazılarına göre "milletin hakiki temsilcisi" CHP idi.²⁴³ Aydemir anılarında Albay Halim Menteş ile Albay Fevzi Arslan'ın "CHP'lilerle devamlı surette temasta oldukları için bu memleketi ancak başta İnönü olmak üzere CHP'nin kurtaracağına" inandıklarını yazmıştır.²⁴⁴

Seçimlerde milli iradenin tam olarak tecelli etmediğini düşünen SKB mensupları 21 Ekim'de bir protokol yayınladılar. Protokol için SKB'nin Albaylar Cuntası olarak bilinen Ankara kanadından Talat Aydemir, Merkez komutanı Albay Selçuk Atakan ve Hava Kuvvetlerini temsilen Kurmay Albay Halim Menteş İstanbul'a çağırılmıştı. Temsilciler İstanbul'dan dönüşte Ankara'daki Mürted Hava üssünde generallerle bir araya gelip İstanbul'daki bildirinin aynısı "Mürted Protokolü" olarak imzaya açtılar. Protokoldeki imzalardan biri de Tuğgeneral Muhsin Batur'a aittir.²⁴⁵ Bazı yazarlara göre 15 Ekim 1961

²⁴¹ M Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1991), s. 22.

²⁴² Aydemir, s.104. William Hale, Aydemir'in milli irade ile herhalde kendi iradesini kasedettiğini yazmıştır (Hale, s.132).

²⁴³ Karatepe, s.23.

²⁴⁴ Aydemir, s.105.

²⁴⁵ Protokole imza koyanların general ve subayların tam listesi için bakınız Aydemir, s.109, Örtülü s.177-178.

seçimlerini CHP tek başına iktidar olacak şekilde kazansaydı böyle bir protokol imzalanmazdı.²⁴⁶ Hale'in "darbe manifestosu"²⁴⁷ olarak tanımladığı protokole göre;

"a. TSK, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısından evvel, filen duruma müdahale edecektir.

b. İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c. Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

*d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilemeyecektir."*²⁴⁸

III.1.9. Çankaya Protokolü ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (24 Ekim 1961)

Org. Cemal Gürsel, yeni Meclis'te CHP'nin çoğunlukta olacağı inancıyla İnönü'den cumhurbaşkanlığı için destek istemişti. 18 Ekim 1960'da MBK üyeleri ile yapılan gizli bir toplantıda İnönü CHP'nin Gürsel'i desteklemesini garanti edemeyeceğini ancak kendisinin aday olmayacağını belirterek bir anlamda Gürsel'e Cumhurbaşkanlığı yolunu açmıştır.²⁴⁹ Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı CHP'liler tarafından arzulanmış ve desteklenmiştir. Cüneyt Arcayürek'e göre "demokratik rejimin daha ilk günlerinde yeniden bir kazaya uğramasını önlemek amacıyla" askerler ve CHP Gürsel'i desteklemiştir.²⁵⁰ AP'lilerin gönlündeki aday ise Ali Fuat Başgil'di. Örneğin Ege bölgesinden seçilen milletvekillerini Ankara'ya getiren trenin vagonlarına CHP'lilerin "Gürsel", AP'lilerin de "Başgil" yazması²⁵¹ iki siyasi partinin cumhurbaşkanlığı seçimine yaklaşımlarını göstermesi açısından ilginçtir.

MBK, Başgil'in adaylığına kesinlikle karşı çıkmıştır. MBK üyeleri öncelikle Başgil'in Ankara'ya gelmesini engellemeye çalışmış, bunda başarılı olamayınca başka taktikler denenmiştir. Gerekli "uyarılar" neticesinde Başgil Cumhurbaşkanlığına adaylıktan vazgeçmiştir. MBK üyesi ve Devlet Bakanı General Sıtkı Ulay, 27 Mayıs 1986 tarihli *Milliyet* gazetesindeki açıklamasında Başgil'i ölümle tehdit ederek adaylıktan vazgeçirdiğini itiraf etmiştir. Ulay, "sen bu Cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeç, çek git" demekle Başgil'e iyilik yaptığını iddia etmiştir.²⁵² Bu olayla ilgili Kurtul Altuğ bir

²⁴⁶ Faik, s.176.

²⁴⁷ Hale, s.132.

²⁴⁸ Örtülü, s.177; Aydemir, s. 109.

²⁴⁹ Hale, s.121.

²⁵⁰ C Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999), s.11.

²⁵¹ *Yeni Sabah*, (25 Ekim 1961).

²⁵² S Ulay, "32 Sene Sonra Hala 27 Mayıs", *Darbeler, Demirkıratlar ve 27 Mayıs*, s.150 ve Faik, s.166.

akşam üzeri Barıkan Otelinde ikamet eden Başgil'e "bir jeep içinde bazı ziyaretçiler"ın geldiğini, "o tatlı sohbetten sonra" da Başgil'in adaylıktan çekilmekle kalmayıp bir de yurt dışına çıktığını yazmıştır.²⁵³ Metin Toker'e göre Başgil'le yapılan görüşmeye Ulay'la birlikte Özdilek de katılmış ve "pek demokratik sayılmasa da gayet inandırıcı" bir şekilde adaylıktan çekilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁵⁴ Başgil'in Cumhurbaşkanlığına adaylığıyla ilgili Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in "Eğer Ali Fuat Başgil Cumhurbaşkanı seçilirse Çankaya Köşküne ilk bombayı ben atarım" dediği de iddia edilmiştir.²⁵⁵

Sunay, 23 Ekim'de dört kuvvet komutanı ve diğer üst düzey komutanları²⁵⁶ olağanüstü bir toplantıya çağırıştır. Ardından da komutanlarla siyasi parti liderleri Çankaya'da bir araya geldiler. Devlet başkanı Gürsel, siyasi parti liderleri, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet ve Ordu Komutanlarının katıldıkları toplantıda Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, Yassıada mahkumları için af çıkartılmaması, Eminsular ve 147'lerin eski görevlerine alınmaması siyasi parti liderlerine kabul ettirilmiştir.²⁵⁷

Gürsel için TBMM'de yapılan oylama öncesinde Meclis'in içi ve dışı SKB üyesi silahlı subaylar tarafından kuşatılmış, Garnizondaki birlikler de alarm durumuna geçirilmiştir.²⁵⁸ Org. Cemal Gürsel 26 Ekim 1961 tarihinde, kapıların dışarıdan kilitlendiği ve oy tasnifinin sonuçlanmasından önce kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmediği bir Meclis oylamasında 607 oyun 434'ünü alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Gürsel, Cumhurbaşkanı seçildikten sonraki sözleri dikkat çekicidir: "Vakıa sıhhatim müsait değil ve başkanlığı da arzu etmiyorum ama çaresiz bu yolda sonuna kadar çalışacağım."²⁵⁹ Erkanlı'nın ifadesiyle Gürsel "silah zoruyla da olsa TC'nin 4. Cumhurbaşkanı seçildi."²⁶⁰

²⁵³ Altuğ, s.165.

²⁵⁴ M Toker, "Demokrasi Sancıları" Yazı Dizisi, *Milliyet* (23 Aralık 1999).

²⁵⁵ M Toker, "Demokrasi Sancıları" Yazı Dizisi, *Milliyet* (21 Aralık 1999).

²⁵⁶ Toplantıya şu komutanlar katılmıştır: Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Genelkurmay İkinci Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Öntür, Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Birinci Ordu Komutanı Cemal Tural, İkinci Ordu Komutanı Ali Keskiner, Üçüncü Ordu Komutanı Celal Akkoç ve Kurmay Başkanları.

²⁵⁷ Örtülü, s.193.

²⁵⁸ Ö Öymen, "Bir İhtilal Daha Var", *Milliyet*, 3 Eylül 1986.

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, (19 Ekim 1961).

²⁶⁰ Erkanlı, s.99.

III.I.10. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 9 Şubat 1962 Tarihli Protokolü

SKB ve özellikle de Aydemir, yönetime doğrudan el koyma dışında hiçbir müdahaleyi yeterli görmemiştir. İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga'nın Balmumcu çiftliğinde bir araya gelen 54'den fazla subay, TSK'nın hiyerarşik bir şekilde yönetimi ele almasını ve müdahale tarihinin 28 Şubat'ı geçmemesini kararlaştırmıştır. Havacı subaylar toplantıya katılmayı reddetmiştir.²⁶¹

Aydemir anılarında 9 Şubat Protokolü olarak bilinen toplantıda alınan kararların şunlar olduğunu açıklamıştır:

"1. Korgeneral Refik Tulga Ankara'ya giderek Hava Kuvvetleri Komutanı ile temas edecektir.

2. Planlar 10 Şubat 1962 günün İzmit'te Ankara'nın mümessili ile birlikte koordine edilerek protokole bağlanacaktır.

3. Harekat için hiyerarşik sistem kabul edilmiştir. Fakat her türlü teşebbüs yapıldıktan sonra Silahlı Kuvvetler Birliği ekseriyetinin kararı kati ise bu kararı tatbik edecek en kıdemli kumandanın emri ile karar tatbik mevkiine konulacaktır.

4. Silahlı Kuvvetler bir bütündür. Her karara müşterek varacaktır.

*5. Kararın zamanı Silahlı Kuvvetler Kumandanlığınca emredilecektir. Bu husus İstanbul'daki kumandanlar tarafından temin edilecektir. Harekat 28 Şubat'ı geçmeyecektir."*²⁶²

Hükümet ve Genelkurmay olayı duyunca karşı atağa geçmiş ve hükümetin inisiyatifi elde tutmasıyla Türkiye iki defa kanlı bir darbenin eşiğinden dönmüştür.

III.I.11. Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi (22 Şubat 1962)

22 Şubat darbe girişiminin başlaması ile ilgili Aydemir ve Havacılar arasında karşılıklı suçlamalar olsa bile bu durum Aydemir'in darbe hazırlığı içinde olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Aydemir'e göre Başbakanlıktaki bir arkadaşı, 20 Şubat akşamı tutuklanacağı konusunda kendisini uyarmıştır. Aydemir grubunun darbe yapacağını düşünen Havacılar, Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'a da durumu ileterek karşı alarına geçtiler. Aydemir bu olayı kendisine karşı Hava Kuvvetleri Cuntasının bir komplosu olarak değerlendirmiştir. Olay yatıştı sanılırken 22 Şubat günü Aydemir ve Seyhan, önemli komutanlıklarda bulunan bazı arkadaşlarının Genelkurmay Karargahında

²⁶¹ Örtülü, s.213.

²⁶² Aydemir, s.122., Aytekin s.181-188. Protokole imza koyan bazı subaylar için bakınız Aydemir 123.

gözüne alındıklarını öğrenmiştir. O sabah Aydemir de Genelkurmay Başkanlığına çağırılmıştı.²⁶³

Bu durumda Aydemir, Seyhan ve Ünsalan kuvvetlerini alarma geçirmeyi kararlaştırdılar. Seyhan'a göre Ankara'daki tüm birlikler emirlerindeydi. Aydemir'in ekibinden Binbaşı Fethi Gürcan da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayının kontrolünü ele geçirmiştir. O sırada Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı Sunay ve diğer hükümet üyeleri Çankaya'da idi. 22 Şubat darbe girişiminin dönüm noktasını Gürcan'ın Çankaya'dakileri ne yapması sorusuna Aydemir'in "bırak gitsinler, onlarla işimiz yok" cevabı olmuştur. Seyhan'a göre bu "Türk tarihinin seyrini değiştiren hatalı bir karar"dı.²⁶⁴ Köşk'ten ayrıldıktan sonra İnönü ve Sunay, Hava Kuvvetleri Karargahına çekilirken, Cumhurbaşkanı Gürsel, hareketin başarılı olabileceği korkusuyla Mürted Hava Üssü'nü tercih etmiştir. Buradan gerektiğinde kolayca Ankara dışına kaçabilirdi.²⁶⁵

Aydemir, Genelkurmay başkanı Sunay'a gönderdiği muhtıradaki resmi elbiselerini giyerek harekate geçen Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat hakkında kanuni işlem yapılmasını, subaylara silahlı olarak vazifeye gelme emri veren Genelkurmay İkinci Başkanı Memduh Tağmaç'ın durumunun gözden geçirilmesini ve tayinleri yapılan subayların tayinlerinin durdurulması istemiştir.²⁶⁶

Hükümetin serbest kalması Aydemir'in darbe girişimini zorlaştırmıştır. Bakanlar Kurulu Aydemir'in taleplerini reddetmiştir. Kendisine destek sözü veren taraftarları da birer birer onu terk etmiştir. Aydemir'e göre bu durumda iki alternatif vardı: Savaşmak, ki çok kanlı bir iç savaş veya teslim olmak. İnönü ve Sunay'ın teslim olması halinde hakkında hiçbir yasal işlem yapılmayacağı taahhüdü üzerine Aydemir teslim olmayı kabul etmiştir.

Darbe girişiminin ardından bu girişime karışan askerlerin affı konusu Meclis gündemine gelmiştir. Adalet Partisi eski Demokrat Partilileri de içerecek şekilde genişletilmedikçe 22 Şubat isyancılarının affedilmelerine karşı çıkacağını beyan etmiştir. Ancak Genelkurmay Başkanı'nın ordu affı ile eski Demokrat Partililerin affının birbirine karıştırılmaması gerektiği şeklindeki uyarısı üzerine AP ve YTP af kanunu lehinde oy kullanmışlardır. 10 Mayıs 1962'de kabul edilen 50 sayılı kanunla söz verildiği üzere

²⁶³ Hale, s.138.

²⁶⁴ Seyhan, s.188.

²⁶⁵ Seyhan, A.g.e., s.140.

²⁶⁶ Örtülü, s.236-237.

Aydemir hakkında hiçbir yasal işlem yapılmamış ve daha sonra da emekliye sevk edilmiştir.

Kayalı, 22 Şubatçı Grubun tüm partilerin faaliyetlerini durdurarak partisiz bir otoriter rejim inşasına çalıştığını, 11 Havacı Subay Grubu'nun ise CHP dışındaki güçlerin hareket sahasını daraltma eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. Yine Kayalı'ya göre bir kısım asker gruplarının hükümet yanında yer almaları, onların demokrasiyi koruma amacından değil, o zamanki müdahalecilere karşı olmalarından kaynaklanmıştır.²⁶⁷

III.I.12. Milli Devrim Ordusu Bildirisi (5 Ekim 1962)

5 Ekim günü gecesi Ankara'da Milli Devrim Ordusu adı ile bir bildiri dağıtılmıştır. Gazetenin haberine göre bildirinin içeriğinde “bu memlekette icap ettiği an yaşamaları memleket için zararlı olan vücutlar ortadan kalkacaktır” gibi ibareler yer almıştır.²⁶⁸

III.I.13. Siyasi Parti Liderlerinin Müşterek Beyannamesi: 27 Mayıs Milli Bir Devrimdir (11 Ekim 1962)

27 Mayıs darbesi halk nezdinde sorgulanıyor olmasına rağmen siyasi partiler bu konuda sıkı bir takip altında tutulmuştur. Parti liderleri 11 Ekim 1962'de yayınladıkları ortak açıklama ile 27 Mayıs'ın Milli bir devrim olduğunu onaylamışlar ve Büyük Meclisi mensupları olarak bir bütün halinde bu meşru temele yönelecek her tecavüzü birlikte karşılamaya azimli ve kararlı olduklarını vurgulamışlardır.

III.I.14. Üst Rütbeli 11 Havacı Subayın Görevden Alınması (3 Aralık 1962)

3 Aralık 1962 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan başyazıya göre subaylar arasında müdahale eğilimli gruplaşmalar devam etmektedir. İddiaya göre birkaç ay önce Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel “orduyu politika dışında tutmak gerekçesiyle” iki Albay ve iki Binbaşını emekliye sevk etmiş, bazı subayların da yerlerini değiştirmiştir. Aynı günkü *Milliyet* gazetesinin haberine göre Hava Kuvvetlerindeki anlaşmazlık İrfan Tansel'in Albay Halim Menteş, Albay Fevzi Arsin, Binbaşı Avni Erkol ve Binbaşı Hüsamettin Tameri'yi “orduyu politika dışında tutma” gerekçesiyle emekliye sevk

²⁶⁷ Kayalı, s.111.

²⁶⁸ *Tercüman*, (6 Ekim 1962).

etmesinin ardından had safhaya ulaşmıştır. Olayların ardından 3 Aralık 1962 günü Tuğgeneraller Hüsnü Özkan, Şevki Demirgüç, İbrahim Meter, Albaylar Fevzi Arsin, Halim Menteş, Yusuf Parmaksız, Refik Yurtseven, Tufan Akkoç, Halit Elgün ve Yarbayer Emin Yerliken ve Abdülkadir Yücel görevlerinden alınmıştır.

III.I.15. Genç Kemalistler Ordusu Örgütüne Bağlı 5 Subayın Tutuklanması (21 Nisan 1963)

22 Nisan 1963 günü Milli Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan bir bildiride “Hariçten hazırlandığı tahmin edilen bir beyannamenin dağıtılması ile ilgili oldukları sanılan Yarbayer ila Üsteğmen rütbesinde beş subay hakkında askeri adli makamlarca takibata geçilmiş ve bu subaylar tevkif edilmişlerdir. Tahkikata devam olunmaktadır” denilmiştir. Dağıtılan beyannamelerde 27 Mayıs’a sahip çıkılmadığı, Kemalizm esaslarının muhafazasının gerektiği gibi hususlar yer almıştır.²⁶⁹

23 Nisan 1963 tarihli *Tercüman* gazetesinin haberine göre beyannamede “27 Mayıs ihtilalinin prensiplerinden ayrılanlar, bu prensiplerden taviz vere vere memleketi bugün içinde bulunduğu buhrana iten devlet adamları, politikacılar ve Türkiye’yi 27 Mayıs öncesi gibi bir devreye geri götürmek isteyen intikamcı ve menfaatçi bir başka grup ve politikacılar ve tüm olarak memleketi yeni bir ihtilale zorlayan unsurlar” eleştirilmiş ve Türkiye’de Atatürkçü bir idarenin kurulması istenmiştir. Bildiri sonrasında Yarbayer Talat Turhan, Üsteğmen Halil Hatipoğlu, Binbaşı Ferhan Yırtlar, Binbaşı İsmet Şahin ve Üsteğmen Sedat Varan tutuklanmıştır.

III.I.16. Talat Aydemir’in İkinci Darbe Girişimi (20-21 Mayıs 1963)

Emekliye sevk edilmesi Aydemir’in ordu ile bağlantılarını ve darbe yapmaya yönelik çalışmalarını sona erdirmemiştir. 20 Mayıs 1963’te başlayan ikinci darbe girişiminde Aydemir’e bağlı birlikler ilk olarak Ankara radyosunu ele geçirdiler. Üsteğmen İlhan Baş, Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Genel Karargahını adına Talat Aydemir imzalı bildiri ile yönetime el koyduklarını duyurdu. Ardından Yarbayer Ali Elverdi komutasındaki askerler radyoyu geri aldılar. Elverdi yayınladığı bildiride az önceki duyuruların “birkaç tane çapulcunun sergüzeştçe hareketi” olduğunu ve Türk ordusunun duruma hakim olduğunu

²⁶⁹ *Milliyet*, (23 Nisan 1963).

bildirdi. Sonra radyo tekrar Aydemir'e bağı kuvvetlerin kontrolüne geçti. Ancak Etimesgut istasyonundan radyo irtibatının kesilmesi ve buradan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümetin emrinde olduğunu ve "Talat'ın maceraperest 3-5 adamının hüsrana uğrayacağını" bildirmesi ile ihtilal kuvvetlerinde panik ve çözölme başladı.

Aydemir'in bu son darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında, arkasında önemli bir silahlı kuvvetler desteğı olmamasının rolü büyüktür. Ankara Radyosu'nun ele geçirilmesi ile ümitlenen Aydemir grubunun, Eskişehir üssünden kalkan jetlerin Harp Akademisi üzerinde alçak uçuş yapması ve makineli tüfek ateşi açması, ayrıca söz verilen yardımların gelmeyişi ile bütün ümitleri sona ermiştir. Sonuçta sabaha karşı Aydemir'in ikinci darbe girişimi de tamamen önlenmiştir.

Talat Aydemir²⁷⁰ ve Fethi Gürcan Mamak Askeri Mahkemesi'nin 5 Eylül 1963 günü verdiği kararla idam cezasına çarptırıldılar. İdamların onaylanmasına dair kanunun 23 Haziran 1964'de onaylanmasının ardından Gürcan'ın cezası 27 Haziran, Aydemir'in cezası da 5 Temmuz 1964'de infaz edilmiştir. Aydemir ve Gürcan'ın idam edilmeleri, emir komuta zinciri dışında darbe yapmaya niyetleneler için bir gözdağı olmuştur. İdamlardan sonra alt rütbeli subayların komite faaliyetleri de bir süre için son bulmuştur.

III.I.17. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Gürsel, Meclis Başkanı Sirmen ve Başbakan İnönü'ye İkaz Mektubu (12 Kasım 1964) ve Politikacılarla Basın Sahiplerini Suçlayan Demeci (3 Aralık 1964)

17 Kasım 1964 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan bir habere göre Kayseri'de bulunan Doğı Menzil Kumandanı Tümgeneral Faruk Güventürk bir süre önce Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'a bir mektup yazarak Adalet Partisi'ni tutan bir gazetede yayınlanan "Anadolu Beylerbeyi" başlıklı seri yazılara değinmiş ve "Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup bir generalin haysiyetinin korunması lazım geldiğini" ifade etmişti.

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay 17 Kasım 1964 günkü gazetelerde yer alan, 12 Kasım 1964 tarih ve 3981-1-64 sayılı²⁷¹ ve Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü ve Meclis Başkanı Fuat Sirmen'e gönderdiği mektubunda orduya saldırıların ülkeyi

²⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir'in Talat Aydemir için "o bir ihtilalciden ziyade 27 Mayıs 1960'da yurt dışında olduğu için iktidar hakkından yoksun kaldığına inanan bir ihtilal tutkunu idi" sözleri ilginçtir (Ş S Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 3, (İstanbul, Remzi, 1966), s.573).

²⁷¹ *Cumhuriyet*, (18 Kasım 1964).

düşman kamplarına böldüğünü, orduyu eleştirenlerin tıpkı Menderes gibi anayasayı suiistimal ettiklerini, Türkiye'nin bir silahlı çatışma içine sürüklendiğini, muhalefet partilerinin kendilerine çekidüzen vermemeleri halinde ikinci bir darbenin elinin kulağında olduğunu ifade etmiştir. Mektupta özellikle Adalet Partisi'ni destekleyen gazetelerin yayınlarına da dikkat çekilmiş ve bunlar hakkında "hükümetin gerekli tedbirleri almadığı, pasif kaldığı" ifade söylenmiştir.²⁷²

Adalet Partisi Genel Başkanı Gümüşpala'nın ölümün ardından Büyük Kongre öncesinde düzenlenen il kongrelerinde yapılan konuşmalarda ordu karşıtı mesajlar verilmesi mektubun hazırlanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda özellikle Adalet Partisi Gaziantep il Kongresinde bu partinin Gaziantep Milletvekili Süleyman Ünlü ile Adana Milletvekili Ali Bozdoğanoglu'nun yaptıkları konuşmalar ve Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu'nun Sincanköy seçimleri dolayısıyla yaptığı konuşma askerlerin tepkisini çekmiştir.²⁷³

Sunay'ın mektubu üzerine Cumhurbaşkanı 16 Kasım'da siyasi parti liderlerini Çankaya'ya çağırıp Genelkurmay başkanının sert mesajını kendilerine okumuştur. AP Genel Başkan vekili Saadettin Bilgiç'in ortada suç varsa kanunların tatbik edilmesi gerektiği demecine rağmen durum rejim sorunu haline getirilmiştir. Konu ile ilgili Meclis'te bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon raporunda hükümetin, parti liderlerinin ve parlamentonun birtakım tedbirler alması gerektiğini yazmıştır. Partilerin alması gereken tedbirler arasında parti kongrelerinde ve diğer toplantılarda ordu mensuplarına çatılmaması da yer almıştır.

Org. Sunay'ın parti başkanlarına ikazlarının gereğinin yerine getirilmesi için 22 Kasım'a kadar süre verdiği şeklindeki basında çıkan üzerine Genelkurmay Başkanı 18 Kasım günü yaptığı açıklamada bunun doğru olmadığını söylemiştir. Ancak siyasi parti liderleri Alt Komisyon'un raporu üzerinde anlaşılmayınca ilginç bir şekilde 22 Kasım 1964

²⁷² *Milliyet*, 17 Kasım 1964 ve *Cumhuriyet* 18 Kasım 1964.

²⁷³ 20 Kasım 1964 tarihli *Milliyet* gazetesinde konuşmaların tutanaklarına yer verilmiştir. Süleyman Ünlü'nün yaptığı konuşmadan bazı bölümler. "... İpler sallanırken arkadaşlarımız zindanlarda iken 1961 yılı seçimleri yapıldı., arkadaşlarımızla Meclis bize mezar olursa dahi Cemal Gürsel'e oy vermeyeceğiz dedik.

Bizim Resicumhur adayımız olan Ali Fuat Başgil'i nasıl kaçırdıklarını bilmiyor musunuz? Hala bizi çalışmıyor diye itham ediyorsunuz. Her türlü usullerle tehdit edildik. Fakat istediklerini yapmadık.

Adam kiralayıp Genel Merkezimizi taşıdılar. Mademki partimize ve milli iradeye hürmet etmiyorlar, gelin Meclisin içinde bunları bir vuralım herkes seçim bölgesine giderek sopa ve messeslerle, kazma ile ve kürekle onların üzerine yürüsün ortadan kaldıralım diye teklif yaptım. Bu teklifime Mehmet Turgut şahittir." Ali Bozdoğanoglu da konuşmasında askerlere atfen "bu milletin satılmış kumandanları" ifadesini kullanmıştır.

günü Cumhurbaşkanı Gürsel başkanlığında bir araya gelmişlerdir. Toplantı sonrasında “27 Mayıs 1960 Devriminin Anayasamızın meşru temelini teşkil ettiğine ve bu sebeple her çeşit istismar, tecavüz ve tahrikin dışında ve üstünde tutulması”, “... Anayasamızın ve demokratik rejimimizin de daima sadık ve samimi bekçisi ve koruyucusu olduğuna inandığımız ve tarih boyunca üzerine aldığı bütün vazifeleri şan ve şerefle yapmış bulunan Kahraman Ordumuza ve mensuplarına tevcih edilen ve edilecek her çeşit tahrikin daima karşısında olmak” gibi hususlarda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca 28-29 Kasım’daki Adalet Partisi Genel Kongresinin ardından tekrar Cumhurbaşkanı başkanlığında bir araya gelinmesi kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel, 26 Kasım 1964 tarihli *Milliyet* gazetesinde yer alan demecinde Sunay’ın ikazının çok şeyi önlediğini ifade etmiştir. Gürsel, yaptığı açıklamada “demokrasiyi memlekete yerleştiren ve onu savunan kahraman ordumuz var. O buna inandıktan sonra demokrasimiz asla tehlikede değildir ve bunu hangi kuvvet yıkabilir?” demiştir.

Genelkurmay Başkanı Org. Sunay Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanına gönderdiği mektubun ardından *Kim* dergisinde yayımlanan demecinde siyasi parti liderleri ve gazete sahiplerini suçlamıştır. 3 Aralık 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesince iktibas edilen açıklamasında Sunay partililerin ve diğer vatandaşların “orduda aksi tesir yapacak, onları mesleklerinden soğutacak hareketlerden kaçmaları” gerektiğini vurgulamıştır. Sunay demecinde “memleketin en büyük aydınlar grubu” olarak tanımladığı ordunun memleket meselelerine gözlerini kapamasını veya kulaklarını tıkamasını beklememek gerektiğini de söylemiştir. Sunay orduya dil uzatan partililerle ilgili yapılacak işlemin sonucunu beklediklerini ifade etmiştir. Sunay aynı mesajda Türkiye’nin ekonomik ve sosyal sorunlarıyla görüşlerini de ifade etmiştir.

Adalet Partisi il kongrelerinde verilen mesajlar Cumhurbaşkanı’nı da rahatsız etmiştir. Cumhurbaşkanı Gürsel, 9 Aralık 1964 tarihinde parti liderleriyle yaptığı toplantı sonrasında yayınladığı bildiride devletin beka ve güven müesseselerinin başında gördüğü orduya dil uzatılması veya uzatılmış olduğu iddiası karşısında siyasi partilerin sessiz kalmamaları gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁴

²⁷⁴ 10 Aralık 1964 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer alan açıklama şöyledir:

“Siyasi partiler inandığımız ve yaşatılmasında azimli olduğumuz demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Fakat tarihin hiçbir devrinde, hiçbir ülkede, siyasi partiler kendilerine vücut veren anayasa rejiminin meşrutiyetinin istismar edilmesine müsaade etmedikleri gibi ve bundan daha vahim olarak, devletin beka ve güven müesseselerinin başında olan Ordusuna dil uzatılmasını veya uzatılmış olduğu iddiasını müsamaha veya sükut ile karşılamamıştır. Böyle bir tutum, ancak, o memleketin karanlık günlere sürüklenmesinde ve temelinde yıkılmasında menfaat umanların amaline hizmet edebilir. Böyle bir ortamda

III.I.18. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi (28 Mart 1966)

Gürsel'in hastalığının umutsuz olduğunun anlaşılması üzerine yeni cumhurbaşkanı arayışlarına girilmiştir. Bu çerçevede Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay önce bu görevden ayrılmış, ardından kontenjan senatörü olarak atanmış ve 28 Mart 1966 günü bütün siyasi partilerin ortak adayı olarak katıldığı oylamada 532 üyeden 461'inin oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Emre Kongar'a göre asker, Cumhurbaşkanlığı seçimleri aracılığıyla bir defa daha siyasal yaşam üzerindeki etkisini göstermiştir.²⁷⁵

III.I.19. Deniz Harp Okulu Subay Taburu Öğrencilerinin Bildirisi (2 Kasım 1968)

Hava Harp Okulu öğrencilerinin *Göksenin* isimli yıllıklarında yer alan ve “Konu yurt ise, topraksa, ya da özgürlükse bizim de söyleyeceklerimiz var topluma. Harbiyeli olarak görevimiz bu. Hakkımızı ulustan alıyoruz, gücümüzü Ata'dan. Artık tüfeklerimize barut yerine devrimci düşüncüyü sürmek zorundayız. Tetik o zaman güvenilir olur” gibi ifadelerin de yer aldığı yazıların bir gazete tarafından eleştirilmesi üzerine Deniz Harp Okulu Subay Taburu öğrencileri bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride “Mustafa Kemal'e ve devrimlerine açıkça ve alçakça saldıran bir zümre”nin Hava Harp Okulu öğrencilerini “komünist” diye karalamaya çalıştıkları, bu kişilerin “bu topraklar üzerinde hiçbir zaman hayat hakkı bulamayacakları, Türk halkı, Türk gençliği ve Türk ordusunun buna izin vermeyeceği ifade edilmiştir.²⁷⁶

III.I.20. 69 Deniz Subayı Bildirisi (23 Aralık 1969)

Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinin iki öğrencisinin silahlı saldırı sonucu öldürülmesinin ardından 16 Aralık 1969 günü bir grup deniz subayı adına hareket ettiklerini söyleyen sivil giyinmiş deniz subayları gazeteleri dolaşarak 69 deniz subayı tarafından imzalanmış “Halkımıza Bildiririz” başlıklı bir bildiri dağıtmıştır. Bildiri Atatürk'e atfen “Devrimin kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe,

bu temel ihtilaf, devletin bütün müesseselerine ve milletin bütününe samimiyetle ve katıyetle itimat verecek bir şekilde hallolunmaktadır.”

²⁷⁵ E Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (İstanbul, Cem, 1976) s.182-183

²⁷⁶ *Milliyet*, (3 Kasım 1968).

kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız devrim bir an bile durmayacaktır. Bizim devrimimizden sonra da bu böyle olacaktır” gibi sözler içermiştir. Öldürülen öğrencilere de yer veren bildiride “ne değişir kesilsin devrimcilerin başları birer birer. Oysa bir yasadır bu mümkünü yok. Devrimciler Ölür, Devrimler Sürer” şeklindeki ifadelerle de yer verilmiştir. Subaylar mücadelelerini ezilenlerin ve Mustafa Kemal’in savaşı olarak tanımlamışlardır.²⁷⁷

III.I.21. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur’un Siyasi İçerikli Açıklamaları ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Muhtırası (24 Kasım 1970)

Özellikle 1970 başından itibaren Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un ülkenin siyasi ve ekonomik durumu ile ilgili açıklamalarına sıkça rastlanmaktadır. Önce MGK toplantılarında gündeme getirilen şikayetler daha sonra muhtıra halini almıştır. Batur ilk olarak 25 Ocak 1970 tarihli bir MGK toplantısında “rejimi onarmak için hükümetin seçim sistemi reformuyla birlikte tarım ve vergi reformu ile dış ticaretin ulusallaştırılması da dahil bir dizi toplumsal ve ekonomik reforma girişmesi gerektiğini ileri sürmüştür.”²⁷⁸ Batur bu iddialarını komutanların 24 Nisan’daki başka bir toplantısında da dile getirmiştir.

Batur, 24 Kasım 1970’te Cumhurbaşkanı Sunay’a verdiği muhtırayla, yapılması gereken ekonomik ve toplumsal reformları görüşmek üzere siyasi parti liderlerini toplantıya çağırmasını istemiştir. 10 Aralık 1970 günü bir başka toplantıda ise Silahlı Kuvvetlerin müdahale etmesinin gerekli olabileceğini ileri sürmüştür.

²⁷⁷ *Cumhuriyet*, (17 Aralık 1969).

²⁷⁸ Hale, s.163-164.

III.II. Basının Yaklaşımı

27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından darbeciler basını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Darbe sonrası basın için iddia edildiği gibi tam bir hürriyet ortamı sağladığını söylemek zordur. Dönemin gazeteci şahidi Mehmet Barlas'ın ifadesiyle basın askerlerden korkuyordu ve asker ne söylerse onu yazıyordu. Darbenin ardından gazeteciler Ordu merkezinde toplanmıştır. Darbeci subaylardan Orhan Kabibay toplanan gazetecilere “İşlerinizin başına gidebilirsiniz. Herhangi bir tavsiyede bulunmağa lüzum görmüyoruz. Ne yazacağınızı sizler en az bizim kadar bilirsiniz”²⁷⁹ diyerek gerekli mesajı vermiştir. Muhalefet etmeye kalkışan basın mensupları, yazar ve çizerler de çoğu zaman askerler tarafından tehdit edilmiştir. Örneğin kurmayları eleştiren bir yazısından sonra Necip Fazıl Kısakürek, General Faruk Güventürk tarafından aranıp “Bana bak... senin gırtlığına basa basa o mülevves kalemini yuttururum. Şimdi oturacak ve hemen ben gardiyanları kasdetmişim diye yazacaksın”²⁸⁰ şeklinde uyarılmıştır.

Askerlerin darbe sonrası uygulamaları basın mensuplarından bazen zoraki, ancak çoğu zaman gönüllü destek bulmuştur. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek'in Son Posta gazetesinde çıkan bir yazısı kurmay subaylara hakaret ettiği iddiasıyla askerleri çok rahatsız etmiş ve bazı askerler gazeteye silahlı bir yürüyüş yapılmasını teklif etmiştir. Bedii Faik anılarında bu olaydan sonra askerleri kendisinin yatıştırdığını ve birlikte oldukları askerlerin ısrarı üzerine Necip Fazıl'ın yazısına karşı “mümkün mertebe ağır ve hatta galiz tabirler yerleştirerek” cevap verdiğini yazmıştır.²⁸¹

III.II.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

Darbenin gece yarısından sonra başlamış olması dolayısıyla 27 Mayıs 1960 tarihli gazetelerde manşetler dışında pek haber ve yorum yer almamıştır. Darbeyi hepsi manşetten olmak üzere *Cumhuriyet* gazetesinin “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, *Tercüman* gazetesi “Kansız Olarak Ordu İdareyi Ele Aldı Kısa Zamanda Seçime Gidilecek”, *Hürriyet* gazetesi “Türk Ordusu Vazife Başında: Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı” ve *Milliyet* gazetesi de “İdare Orduda” başlıklarıyla vermiştir. İlk sayfada yer alan diğer haberler radyodan yapılan açıklamanın metni ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin tebliğleri olmuştur. Bunun tek istisnası 27

²⁷⁹ Faik, s. 31.

²⁸⁰ Faik, A.g.e., s. 154.

²⁸¹ Faik, A.g.e., s. 153.

Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesi olmuştur. *Hürriyet* ilk sayfasında “Bayram Sevinci: İstanbul bayraklarla donandı” başlıklı küçük bir haberde İstanbul’da bir bayram havası yaşandığını, sokağa çıkma yasağına rağmen vatandaşların sevinç içinde olduğunu, bütün evlerin ve binaların bayraklarla donatıldığını yazmıştır.

Gazetelerin darbeye yaklaşımları 28 Mayıs 1960 ve sonrasındaki nüshalarında daha belirgin olarak ifade edilmiştir. Ordunun müdahale edip halkın oylarıyla iş başına gelmiş bir hükümetin silahlı darbe sonucu devirmesi gazeteler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmışlardır. Gazeteler darbe için “kurtuluş bayramı” “hürriyet hareketi” (*Hürriyet* 29 Mayıs), “şık ihtilalimiz” (Çetin Altan, *Milliyet*, 31 Mayıs), “milli inkılap” (*Hürriyet*, 30 Mayıs) “Mustafa Kemal ihtilalinin devamı”, “milletin büyük saygıyla sevgiyle bağrına bastığı ihtilalimiz”, (Yaşar Kemal, *Cumhuriyet*, 5 Haziran), “boynu bükük”, “vur ensesine al ekmeğini” sanılan Türk milletinin “uyuşukluğundan birden silkinip bütün o baskıyı, o zorba kuvvetleri coşkun bir sele kapılmış süprüntü küfeleri gibi önüne katıp” götürmesi²⁸² gibi ifadelerle tanımlamıştır. 28 Haziran 1960 günü “İstanbul’un yaşadığı tarihi an: 27 Mayıs Cumaa Saat 3” manşetiyle çıkan *Hürriyet* gazetesine göre “Türk ordusu, memlekette özlenen hürriyet ve demokrasi nizamını kurmak için tarihi vazifesini şanına yaraşır şekilde 27 Mayıs Cumaa günü başardı.” Bu inkılap Türk tarihinde şerefli bir yer işgal edecektir.

Cumhuriyet gazetesinden Hamdi Varoğlu 28 Mayıs 1960 tarihli gazetenin ikinci sayfasındaki *Hem Nalına Hem Mıhına* isimli köşede darbeyi “Türkün vakarına yakışan bir ihtilal”, “ihtilal kelimesinin bütün dünya dillerindeki manasını değiştirecek kadar medeni, aydın, günlük güneşlik bir ihtilal” şeklinde tanımlamıştır. Aynı gazetenin 2 Haziran 1960 tarihli nüshasında Burhan Felek de darbeyi “fenni ve insani” bir ihtilal” diye tanımladıktan sonra “Buna sevinmek, çok sevinmek ve bununla iftihar etmek yeridir” demiştir. 28 Mayıs 1960 günkü *Tercüman* gazetesine göre “her zaman Türkün ismini yücelten, yedi düvele karşı Türk’ün şerefini koruyan Şanlı Ordu şimdi muhteris politikacılara karşı Türk milletinin namusu için, kardeşin kardeşe girmemesi için silah kuşanmıştı.” 29 Mayıs 1960 günkü *Tercüman* gazetesine göre “Türk milleti sokulmak istendiği sürü konumundan çıkıp şuurlu bir millet oldu.” Nadir Nadi 7 Ekim 1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yorumunda 27 Mayıs hareketinin “Atatürk ilkelerine sırt çevirdiği için demokratik gelişmemizi soysuzlaştıran, karanlık kuvvetlerin gölgesine sığınarak Anayasayı

²⁸² *Tercüman*, (28 Mayıs 1960).

çığnemekte sakınca görmiyen ve meşru yollardan iktidar değişimini imkansız hale getiren bir zihniyeti yıkmak amacı ile” göze alındığını belirtmiştir.

Darbeyi destekleyen haber ve yorumlarında zaman zaman ölçü kaçmıştır. Örneğin 28 Mayıs 1960 günü *Tercüman* gazetesinde Muammer Yaşar “Darbenin Hikayesi” başlığıyla verdiği haberde olayları oldukça abartılı bir ifadeyle kaleme almıştır. Habere göre askerlerin belli binaları tutması nedeniyle Ankaralılar sokaklardaki hareketliliği anlamaya çalışıyorlardı. Ancak “Bakanlıklardan ve Çankaya’dan gelen silah sesleri devamlı bir hal alınca Ankaralılar vaziyeti anladılar. Ordu demokrasi ve hürriyet düşmanlarına karşı harekete geçmişti. Sabaha karşı 04.00 civarında Çankaya istikametine doğru yürüyüşe geçen tanklar Ankaralıları uyandırmış, “damlara, pencerelere ve balkonlara dolan halk ‘ordu ordu çok yaşa’ diye bağırıyor, kurtarıcıları yürekte selamlıyor, girişilen hareketin başarı ile neticelendirilmesi için dua ediyordu.” Cumhurbaşkanı Bayar’ı tutuklamaya gelen General “gayet nazik ve askeri terbiyeye uygun bir lisanla Reisicumhura hitap ederek kendisini götürmeye geldiğini söyledi... Subayların, harbiyelinin, askerin yüreği pekti. Kararı kati idi. Hepsi geceden abdest alıp şehitliği kabullenerek bu yola çıkmıştı. Şükür Allah’a ki şimdiye kadar kimsenin burnu bile kanamamıştı.

Gazetelerin yaklaşımlarının detaylı örneklerine geçmeden önce darbe öncesinde *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerinin hükümete yakın yayınlar yaptığı, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin ise daha muhalif kaldıklarını belirtmek gerekir. Dolayısıyla darbenin ardından *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerindeki yaklaşım, darbe öncesi ile uyum göstermemektedir. Örneğin *Milliyet* gazetesi darbe öncesinde hükümetin aldığı bazı kararları eleştiren ve özellikle Ankara ve İstanbul’da meydana gelen olaylara daha çok yer veren bir yayın politikası izlemiştir. Bu nedenle de 9 Mayıs 1960 gününden itibaren 15 gün kapatılmıştır. 29 Mayıs tarihli *Milliyet*’te Org. Gürsel’in İzmir’den Ankara’ya gidişini yazan Doğan Özgüden’e göre Org. Gürsel’i ilk defa *Milliyet* ekibi tebrik etmiştir. *Milliyet* yazarları darbe sonrasındaki memnunluklarını gizlememiş olmakla birlikte *Tercüman*’ın aksine bunu daha serinkanlı bir şekilde dile getirmişlerdir. Demokrat Partililerden bahsederken aşağılayıcı veya küçük düşürücü ifadeler konusunda daha dikkatli davranılmıştır. Örneğin 3 Haziran 1960 tarihli *Milliyet* gazetesindeki *Durum*²⁸³ köşesinde Demokrat Parti dönemine üç temel eleştiri getirilmiş; bunlar partizanlık, rüşvet ve

²⁸³ *Milliyet* gazetesinin ilk sayfasında sol alt kısımda yer alan *Durum* başlıklı köşede 16 Şubat 1960 tarihinde yayımlanmaya başlanan ve uzun süre imzasız yayımlanan başyazılar gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi tarafından yazılmıştır. Yakın arkadaşı Ali Gevgilili’nin ısrarı üzerine İpekçi 28 Şubat 1965 tarihinden itibaren başyazılarda ismini kullanmaya başlamıştır. (İnuğur, s.361)

suiistimaller ve hürriyetlerin kısılması olarak sıralanmıştır. Gazete Adnan Menderes için genellikle “sabık başvekil” ifadesini kullanmıştır.

Hürriyet gazetesinin 26 Mayıs 1960 tarihli nüshasında Menderes’in Eskişehir’de tezahüratla karşılandığı ve hoparlörlerin çalışmaması nedeniyle 7 dakika süren konuşmasında seçimlerden başka bir yolla iktidara gelmenin imkan ve ihtimal dahilinde olmadığını herkesin bilmesi gerektiğini, “yolumuz seçim yoludur” dediği ifade edilmişti. Ancak 28 Mayıs tarihli gazetede Menderes’in Eskişehir’de huzur bozucu, tahrik edici, sert bir konuşma yaptığı, uluorta tehditler savurduğu, vatandaşlara, gençliğe ve üniversite mensuplarına hadlerinin bildirileceğini ilan ettiği yazılmıştır. Haberin devamında gece saat 03.15’te İstanbul’da valilik önüne gelen gazetecilerden birisi ile genç bir deniz yüzbaşı arasında geçen konuşmaya yer verilmiştir. Gazetecinin neler oluyor sorusuna yüzbaşı “Tamam, beklediğimiz an geldi” diye cevap vermiştir. Gazeteci “Yani her şey olup bitti mi?” diye sorunca, yüzbaşı “Evet tasarlandığı gibi oldu. Fakat haber vermek için acele etmeyin, emir bekleyiniz” demiştir. O andan itibaren *Hürriyet* gazetesi muhabirinin ifadesiyle yüzlerde “bir sevinç ışığı” uçuşmuştur. Çünkü “Ordu, Cumhuriyeti, demokrasiyi kurtarmış; milleti birbirine düşürmeye çalışan kötü zihniyeti bir anda silkip atmıştır.”

Gazetelere göre darbenin en önemli faydalarından birisi getirdiği basın özgürlüğü olmuştur. Örneğin 29 Mayıs tarihli *Tercüman* gazetesinde Erdoğan Kırıl imzasıyla çıkan habere göre gazeteciler “her taraf size serbest” diyen Türk subaylarından istedikleri malumatı rahatça alıyorlar ve sakın şunu yazmayın, sizin için fena olur tehdidi ile karşılaşmıyorlardı.” 29 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinin arka sayfasında çıkan bir resmin alt yazısına göre “Eski muhteris politikacıların bertaraf edilmeleriyle şerefine ve itibarına nihayet kavuşan Türk basını gazetecilik tarihinin en önemli günlerini yaşamakta, vazifesini tam bir objektiflikle ifa etmektedir.” Aynı gazetenin 30 Mayıs tarihli nüshasına da “Artık hiç, ama hiçbir gazeteci, hakikati yazdığı için elleri arkasına bağlanıp götürülmeyecek” denilmiştir.

5 Haziran 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi darbenin lideri Org. Gürsel’in basın mensuplarını kabulünde basın hürriyetinin önemine vurgu yaparak “gazetecinin ve matbuatın hürriyeti kesilirse idarecilere ışık tutan bu müessese kararır, idare de karanlık kalır ve yolunu şaşırır” sözlerine yer verdikten sonra Org. Gürsel’in gazetecilerden kendisini de tenkit etmelerini, yanlış hareketlerini açığa vurmak suretiyle kendilerine ışık tutmalarını istediğini yazmıştır. Ancak Devlet Başkanı Org. Gürsel’in bu talebine ve bütün

basın özgürlüğüne rağmen gazetelerde darbeyi ve darbe hükümetini eleştiren haber ve yorumlar yer almamıştır.

Gazeteler darbe-demokrasi ilişkisini farklı boyutlarda ele alarak yapılan müdahalenin meşru olduğunu dile getirmiştir. 28 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinin Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar'a atfen yaptığı yoruma göre Menderes hükümeti meşruluğunu kaybettiğinden müdahaleyi "adi ve siyasi bir hükümet darbesi" saymak doğru değildir. 3 Haziran 1960 tarihli *Milliyet* gazetesindeki köşe yazısında Refi Cevad Ulunay müdahaleyi memleketin selameti için, memlekette devam eden gayri tabiiliğe son vermek amacıyla yapılmış bir hareket olarak tanımlamış ve "netice, tevessül edilecek çareleri mübah kılar" sözüyle darbenin meşru olduğunu ifade etmiştir. *Tercüman* gazetesinden Haldun Taner de 30 Mayıs 1960 tarihli yazısında "meşruiyetini kaybetmiş bir hükümeti devirip yurttan demokratik ve sosyal nizamı yeniden kurmanın nasıl kaçınılmaz bir vatan, hürriyet ve insanlık borcu haline geldiğini" savunmuştur.

Gazetelere göre 27 Mayıs 1960 darbesi ülkeye özgürlük getirmiştir. *Hürriyet* gazetesinin arka sayfasında yeni doğum yapmış bir anne ve bebeğinin resminin altında "Adı Hürriyet" başlığıyla yer alan yazıda "tam bir hürriyet havası içinde hayata gözlerini açan Hürriyet ve annesi görülmektedir" ifadesine yer verilmiştir. 30 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinde çıkan bir yoruma göre darbe ülkeye hürriyet getirmiştir. Çünkü "MBK kararları ile tarihimizde ilk defa olarak her gün hürriyetler artıyor."

Darbe-demokrasi ilişkisine basın mensuplarının yaklaşımına ışık tutacak son bir nokta olarak 28 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde çıkan ve haberi yapan gazetecinin olaya bakışını yansıtan bir örnek verilebilir. Haberde Cumhurbaşkanı Bayar'ın kendisini tutuklamaya gelen askerlere kendisinin millet iradesi ile geldiğini söylediğini yazan gazeteci konu ile ilgili yorumunda "Ama millet iradesi ile geldikten sonra sözünde durmayan politikacıların akıbetini hatırına getirmek istemiyordu hala" demiştir. Her ne kadar çok partili siyasi tarih boyunca ilk defa politikacılar darbe ile görevden uzaklaştırılıyorsa da yazara göre sözünde durmayan politikacının bir sonraki seçimlere gerek kalmadan askeri darbe ile görevden uzaklaştırılmasında bir sakınca yoktur.

Darbe sonrasında *Tercüman* gazetesinde basın özgürlüğünün sınırları üzerinde şüphe oluşturacak bir gelişme yaşanmıştır. Gazete 27 Mayıs darbesinin ardından yazarlarından Peyami Safa'nın gazete ile ilişkisinin kesildiğini duyurmuştur. Konu ile ilgili "yersiz

dedikoduları” cevaplandırmak üzere 30 Mayıs 1960 tarihinde ilk sayfada yer verilen açıklamada Peyami Safa’nın gazetenin yazı işleri müdürü Semih Tuğrul’u Meclis Tahkikat Encümeni’ne şikayet ettiği, bunun üzerine Tuğrul’un 5 Mayıs 1960 sabahı gözaltına alındığı ve 2 gün sonra serbest bırakıldığı ve bu nedenle Peyami Safa’nın gazete ile ilişkisinin kesildiği açıklanmıştır. Ancak olay Mayıs ayı başında meydana gelmiş olmasına rağmen Peyami Safa’nın *Tercüman*’la ilişkisi 27 Mayıs darbesinden sonra kesilmiştir.

Darbenin ardından gazeteler 28 Mayıs’tan itibaren yayınladıkları ve çeşitli bölgelerdeki vatandaşların coşkusunu yansıtan haber ve resimlere ülkenin her tarafında bütün halkın bayram sevinci içerisinde olduğu mesajını vermiştir. Çoğu zaman ilk sayfadan verilen resimlerle yetinilmemiş ve arka sayfanın tamamı bu tür resimlere ayrılmıştır. Her gün başka illerdeki “bayram sevinci” yansıtılmıştır.

Gazeteler halkın sevincini ve coşkusunu “Bütün yurttaki hürriyet bayramı devam ediyor”,²⁸⁴ “Türk milleti bayram yaşıyor”,²⁸⁵ Ankara’da halk 28 Mayıs günü “ordu lehinde büyük tezahürat yaptı”,²⁸⁶ “Yurtta bayram sevinci ve şenlikler devam ediyor”,²⁸⁷ “Askeri ortaokul bandosu Kadıköylüleri coşturdu-yurtta ordu, halk ve gençlik kucaklaşması devam ediyor”²⁸⁸ gibi başlıklarla haber yapmıştır.

30 Mayıs 1960 günkü *Tercüman* gazetesinde yer alan “Yurtta Bayram” başlıklı habere göre “Şanlı Türk Ordusunun İzmir’deki mensupları sokaklarda görüldükçe kendilerine emsalsiz tezahürat yapılmıştır. Bilhassa akademi talebe yurdu önünde yüksek tahsilli gençlerin tezahüratı gece geç vakitlere kadar devam etmiştir.” Haberin devamında Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla, Antalya, Söğüt ve Edirne’de de halkın bayram sevinci içinde olduğu belirtilmiştir. 1 Haziran tarihli *Tercüman* gazetesinde aynı şekilde bütün yurttaki şenliklerin devam ettiği belirtilmiş; İzmir, Adapazarı, Gaziantep, Adana, Konya, Elazığ, Burdur, Nevşehir, Mersin, Nazilli ve Kayseri’den örnekler vermiştir. Bu tür haberler *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde de yer almış ve günlerce devam etmiştir. 5 Haziran’da Kurban bayramı dolayısıyla bir mesaj yayınlayan *Tercüman* gazetesi okuyucularının hem kurban hem de 27 Mayıs Hürriyet Bayramını “candan” tebrik etmiştir.

28 Mayıs tarihli *Hürriyet* gazetesinin arka sayfasında İstanbul’da darbe sonrası çekilmiş resimlere yer verilmiştir. En büyük resim bir talebe yurduna çekilmiş “Yaşasın

²⁸⁴ *Hürriyet*, (30 Mayıs 1960).

²⁸⁵ *Cumhuriyet*, (28 Mayıs 1960).

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, (29 Mayıs 1960).

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, (1 Haziran 1960)

²⁸⁸ *Hürriyet*, (2 Haziran 1960).

Ordumuz” pankartının resmidir. İstanbul Üniversitesi ve önünde iki tankın yer aldığı resmin alt yazısında “Ordu birliklerimizin İstanbul Üniversitesi direklerine çektiği şanlı bayrak aynı zamanda ilim hürriyetinin ve üniversite muhtariyetinin de bir sembolü olarak direklerde ebediyen kalacak ve gençlerimiz istikbale emniyetle bakabilecekler” ifadesi yer almıştır. Aynı sayfada halkın coşkusunu yansıtan bir başka resmin altına şunlar yazılmıştır: “Huzur ve Sükün: Dün akşam üzeri sokaklar birdenbire dolmuştu, her taraf kucaklaşanlarla, öpüşenlerle, sevinç gözyaşı dökkenlerle doluydu. Kahraman ordu mensuplarının himayesinde ve şanlı bayrağımızın gölgesinde herkes son derece mesut ve tasavvur edilemeyecek kadar da memnundur.”

28 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinde “Ankara’da Bayram Sevinci” başlığıyla çıkan haberde şöyle denilmiştir: “Şehrimizde olduğu gibi, yurdun dört bir yerinden aldığımız haberlerde Türk Silahlı Kuvvetlerinin memleketi hürriyete kavuşturması dolayısıyla halk bayram sevinci içerisinde. İstanbul’da dün yaz tatiline giren bütün okullar ders yıllarının son günlerini neşe içinde geçirmişler. Lise ve ortaokullardaki bütün talebeler, son ders saatleri marşlar ve şiirler okuyarak bitirmişlerdir. Bu arada 28 Nisan günü şehit düşen üniversiteli ağabeyleri için 2 dakikalık saygı duruşu yapılmış, müteakiben İstiklal marşı söylenirken gözyaşları dökülmüştür.”

Tercüman gazetesi 28 Mayıs 1960 günü halkın sevincini “Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz” başlığıyla manşetine taşımıştır. Ankara bürosundan Muammer Yaşar’ın bildirdiğine göre bütün Türkiye’de olduğu gibi Ankara’da da halk “bayram sevinci” yaşamaktadır.

Gazeteler darbenin ardından başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti hükümetine yönelik yoğun bir eleştiri bombardımanına başlamıştır.

Demokrat Parti hükümeti ve mensupları için “Türk milletini ezmeğe kalkışan zihniyet”, “diktatör zihniyeti”,²⁸⁹ “zorbalar”, “gözü dönmüş politika muhterisleri” “diktatörlük maceraperestleri”,²⁹⁰ “iktidar artıkları”,²⁹¹ “kardeşi kardeşe vurduranlar, babaya oğlunu jurnal ettirenler”,²⁹² “Menderes diktatörlüğü”²⁹³ ve “günahkarlar

²⁸⁹ *Hürriyet*, (29 Mayıs 1960).

²⁹⁰ *Tercüman*, (30 Mayıs 1960).

²⁹¹ *Hürriyet*, (28 Mayıs 1960).

²⁹² *Tercüman*, (30 Mayıs 1960).

²⁹³ *Tercüman*, Haldun Taner, (31 Mayıs 1960).

topluluğu”²⁹⁴ gibi ifadeler kullanılmıştır. 28 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesi İçişleri Bakanı Namık Gedik’in askerler tarafından tutuklanışını anlatırken kaçacak yer aradığını ve bu arada komşularının “Dışarı çık hain” diye bağırıldığını yazmıştır. Yine aynı günkü gazetede darbenin hikayesi anlatılırken “Türkiye’de herkes sabık Başvekil olmamakta ısrar eden Adnan Menderes’in biran evvel yakalanmasını istiyordu” denilmiş ve Menderes’le Polatkan’ın Harb okuluna getirilerek muhafızlara teslim edilmesinin ardından artık her şeyin tamamlandığı, Türkiye’nin gün ışığına çıktığı ifade edilmiştir. Oysa *Tercüman* gazetesinin 26 Mayıs tarihli nüshasında Menderes’in Eskişehir’de “muazzam bir tezahüratla” karşılandığını belirtilmiş ve iktidarın seçim yolunda bulunduğunu açıklamasına yer verilmiştir. 28 Mayıs tarihli *Tercüman*’da Muammer Yaşar’ın haberinin sonunda *Tercüman*’ın Notu başlığıyla yer alan satırlarda “Aynı yolda hareket eden *Tercüman* bu askeri harekattan duyduğu memnuniyeti belirtir” ifadesi yer almıştır.

Gazeteler Menderes hükümeti devrilmeseydi neler olacağından bahisle çeşitli iddiaların birçoğunu iddia oldukları ve yanlış olabilecekleri uyarısında bulunmadan manşetlerden haber yapmıştır. Örneğin 31 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan “İstanbul’un geçirdiği korkunç tehlike” başlıklı haberde “ısrarla söylendiğine göre” Taşlıtarla ve Zeytinburnu semtlerinde oturan “müfrit DP’lilere muhtelif cinsten 7.000 silah” dağıtıldığı, ve “Kazlıçeşme’deki 950 DP’liye de asker elbisesi ve makineli tüfek” verildiği belirtilmiştir. Haberde kaynağın ismi belirtilmediği gibi herhangi bir fotoğrafa da yer verilmemiş, konu ile ilgili olarak göz altına alınanlar olup olmadığından bahsedilmemiştir. Gazetenin haberine göre amaç 27 Mayıs 1960 Cuma günü Taksim’deki Atatürk anıtına çelenk koyacak gençlerin arasına karışmak ve sonra da gençleri dağıtmak için gelen askerlere ateş açmaktır. Darbe sonrası gazetelerde çıkan haberlerin çoğunda ya kaynaklar meçhul kalmıştır, ya da askerler kaynak gösterilmiştir. Org. Gürsel’in 30 Mayıs’taki basın toplantısında Eski iktidarın birçok kişiye silah dağıttığı ile ilgili soruya Gürsel bununla ilgili emarelerin olduğu, araştırmanın devam ettiği, sonuçlandığında bilgi verileceğini belirtmiştir. Ancak 1 Haziran 1960 günkü *Milliyet* gazetesinde olayla ilgili çıkan haberde muhabir basın toplantısından sonra görüştüğü bir ilgilinin “gazetelerde son günlerde yayınlanan ve eski iktidar devrinde bazı kimselere dağıtıldığı bildirilen silahlarla ilgili haberlerin maalesef doğru olduğunu” ifade ettiğini yazmıştır. “Aynı ilgili, sabık iktidarın bu silahları orduya, aydınlara ve üniversite gençlerine ve kendine karşı koyanlara

²⁹⁴ *Hürriyet*, Necati Zincirkıran, (1 Haziran 1960).

kullanmak üzere bazı kimselere dağıttığını ortaya koyan kesin delillerin de ele geçirildiğini söylemiştir.”

Cumhuriyet gazetesinin 31 Mayıs 1960 günkü nüshasında Milli Birlik Komitesi’nin yayınlıyacağı belgelere atfen “Bir Kürdistan Hükümeti Tesisi için DP Grubu içinde çalışanlar” olduğu belirtilmiştir. Yayınlanmayan ancak yayınlanacak olan MBK belgelerinden *Cumhuriyet* gazetesi muhabirinin aldığı habere göre “Rus yapısı bir jeeple vatan haini şeyh Sait’in oğlunun doğudaki köylerde dolaşmasına gz yumulduğu”nun tespit edildiği ve amacın yeni bir Kürdistan kurulması olduğu belirtilmiştir. 17 Haziran 1960 tarihli *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri de Menderes’in yardım almak için Ardahan’ı Ruslara teklif ettiğine dair haberlere yer vermiştir. Haberi *Milliyet* “Ardahan’ı Ruslara Satmak İstemişler”, *Cumhuriyet* de “Adnan Menderes Yardım Almak İçin Ardahan’ı Ruslara Mı Teklif Etti?” başlıklarıyla vermiştir. Haber *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerinde yer almamıştır. Nadir Nadi de 2 Haziran 1960 tarihli başyazısında darbenin birkaç gün daha gecikmesi halinde DP iktidarının ülkeyi benzeri görülmemiş bir iç savaşa atacağını iddia etmiştir.

31 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinin manşeti ve sonrasındaki alt başlıkları “Menderes’in korkunç tasavvurları meydana ıktı: Uydurma bir halk hareketi hazırlanacak ve birçok kimse insafsızca ldrlecekti. Ziraat Bankasının ambarında 2 bin tabanca ve kllyetli miktarda asker elbisesi bulundu.” şeklinde olmuştur. Haberin içeriğinde kaynağa dair bilgi yer almamıştır. Gazete bir gün sonra bir düzeltme yayınlıyarak “telefonda bir yanlış anlamadan” dolayısı Ziraat Vekaleti ve Dahiliye Vekaleti ambarları yerine Ziraat Bankası ambarı yazıldığını belirtip okuyuculardan özür dilemiştir. 1 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesine göre “Bir depoda 5700 mavzer ve binlerce tabanca” bulunmuştur. Habere göre “Bu silahlar asker elbisesi giydirilmiş kimselere verilecek, halka ateş atırılarak Ordu halka düşman edilecekti.” Ancak haberin içerisinde deponun hangi ilde, nerede olduğu, ne zaman hangi saatte bulunduğu konusunda bilgi yer almamıştır. 9 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesi Org. Grsel’e atfen Bayar’ın bütün Harbiyelilerin kurşuna dizilmesinin çarelerini araştırdığını yazmıştır.

Darbe sonrası haberlerde 28 Nisan 1960 günü İşstanbul niversitesinde yapılan gösteriler ve gösteriler sırasında hayatını kaybeden öğrenciler önemli yer tutmuştur. Ölen ğrenciler demokrasi şehitleri olarak tanımlanmıştır. *Hürriyet* gazetesi, 28 Mayıs günkü nüshasında 28 Nisan’da İşstanbul niversitesinde meydana gelen olaylarda ölen

öğrenciler²⁹⁵ için bir anıt dikilmesini ve anıtın üzerine bu kahraman vatan evlatlarının isimlerinin yazılmasını teklif etmiştir. Gerekçe olarak da “ileride bu milletin hürriyetine kastedecek bedbahtlar çıktığı takdirde bu anıt ve üzerindeki yazılardan ibret alsınlar ve her senenin 28 Nisan günü, ömürlerinin baharına doyamamış hürriyet şehitlerimizi, üniversitemiz önünde hür ve mesut birer vatan evladı halinde şükranla anmak bize ve bizden sonra gelecek nesillere müyesser olsun” denilmiştir. *Milliyet* gazetesi de 29 Mayıs günkü sayısında şehit edilen üniversiteliler adına Üniversite bahçesine bir anıt dikilmesi için bağış kampanyası başlatmıştır.

İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Sıddık Sami Onar 3 Haziran 1960 günkü *Milliyet* gazetesinde yer alan demecinde “şehitler hakkında şimdiye kadar çıkmış olan rivayetlerin mübalağalı olmadığını”, “o günlerde gece kamyonlarla mezarlıklara ölümler götürüldüğü”nü gördüğünü söylemiştir. Ancak hayatını kaybeden öğrencilerle ilgili haberlerde sadece Turan Emeksiz ile Necati Özpolat’ın adları açıkça belirtilmiştir. Haberlerde çoğu zaman hiçbir kaynak sorgulaması yapılmadan duyulan her iddia doğruymuş gibi yansıtılmıştır. Örneğin darbeye en sağlıklı yaklaşan yazarlardan Çetin Altan, Namık Gedik’in intiharını incelediği 31 Mayıs tarihli yazısında genç kurmayların eski iktidarın gizli planlarını çözmeye çalıştığı ifade ederken “Milislere dağıtılmak üzere banka mahzenlerine saklanmış silahlar, kasalardan çıkan ‘Temizleyin’ emirleri, yahut ortadan kaldırılacak aydınların listeleri”nden bahsetmiştir.

4 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinin manşeti “Hürriyet Şehidi Gençlerimiz Hakkında Dün Milli Birlik Komitesi Açıklama Yaptı: Cesetlerin Makinada Kıyılıp Toz Haline Getirildiği İhbar Edildi” şeklindedir. Haberin devamına göre “Şehit cesetleri canavarca yok edilmiş.” Haberin devamına göre gösterilerde ölenlerin “gizli yerlere gömüldükleri, ıssız yerlerdeki kuyulara atıldıkları, bir kısmının buz dolaplarına konulduğu ve bir kısmının da hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği hakkında korkunç haberler alınmaktadır.” Haber aynı kelimelerle 4 Haziran tarihli *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde de yer almıştır. 4 Haziran 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde büyük puntolarla verilen haberde “Şehit cesetleri kıyılıp hayvan yemi mi yapıldı?” diye sorulmuştur. 10 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinin haberine göre gösteriler sırasında sadece iki öğrenci hayatını kaybetmiştir. Bunlar da Turan Emeksiz ile Nedim Özpolat’tır.

²⁹⁵ İstanbul Örfi İdare Kumandanı General Fahri Özdilek imzasıyla 3 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde yer alan 18 numaralı tebliğe göre olaylar sırasında 2 kişi hayatını kaybetmiştir.

30 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Ankara’da dolaşan şayialar” başlığıyla yer alan habere göre “Ankara ve İstanbul’daki gösteriler sırasında ölen birçok üniversite öğrencisinin elbiseleriyle çukurlara dolduruldukları ve bir kısmının da hastahanelerde yakılmasına teşebbüs olduğu ancak buna mümanaat edildiği şayi olunmuştur.” Haber şayia olarak sunulmuş, herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. *Cumhuriyet* gazetesi olayı 2 Haziran 1960 günü “Buzhane ve Çukurda Bulunan Cesetler” başlığıyla manşetten vermiştir. Haberde “bir MBK üyesinin Fransız ajansı muhabirine verdiği malumatta çukurlarda ve Et Balık Kurumu buzhanelerinde cesetler bulunduğunu açıkladığı” ve subayın ayrıca kesin bir rakam veremeyeceğini beyan ettiği belirtilmiştir. Ancak olayla ilgili fotoğraf kullanılmadığı gibi açıklamayı yapan MBK üyesinin kim olduğu, hangi Fransız haber ajansının hangi muhabirine açıklama yaptığına dair bir bilgi verilmemiştir.

Milliyet gazetesi de bu olayı aynı gün; 2 Haziran 1960 günü manşetten “Buzhanelerden Toplu Halde Cesetler Çıktı” başlığıyla vermiştir. Haberde cesetlerin çoğunun gösterilerde öldürülen öğrenciler olduğu ifade edilmiş ancak *Cumhuriyet* gazetesinin aksine kaynağın BBC radyosuna konuşan MBK üyesi bir Albay olduğu belirtilmiştir. *Milliyet*’in haberinde de cesetlere ait fotoğraflara yer verilmediği gibi hangi şehirde, hangi buzhaneden çıktıkları hakkında da bilgi verilmemiştir. 5 Haziran 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan “Mezardan dün üç ceset çıkartıldı” başlıklı yazının altında “cesetlerin çıkarıldığı mezarlardan biri”nin resmine yer verilmiş, haberin devamında göre Merkezefendi mezarlığında 3 taze mezar açıldığı ve mezarlardan bir genç, kız iki de genç erkek cesedi çıkartıldığı, ancak yapılan muayenelerde cesetlerde kurşun yarasına rastlanmadığı belirtilmiştir.

9 Haziran 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesi “Sabıkların Harp Okulunun İmhasına Dair Korkunç Planı”nı gündeme getirmiştir. Habere kaynak olarak Org. Cemal Gürsel’in “Düşünün ki bu adamlar Ordumuzun irfan kaynağı biricik Harbiyemiz ve burada yurt aşkı ile yanan 1.500 kişilik masum çocukları, vatanperver evlatlarımızı kurşuna dizmeyi, toptan imha etmeyi tasavvur etmiş insanlardır” sözlerine yer verilmiştir. Org. Gürsel bunun bir rivayet olmadığını, delilleri olduğunu ve Harbiyelilerin 15 ve 21 Mayıs 1960’daki yürüyüşlerinin ardından Celal Bayar’ın 30 milyon arasında 1.500 kişinin yok edilmesinin hiçbir mahzuru olmadığını söylediğini beyan etmiştir. Org. Gürsel söylediklerinin delili olarak Ankara Valisi Dilaver Argun’un Muhafız Alay komutanı Osman Köksal’a Celal Bayar’ın “Bu harbiyeyi mahvedeceğiz, lağvedeceğiz. Harbiyeyi dağıtacağız” dediğini

söylemektedir. 10 Haziran 1960 günü Tahsin Öztin *Tercüman* gazetesindeki köşe yazısını bu konuya ayırmış, başkaca bir araştırmaya gerek duymadan Org. Gürsel'in sözleri haberlerin doğruluğu için yeter görülmüştür. İçerik aynı olmak üzere konu ile ilgili haberler aynı gün *Milliyet* gazetesinde "Harbokulunun imha planları açıklandı", *Cumhuriyet* gazetesinde de "Sabık İdarenin Harp Okulunu İmha Planı" başlıklarıyla manşetten verilmiştir.

Hükümetin gösterilere yaklaşımıyla ilgili 31 Mayıs 1960 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan habere göre Ankara Emniyet Teşkilatından isminin açıklanmasını istemeyen bir polis memuru olaylar sırasında polisler arasında 200 kadar sahte polis sokulduğunu ve bunların halka insafsızca muamele ettiğini söylemiştir. Aynı polis memuru Ankara'daki olaylar sırasında göstericilere zulüm yapan polis memurlarına zam yapılacağı vaadinde bulunulduğunu da söylemiştir.

Gazeteler en yakın adamlarının bile Mendres'ten şikayetçi olduklarını da haber yapmıştır. 3 Haziran 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesine göre Menderes'in "kendi sadık adamları dahi yıkılan istipdat rejiminden şikayetçidirler." Örneğin Menderes'in çiftliğinin bekçisi Mustafa Özcan şöyle demiştir: "Bey (Adnan Menderes) kendisi milletin parasını kimseye sormadan har vurup harman savururken bana 200 lira aylık veriyordu. 20 yıldır burada çalışırım, bu ücrete bir kuruş zam yapmak aklıma bile gelmemiştir." Aynı konu ile ilgili olarak 3 Haziran tarihli *Milliyet*'te çıkan haberde çiftliği idare eden kahya Mustafa Özcan'ın 1953 yılı Nisan ayından beri çiftlikte çalıştığı ve şimdiye kadar hiçbir ücret almadığını söylediği yazılmıştır. Böylece halka kötü davranan Başbakandan en yakınlarındakilerin bile memnun olmadığı mesajı verilmiştir.

Darbeyi büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılayan gazeteler Demokrat Parti iktidarını kötülerken dini içerikli haberler yapmayı da ihmal etmemiştir. 1 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde yer alan "Sabık Başvekil ve Din" başlıklı habere göre "Menderes'in otel dairesinde arama yapılırken eski iskarpinlerin altına atılmış bir Kuran-ı Kerim bulundu." Böylece "İktidarda kalmak için çok çeşitli yollara başvuran, her vesileyle dini istismar eden Mederes'in dine ne kadar kıymet verdiği dün çok iyi anlaşılmıştır." Haberde askeri hakimler heyetinin bu durumu bir zabıta tespit ettikleri ve fotoğrafını çektikleri belirtilmesine rağmen ne olaya ne de tutanağa ait resim yayınlanmamıştır. Menderes hükümetinin din konusunda samimi olmadığına delil olarak yabancı basından haberler de aktarılmıştır. Örneğin 3 Haziran 1960 günkü *Hürriyet* gazetesine göre "Mısır Basını Eski İktidar Dini de Unutmuştu Diyor." El Cumhuriye gazetesinde çıkan haberde Demokrat

Partililer için “Dini alet ederek iktidara geldiler, sonra dini de Allahı da unuttular, sefahata daldılar” denildiği yazılmıştır.

Din referanslı haberlere başka vesilelerle de rastlanmıştır. Asım Can, 30 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki haberinde İstanbul’daki olaylar sırasında hayatını kaybeden Turan Emeksiz’in cenazesinin yıkanması sırasındaki olayları ele almıştır. Habere göre “*Hürriyet* şehitlerimizden Turan Emeksiz’i yıkayan Hacı Evliya Camii hocası Arif Kul, arkadaşımıza, göz yaşları arasında korkunç hadisenin iç yüzünü bütün çıplaklığı ile anlattı.” Haberin devamında hocanın “45 senedir binlerce mevta yıkadım, böyle nurani bir yüze tesadüf etmedim. Saatlerce yıkamak istedim fakat tepemde bir ses, ikide bir elini çabuk tut diyordu. Ellerimin altındaki faninin kim olduğunu bilmiyordum ama içimden bir ses mukaddes bir varlığa dokunduğumu söylüyordu” şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.

Gazetelerin darbe sonrası haberlerinde yabancı basın 27 Mayıs 1960 darbesini öven haber ve yorumlarına da geniş yer verilmiştir. 29 Mayıs 1960 günü *Tercüman* gazetesi Amerikalı gazeteci Waldo Drake’ye atfen yabancı gazetecilerin 27 Mayıs darbesini “İlk Medeni İhtilal” şeklinde tanımladıklarını belirtmiştir. Drake’ye göre “Amerika ve Avrupa’da Türkiye’den dünyanın en medeni memleketi diye bahsediliyor. Bu derece anlayış ve itimat içinde başarılmış bir ihtilal ilk defa vuku bulmaktadır.” Haberde Drake’in gazetesinin Los Angeles’ta yayınlandığı belirtilmiş ancak ismi verilmemiştir. *Tercüman* 28 Mayıs günü de “Kore’de Sevinç” başlığıyla “Türk halkının hürriyetine kavuştuğu haberi günün erken saatlerinde Kore’de yayınlanmış ve bilhassa üniversiteli gençler bu haberleri büyük bir memnurlukla karşılamışlardır.” Yazar bunun nedenini de açıklıyor: “Bilindiği gibi Kore halkı da bundan bir ay evvel Sygmann Rhee’yi devirerek hürriyetine kavuşmuştu.” 30 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesine göre “İstanbul’da bulunan Avrupalı ve Amerikalı gazeteciler Ordunun başardığı mucizeye hayran olduklarını belirttiler.” İngiliz *The Guardian* gazetesine atfen 31 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde çıkan haberlerde 27 Mayıs için “ihtilal dediğin böyle olmalıdır” yorumu yapıldığı belirtilmiştir.

Hürriyet gazetesi 30 Mayıs 1960 günü nüshasında 28 Mayıs 1960 günü “Gentle Revolution” manşetiyle çıkan *Daily Express* gazetesinin ilk sayfasının resmini yayınlamıştır. *Hürriyet* manşeti “Kibar İnkılap” olarak tercüme ettikten sonra bütün dünyanın ordunun hareketini alkışladığını belirtmiştir. 31 Mayıs tarihli *Hürriyet* gazetesinin arka sayfasında *Le Monde*, *Daily Mail*, *Daily Mirror*, *Le Figaro*, *New York Herald Tribune* gibi yabancı gazetelerin ilk sayfalarının orijinal resimleri yayınlanmıştır.

Gazetelerin resimlerinin altlarındaki yazılarda “Ordu kontrolü ele aldı”, “Serbest seçimler için söz verildi”, “Üniversiteler açılacak”, “Kapatılan gazeteler yeniden çıkacak” şeklinde yorumlara yer verilmiştir.

Milliyet gazetesinde dış basına atfen daha serinkanlı yorumlar yapılmıştır. 28 Mayıs’ta üçüncü sayfadan verilen haberde olayla ilgili dış basında henüz bir yorum çıkmadığı belirtilmiştir. Daha sonra yapılan yorumlarda da olayın Türkiye’nin iç meselesi olduğuna dikkat çekildiği belirtilmiştir. 30 Mayıs tarihli gazetede yabancıların daha çok Türkiye’de iç savaş tehlikesi bulunmaması, yeni hükümetin NATO ve CENTO’ya bağlı kalacağını taahhüt etmesi ve en kısa zamanda demokrasiye döneleceği konuları üzerinde durdukları ifade edilmiştir. Diğer gazetelerin aksine *Milliyet* dış basınla ilgili haberleri daha çok iç sayfalarda vermiştir.

Gazetelere göre dış basın gibi dış ülkeler de Türkiye’deki darbeyi alkışlamıştır. 31 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet*’e göre “Bütün dünya yeni hükümetimizi tanımak için sabırsızlanıyor.” “Hariciye vekaletinde selahiyetli bir şahısın” verdiği bilgiye göre dünya devletleri yeni hükümeti “tanımak hususunda birbirleriyle yarış halinde”dirler. *Tercüman* gazetesinden Tahsin Öztin 31 Mayıs günü *Düşünceler* köşesinde yayınlanan “Yepyeni Çehre, Taptaze Bir Ruh” başlıklı yazısında bu desteği “inkılap sever, hürriyet aşığı milletler bizi selamlıyor” şeklinde yorumlamıştır. 30 Mayıs 1960 tarihli *Hürriyet* gazetesinin haberine göre darbe sonrasında “Kıbrıslı Türklerin de imanı çok kuvvetlendi.”

Darbenin ardından seçimlere atıfta bulunan ilk haberler 29 Mayıs 1960 tarihli *Milliyet* ile 30 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetelerinde çıkmıştır. *Milliyet*’in haber başlığı “Reisicumhur ve Başvekil Org. Gürsel, seçimin 3 ay içinde yapılacağını söyledi” şeklindedir. *Cumhuriyet* gazetesi de Milli Birlik Komitesi’nin taahhüdü olarak “Seçimi kazananlar kim olursa olsun idare ona devredilecek” ifadelerini haber başlığı yapmıştır.

Nadir Nadi 1 Haziran 1960 günkü başyazısında vatandaşları ağırbaşlı olmaya, kin ve intikam duygularından uzak durmaya çağırılmış, ardından da en kısa zamanda yeni seçimlere gidilmesi ümidini dile getirmiştir. Nadi 4 Haziran 1960 günkü “İlk Hedef Seçim Olmalıdır” başlıklı yazısında eski iktidarın hukuk devleti şartlarına sırt çevirdiği için düşürüldüğünü, bu nedenle de biran önce hukuk devleti şartlarını yeniden kurmak gerektiğini, geçiş döneminin uzatılmamasını ve en geç 3 ay içinde seçimlere gidilmesi gerektiğini yazmıştır. *Cumhuriyet* diğer gazetelere nazaran darbe sonrasındaki haberlerde seçim konusunu daha çok gündeme getirmiştir. 5 Haziran’da manşetten “Seçim

Hazırlıklarına Dün Fiilen Başlandı- Sokak ve Evlerin Tesbiti İçin İllere Emir Verildi” başlığıyla verilen haberde “Ankara siyasi çevrelerinde hakim olan kanaate göre” seçimlerin 30 Ekim’de yapılmasının muhtemel olduğu belirtilmiştir.

Gazete haberlerinde açıkça ifade edilen 27 Mayıs darbesine destek yaklaşımı köşe yazılarına da yansımıştır. Köşe yazılarında darbeyi eleştiren yaklaşımlara rastlanılmamıştır. Ancak yazılar arasında desteğin derecesi ve ifade ediliş biçimi açısından farklılıklar olmuştur. Gazetelerde dikkat çeken bir husus da köşe yazılarının sayısında darbe öncesi ve darbe sonrasındaki değişikliklerdir. Örneğin *Hürriyet* gazetesinde 1 Nisan tarihinden darbenin yapıldığı 27 Mayıs tarihine kadar politika ile ilgili tek köşe yazısı ikinci sayfada yer alan, yazarın isminin yer almadığı ve genellikle dış politika yazılarının yer aldığı *Günün Hadisesi* köşesidir. Ancak 27 Mayıs’tan sonra özellikle 30 Mayıs’tan itibaren köşe yazılarının sayısında ciddi bir artış olmuştur. Darbeyi destekleyen veya Menderes hükümetini eleştiren yazıların yer aldığı bu köşelerden Emin Karakuş’un *Ankara Notları* ve Tahsin Öztin’in *Düşünceler* köşesindeki yazıları hemen hemen her gün yayınlanmıştır. Bunlar dışında *Hürriyet* gazetesinde Necati Zincirkıran, Ord. Prof. Vasfi Reşid Seviğ, Erol Kayalıoğlu, Eşref Şefik, Nizam Payzın, Doç. Dr. Vakur Ersan, Alan Day, İlhan Engin’in aynı içerikli yazılarına yer verilmiştir.

Tercüman gazetesinde Haldun Taner 27 Mayıs 1960 darbesine kadar sadece Pazar günleri ikinci sayfada *Deveküşuna Mektuplar* başlıklı köşede çok değişik konularda yazılar yazmıştır. Taner 28 Mayıs 1960’dan itibaren gazetede başyazıları yazmaya başlamıştır. Ayrıca Taner 29 Mayıs’tan 29 Haziran’a kadar olan dönemde ikinci sayfada *Gerçek Demokrasinin Eşiğinde* isimli köşede 27 Mayıs’ı değerlendiren yazılar yazmıştır.

28 Mayıs 1960 tarihli “Sonuç Değil Başlangıç” başlıklı yazısında Taner, Menderes hükümetinin icraatları için “zalim ve hain bir zorbalık” tanımı yaptıktan sonra şöyle devam etmiştir: “Başımızdaki zorba rejimin heyulası ortadan kaldırılmış, ufkumuzu kapayan ruhlarımızı karartan, gelecek hakkındaki umutlarımızı söndürmeye yüz tutan gerici, diktatörlük rejimi yıkılmış bulunuyor.” Taner’e göre “tarihimiz boyunca en kritik anlarda milletçe bütün iyiye, doğruya özlemlerimizi fiil halinde gerçekleştirme şerefi kendine düşen ordu zamanında ve çok vukufu” müdahale etmiştir. Yazara göre 27 Mayıs “talihsiz bir devrin sonu, ama gerçek bir demokrasi ve tam bir tolerans devrinin de sadece ilk adımıdır.”

Taner'e göre darbeden çıkarmamız gereken asıl ders kurtuluşun partilerde değil, partiler dışındaki manevi kuvvetlerde olduğudur. Yarınki demokrasimizin koruyucuları da “politika ihtiraslarının içinde gözleri buğulanan politikacılardan değil, haksızlığın tek vücut olarak birleştirdiği tarafsız manevi kuvvetler arasından çıkacaktır.” Taner'e göre bu manevi kuvvetler Türk gençliği, üniversite ve “çıkar mikrobu ile soysuzlaşmamış tertemiz vicdanlı, insaflı, büyük vatan sevgisini her şeyin üstünde tutmasını bilen Türk ordusu”dur.

Haldun Taner 29 Mayıs 1960 tarihli ve “27 Mayıs Mucizesi” başlıklı başyazısında darbe sonrası durumu “buz devrindekiler misali yıllar süren bir kara kıştan bahara yeni çıkmışlığın sarhoşluğu içerisindeyiz” şeklinde tanımlamıştır. DP hükümetini “hürriyet düşmanları” olarak tanımlayan Yazara göre 29 Mayıs 1960 tarihi “Bizi sürü yapmak için çalışan zorbaların boyunduruğundan kurtulup kaderimizi batının en ileri demokrasi, tolerans ve fikir hürriyeti ilkeleri içinde yeniden kurmaya karar verdiğimiz mutlu dönemin ikinci günü.” Oysa darbe öncesi dönemde *Tercüman* gazetesinin ifade hürriyetinden yana fazla bir sorunu olmamıştır. Özellikle 1960 yılı Mayıs ayı içerisinde İstanbul Örfi İdare Kumandanı Fahri Özdilek imzalı 11 numaralı tebliğle *Cumhuriyet* gazetesi 1 Mayıs'tan itibaren 10 gün, 22 Numaralı tebliğle Yeni Sabah 10 gün, 25 numaralı tebliğle 9 Mayıs gününden itibaren *Milliyet* gazetesi 15 gün, 26 numaralı tebliğle 10 Mayıs'tan itibaren *Hür Adam* 10 hafta, 31 numaralı tebliğle 19 Mayıs'tan itibaren *Akşam* gazetesi 20 gün, Ankara Örfi İdare Kumandanlığı'nın 16 numaralı tebliğiyle *Zafer* gazetesi 7 Mayıs'tan itibaren 1 hafta kapatılırken *Tercüman* gazetesi hiç kapatılmamıştır.

28 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinden Kadircan Kafılı üçüncü sayfadaki köşesinde darbeyi milli iradenin gerçekleşmesi olarak tanımlamıştır. Menderes hükümetinin son dönemlerde hürriyetleri kısıtlamasını eleştiren Kafılı'ya göre “Bu hareket bazı geri memleketlerde görülen adi hükümet darbelerinden biri değildir, bu hareket silahlı kuvvetlerin idareyi ele almaları da değildir, bu hareket Türk Milletinin iradesinin tecellisidir.” Yazara göre Türk Silahlı Kuvvetleri “asil bir inkılap yapmış, milletin şerefini kurtarmış, millete layık olduğunu bir defa daha isbat etmiştir.”

Kafılı 29 Mayıs tarihli ve “Kalem ve Kılıç” başlıklı yazısında demokrasi mücadelesinde kalemle kılıcın yerine değiştikten sonra kalemin aciz kaldığı yerde onun yerini kılıcın aldığını söylemiştir. Konunun 27 Mayıs'la ilgisini de “bu son hürriyet savaşına kalem başladı, kılıç tamamladı” şeklinde kurmuştur. Türk ordusunun hak ve hürriyetler uğruna verdiği şehitlerin son örneğinin “27 Mayıs gecesi Ankara'da kahramanca ölen ve adını henüz öğrenemediğimiz genç teğmen” olduğunu ifade eden

Kaflı bu yeni kahramanını takdis etmiştir. Kaflı yazısını “kalem sahiplerinden kılıç sahiplerine candan selamlar ve sevgiler” ifadesiyle bitirmiştir. Kaflı 31 Mayıs tarihinde yazdığı “İki İnkılap ve Harp Okulu” başlıklı yazısında Harp Okulu öğrencilerinin 1876 tarihinde Sultan Aziz’in tahttan indirilmesinde oynadıkları rolle 27 Mayıs darbesindeki rollerini karşılaştırmış ve 27 Mayıs ile “Harp Okulunun tarihine yeni bir altın yaprak” ilave edildiğini belirtmiştir.

28 Mayıs 1960 günkü *Milliyet*’te  etin Altan, *Taş* isimli köşesinde “Bugün Canım Yazı Yazmak İstiyor” başlıklı yazısında Demokrat Partinin baskıları sonucu “yazı yazmıyor, yazı taklidi yapıyorduk” dedikten sonra darbeyi “demokrasimizin en sağlam teminatı olarak tarihimize geçecek ve hürriyetlerden kendi sefil benlikleri için faydalanmak isteyen gafillere her zaman için unutulmaz bir ders olacaktır” şeklinde tanımlamıştır. Altan’a göre “Bu hareketin meşrulu u ve b y kl  , yıkılanların gayri meşrulu u ve k   kl   yle makusen mütenasip olarak bir abide gibi ortaya çıkmaktadır.” Altan kendilerine bu günleri tattıran Türk Silahlı Kuvvetlerine teşekkür edip onlardan gerçek demokrasinin temellerini atmalarını beklediğini ifade etmiştir.

 etin Altan 29 Mayıs’taki yazısını da Demokrat Parti döneminde basın üzerindeki baskılara ayırmıştır. Altan yazısında “bir gayeye ulaştıktan sonra d  enlerle alay etmek doğru değildir” dedikten sonra hareketin daha iyi anlaşılabilmesi için son iki haftada olan bitenleri analiz edeceğini belirtmiştir. DP iktidarının gösterilere atfen “birkaç serserinin ayak patırdısı ile gidecek adam değiliz biz” sözlerine “Elbette siz gidecek değil, götürülecek adamlardınız. Ve bu gidişte en şanlı merasim bir   p arabasiyle yapıldı” şeklinde cevap vermiştir. Altan yazısında devlet adamlarının millete söyleyemeyecek i ler yapmamaları gerektiğini de vurgulamıştır.

Refi Cevad Ulunay 29 Mayıs 1960 tarihli yazısında ihtilali yapanların elini minnetle  pmemiz gerektiğini yazmıştır. Yazara göre ordu bizi sadece dış düşmanlara karşı değil, kendi kendimize karşı da muhafaza ediyor.

Milliyet gazetesinde Abdi İpekçi’nin 30 Mayıs tarihli *Milliyet’ten Mektuplar* köşesinde yazdıkları dikkate değerdir. İpekçi 2 Mayıs tarihli yazısının “Aziz okuyucularımız, size daha anlatacak çok şeyimiz var. İnşallah ilerde onlardan da bahsedeceğiz” şeklindeki son paragrafını hatırlatıp bu paragrafın aslının “Daha anlatmak istediğimiz çok şey var. Onlardan da bahsedece imiz gün çok yakında gelecektir” şeklinde olduğunu, ancak gazete için tehlikeli bulunduğu için anlamı kaybetmeyecek şekilde

değiştirmeyi tercih ettiklerini yazmıştır. Üzerlerindeki baskının sona ereceği “beklenen gün”den bahseden yazının son paragrafı ise şöyledir: “Örfi İdare Kumandanlığına bir gece yarısı ifade vermek üzere götürüldüğümüz zaman bizi kucaklayıp bağrılarına basan subaylarımız ‘Onbeş gün daha dişinizi sıkın’ demişlerdi. Gazetemiz kapatıldığı gün aynı şeyi tekrarlamışlardı. ‘Onbeş gün daha sabredin’. Sabrettik, şimdi sevinçten ağlıyoruz.”

Altan 30 Mayıs tarihli “Devleti Yeniden Kurarken” başlıklı makalesinde yeniden yapılanmadan önce politikaya atılmayı devlet hazinesinden menfaat sağlamak olarak algılayanların yeni dönemde de işlerini yürütmek isteyeceklerine dikkat çekmiştir. Altan bütün hürriyetlere müsaade edilmesi çağrısında bulunurken tembellik hürriyetini bunların dışında tutmuş ve çalışmadan ve hak etmeden politika aracılığıyla kazanç sağlamayı Türkiye’deki demokrasi hareketlerini iflasa sürükleyen bir unsur olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Köşe yazarları askeri idareden Demokrat Parti mensuplarının bir an önce hesaba çekilmesini isteyen yazılar yazmıştır. Haldun Taner 1 Haziran 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde yer alan “Ne Kin, Ne Acıma, Ama Hesap Sorma” başlıklı yazısında milletimizin yufka yürekli olduğunu ve bir müddet sonra eski iktidar mensuplarına acıyacağını belirttikten sonra bu durum karşısında acıma hislerine kapılmanın yersiz olduğunu ifade etmiştir. “Böylesine bir acımanın insanlıkla ilgisi olmadıktan başka tam tersine bu olsa olsa lauballiliğin, ilkesizliğin yahut ta ilkelerimize pamuk ipliği ile bağlılığın bir belgesi sayılmalıdır” şeklindeki ifadeleriyle yazar Demokrat Partililerden hesap sorulmasını istemiştir. *Milliyet* gazetesinden Çetin Altan da 31 Mayıs 1960 tarihli yazısında Namık Gedik’in intiharı üzerine “suçlular çıldırmadan” ve “kafalarını kaldırım taşlarında patlatmadan önce” mümkün olduğu kadar çabuk hesaba çekilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Hamdi Varoğlu 4 Haziran 1960 günkü *Cumhuriyet* gazetesinde “Kadife Eldivenli Orduya” başlıklı yazısında ordudan “demir elindeki kadife eldiveni” artık çıkarmasını istirham etmiştir.

Darbe sonrası *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yayınlana karikatürler sivil-asker ilişkileri açısından dikkate değerdir. Ekler bölümünde yorumsuz olarak verilmiş olan bu karikatürlerden Türkiye’de ordu-demokrasi ilişkisini en güzel şekilde ortaya koyanı 28 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan ve Türk demokrasisinin ordunun yardımıyla geliştiği ve ayakta durabildiğini gösteren karikatürdür. Karikatürde orduyu temsil eden süngülü bir tüfeğe iplerle bağlanmış, üzerinde “Demokrasimiz” yazılı büyüme

aşamasındaki zeytin fidanının yer aldığı karikatürdür. Karikatürün alt yazısı “Büyük Türk Ordusuna İthaf” DESTEĞİMİZ şeklindedir. (EK)

Devlet Başkanı Org. Gürsel’e gönderilen “binlerce tebrik ve bağlılık telgrafı”ndan biri de Türkiye Gazeteciler Federasyonu İkinci Başkanı Selahattin Sonat’a aittir. 29 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde yer alan habere göre Sonat, Org. C.Gürsel’e çektiği telgrafta Menderes hükümeti döneminde tutuklanan gazetecilerin serbest bırakılmasından duydukları sevinç ifade edildikten sonra mesajı “Şanlı Ordumuzun büyük başarısını şahsınızda selamlar, bütün kahramanlara şükran ve sevgilerimizi ifade ederiz” demiştir. *Milliyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi de, İstanbul Gazeteciler Sendikası Başkanı olarak 31 Mayıs 1960’da yayınladığı mesajda “Basını özlediğimiz hürriyete kavuşturan, zindandaki meslektaşlarımızı azad eden, kapalı gazetelerimizi açan kahraman Türk ordusuna minnettarız” ifadelerini kullanmıştır.²⁹⁶

29 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde Erdoğan Kırıl imzasıyla çıkan habere göre Ankara’daki gazeteciler 28 Mayıs günü Gazeteciler Cemiyeti’nin önünden önce Zafer Meydanına, oradan da Orduevi’nin önüne kadar yürüyüp orduyu selamlamışlardır.

Gazeteler haber ve köşe yazılarında vatandaşlara yeni hükümete yardımcı olma çağrısı yapmıştır. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinden Nadir Nadi ve Burhan Felek de 28 Mayıs 1960 tarihli yazılarında halkı orduya yardımcı olmaya davet etmiştir.

III.II.2. Birinci ve İkinci Gürsel Hükümetleri (30 Mayıs 1960-20 Kasım 1961)

Darbenin hemen ardından kurulan Gürsel Hükümeti, darbenin de etkisiyle gazetelerden büyük destek görmüş, sık sık yeni hükümetin olumlu icraatları ön plana çıkartılmıştır. 31 Mayıs 1960 günü yeni kabinenin ilk toplantısını haber yapan *Tercüman* gazetesi hükümetin olumlu kararlarını ön plana çıkartmıştır. Haberde hürriyetleri sınırlayan bütün kanunların yakında kaldırılacağı da yazılmıştır. Haberin devamına göre yeni Kabinenin toplanacağını öğrenen vatandaşlar Başbakanlığın önünde toplanmaya başlamışlar ve kendilerine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Kabineye halkın büyük teveccühü olduğu belirtilen haberde görevli subayların nazik muamelesinin “orada bulunanların doya doya Hürriyet havası teneffüs etmelerine” yol açtığı, Başbakanlık önünde toplanan halkın “Ya ya ya, şa şa şa Cemal Paşa çok yaşa” diye ortalığı çınlatmaları üzerine Org. Gürsel Başbakanlığın penceresinden halkı selamladığı ve topluluğun “Cemal

²⁹⁶ İnüç, s.362.

Gürsel'in bir el hareketi üzerine sükuta gömüldü"ğü, ardından Org. Gürsel'in kısa bir konuşma yaptığı, "Başvekilin bu hitabını huzur içinde dinleyen" topluluğun Gürsel'in "Rica ediyorum, dağılınız" sözleri üzerine derhal bu ricayı yerine getirdikleri, "hiçbir ihtara lüzum bırakmadan" caddeyi boşalttıkları ifade edilmiştir. Haberde ayrıca bu durumun yabancı gazetecilerin de gözünden kaçmadığı ve "-Türk milletinin diğer Orta Doğu memleketlerinden farkı her şeyde belli oluyor. İnkılapları da daha manalı bir hal alıyor" dedikleri ifade edilmiştir.

Hürriyet gazetesi 30 Mayıs 1960 tarihli sayısında yeni kabineyi "kurtarıcı kabine" olarak tanımlamış, ertesi günkü sayısında "Kabine İlk Toplantısında Antidemokratik Bütün Kanunların Lağvına Karar Verdi" başlığını manşet yapmıştır. Aynı günkü *Milliyet* gazetesi de Başbakanın açıklamasına atfen yeni kabinenin hürriyetleri tehdit eden kanunları lağvedeceğini yazmıştır. 12 Haziran 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde "İnkılabın Şayanı Hayret Neticeleri" başlığıyla çıkan başyazıya göre beklenenin aksine "27 Mayıs tarihinde memleketimizde vuku bulan inkılap tarihi gerçeklerle taban tabana zıd şayanı hayret neticeler yaratmıştır." Bunlar ucuzluk, altın fiyatlarında düşüş ve Türk parasının değerlenmesidir.

Gazeteler bir yandan vatandaşları orduya yardımcı olmaya çağırırken bir yandan da yeni hükümete destek olmak üzere bağış kampanyalarını teşvik etmiş, günlerce bu konu haber yapılmıştır. 31 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesine göre "Ülkenin parasının kıymetini yükseltmek" ve "sakıt iktidarın hovardaca erittiği devlet hazinesindeki altınları yerine koymak" amacıyla ordu mensupları bir kampanya başlatmıştır. Kampanya daha sonra çığ gibi büyüyerek tüm ülkeye yayılmıştır. Halkın yardımının ve desteğinin bir göstergesi olarak her dört gazetede 9 Haziran 1960 gününden itibaren günlerce hazineye bağış kampanyalarıyla ilgili haberler çıkmıştır. Bağış haberleri ilk defa 9 Haziran 1960 günü *Tercüman*'da "Bütün Subay Aileleri Yüzüklerini Hazineye Hibe Etmeye Başladı", *Milliyet*'te "Ordu Mensupları Ziynet Eşyalarını Hazineye Veriyor" ve *Cumhuriyet*'te de "Örnek Alalım: Ordu Mensupları Alyanslarını Hazineye Hibe Ediyorlar" başlıkları ile verilmiştir.

III.II.3. Silahlı Kuvvetler Birliği (Ocak 1961)

Gazetelerde her ne kadar gizli tutulmasından dolayı Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluşu hakkında haberler çıkmamışsa da, darbe sonrasında uzunca bir süre bu oluşum iç

politikada etkili olmuş ve birçok müdahalenin arkasında yer almıştır. Bu çerçevede incelenen bazı köşe yazıları Bedii Faik'in bazı gazetecilerin Silahlı Kuvvetler Birliği ile siyasi partiler; özellikle de Cumhuriyet Halk Partisi arasında elçilik yaptığı²⁹⁷ iddiasını doğrulayacak niteliktedir.

III.II.4. Darbe Sonrası Siyasi Oluşumlara Müdahale

13 Ocak 1961 tarihinde yayınlanan İçişleri Bakanlığı tebliği ile yeni siyasi parti kurma çalışmaları başlamıştır. 15 Ocak 1961 tarihli *Milliyet* gazetesi Memleketçi Cumhuriyet Partisinin kuruluşunu manşetten “Devrimden Sonra İlk Parti Dün Kuruldu” başlığıyla vermiştir. Kurucular listesinin yayınlandığı haberin devamında partinin başına halen tutuklu bulunan Ali Fuat Başgil'in getirileceğini yazılmıştır.

16 Ocak 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde ilk sayfadan verilen haberde Ekrem Alican ve arkadaşlarının parti kurma çalışmalarından bahsedilen haberin devamında MBK üyelerinden Org. Fahri Özdilek'in “Memlekette siyasi muvazenenin temini için iktidarı murakabe edecek bir partiye ihtiyaç vardı” şeklindeki demecine yer vermiştir. 26 Ocak 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde Ekrem Alican'ın kuracağı partiye eski Demokrat Partilileri çağırdığı yorumsuz bir haber olarak yer almıştır. 29 Ocak'ta Memleketçi Cumhuriyet Partisi ile Ekrem Alican'ın kuracağı partinin Hür Demokrat Parti adı altında birleştiği haberi manşetten verilmiş, ancak ertesi gün bu birleşmenin gerçekleşmediği ifade edilmiştir. 12 Şubat 1961 tarihli *Milliyet* gazetesi manşetten Ankara'da 11 Şubat 1961 günü altı partinin kurulduğu haberini verdi. Bunlar Memleketçi Parti, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Adalet Partisi ve Türk İşçi ve Çiftçi Partisi'dir.

Milliyet gazetesinde siyasi partilerle ilgili ilk yorum 15 Şubat 1961 tarihinde başyazının yer aldığı *Durum* köşesinde çıkmıştır. Yazıda yeni kurulan partiler hakkında bilgi verildikten sonra iktidar şansları hakkında yorum yapılmıştır.

Milli Birlik Komitesi'nin yeni kurulacak partilere müdahalesi ilk defa 2 Şubat 1961 günü *Milliyet* gazetesinde haber yapılmıştır. Buna göre MBK kurulacak yeni partilerde “Demokrat” kelimesinin kullanılmamasını istemektedir. *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde yer almayan haberi *Hürriyet* gazetesi de aynı gün “Partilerin Demokrat İsmi Alması Yasak” başlığıyla vermiştir. Haberde İçişleri Bakanlığı müsteşarı Muhlis Babaoğlu'nun olayın hükümet kararı olduğu ve amacının da herhangi bir yanlış anlamaya

²⁹⁷ Faik, s. 182.

neden olmaması olduğu şeklindeki ifadesine yer verilmiştir. Haber metninin içerisinde konuyla ilgili yapılan yorumda bazı çevrelerin “sosyal demokrat” sözcüğünün dünyada klişeleşmiş bir tabir olduğunu ve hükümet kararına giremeyebileceğini ifade ettikleri belirtilmiştir. Haberin devamında Hür Demokrat Parti ismini kullanmayı düşünene Alican ve arkadaşlarının bu durum karşısında henüz yeni bir isim tespit edemedikleri belirtilmiştir.

4 Şubat 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ikinci sayfasındaki *Günün Konukları* köşesinde Doç. Dr. İsmet Giritli'nin “Demokrat Kelimesi ve Siyasi Partiler” başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır. Giritli yazısında İçişleri Bakanlığı'nın kararını gazetelerde okuduğunu ve doğruluğuna inanmak istemediğini, çünkü bunun mantıki ve kanuni hiçbir dayanağı olmadığını beyan etmiştir. Giritli'ye göre siyasi partilerin adlarında demokrat kelimesini kullanmaları eğilimi son derece makuldür ve Amerika ile Batı'da da örnekleri vardır. Giritli partilerin adından ziyade kadroları, programları ve tutumları üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı konuda 2 Şubat 1961 tarihili *Tercüman* gazetesinde Haldun Taner “Demokrat Adı Tabu Olamaz” başlıklı başyazısında konu ile ilgili haberi 1 Nisan şakasına benzetmiştir. Taner, eski DP'li idarecilere kızıp Demokrat adını partilerde yasak etmeyi “pireye kızıp yorgan yakmak, gavura kızıp oruç bozmak” şeklinde tanımlamıştır. Yeni kurulan siyasi partilere dair Burhan Felek de 15 Şubat 1961 tarihinde bir yazı yazmış ancak “Demokrat” kelimesinin kullanılmasının yasaklanması konusunda yorum yapmamıştır. Nadir Nadi de yeni siyasi partilerle ilgili 17 Şubat 1961 tarihli yazısında parti enflasyonuna değinmiştir.

III.II.4.I. Yeni Türkiye Partisi

29 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşetten verdiği habere göre “Partilerin Faaliyetleri Yakından Takip Ediliyor.” Yazıda siyasi partilerin faaliyetlerinin “başkentte alakalı mercilerin dosyalarında birikmiş” olduğu ifade edilmiştir. Kayıtları askeri ve sivil istihbaratın tuttuğu belirtilen haberde “iyi niyetli” olmayan çalışmalara örnek olarak Yeni Türkiye Partisi liderlerinden birisinin partisinin Fatsa ilçe kongresinde söylediği “D.P.den boşalan yeri YTP doldurmuştur. Biz D.P.'nin malzemesi ile YTP'yi inşa ettik.”, “A.P. ile birleşmemiz mümkün değilse de, bu birleşmemiz sandıkta olacaktır ve olmalıdır da”, “Partiler de insanları gibi doğar, ölür. Bazısı eceli mev'uduyla, bazıları da kazaen ölür” gibi ifadelerine yer verilmiştir. Haberin sonunda partilerin “bu tür faaliyetlerinin bir gün aleyhlerine tezahür göstermesi mümkün görüldüğünden, muayyen

zamanlarda yapılan ikazlarla, sorumlular uyarılmaktadır” denilmiştir. Konu ile ilgili başka bir yorum yapılmamıştır.

YTP’nin bu açıklamaları ve partiye kaydettiği üyeler 22 Ağustos 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ikinci sayfasında Cevat Fehmi Başkurt’un yazısına konu olmuştur. Başkurt, Yassıada sanıklarının avukatlarından bir grubun partiye üye kaydedilmesine dikkat çekmiştir. Yazar “Elbette düşüklerin vekaletini almak bir hukuk adamını politikaya atılmaktan alıkoyamayacağı gibi bunları kabul etmek de bir parti için suçtur denemez. Fakat bunların topluca partiye kabulünde açıkça bir nümayiş kokusu duyulur ve hele bu avukatlara derhal Parti Genel İdare Kurulunda yer açılırsa hadise üzerinde bir lahza durmak ve YTP’nin 1950 Demokrat Partisine mi, yoksa 1960’takine mi benzemek istediğini sormak icap eder” demiştir.

III.II.4.II. Adalet Partisi’nin Kuruluşu ve Sonrası (11 Şubat 1961)

Adalet Partisi, eski Genelkurmay Başkanı emekli Org. Ragıp Gümüşpala tarafından 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. Kurulduğu tarihten itibaren MBK üyeleri ve özellikle ordu içindeki SKB mensubu subaylarla ciddi sorunlar yaşamıştır.

Ragıp Gümüşpala’nın parti kurmadan önce Devlet Başkanı Org. Gürsel ile görüşmesiyle ilgili 1 Şubat 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinin manşetten verdiği haberin devamında Gümüşpala’nın askerlik hayatı gibi politikaya atılmayı düşündüğü şu günlerde de Gürsel’den destek gördüğünü ifade ettiği belirtilmiştir. Aynı haber *Cumhuriyet* gazetesinde de yer almıştır.

Org. Gürsel’in 12 Mayıs 1961’de bir partinin DP haline getirilmesi için gayret edildiğini açıklamasının ardından Adalet Partisinde bazı değişiklikler gündeme gelmiştir. 14 Mayıs tarihli *Milliyet* gazetesi Adalet Partisi’nin Gürsel’in ikazı üzerine teşkilattaki uygunsuz kimseleri tespit edip temizleyeceğini belirtmiştir. Aynı günkü *Tercüman* gazetesi AP’deki gelişmeleri “Gürsel’in İhtarı Tesirini Gösterdi. AP teşkilatını gözden geçirecek” başlığıyla vermiştir. Gazeteler Org. Gürsel’in açıklaması karşısında herhangi bir yorum yapılmamıştır.

Adalet Partisi üyesi Ahmet Çiftçi’nin ihtilal hazırlığı içerisinde olduğu ve bu amaçla hazırladığı bildirinin ele geçirildiği şeklinde İstanbul Örfi İdare Kumandanı Cemal Tural tarafından 29 Haziran 1961’de yayınlanan bildirinin ardından Burhan Felek 1 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde “Yeni Bir 31 Mart Teşebbüsü Mü?”

başlığıyla yazdığı makalede Milli Birlik Hükümeti ve Halk Partisi düşmanlığı yapılmasına anlam veremediğini belirtmiştir.

7 Temmuz 1961 tarihli *Milliyet* gazetesi Gürsel'in Adalet Partisi'nin iyi yolda olmadığı şeklindeki açıklamasını “Kötü Faaliyetleri Millet Durdurmalı” başlığıyla vermiştir. Haberin devamında Gürsel'in açıklamayı bir gazetecinin “Paşam, Adalet Partisine askerce ‘Dur’ denilmezse bu dedikodular devam edecektir” şeklindeki sorusu üzerine yaptığı anlaşılmaktadır. Haberin içeriğinde Gürsel'in açıklaması hakkında yorum yapılmamıştır. *Cumhuriyet* gazetesi Gürsel'in açıklamalarını aynı gün “Gürsel ‘Politika Serbestisi İçin Vasata Ermiş Bulunuyoruz’ Dedi” başlığıyla yorumsuz olarak haber yapmıştır. 7 Temmuz tarihli *Tercüman* gazetesinin manşeti “Devlet Başkanı Gürsel A.P.’yi İkaz Etti” şeklinde olmuştur.

Ahmet Çiftçi olayından sonra Adalet Partisi'nin kapatılması gündeme gelmiştir. 6 Ağustos 1961 tarihli gazeteler Albay Mucib Ataklı'nın “yanlış yolda” olan partilerin kapatılabileceği demecine yer verilmiştir. Gazeteler Ataklı'nın AP ve YTB'nin yanlış yolda olduklarına dair açıklamasını yorumsuz vermiştir.

25 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi Org. Gürsel'in AP lideri Gümüşpala'ya 14 Temmuz 1961 tarihinde gönderdiği ihtar mektubunu manşetine taşımıştır: “Cemal Gürsel, A.P.nin Tutumu Hakkında Gümüşpala'ya Sert İhtar Mektubu Yolladı.” Mektup metni ve haber diğer gazetelerde yer almadı. Gürsel'in mektubu Nadir Nadi'nin 26 Temmuz 1961 tarihindeki köşesinde incelemiştir. Nadi bu mektubun sadece AP lideri Gümüşpala'ya yönelik bir uyarı yazısı olarak sanılmaması gerektiğini ifade ettikten sonra “tam zamanında” yazıldığına inandığı bu mektubun Gümüşpala paşaya değil “belki daha ziyade onun etrafını çeviren düşük yönetim özlemlisi profesyonel politika madrabazlarına hitap etmek durumunda” olduğunu belirtmiştir. Nadi yazısında ayrıca Anayasa'ya hayır diyen “kuyrukçular”ın asıl amaçlarının “ne yapıp yapıp düşük devri ihya etmek, kaçırdıkları millet hazinesine tekrar konmak, vurgunculuk ve yağmacılık devrine yeniden kavuşmak” olduğunu ifade etmiştir. Nadir'e göre “eski devri hortlatmayı hedef bilen bir siyasal kurula yurdumuzda rahatça çalışma imkanı tanınacaksa bu devrim niçin yapılmış, eski yönetim neden düşürülmüştür?”

Hürriyet, *Milliyet* ve *Tercüman* gazeteleri 26 Temmuz 1961 günkü nüshalarında AP lideri Gümüşpala'nın Devlet Başkanı Org. Gürsel'e cevabına yer verdiler. *Milliyet* gazetesi 27 Temmuz 1961 tarihli sayısında “Gürsel'in Sert İkazına Rağmen Gümüşpala A.P.'de

Tasfiye Yok Dedi" başlığıyla manşetten vermiştir. 28 Temmuz 1961'deki *Milliyet*'in manşeti bir öncekini tamamlar nitelikte olmuştur: "Gürsel 'Birgün Gümüşpala'nın Akli Başına Gelecek' Dedi." Esen Kaftan'ın, Gürsel'in açıklamalarının yer aldığı haberinde yorum ağırlıklı soruların fazlalığı dikkat çekmiştir. Örneğin sorulardan bir tanesi "Gümüşpala asgari 47 ilde seçimi kazancağız diyor. Bu neticenin tahakkuku A.P.'nin iktidara gelmesi demek değil midir?" şeklindedir. Bir diğer soruda da "Siz her ne kadar AP'nin kapatılmayacağını söylemişseniz de ileride bu partinin kapatılması bir zaruret haline gelirse" Gümüşpala'nın dediği gibi bunun siyasi dengeleri etkileyip etkilemeyeceği sorulmuştur. 28 Temmuz tarihli *Hürriyet* gazetesinin manşeti ise "Gürsel, Gümüşpala'ya Çattı" şeklindedir.

Adalet Partisi'nin kapatılması yönündeki tartışmalarla ilgili olarak 8 Ağustos 1961 tarihli gazetelerde MBK üyesi Sıtkı Ulay'a atfen "Gerekirse A.P. kapatılır" şeklinde bir haber çıkmıştır. Bir sonraki günkü gazetelerde de Bakanlar Kurulu'nun AP için şimdilik tahkikat yok şeklindeki açıklamasına yer verilmiştir.

Nadir Nadi 6 Ağustos 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde parti kapatmayı ele alarak parti kapatmanın çözüm olmadığını, Demokrat Parti'nin de kapatılmasını doğru bulmadığını, bunun yerine sadece sorumluların sorguya çekilmesinin yeterli olacağını yazmıştır. *Tercüman* gazetesi başyazarı Galip Erdem de 9 Ağustos 1961günü Adalet Parti'sinin kapatılması üzerine basında yer alan haberleri gündeme aldı. Erdem bu ifadelerden hiç değilse bir kısmının basına yanlış aksettiğini ümit etmek istediğini belirttikten sonra yanlış aksetmemiş olsa bile münakaşa yapmak niyetinde olmadığını söylemiş ancak devamında darbecileri eleştirmiştir: "... ihtilal idarecilerinden hesap sorulmayacağını, ihtiyaç duydukları takdirde kendi arzuları ile hesap vereceklerini" bir başka yazısında belirttiğini hatırlatan Erdem, ertesi günkü yazısında parti kapatmalarına gerekçe olarak gösterilen "milli menfaatlere aykırılık" halini kimin tespit edeceğini sorgulamış ve buna idarecilerin karar veremeyeceğini, Anayasa Mahkemesi kurulana kadar Sulh Ceza Mahkemelerinin ancak bu konuyla ilgilenebileceğini belirtmiştir. Galip Erdem *Tercüman* gazetesinde 18 Ağustos 1961 tarihli yazısında İçişleri Bakanı'nın A.P. liderleri ile görüşmesini eleştirerek "Diğer partilerin liderleri de İçişleri Bakanı ile 'dostça' görüşme yapıyorlar mı?" diye sormuştur.

Başer'in AP'den kovulmasını 1 Şubat 1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi manşetten verdi: "Nuri Başer AP'den Kovuldu Hakkında Adli Takibat Başladı." Başer'in sözlerine yer verilmezken AP Genelbaşkanı Gümüşpala'nın Başer'i yanına alarak KKK Org.

Muhittin Onur'a gittiği ve Başer'in de subay eşleri hakkında söylediği iddia edilen sözlerle ilgili olarak 'böyle sözler sarfetmedim' dediğini yazmıştır. Haber bütün gazetelerde yer almıştır. Başer subay eşleri hakkında kötü sözler sarf etti.

29 Kasım 1964 günü Adalet Partisi Kongresinde yapılan seçimlerde Demirel'in Genel Başkan seçilmesinin ardından 30 Kasım tarihli *Milliyet* gazetesinin başyazısında Demirel'in seçilmesinde basının büyük rolü olduğu belirtilmiştir. Yazara göre "Tarafsız ve taraflı gazeteler hiçbir art düşünce ve menfaat hesabı gütmeden sırf sağduyuları ile aynı noktada birleşmişler Adalet Partisinin Genel Başkanlığına Demirel'in seçilmesini memleket yararına daha uygun bularak kendisini desteklemişlerdir." Ayrıca "Demirel'in seçilmesi Adalet Partisine fanatik ve müfrit kuvvetlerin hakim olduğu hususunda duyulan şüpheleri giderebilecek bir sonuçtur." Yine yazara göre "Demirel'i destekleyenlerin üzerinde durdukları en önemli nokta, partinin başarısı için oy toplamanın yeterli sayılmayacağı, yöneticilerin ordu, basın, üniversite gibi müesseselerin güvenini kazanabilecek bir kadro niteliğine sahip olması lüzumu idi."

Bütçenin Meclis'te reddedilmesinin ardından Başbakan İnönü 13 Şubat 1965 günü bu görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine yeni hükümet arayışlarına girilmiştir. Bu dönemde baştan beri eleştirilen Adalet Partisi'ne hükümeti kurma görevinin verilip verilmeyeceği en önemli soru olmuştur. Cumhurbaşkanı Gürsel'in "S.Demirel Gençtir Yıpranmasın" açıklamasından sonra Gürsel başkanlığında toplantılar yapılmış, ardından da Gürsel, "bir tarafsız Başbakanın daha yumuşak tesir yapacağı, huzura daha hizmet edeceği kanısıyla" hükümeti kurma görevini Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiştir.

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimlerde AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 14, CKMP 11 ve Bağımsızlar da 1 milletvekilliği kazanmıştır.

Gerek seçimler ve gerekse hükümetin kuruluşu hakkında askerlere atfen 1-30 Ekim tarihli gazetelerde haber çıkmamıştır. Ordunun rolüne ilişkin sadece iki haber dikkat çekmiştir. 16 Şubat 1963 Salı günü *Tercüman* gazetesinde *Times* dergisine atfen çıkan haberde "Demirel Orduyu ikna etmişse başbakan olabilir" ifadesine yer verilmiştir. Ecvet Güresin, 22 Kasım 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında Seçim Kanununda yapılacak bir değişiklikle AP oylarının az da olsa küçük partilere aktarılacağını ifade ettikten sonra "Açıkçası Adalet Partisi sandalyelerinin yüzde 50'den yukarı çıkması tehlikeli bir sonuç olarak kabul ediliyor" demiştir.

III.II.5. Yuvarlak Masa Toplantıları ve Milli Deklarasyon (5 Eylül 1961)

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan Anayasa oylaması sonucunda Evet oylarının % 61.7 çıkmasına karşılık % 38.3 Hayır oyu çıkması MBK üyeleri tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. Bu tarihten sonra siyasi partilerin faaliyetleri daha bir sıkı denetim altına alınmıştır. 14 Temmuz 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinin manşetten verdiği habere göre “M.B.K. Parti Liderleri İle Toplantı Yapacak.” Habere göre 13 Temmuz 1961 günü Org. Gürsel başkanlığında toplanan MBK üyeleri yuvarlak masa, anayasa oylaması ve seçim konularını görüşmüştür. Toplantıda MBK üyelerinin Gürsel başkanlığında siyasi parti liderleri ile bir yuvarlak masa toplantısı yapmalarına ve bu toplantıda seçimlerde izlenecek yok, devrimlerin ve dini inançların politikaya alet edilmemesi, “Yassıada duruşmalarının gizli-açık söz konusu olmaması” gibi konular gündeme gelecektir.

16 Temmuz 1961 tarihli gazetelerin gündeminde Yassıada yargılamaları ve Anayasa oylamasının sonuçları hakkında açıkta tartışılmasının askeri hükümet tarafından yasaklanması yer almıştır. Her dört gazetede de Hükümetin yayınladığı 9 maddelik metni yorumsuz olarak yayınlanmıştır. 17 Temmuz 1961 günü Org. Gürsel’in Anayasanın kabulü dolayısıyla yaptığı konuşmayı manşetlerine taşıyan gazetelerden sadece *Milliyet* olayı “Gürsel, partilere ihtarda bulundu” şeklinde vermiştir. Diğer gazeteler bu uyarıya haberin içeriğinde yer vermiş ve Gürsel’in mesajını partilerin daha yapıcı olması ve yıkıcı faaliyetlerde uzak durması şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki konu da gazetelerin köşe yazılarında gündeme gelmemiştir.

Nadir Nadi 30 Temmuz 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki “Devrim Bir Şaka Değildir” başlıklı başyazısında bir devrimin kendi eliyle yıktığı bir politika ve yönetim anlayışının yeninden derlenip toparlanıp iktidara geçmek üzere teşkilatlanmasına izin vermeyeceğini, aksi takdirde bunun “düşüncesiz ve prensipsiz bir devrim” olacağını yazmıştır. Nadi “kuyruklar” diye tabir ettiği kişileri üstü kapalı olarak tehdit etmiştir.

30 Ağustos 1961 tarihli *Tercüman* gazetesinin başyazı köşesinde “Yuvarlak Masa Toplantıları Münasebetiyle Sayın Cemal Gürsel’e Açık Mektup” yayınlanmıştır. Yazıda “inkılap liderlerinin” Halk Partisine hususi bir sempati duymadıklarının bir kere daha ilan edilmesi istenmiştir. Yazıda “seçimleri Halk Partisi dışında herhangi bir teşekkülün kazanması halinde inkılabın tehlikeye düşeceği hususundaki gülünç” telkinlere de dikkat çekilmiştir.

18 Ağustos 1961 tarihinden itibaren bütün gazetelerin gündeminde MBK üyeleri ile siyasi parti liderleri arasında seçimlere hazırlık olarak yapılan yuvarlak masa toplantıları yer almıştır. Ne haber içeriklerinde ne de yorumlarda bu toplantılar sorgulanmamıştır.

24 Ağustos 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinin başyazısında MBK üyelerinin yuvarlak masa toplantılarını yapması malum konulardaki görüşlerin öğrenilmesi bakımından “samimi bir davranış” olarak tanımlanmıştır. Yazara göre “2 Eylül’de Yuvarlak Masaya oturacak Parti temsilcileri, sorumluluklarını idrak eder, iyi niyetle ve samimiyetle davranıp alınması gereken tedbirleri bizzat kendileri benimserler ve bunları uygularlarsa matlup hasıl olur. Aksi halde demokrasiye giden son treni kaçırmamız muhtemeldir” Yazar bir sonraki günkü başyazıda da “bugün durum berrak ve gelecek de aydınlık olmadığına göre şüphesiz birtakım tedbirlerin alınması düşünülebilir” demiştir.

Yuvarlak masa toplantıları ile ilgili haberler kısa bir aradan sonra 1 Eylül’de yeniden başlamıştır. Aynı günkü gazetelerde toplantıda siyasi parti temsilcilerinin gündem hakkındaki tekliflerinin de görüşüldüğü belirtilirken MBK İrtibat Bürosu’nun yaptığı açıklamada toplantı sonunda Milli Birlik Komitesince teklif edilen çalışma programı ve gündem üzerinde mutabakata varıldığı belirtilmiştir. Gazeteler yuvarlak masa toplantıları sonrasında 5 Eylül 1961 günü yayınlanan deklarasyonu yorumsuz olarak vermiştir.

Darbe sonrasında demokrasiye geçiş çabalarının askerler tarafından kontrol edilmesine basın yaklaşımıyla ilgili son olarak Nadir Nadi’nin bir başyazısı dikkat çekicidir. Nadi 24 Ağustos 1961 tarihli başyazısında 27 Mayıs darbesine desteğini yineledikten sonra sözü partilere getirerek “gönül isterdi ki bütün siyasal partilerimiz gerçek yardımcıları olarak devrim yönetiminin yanbaşıda yer alsınlar ve hiçbir art düşünceye kapılmayarak canla başla rejimi normalleştirme çalışmalarına katılsınlar. Bu hususta özellikle yeni kurulan partilerin iyi bir yol tuttukları söylenemez. Tersine devrim yönetiminin temiz niyetlerine çelme takmak isteyen en karanlık gayretlere daha ziyade bu partilerin saflarında rastlanmaktadır.” Yazının devamında yeni liderlerin iyi niyetli olduğu vurgulandıktan sonra asıl endişenin “partilere sızan düşük kuyruklar” olduğu belirtilmiştir.

III.II.6. Basın Anlaşması

Siyasi parti söylemleri arasında belli konularda uyumu amaçlayan toplantılar sırasında Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek basın için de yuvarlak masa toplantısı yapılacağını açıklamıştır. Yuvarlak Masa toplantılarının sona ermesi ve ortak

deklarasyonun yayınlanmasının hemen ardından MBK üyeleri ile bir araya gelen İstanbul, Ankara, İzmir ve Anadolu gazeteleri ortak bir anlaşma imzaladılar. Buna göre partilerin yuvarlak masada vardıkları anlaşmayı destekleyecek olan basın, milli menfaatlere aykırı yayın yapmamayı da taahhüt etmiştir. Andlaşma basının 27 Mayıs'a sahip çıkması için bir uyarı olması niteliğinin yanı sıra siyasi partilerin yuvarlak masa toplantılarında verdikleri sözleri tutmamalarına karşı bir tedbir olarak da düşünülmüştür. Çünkü "Türk Basın Andlaşması" diye takdim edilen anlaşmaya göre basın mensupları, partilerin ortak deklarasyonda millet önünde verdikleri sözü tutmaması halinde onları yapıcı tenkit yoluyla uyarmaya ve böylece verdikleri sözlerine bağlı kalmalarını sağlamaya çalışacaklarını kabul etmişlerdir.

Basın antlaşmasının ardından Devlet Başkanı Org. Gürsel basını şu ifadeleriyle övmüştür: "Basınımız taahhütsüz olarak da vazifesini yapmakta idi. Hatta bizim basın inkılaptan beri taahhüde girmiş gibi dikkatli, hassas, memleket menfaatlerini titizlikle düşünür ve onu korur şekilde kalemını kullanmıştır." Gürsel açıklamasında ara sıra çıkan çatlak sesler sebebiyle tüm basını suçlamanın da doğru olmayacağını belirtmiştir.

III.II.7. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e Ültimatı (6 Haziran 1961)

Muhtırayı haber yapan *Yeni Sabah* gazetesi Ankara muhabiri Emin Karakuş MBK üyesi Sezai Okan tarafından dövülmüştür.²⁹⁸ Muhtıra diğer gazetelerde yer almamıştır.

III.II.8. İdamların Onaylanması (15 Eylül 1961)

İdamların onaylanmasından bir gün önce Gürsel'in siyasi parti liderleriyle yaptığı toplantı 15 Temmuz 1961 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer almıştır. "Parti liderleriyle Çankaya'da Mühim Görüşmeler Yapıldı" başlığıyla verilen haberin devamında şehirde alınan güvenlik tedbirlerine dikkat çekilmiştir. Habere göre sabah "liderler Çankaya'ya geçtikten sonra Nizamiye kapısına verilen bir emirle köşkten çıkacak arabaların durdurulması ve yaverliğe bilgi verildikten sonra çıkışlarına müsaade olunması bildirilmiştir. Ayrıca yeni Meclis binasında da bazı tedbirler alınmış, gazeteciler MBK İrtibat Odasına sokulmamıştır. Yeni Meclis'e gelen arabalar da yolda durdurulmuş,

²⁹⁸ Örtülü, s. 146.

içerdekilerin hüviyetleri öğrenildikten sonra geçişlerine izin verilmiştir. Bu arada Meclis memurları da ayın 21'ine kadar izinli addedilmişlerdir.” Haberin devamında Milli Savunma Bakanlığında da bir hareketlilik olduğu, yabancı ataşelerin Bakanlık ileri gelenleriyle görüştükleri belirtilmiştir.

Cumhuriyet'ten Hamdi Varoğlu 16 Eylül 1961 tarihli köşe yazısında idamların onaylanmasını on sene sallanan kuyrukların hep birden devrilmesi olarak tanımlamıştır. 16 Eylül tarihli *Cumhuriyet*'te çıkan bir haberde göre MBK üyelerinden Suphi Karaman idam dosyaları Meclis'e gelmeden birkaç saat önce “otomobiline aldığı iki gazeteci ile bir müddet şehir içinde dolaşmış ve bu sırada gazetecilere idam kararları hakkında ne düşündüklerini sormuş” sonra da Meclise dönmüştür. 16 Eylül günü Org. Gürsel'in siyasi parti liderleriyle yaptığı görüşmenin içeriği hakkında basında fazlaca bir haber ve yorum çıkmamıştır. Ayrıca SKB üyelerinin idamların onaylanması konusunda MBK'ya yaptıkları baskı hakkında gazetelerde haber ve yoruma rastlanmamıştır.

III.II.9. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve VIV. İnönü Hükümeti (20.11.1961)

Seçimler öncesinde özellikle MBK üyelerinin vatandaşlar ve partilere uyarıları basında yer almıştır. Askeri hükümetin Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek 8 Haziran 1961 tarihli *Hürriyet* gazetesinde çıkan demecinde Urfa'da yaptığı bir konuşmada vatandaşları uyararak “seçeceğiniz adam cevherli olmalıdır. Bu memleket politikacı ile değil, fazilet sahibi insanların iş başına getirilmesi ile kalkınacaktır. Seçtiğiniz adamın elini öpüp omuzunuza almayın ki şımarmasın. Biz yakında vazifeyi devredeceğiz. Fakat unutulmasın ki Demoklesin kılıcı yukarıda asılıdır. Biz memlekette adaleti hakim kılmağa çalıştık. Bir daha orduyu buna mecbur etmesinler” demiştir. Haberi yazan gazeteci konuşmayla ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.

23 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşetten verdiği habere göre “Bir MBK Heyeti Partileri İkaz Etti.” Habere göre MBK üyelerinden Sezai Okan, Muzaffer Yurdakuler, Kadri Kaplan ve Rafet Aksoylu 22 Eylül günü Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Memleketçi Serbest Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi genel merkezlerini ziyaret ederek yuvarlak masa taahhütlerini adaylarına bir defa daha hatırlatmalarını istediler.

Gürsel seçimlerden önce 28 Eylül'de yaptığı bir açıklama ile Adalet Partisi sözcülerini uyarmıştır. 29 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yer alan

habere göre Gürsel açıklamayı bir gazetecinin “Adalet partisi mensupları Yuvarlak Masada atmış oldukları imzaya riayet etmeyerek bazı konuşmalar yapmaktadır, ne dersiniz?” sorusu üzerine yapmıştır. Seçim öncesinde bazı gazeteler Milli Deklarasyonun ardından basın mensuplarıyla yapılan Yuvarlak Masa toplantısının da etkisiyle askerlerin siyasi partilere uyarılarının sıkı takipçisi olmuşlardır. Örneğin Adalet Partililerin bırakın Demokrat Partiyi savunmak bu partiyi hatırlatacak sloganları kullanmaları bile haber konusu olmuştur. 30 Eylül 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi konuyla ilgili bir haberi “AP’li hatipler dün mahut DP sloganlarını kullandılar” başlığıyla manşetten vermiştir. Haberin içerisinde DP sloganlarının kullanılmasına örnek AP İstanbul İl Başkanının konuşmasında “Menderes’in meşhur ‘Nurlu İstikbal’” sözünü kullanması gösterilmiştir.

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay’ın seçimler öncesinde ordunun durumu ile ilgili olarak 19 Eylül 1961 günü yayınladığı tebliği *Hürriyet* gazetesi 20 Eylül günü “Ordu Siyasete Karışmayacak” *Tercüman* da “Silahlı Kuvvetlerimiz Seçimde Tarafsızlığını Muhafaza Edecek” başlığıyla manşetten verdi.

Nadir Nadi 21 Eylül 1961 tarihli yazısında Org. Sunay’ın açıklamasını ele almıştır. Nadir yazısında ordunun “normal demokratik rejimi yurdumuzda yürürlüğe koymak uğruna harcadığı ülkücü gayretleri yarın tarih şüphesiz takdirle anacaktır” demiştir. Nadi bu vesileyle politikacılara da seslenerek ve Sunay’ın açıklamalarını iyi okumaları, iyi anlamaları ve hazmetmeleri uyarısında bulunmuştur.

Cumhuriyet gazetesinden Ecvet Güresin’e göre 15 Ekim 1961 seçimleri en serbest, en rahat ve en baskısız seçimler olmuştur.²⁹⁹

Seçimlerden sonra MBK’nin Milli Koalisyon teklifi gündeme gelmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinden Ecvet Güresin 19 Ekim 1961 tarihli *Ankara Notları* köşesinde Milli Koalisyonu desteklemiştir. Cihat Baban 20 Ekim 1961 tarihli, Cevat Fehmi Başkurt da 21 Ekim 1961 günü *Cumhuriyet* gazetelerindeki yazılarında Milli Hükümeti desteklemişlerdir. 18 Ekim tarihli *Milliyet* gazetesinin manşeti “MBK Partilerin Bir Milli Koalisyon Teşkilini İstiyor”, *Hürriyet* gazetesinin manşeti de “MBK Dörtlü Koalisyon İstiyor” şeklinde olmuştur. *Tercüman* gazetesi 19 Ekim günü nüshasında “Mili Koalisyon İçin Temaslar Dün Başladı” başlığını manşet yapmıştır. Haberde MBK’nın Gümüşpala’ya davet edip bu yoldaki teklifini bildirdiği belirtilmiştir. Gazete Milli Koalisyon çalışmalarıyla ilgili Komitenin görevinin henüz bitmediği, partiler arasında koordinatör

²⁹⁹ *Cumhuriyet*, (19 Ekim 1961).

olması gerektiği şeklindeki MBK kaynaklı açıklamayı yorumsuz verilmiştir. 18 Ekim 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan bir haberde Sezai Okan'ın MBK “partilerin Mecliste el ele verip memleket meselelerini halletmeleri konusunda gerekli telkinlerde bulunmaktadır” şeklindeki açıklaması yorumsuz olarak verilmiştir. Gazetenin aynı günkü başyazısında Milli Koalisyonu gerçekleştirmek zorunda olduğumuz ifade edilmiş, 19 Ekim tarihli başyazıda da destek devam etmiştir. Gürsel de 20 Ekim 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan demecinde Milli Koalisyon hükümeti kurulmasını istediğini söylemiştir.

Seçimlerin ardından SKB üyeleri tarafından imzalanan Mürted Protokolü basına yansımamıştır.

III.II.10. Çankaya Protokolü (24 Ekim 1961) ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri (26 Ekim 1961)

Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı adaylığı 18 Ekim 1961 günkü *Cumhuriyet* gazetesinde Ecvet Güresin tarafından “ismi üzerinde ittifak edilebilecek tek aday” olarak ortaya atılmıştır. Çankaya Protokolünü *Cumhuriyet* manşetten “Liderler, Komutanlar Önünde Protokol İmzaladı” başlığıyla vermiştir. Ecvet Güresin'e göre askerin seçim sonrasındaki müdahalesi “demokratik düzeni çok kısa zamanda içine girilmesi muhakkak olan bir çıkmazdan kurtarmak için” bir uyarma hareketidir. Siyasi partilerin bu uyarıyı dikkate almalarını takdir ettikten sonra askerlerle yaptıkları toplantıyı politikacıları kastederek “Türk Silahlı Kuvvetlerini temsil eden generaller karşısında geleceğin Türkiye'sini kurmak için iyi niyet sahibi olduklarını göstermişlerdir” şeklinde yorumlamıştır.³⁰⁰ Güresin'e göre bundan sonra politikacılara düşen görev “Çankaya'da komutanlar önünde gösterilen iyi niyeti, parlamento ve politika çalışmalarında da gösterebilmeleridir.” 25 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre protokolle ilgili olarak toplantıya katılan kuvvet komutanlarından bazıları çıkışta gazetecilere “halledildi” cevabını vermişler, bazıları ise “elleriyle anlaşılmaya varıldığını işaret etmişlerdir.” Aynı günkü *Milliyet* gazetesi komutanların mesajını “herşeyin yolunda olduğu” şeklinde yorumlamıştır.

Çankaya Protokolü'nü 24 Ekim 1961 tarihli *Milliyet* gazetesi başyazısında “Beklenen Müdahale” olarak tanımlamıştır. Yazıda ordunun üst kademesindeki bazı subayların uzunca bir süreden beri siyasi olayları izledikleri ve memleket meseleleri ile çok yakından ilgilendiklerinin bilinmekte olduğu belirtilmiştir. Dolaylı olarak Silahlı Kuvvetler Birliğine

³⁰⁰ *Cumhuriyet*, (25 Ekim 1961).

atıfta bulunan ilk yazı olan bu yazıda askerlerin 27 Mayıs hareketinin planlanmasına doğrudan doğruya katılmadıkları ancak devrimden sonra iktidarın MBK'ne intikali üzerine ordu mensubu olarak kendilerine de sorumluluklar düştüğünü kabullendikleri ifade edilmiştir. Hiçbir zaman ön plana çıkmamış olmalarına, adlarının bilinmemiş olmasına rağmen “bu subayların bilhassa son aylarda önemli bir kuvvet haline geldiği ve Milli Birlik Komitesinin icraatına müessir olduğu hissedilmekteydi.” Yazara göre seçim sonuçları “Silahlı Kuvvetler” olarak adlandırdığı bu çevrelerde memnuniyet uyandırmamış, aksine 27 Mayıs devriminin amaçları ile bağdaşmayan bir durum olarak karşılanmıştır. Ayrıca “Ali Fuat Başgil gibi ordu tarafından sempatik görülmeyen, Atatürkçülüğüne inanılmayan bir şahsın Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi adı geçen çevrelerde büyük tepki uyandırmıştır. Başyazara göre “mevcut istikrarsızlık içinde sağlam bir demokrasinin kurulmayacağına inanan bu subaylar, bir takım tedbirlerin alınmasını istemektedirler.” Parti başkanları ile yapılan toplantıda başkanlar “meseleleri hal yolunda gereken tavizleri vermeye razı olduklarını belirtmişlerdir.” Ali Fuat Başgil'in adaylığı da bu toplantının hemen ardından AP İdare Kurulu tarafından geri alınmıştır. Dolaylı olarak atıfta bulunduğu SKB'nin siyasete müdahalesini yerinde gören yazara göre bütün sorumluluk “uyarmalara kulak asmayan” politikacılardadır. Başyazara göre “Herşeye rağmen demokratik düzenden uzaklaşmak asla arzulanmayacak bir yoldur. Gerçi böyle bir tedbire teşebbüsü haklı gösterecek sebepler mevcuttur.” Kastedilen sebeplerden Cumhurbaşkanlığı öncesinde en önemli olanı hiç şüphesiz Başgil'in adaylığıdır. Yazar ordunun siyasete karıştığını tespit etmekle birlikte bunun “bazı sorumsuz politikacıların yarattığı bir zaruret” olduğunu ifade etmekle Çankaya Protokolüyle şekillenen müdahalenin kaçınılmaz olduğunu ima etmektedir.

Milliyet gazetesinde başyazının yayınlandığı *Durum* köşesinde 25 Ekim 1961 günü “Demokrasi Ayaktadır” başlığıyla çıkan yazıda Meclisteki milletvekillerinin Gürsel'in seçilmesi dahil, “liderlerinin taahhüdüne aykırı teşebbüslere giriştikleri takdirde karşılarında daima Silahlı Kuvvetlerden gelecek bir tepkinin tehlikesini bulacaklardır” denilmiştir. Yazıda protokole uygun davranmaları istenmektedir. 26 Ekim tarihli *Durum* köşesinde de aynı konu işlenmiştir. Yazıda “yasama yetkisini elinde tutanlara karşı dışardan yapılacak bir baskının, demokratik düzenle prensip yönünden bağdaşmasının mümkün olmayacağı peşinen ileri sürülebilir” denildikten sonra hadisenin içinde bulunulan şartlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yazara göre partiler kendi hallerine kalsalar Gürsel'in asker olduğunu ileri sürüp seçilmesini mahzurlu bulacaklar,

seçilmesi halinde yeni rejimin askeri bir karakter taşıyacağı ve ihtilalin bir nevi devamı manasına geleceğini ileri süreceklerdir. Ancak “bu iddialar önemli değildir.” Çünkü “Gürsel’in ordu ile ilgisi resmen kesileceğine göre yeni Cumhurbaşkanının askeri karakteri ortadan kalkmıştır.” İhtilal rejimi de dünden itibaren faaliyete geçen demokratik müesseselerle fiilen sona ermiştir. Yazara göre “ihtilali yapan kuvvetlerin” ihtilali tasvip etmemiş birisinin cumhurbaşkanı seçilmesini hoş karşılamasını beklemek gerçeğe aykırı olur. O bakımdan en uygun aday Org. Gürsel’dir. Yazıda ayrıca “öteden beri hakkında uyanmış kanaatler, dolaşan söylentilerle yıpranmış bir şahsiyete sahip olan ve bilhassa ordu çevreleri tarafından kesinlikle tasvip edilmeyen Başgil’in adaylığında ısrar, İkinci Cumhuriyet’in daha ilk adımıında büyük tehlikelerle karşılaşmasına yol açacaktır” denilmiştir. Bu nedenle de “Silahlı Kuvvetlerin, Cumhurbaşkanlığı konusunda yaptığı teşebbüs demokratik prensiplerle bağdaşmasa dahi memleketin geleceği bakımından hayırlı olmuştur.”

Tercüman gazetesi Çankaya protokolünü 25 Ekim günü manşetten “Partiler Ordu ile Anlaştı” başlığıyla vermiştir. Gazetenin haberine göre protokolün imzalanmasının ardından çıkışta gazetecilerin “Gürsel Cumhurbaşkanı mı?” sorusunu cevaplayan Hava Kuvvetleri Komutanı “yüzde bin” demiştir.

Başgil adaylıktan çekilmesiyle ilgili 27 Ekim günü yaptığı açıklamada yaptığı

Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından 27 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haberde seçim sonuçlarının ardından o ana kadar "askeri erkanın bulunduğu locadaki sert yüzlerin ifadesinin memnuniyete çevrildiği gözden kaçmıyordu" denilmiştir.

III.II.11. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 9 Şubat 1962 Tarihli Protokolü

Şubat ayı başından itibaren huzur toplantıları yeniden iç politikanın ve basın gündemine oturmuştur. Tabii Senatör ve eski MBK üyesi Mucip Ataklı'nın Bütçe Görüşmeleri sırasında 27 Mayıs devrimine karşı açılan kampanyanın huzursuzluğun sebebi olduğu ve böyle devam etmesi halinde ciddi buhranların olacağı sözü gündemi meşgul etmiştir. Ataklı bazı basın organlarını da suçlamıştır. Gazetelerde bu olay dışında Şubat ayı içerisinde SKB'nin protokolüne işaret ettiği düşünülebilecek herhangi bir haber ve yorum çıkmamıştır.

III.II.12. Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi (22 Şubat 1962)

11 Şubat 1962 tarihli *Milliyet* gazetesindeki basvazıda ihtilal sövlemlerinin tekrar

Mete Akyol, darbe girişiminin lideri Aydemir ile görüşmesini anlatırken kullandığı ifadeler hayranlığını ön plana çıkartmıştır.

Milliyet gazetesinin 26 Şubat tarihli başyazısında darbe sonrasında normale dönüş için alınması gereken tedbir olarak basına yönelik 27 Mayıs aleyhine yapılacak yayınlara yasak getirilmesi ile partilerin 27 Mayıs devrimine karşı gelen üyelerini ihraç etmeleri gündeme getirilmiştir. *Milliyet* gazetesinde darbe girişimi sonrasındaki yorumlarda ağırlık darbecilerin eleştirilmesinden ziyade 27 Mayıs ve Anayasa karşıtı hareketlerin önlenmesine verilmiş ve darbe girişiminden bazı basın organları ile partiler sorumlu tutulmuştur. 28 Şubat tarihli başyazıda ise “Mevcut rejimden ve işlerin yürütülüş şekinden memnun olmayan sadece emekliye sevk edilen 20 subay mıdır? Şimdi ordumuzun çeşitli kademelerinde bulunan ve onlar gibi düşünen, onlar gibi hisseden başka subaylar yok mudur? Varsa bunlar neden böyle düşünmektedirler?” gibi ifadelere yer verilmiştir. 1 Mart’ta aynı köşede 27 Mayıs’ın meşruluğuna karşı girişilecek propagandaları önleyecek tedbirlerin alınmasının gerçek bir demokrasi ile bağdaşmadığı “Ancak ihtilal rejiminden henüz çıkan ve fevkalade şartlar içinde yaşayan bir toplumun gerçek demokrasinin bütün şartlarına uygun sıhhatli bir bünyeye sahip olamayacağını” kabul etmek gerektiği, bu bakımdan “hele bu tedbirler demokratik esasların korunabilmesi amacı ile hazırlanmışsa” bünyenin sıhhatini sağlamak üzere huzursuzlukları önleyecek fevkalade tedbirlere geçici olarak başvurmak mazur görülebileceği ifade edilmiştir.

Darbe girişimine karışan 22 subayın affedilmesi ile ilgili kanun haberi 2 Mart tarihli *Milliyet* gazetesinde yorumsuz olarak çıkmıştır. Habere göre tasarının gerekçesinde 21 subayın suç işledikleri kabul edilmekte ancak kan dökmedikleri ileri sürülerek affedilmeleri istenmektedir.

Nadir Nadi 24 Şubat 1962 tarihli başyazısında darbecileri eleştirmek yerine olaylardan ders alınması gerektiğini ifade ettikten sonra Adalet Partisi içerisinde çoğunlukta bulunan “sağduyulu yurtsever vatandaşların” aralarına sızan “ıslah kabul etmez ırkçı ve düşük iktidar artılarını” ayıklamaları çağrısında bulunmuştur. Aynı günkü yazısında Ecvet Güresin hareketin bir isyan değil “bir müessif olay” olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Güresin de ordunun bir kesimini harekete geçiren tahriklerden bahsetmiştir. Güresin ayrıca kan dökülmemiş olmasını “Türk subayının ‘her şeyin üstünde memleket’ parolasına iman etmiş” olmasına bağlamıştır.

24 ve 27 Şubat 1962 tarihli nüshalarında darbe girişimini “ayaklanma” olarak tanımlayan *Tercüman* gazetesinde 28 Şubat 1962 tarihinde çıkan başyazıda darbecilerin affedilmelerinin kafalarda soru işaret bıraktığı belirtilmiştir. Yazıda “her memlekette ve her ceza kanununda bu hareketin karşılığı sivil ise idam, asker ise kurşuna dizilmek” iken affedilmelerinin ihtilalin düzmece olduğu şüpheleri doğurduğu belirtilmiştir. Örnek olarak da geçmişte hem DP, hem de CHP’nin ülkenin gidişatının iyi olmadığı durumlarda gündem değiştirmek için değişik olayları ön plana çıkardıkları da belirtilmiştir. Başyazıda ayrıca ihtilalcilerin cezalandırılmamasının üçüncü ve dördüncü ihtilale zemin hazırlayacağı iddia edilmiştir.

Hürriyet gazetesi 24 Şubat 1962 tarihli sayısında darbe girişimini “Demokrasi tehlikede” manşetiyle vermiştir. Olayı “ayaklanma” olarak tanımlayan gazete Talat Aydemir için de “asi albay” ifadesini kullanmıştır.

III.II.13. Siyasi Parti Liderlerinin Ortak Beyannamesi: “27 Mayıs Milli Bir Devrimdir” (11 Ekim 1962)

Siyasi parti liderlerinin ortak bildirisinden önce Ankara’da hava nispeten gergindi. *Tercüman* gazetesinin Adalet Partisi’nin görüşlerini destekleyen bir yayın politikası sergilemesi zaman zaman çeşitli olaylara vesile olmuştur. 3 Ekim 1962 tarihli *Tercüman* gazetesinin haberine göre 2 Ekim tarihinde Ankara’da İnönü karşıtı yürüyüş yapan gençlere önce “bir havacı yüzbaşı” müdahale etmiş ve ellerindeki “İnönü istifa” yazılı dövizleri almak istemiş, kalabalığın yüzbaşıya hücum etmesi üzerine “üniversiteli gençlik” de kalabalığa hücum etmiş, ardından meydana gelen olaylarda *Yeni İstanbul* ve *Tercüman* gazetelerinin Ankara büroları tahrip edilmiştir. Olayların devamında *Zafer* gazetesine yapılmak istenen saldırının polis tarafından engellenmesi üzerine *Tercüman* gazetesinin köşe yazarlarından Ali Rıza Alp 4 Ekim 1962 tarihli yazısında devletin malı olan *Zafer* gazetesini koruyan hükümetin *Tercüman* gazetesi Ankara bürosunun tahrip edilmesine seyirci kaldığını ifade etmiştir.

Ankara’da meydana gelen olayları *Cumhuriyet* gazetesi 3 Ekim tarihinde manşetten “Halk Hükümet Aleyhine Gösteri Yapan Bir Küçük Grubu Linç Etmek İstedi” şeklinde vermiştir. Haberin devamında diğer iki gazetenin bürosunun taşlanması kınamadığı gibi saldırganların hareketlerini tasvip eder bir üslup kullanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi aralarında *Tercüman*’ın da bulunduğu AP yanlısı yayın yapan gazeteleri “gerici basın”

olarak tanımlamıştır.³⁰³ Nadir Nadi'nin 4 Ekim tarihli başyazısına göre 27 Mayıs devrimi “bir takım insanları değil, bir zihniyeti yıkmak amacı ile göze alınmış ve başarılmıştı.” Bu nedenle “hürriyet ve demokrasi parolası altında düşük yönetim temsilcilerine yurdumuzda söz hakkı tanımak onlara anayasanın mahkum ettiği bir devri açıkça ve hasretle anma imkanını sağlamak, hürriyeti ve demokrasiyi bir yana bırakınız, ilk önce devrim psikolojisini anlamamak ve sosyoloji kanunlarını hiçe saymak olurdu.” Ecvet Güresin de aynı günkü yazısında “İnönü istifa” dövizini taşıyanların Kızılay'daki yürüyüşlerini alaycı bir ifadeyle tertip olarak tanımlamış, karşı saldırının da haklı olduğunu ifade etmiştir. Güresin, gazetelerin basılıp gazetecilerin dövülmesini açıkça kınamamış, sadece bunun “idarenin zavallılığı” ve “araya girmiş bir takım tahrikçilerin” gayretinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Milliyet gazetesi Ankara'daki olayları yorumsuz olarak ve tarafsız bir şekilde haber yapmıştır. *Durum* köşesinde 4 Ekim günü çıkan başyazıda açıkça Ankara'da meydana gelen olayların tasvip edilmediği ifade edilmiştir. Yazar yürüyüşleri demokrasinin gereği çok sesliliğin bir tezahürü olarak tanımladıktan sonra gösterilerin mala ve cana zarar verecek hale gelmesinin hiçbir şekilde uygun görülemeyeceğini ifade etmiştir. Yazının devamında gazetelere saldıran topluluğun 27 Mayıs devrimini savunan subay, talebe ve memurlardan oluştuğu belirtilmiş, harekete geçmelerine sebep olarak da AP ve bazı gazetelerin 27 Mayıs karşıtı “tahrikleri” gerekçe gösterilmiştir. Ancak 5 Ekim tarihli *Durum* köşesinde bir yandan her gün Ankara'da gösteri yapan gruplar eleştirilirken bir yandan da özellikle bazı gazetelerin tahrik edici yayınlarına ve tutumlarına son vermedikleri ifade edilmiştir.

Gerginleşen ortamın ardından 11 Ekim 1962 tarihinde siyasi parti liderlerinin yaptıkları ortak açıklamayı 12 Ekim tarihli *Tercüman* gazetesi manşetten “Meclis, Komünizm ve Totaliter Rejime Karşı Olduğunu İlan Etti” başlığıyla vermiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin manşeti “Partiler 27 Mayısı Milli Devrim Olarak Vasıflandırdılar” olmuştur. Ecvet Güresin aynı günkü yazısında CHP, AP, YTP, CKMP, MP ve Bağımsızların imza koyduğu bildiriye geçici bir tedbir olarak tanımlayarak yeterli olmadığını, “umumi efkarı, ... gençliği, aydını ve rejimin dayandığı temel müesseseleri kavrayan zinde kuvvetleri” artık tatmin etmediğini ifade etmiştir. Güresin'e göre “partiler ve özellikle AP artık tutumunda samimi olduğunu göstermek zorunluluğundadır. Samimiyet ise 22 Şubattan sonra olduğu gibi bir iki bildiri veya parlak lafla değil ancak kesin tedbirler almak,

³⁰³ *Cumhuriyet*, (4 Ekim 1962).

memleketi bir noktaya kadar getirmiş olanları hiç olmazsa kendi kaderleriyle baş başa bırakmak suretiyle gösterilir.” *Milliyet* gazetesi bildirileri “Bildiriler Yayınlandı Beş parti ve Bağımsızlar ortak bildiride, 27 Mayısın Milli bir devrim olduğunu ifade ettiler” manşetiyle yorumsuz olarak vermiştir. Gazetelerin hepsi olayların başlangıcı olarak İnönü’nün istifasını isteyen gruba bir subayın müdahalesinin neden olduğunu yazmış ancak hiçbiri bu durumu eleştirmemiştir.

III.II.14. Milli Devrim Ordusu Bildirisi (5 Ekim 1962)

6 Ekim 1962 tarihli *Tercüman* gazetesi bildiriye manşetten vermiştir. *Tercüman*’ın haberine göre 5 Ekim günü gecesi Ankara’da Milli Devrim Ordusu adı ile bir bildiri dağıtılmıştır. Bildirinin resmini de ilk sayfaya koyan gazete bildirinin içeriğinde “bu memlekette icap ettiği an yaşamaları memleket için zararlı olan vücutlar ortadan kalkacaktır” gibi ibareler de yer almıştır. *Cumhuriyet* gazetesi haberi 9 Ekim tarihinde ele almış, haberdeki yorumda “infazların yıldönümü münasebetiyle malum gazetelerce 27 Mayıs devrimini yapan zinde kuvvetlere karşı açılan, daha sonraki günlerde sürüp giden, düşük iktidarın devamı olduklarını her fırsatta tekrarlayan siyasi partilerin kongre ve mitinglerinde su yüzüne çıkan intikamcı davranışlar” neticesinde MDO’nun beyannameleri dağıtıldı denilmiştir. *Hürriyet* gazetesi bildiriye yorumsuz olarak haber yapmıştır.

III.II.15. Üst Rütbeli 11 Havacı Subayın Görevden Alınması (3 Aralık 1962)

Milliyet gazetesi subayların görevden alınmasını 4 Aralık 1962 günkü sayısında manşetten “4 General ve 7 Üst Subay Görevden Alındı” başlığıyla vermiştir. Haberin devamında konu ile ilgili herhangi bir yorum yer almamıştır. 5 Aralık tarihli *Milliyet* gazetesindeki başyazıda bu konu ele alınmıştır. Yazıda ordu içindeki anlaşmazlığın siyasetle ilgili olduğu belirtildikten sonra ordu mensuplarının 27 Mayıs’tan sonra politika ile ilgilerini tamamen kesmedikleri ve bunun da tabii bir şey olduğu belirtilmiştir. Yazar ordunun bütününe yansıtamayan oluşumların zararlı olacağını vurguladıktan sonra “Silahlı Kuvvetlerimiz ‘gerektiği zaman’ müdahalede bulunacağını 27 Mayıs’ta göstermiştir. Bunu yeter bir güven sayıp, ordumuzu daima politika içinde tutmak gayretlerinden vazgeçmeli, bu yoldaki faaliyeti kesinlikle önlemeliyiz” demiştir. 6 Aralık 1962 tarihli başyazıda da “Türkiye’de ‘zinde kuvvetler’ olarak anılan çevrelerin, aralarında teşkilatlanmamış, hatta bölünmüş olmalarına rağmen herhangi bir gerici davranış karşısında derhal kuvvetlerini

hissettirdikleri ve Atatürk devrimlerinden beri bu gibi teşebbüsleri daima bertaraf ettikleri” unutulmamalıdır denilmiştir.

3 Aralık 1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi subayların görevden alınmasını “4 General ve 7 Albaya Mecburi İzin Verildi” başlığıyla vermiştir. Gazetenin haberine göre sorun geçen hafta başında Hava Kuvvetleri Komutanlığında Komutan Tansel’in bilgisi dışında bir toplantı yapılmasından kaynaklanmıştır.

4 Aralık günü olayı “Hava Kuvvetlerinde Anlaşmazlık” manşetiyle veren *Hürriyet* gazetesi Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel’in “Küçük rütbeli subayların hükümet işlerine karıştığı nerede görülmüştür? Onların bu işlere müdahale hakkı yoktur, orduda disiplin vardır” sözleri ile birkaç subayın Tabii Senatör Mucip Ataklı’dan emir aldıkları ve askerliklerini kaybedip tehlikeli olmaya başladıkları şeklindeki açıklamalarını ön plana çıkartmıştır.

Subayların görevden alınmasıyla ilgili *Tercüman* gazetesinde haber veya yorum çıkmamıştır.

III.II.16. Genç Kemalistler Ordusu Örgütüne Bağlı 5 Subayın Tutuklanması (21 Nisan 1963)

24 Nisan 1963 tarihli *Milliyet* gazetesindeki başyazıda subayların tutuklanması ele alınmıştır. Başyazıda ordu mensuplarının 27 Mayıs’tan sonra bulaştıkları siyasetten kendilerini kurtaramadıkları belirtildikten sonra bunda bazı şahsi ihtiraslar kadar memleketin içinde bulunduğu siyasi gerginliğin de önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Yazının devamında bu oluşumları eleştirmek yerine bazı subayların iktidara müdahale etme gereğine inanmalarını doğuran şartlar üzerinde durulmuş ve uygulamalarından örnekler verdikten sonra mevcut iktidarı devirmek için hiçbir meşru gerekçe olmadığı belirtilmiştir. Yazara göre olay her ne kadar bazı muhterislerin kışkırtmasından kaynaklanıyor ise de subaylar mevcut durumdan memnun değildir ve Parlamento itibarını yitirmiştir. Ardından da mevcut parlamento ve iktidarın meşru olduğu ve bunlara karşı darbe yapılmasının doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Aynı gazetede 25 Nisan’da yer alan yazıda mevcut şartlar altında ihtilalin olamayacağı ve olsa bile başarı sağlayamayacağını iki temel şarta bağlamıştır. Bunlardan birincisi kamuoyunda mevcut düzene müdahale konusunda bir arzu olmamasıdır. Dolayısıyla olası bir darbe 27 Mayıs gibi halk tarafından benimsenmeyecektir. İkinci neden ise müdahale niyetinde olanlar arasında birlik olmadığı

ve çeşitli grupların varlığıdır. Yazının sonunda yine muhalefete yüklenilmiş ve “muhalefetin sorumsuz davranışlar ve kışkırtmalarla yarattığı tehlikeli ortam” ile ekonomik ve sosyal sorunların bir süre sonra ihtilal şartları yaratabileceği, bunun sorumlusunun da şimdi idareyi elinde tutan kadro olacağını söylenmiştir. Nitekim ilginç bir şekilde bir aydan daha az bir süre sonra Talat Aydemir’in ikinci darbe girişimi gerçekleşmiştir.

Subayların tutuklanmasını *Tercüman* gazetesi 23 Nisan günü manşetten “Siyasi Partiler ve Hükümet Demokrasi Aleyhinde Beyanname Dağıtan Beş Subay Tevkif Edildi” başlığıyla vermiştir. Haberin devamında beyannamenin içeriğine ve tutuklanan subayların kimliklerine yer verilmiştir. *Tercüman* gazetesi diğerlerinin aksine olayı bir hafta gündeminde tutmuş ve konu ile ilgili gelişmeler hakkında bilgi vermiştir.

Cumhuriyet gazetesi 24 Nisan’da konuyu manşetten verdikten sonra haberin devamında “ilgili çevreler”e atfen ordu içerisinde bu tür hareketin varlığının çeşitli olaylarla hissedildiğini yazmıştır. Gazeteye göre 27 Mayıs’a karşı davranışlar, bir kısım basının ve bazı politikacıların tutumu bu tür oluşumlara neden olmuştur. Ecvet Güresin 26 Nisan tarihli başyazısında 27 Mayıs’tan seçime ve seçimden bu güne kadar olan devrede bu tür birçok oluşuma rastlandığı ve bunların birçoğu hakkında yapanlar belli olduğu halde takibat yapılmadığını yazmıştır. Yazara göre oluşumlardan birisi de Milli Devrim Ordusudur. Ordu içinden ve dışından yönlendirilen değişik grupların da varlığına işaret eden yazar bunları eleştirmekten ziyade tahlil etmeye çalışmıştır.

III.II.17. Talat Aydemir’in İkinci Darbe Girişimi (20-21 Mayıs 1963)

Milliyet gazetesi olayı 21 Mayıs 1963 tarihli üçüncü baskısında manşetten “Aydemir Kaçtı” şeklinde vermiştir. Gazete olay için “harekat” ve “hükümet darbesi teşebbüsü” ifadelerini kullanmıştır. İkinci günkü manşet “Darbeye Teşebbüs Edenlerin Hepsisi Dün Ele Geçirildiler” şeklinde olmuştur. 22 Mayıs 1963 tarihli *Milliyet* gazetesi Aydemir’in ikinci darbe girişimi “Beklenen Hareket ve Beklenen Sonuç” başlıklı başyazıda incelenmiştir. Yazar darbe teşebbüslerinin başarısız olması durumunda isyan olarak kabul edildiğini belirttikten sonra asi durumdakilere hücum etmenin de kolay olduğunu ifade etmişti, ardından da bir ay önce yazdığı yazıya atıf yapmıştır. Yazar 25 Nisan 1963 tarihli yazısında bugünkü şartlarda ihtilal olamayacağını olsa bile başarıya ulaşamayacağını söylediğini, bundan dolayı da tepkiler aldığını ve hatta dünkü darbeye teşebbüs edenlerin

de tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Ancak darbeye teşebbüs edenler bunu görememiş ve “ne yazık ki bu vatana samimi olarak hizmet etmek isteyen birçok idealist bu yüzden şimdi asi durumunda kalmıştır.” Politikacı ve gazeteci olarak bu olaydan ders çıkarmalıyız diyen yazarın 25 Nisan 1963 tarihli yazısında darbecileri teşvik eden bir paragraf daha vardı. Onda da ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların “bir süre sonra” darbe ortamı hazırlayabileceğini belirttiikten sonra “Türkiye’yi demokratik düzenden uzaklaştıracak bir teşebbüs mukadderse”, bunun ön plandaki sorumlularının şimdiki idareyi elinde tutan kadro olacağını söylemiştir. Dolayısıyla yazarın bir ay kadar önceki başyazısında Aydemir’in ikinci darbe girişiminin başarılı olması durumunda atıf yapabileceği cümleler de yer almıştır.

Cumhuriyet gazetesi 22 Mayıs günü haberinde olayı “isyan hareketi”, “bir avuç asinin” hareketi olarak tanımlayan MGK ve Bakanlar Kurulu’nun ortak bildirisine yer vermiştir. Aynı günkü *Tercüman* gazetesi de olayı resmi tebliğler ışığında vermiş ve konu ile ilgili köşe yazısı yayınlanmamıştır. Gazete olayla ilgili olarak “hükümeti devirme teşebbüsü” “ayaklanma” gibi ifadeler kullanmıştır. *Hürriyet* gazetesi 22 Mayıs tarihli nüshasında olayı “ihtilal teşebbüsü” olarak tanımlamış, ertesi günkü sayısında da Aydemir’in teslim oluşunu “Aydemir, gelen subaylara süklüm püklüm teslim oldu” şeklinde ifadelerle okuyucularına duyurmuştur. Aydemir için “asi emekli albay” ifadesini kullanan gazetede konuyla ilgili köşe yazısı yayınlanmamıştır.

III.II.18. Genelkurmay Başkanı Org. Sunay’ın Cumhurbaşkanı Gürsel, Meclis Başkanı Sirmen ve Başbakan İnönü’ye İkaz Mektubu (12 Kasım 1964) ve Politikacılarla Basın Sahiplerini Suçlayan Demeci (3 Aralık 1964)

Genelkurmay Başkanı Org. Sunay’ın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan Erdal İnönü ve Meclis Başkanı Fuat Sirmen’e gönderdiği mektup 17 Kasım 1964 tarihli gazetelerin hepsi manşetten olmak üzere *Milliyet* “Ordu, AP’lileri Meclise Şikayet Etti”, *Cumhuriyet* “Org. Sunay İkaz Mektubu Gönderdi, Parti Liderleriyle Gizli Toplantı”, *Hürriyet* “Ordu, Meclis’in Dikkatini Çekti” ve *Tercüman* da “Sunay’ın Mektubu Üzerine Liderler Toplandı” başlıklarıyla verilmiştir.

Sunay’ın AP kongresi öncesinde bu partiye mensup politikacıları hedef alan ikaz mektubu 18 Kasım 1964 günü *Milliyet* gazetesinin başyazısında “Baskı Değil, Uyarma...” başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazara göre “Sunay’ın teşebbüsü, bazı subayların

haysiyetleriyle oynanmasına karşı tedbir alınması gerektiğini hatırlatan bir uyarmadan ibarettir.” Genelkurmay Başkanının temsil ettiği kurumun hak ve menfaatlerini korumasında bir anormallik yoktur. Bu onun hakkı ve görevidir. Sorumluların ortaya çıkartılması ve cezalandırılması çağrısı yapılan yazıda ayrıca Adalet Partisi’nin ordu ve 27 Mayıs aleyhtarı olduğu şeklinde yaygın iddiaların olduğu belirtilip Genel Kongre öncesinde bunların yanlışlığının ıspat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Milliyet gazetesinin 20 Kasım 1964 tarihli başyazısında Meclis’te siyasi partiler ve tabii senatörlerin temsilcilerinden oluşan Alt Komisyon’un tavsiye ettiği tedbirlerin yeterli olmayacağı, adı geçen iki milletvekili; AP Gaziantep Milletvekili Süleyman Ünlü ile Adana Milletvekili Ali Bozdoğanoglu’nun dokunulmazlıklarının derhal kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. 24 Kasım tarihli başyazıda olayların sorumlusu olarak “bazı Adalet Partili çevrelerde 27 Mayıs ve Ordu mensupları aleyhine hala dolaştığı ileri sürülen cereyanlar” gösterilmiştir ve bunların derhal partiden uzaklaştırılması çağrısında bulunulmuştur. Yazıda üst kademelerdeki yöneticilerin beyanlarında bu tür açıklamalara rastlanmamasının yeterli olmadığı da ifade edilmiştir.

Mektubun içeriğiyle ilgili gazetelerde değişik açıklamalar ön plana çıkartılmıştır. Sunay’ın Meclis Başkanı Sirmen’e gönderdiği mektubun tam metni 20 Kasım 1964 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayınlanmıştır.

Ecvet Güresin, 17 Kasım 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında “verilen bilgiye göre” özellikle il kongrelerindeki bazı hatiplerin konuşmaları ve bazı gazetelerin yayınlarından dolayı ordu kademelerinde bir huzursuzluk olduğunu belirtmiştir. Güresin ertesi günkü yazısında bazı politikacılar ile partilerin idarecilerinin olayların vehametini anlayamadıklarını ve bu nedenle de “iş i müdahale noktasına kadar” yaklaştırdıklarını, ancak sağduyunun hakim olması halinde henüz vaktin geçmiş sayılmayacağını belirtmiştir. 18 Kasım 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin manşeti “Ordu 22 Kasıma Kadar Mühlet Verdi-Silahlı Müdahaleye Zaruret Vermemek İçin Bu Nabeca Davranışları Bertaraf Gereklidir” şeklinde olmuştur. Haberde mektubun “son derece nazik ve kibar bir dille” kaleme alındığı belirtildikten sonra “demokrasi konusunda bazı temenni ve tavsiyeler”de bulunulduğu ifade edilmiştir. Haberin devamında parti liderlerinin Meclis’te yaptıkları gizli toplantıdan “sızan haberlere göre, siyasi huzuru sağlayacak tedbirler görüşülürken, Sunay’ın mektubunda belirttiği hususların haklı olduğuna da temas edilmiş”tir.

Güresin, 23 Kasım 1964 günkü başyazısında Türkiye’de ordunun demokratik sistemdeki yerini şöyle tanımlamıştır. “Türk Silahlı Kuvvetleri demokratik düzene inanmış, politika dışında kalmağa karardır. Ancak emir ve kumanda zincirini meydana getirenler Ay’da da yaşamamaktadırlar. Kışlarına çekilmiş olmakla beraber, bu toplumun içinde onun sorunlarıyla, politikadaki olaylarla elbette yakından ilgilenmektedirler. Hele 27 Mayıs’ın su yüzüne çıkardığı, getirmek istediği, getirebildiği sorunlar, bunların çözüm yollarının uygulanışıyla ilgilenmek, Prusya anlayışını çok geride bırakmış, üstelik bu hedeflere erişmek için ihtilal yapmış bir ordunun elbette hakkıdır.” Güresin’ göre ordu olaylara 27 Mayıs sonrasında olduğu gibi CHP’ye sempatik gelen açılardan değil tamamen dışardan bakmaktadır.

24 Kasım 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi Genelkurmay Başkanı Org. Sunay’ın parti liderlerinin ortak bildirisinin nasıl olduğuna dair bir soruya verdiği cevabını “Sunay Bildiri İçin ‘Güzel’ Dedi” başlığıyla manşete taşımıştır. Aynı günkü gazetede “Hoşgeldin Huzur” başlıklı başyazısında Ecvet Güresin parti liderlerinin Org. Sunay’ın açıklamasının ardından tabiri caizse hizaya gelmelerini değerlendirdi. Güresin’e göre “Türkiye’de politika bir garip oldu. Biraz sıkıyı gördükleri zaman partilerin liderleri toplanıp , ilkokul çocuklarının her sabah söyledikleri ‘Türküm, doğruyum, çalışkanım’ andına benzer klişeleşmiş sözleri alt alta dizip millete yayınlayıveriyorlar, mesele kalmıyor, hatta huzur da hemen geliyor.”

Tercüman gazetesi haberleri yorumsuz olarak, zaman zaman da Adalet Parti’lilerin suçlamalara cevap niteliğindeki açıklamaları ile birlikte vermiştir. Örneğin 19 Kasım 1964 tarihli *Tercüman* Org. Sunay’ın mektubuyla ilgili “Mektubum Orduya Yapılan Haksız ve Mesnetsiz Tecavüzleri Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Onun Muhterem Üyelerine Aksettirmek İçin Yazılmıştır” ifadesini ön plana çıkartmıştır. Haberin devamında Genelkurmay Başkanının sözlerinin sivil-asker ilişkilerindeki yerinden ziyade AP’yi hedef almadığını ima eden açıklamalara yer verilmiştir. Ahmet Kabaklı 20 Kasım 1964 tarihli yazısında orduya hakaret edenler varsa bunları mahkeme kararlarına dayanarak millete tanıtmak gerekir demiştir. Sunay’ın mektubuyla ilgili en demokratik tepki *Tercüman* gazetesi köşe yazarlarından Kadrican Kafı’ndan gelmiştir. Kafı 20 Kasım 1964 tarihli köşe yazısında Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı olduğunu ve bir düşüncesi veya isteği varsa oraya söylemesi veya yazması gerektiğini ifade ettikten sonra “Acaba Başbakanlık onun dilekçeleriyle ilgilenmedi de Büyük Millet Meclisine şikayette mi bulunuyor?” diye sormuştur. Kafı Genelkurmay başkanlığının bir şikayeti varsa bunu

Başbakana iletmesi gerektiğini, Başbakanın da mevcut kanunları yeterli görmemesi halinde Meclise yeni bir kanun tasarısı getirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ordunun müdahale yapacağına inanmadığını belirten Kafı'ya göre bu “pire için yorgan yakmak olur.” Kafı 24 Kasım tarihli yazısında da Hükümeti orduya saygısızlık yapanlar hakkında yasal işlem yapmaya davet ettikten sonra “orduya saygı ne kadar gerekliyse Orduyu milli iradenin üstünde saymak ve politikaya alet etmek hevesine kapılmak da cinayettir” demiştir. Kabaklı 23 Kasım tarihli yazısında Org. Sunay'ın mektubunun aslı ile sahtesini ele alarak asıl mektubun ikaz değil bir şikayet olduğunu, “kanunlara tepeden bakan değil onlara itaat eden” bir talep olduğunu, “sorumlu ve Ordusunun selameti üzerine toz kondurmak istemiyen bir komutan diliyle yazılmış” olduğunu ifade etmiştir.

17 Kasım 1964 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Cüneyt Arcayürek komutanlar hakkında “ileri geri” konuşanları şimdi ispata davet ettikten sonra ordunun parlamenter rejime saygısını bir kere daha ispat ettiğini ifade etmiştir. Arcayürek ordunun ilk defa kendisini ilgilendiren bir konuda hakkını aradığını ve Meclis'ten de bu yetkisini kullanarak bu hakkın yerine getirilmesini istediğini yazmıştır. Yazıda bir Genelkurmay başkanının Milli Savunma Bakanı ve Hükümeti es geçerek doğrudan Meclis'i muhatap alması hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır. Böyle bir yorum hiçbir gazetede yer almamıştır. Yazara göre ordu sözünü “erkekçe” söylemiştir ve aynı ruh haleti içinde de sonucu bekleyecektir. 19 Kasım 1964 tarihli yazısında Arcayürek ordu ikaz yazısını “Meclis başkanlığına göndermekle rejime olan bağlılığını peşinen ve fiilen ispat etmiştir” demiştir.

Genelkurmay Başkanı Org. Sunay'ın *Kim* dergisine verdiği ve politikacılarla gazete sahiplerini suçlayan demecini *Cumhuriyet* gazetesi 3 Aralık günü manşetten “Neticeyi Bekliyoruz” başlığıyla haber yapmıştır. Ecvet Güresin de aynı günkü başyazısında Sunay'ın siyasi konularda açıklamalar yapmasının yadırganacak bir yanı olmadığını ifade etmiştir.

Milliyet gazetesi 3 Aralık 1964 günkü sayısında Sunay'ın demecini ilk sayfadan “Suçlulara Müsamaha Edilmemeli” başlığıyla vermiştir. Haberin devamında yorumsuz olarak demecin içeriğine yer verilmiştir. *Hürriyet* gazetesinde yayınlanmayan Sunay'ın demeci 3 Aralık 1964 tarihli *Tercüman* gazetesinin ilk sayfasında küçük bir haber olarak yer almıştır.

III.II.19. Org. Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi (28 Mart 1966)

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi askerin siyaset üzerindeki ağırlığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ancak özellikle Adalet Partisinin Sunay'ın adaylığına karşı çıkmaması ve desteklemesi konu üzerinde tartışma çıkmasını önlemiştir. Gazeteler haber ve yorumlarında partilerin Sunay'ı ortak aday olarak göstermesini isabetli olarak değerlendirmişlerdir. Konuyla ilgili olarak askerlerin görüşlerini yansıtan haber ve yoruma rastlanmamıştır.

III.II.20. Deniz Harp Okulu Subay Taburu Öğrencilerinin Bildirisi (2 Kasım 1968)

Milliyet gazetesi bildiriye 3 Kasım 1968 günü “Deniz Subayları Gericilere Cevap Verdi” başlığıyla vermiştir. Bildirinin içeriğine yer verilen haberin ilk paragrafında “Hava Harp Okulunda, genç Harbiyelilerin yurt sorunlarını Atatürkçü ve gerçekçi bir açıdan ele almaları, bu konudaki düşüncelerini bir Kültür Yıllığı olan *Göksenin*'de toplayarak yayınlamaları, geriye dönüş duaları yapmakta olan bu sapık fikirlileri son derece ürkütmüştür” denilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi bildiriye “Atatürk Düşmanı Bir Gazetenin Yayınına Deniz Harboku Subay Taburu Tepki Gösterdi: Devrim Düşmanları Hiçbir Zaman Hayat Hakkı Bulamayacak” manşetiyle vermiştir. Haberde okulda okuyan teğmen ve asteğmen rütbeli subayların 2 Kasım 1968 günü üniformalı olarak gruplar halinde gazeteleri dolaşarak bildiriye dağıttıkları belirtilmiştir. Ayrıca bildirinin metnine yer verilmiştir. *Cumhuriyet*, 4 Kasım'da büyük başlıklarla Deniz subaylarının tepkisinin tasvip gördüğünü yazmıştır. Örnek olarak da Tabii Senatör Ahmet Yıldız'ın Deniz Harp Okulu Subay taburuna bir telgraf çekerek genç subayların görüş ve heyecanına katıldığını bildirmesi gösterilmiştir. Ayrıca Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Genel Başkanı Kazım Kolcuoğlu'nun, 27 Mayıs Milli Devrim Derneğinin ve Türk Devrim Ocaklarının destek mesajlarına da yer verilmiştir. Haberde bildirinin aydın çevrelerde de olumlu karşılandığı, “gerici yayınları sürdüren gazeteler aleyhinde herhangi bir takibata girişilmemesi karşısında tepkinin yerinde olduğu”, ancak askeri mevzuat yönünden askeri öğrencilerin hareketlerinin “bir disiplin suçu” olduğu ifade edilmiştir. Aynı gün İlhan Selçuk “Harbiye Konuştu” başlıklı yazısında bildiriye “çoğu kişinin kafasında birikmiş soru işaretlerini bir çırpıda dağıtacak kadar güzel bir yazıt”, “Atatürk düşmanları karşısında reflekslerini kaybetmiş bir toplumda

büyüklerle-küçüklerle verilmiş açık bir ders” olarak tanımlamıştır. 8 Kasım 1968 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde emekli amiral Sezai Orkunt bildiriye ele almıştır. Orkunt’a göre bildiriden memnurluk duyulacak nokta “asker ve sivil olarak ülkenin geleceğinin teminatı olan bütün yüksek tahsil gençliğinin; korkunç bir menfaat düzeninden başka hiçbir anlamı bulunmayan irtica ve onun Atatürk düşmanlığı ve sultan hayranlığına taviz vermiyen tutumu ve Büyük Ata’nın ilkelerine karşı olan sarsılmaz tutkusudur.” Üzüntü duyulacak nokta ise devlet otoritesinin zaafiyeti ve Deniz Harboku öğrencilerinin disiplin dışı hareketlere zorlanmasıdır. Orkunt’a göre “askeri kanunlar, askeri öğrencilerin ve diğer bütün ordu mensuplarının politika dışı kalmalarını amirdir. Ancak bu, onlara politikayı dikkatle izlemelerine ve kendilerine has bir görüşe sahip olmalarına asla mani değildir. Kanunen yurdu kollamak görevinin içinde bu hakkını geniş bir şekilde kullanmak insiyatifine sahiptir.” Yazara göre bu olay “Milli Güvenlik Kurulunu gericiliğe karşı ciddi tedbirler almak üzere toplantıya sevk edecek, iktidarı partizan düşüncelerden uzak kararlara götürecektir, Meclisleri parti alakaları üzerinde ulusal bir hedefte birleştirecek davranış ve tutumlara itecek bir çapta telakki etmelidir.” Bunlar yapılmayıp katı disiplin cezalarına başvurulursa zincirleme tepkiler gelmeye devam edecektir.

Tercüman gazetesinde 4 Kasım 1968 günü M. Ali Kışlalı ordu ve siyaset ilişkisini ele almıştır. Kışlalı, deniz subaylarının bildiri yayınlamasının ne kendilerine ve ne de Türkiye’ye kazanç sağlamadığını belirttikten sonra mevcut mevzuatın yarının hava subayı olacak gençlerin böylesine polemik konusu olabilecek davranışların içine girmelerine engel olduğunu ve eleştiri konusu ifadelerin yıllıkta yayınlanmasının gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Askeri iç hizmet kanununun da Deniz Harp Okulu öğrencilerinin bildirilerine izin vermediğini belirten Kışlalı 27 Mayıs’tan beri orduyu politika dışına çekmek için büyük gayretler sarf edildiğini söyleyip son olayların neye ve kime hizmet ettiğini sormuştur. Kışlalı ordunun kilit noktalarında bulunanların kanunlara aykırı davranışları tasvip etmediklerini ve son yıllarda gittikçe artan bir şekilde iyi niyetinin işaretini vermekte olan ordu camiasının da tedirgin edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Kabaklı da 6 Kasım tarihli ve “Subaylarımız Okusunlar” başlıklı yazısında komünizmin tehlikelerine ve ordu mensuplarını nasıl kullanılmak istenildiğine dikkat çekmiştir.

III.II.21. 69 Deniz Subayı Bildirisi (23 Aralık 1969)

Cumhuriyet gazetesi haberi “69 Deniz Subayı Bildiri Yayınlandı” başlığıyla vermiş ve bildiriden alıntılacağı “Gençliğe Sıkılan Kurşun Gerçekte Mustafa Kemal’e Sıkılıyor” kısmını alt başlık yapmıştır. Gazete uslûbu “çok sert bir tepki” olarak değerlendirdikten sonra bildirinin Atatürk’e atıfta bulunan bölümlerini öne çıkartmıştır. Metnin öldürülen öğrencilerle ilgili kısmı ise “coşkun bir dil”, “çok duygulu bir dil” olarak tanımlanmıştır. Gazetenin haberinde subayların bildiri yayınlamış olmaları eleştirilmemiş, aksine normal karşılanmıştır. 18 Aralık 1969 tarihli gazetede 69 Deniz Subayı Hakkında soruşturma açıldığına dair yorumsuz bir habere yer verilmiştir. Aynı haberin yanında küçük bir haber olarak Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç’ın Silahlı Kuvvetlerin politik davranışların dışında olduğu ve 69 Deniz Subayı hakkında soruşturma açılacağına dair demecine yer verilmiştir. *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1969 tarihli nüshasında subaylar hakkındaki tahkikatı “Bir deniz teğmeni ve iki sivil nezarete alındı” başlığıyla manşetten vermiştir.

Subayların bildirisi 17 Aralık 1969 günü *Milliyet* gazetesinde küçük bir haber olarak yer almıştır. Haberde subayların bildiriye “işlenen siyasi cinayetlere karşı” yayınladıkları ve öldürülen gençlerin “Bağımsız Türkiye” istedikleri için öldürüldüklerini iddia ettikleri ifade edilmiştir. Haberin devamında yorumsuz olarak bildirinin metnine yer verilmiştir. Abdi İpekçi 18 Aralık 1969 tarihli başyazısında aralarında Deniz subaylarının da bulunduğu değişik grupların hareketlerinin “birbiri peşinden öldürülen öğrencilerin katillerinin bulunamamasını protesto” olduğunu belirtip “bunu sırf rejimi yıkıp yerine dikta yönetimini getirmek istek ve kararı ile yaptıkları asla iddia edilemez” demiştir. Konu ile ilgili olarak *Milliyet* gazetesinde sonraki günlerde başka haber çıkmamıştır.

Cumhuriyet ve *Milliyet* gazetelerinin aksine *Hürriyet* gazetesi olayı 17 Aralık tarihinde çok küçük bir haber olarak ve içerikten alıntı yapmadan birkaç cümleyle haber yapmıştır.

Subayların bildirisi *Tercüman* gazetesinde yer haber olarak yer almamıştır. Ahmet Kabaklı 21 Aralık tarihli *Tercüman* gazetesindeki köşesinde olayı “birkaç serseri 69 Deniz subayının adını karıştırarak solcu bildiriler dağıtmak edepsizliği etmişlerdir” şeklinde yorumlamıştır.

III.II.22. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un Siyasi İçerikli Açıklamaları ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Muhtırası (24 Kasım 1970)

Org. Batur'un 24 Kasım 1970 günü Cumhurbaşkanı Sunay'a verdiği muhtıra dışındaki açıklamaları, MGK toplantılarındakiler dahil basına yansımamıştır. Sadece 25 Nisan 1970 tarihli *Milliyet* gazetesindeki "Olaylar ve Ordu" başlıklı başyazısında Abdi İpekçi Türk ordusunun sağın ve irticanın karşısında, Milliyetçi, ilerici ve Atatürkçü olduğunu ifade ettikten sonra silahlı sokak çatışmalarının önünün alınamaması halinde Milli Güvenlik Kurulundaki Ordu kanadının "bırakınız bu işi biz halledelim" demesinin muhtemel olduğunu belirtmiştir. İpekçi yazısının sonunda böyle bir ihtimalin gerçekleşmemesini dilemiştir.

Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un 24 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Sunay'a verdiği muhtıra mektubu 12 Aralık 1970 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer almıştır. "Batur, Sunay'a Muhtıra Verdi" başlığıyla verilen haberde Batur'un "muhtıra mahiyetinde" olan mektubunda "Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli kademelerinde son derece belirgin hale gelen bir rahatsızlıktan" bahsettiği ifade edilmiştir. Sunay mektubun birer nüshasını da Genelkurmay başkanı ile diğer kuvvet komutanlarına vermiştir. Habere göre Org. Batur muhtıra mektubunda son öğrenci olaylarının yanı sıra ülkedeki ekonomik, politik ve sosyal sorunlara da değinmiş ve bu konuda Silahlı Kuvvetlerin ciddi endişe duyduğunu ifade etmiştir. Haberde ayrıca mektubun "nazik üslupla" yazıldığı fakat içerik olarak "son derece önemli konulara değindiği", mektubun ardından Sunay'ın Org. Batur'u köşke çağırdığı ve bahsi geçen konularda kendisi ile aynı fikirde olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Batur'un emir-komuta zincirini dikkate almadan Genelkurmay Başkanı'nı ve hükümeti hiçe sayıp şikayetlerini içeren mektubunu doğrudan Cumhurbaşkanı'na vermiş olması konusunda herhangi bir yorum yapılmamıştır. Aksine Batur'un "kumanda kademesinin ve hiyerarşinin bir gereği olarak" mektubun bir nüshasını Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a da verdiği, içerik hakkında önce aralarında anlaşmazlık olduğu ancak sonradan Tağmaç'ın da Batur'un görüşlerini benimsediği ve sadece mektup yerine görüşlerin başka yollarla ifade edilmesi gerektiğini düşündüğü belirtilmiştir. Muhtıra *Cumhuriyet* gazetesinin 13 Aralık 1970 tarihli nüshasında da manşetten "Muhtırada Atatürkçü Kurucu Meclis öngörülüyor-Komutanlar Dün De Toplantı Yaptılar" başlığıyla verilmiştir. Gazetenin "çok güvenilir kaynaklardan" edindiği bilgiye göre Batur muhtırada "memleketin kaderi üstünde söz sahibi olan" Milli Güvenlik Kurulu'nun

“teğmenden orgenerale kadar” Türk Silahlı Kuvvetlerinde görevli her rütbeden bir subayı içerecek şekilde daha da genişletilmesini teklif etmiştir. “Batur’un muhtırasında değinilen diğer önemli bir konu da memleket sorunlarına gerçekçi açıdan bakabilecek ve çeşitli endişe ve hesapların üstünde bulunacak, tam ve kesin ‘Atatürkçü’ nitelikte bir ‘Kurucu Meclis’ kurulması tavsiyesidir.” Gazetenin haberinde “Türk Haberler Ajansının askeri kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre, Batur’un kaleme aldığı muhtırayı Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Gürler de benimseyerek onaylamış, ancak Deniz Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Eyicioğlu, muhtıranın esasına katılmakla birlikte, Cumhurbaşkanına verilmesi konusunda çekimser kalmıştır. Aynı kaynaklar, Batur’un hazırladığı muhtırada yer alan görüşlerin yadırganacak bir yönü olmadığını ve her şeyin usulüne göre yapıldığını bildirmişlerdir” denilmiştir. Zaten *Cumhuriyet* gazetesi de olayı yadırgamamıştır.

Nadir Nadi 13 Aralık 1970 tarihli “Fırtına Bulutları” başlıklı başyazısında rejimin rayına oturtulamadığı için patlama noktasına gittiğini yazmıştır. Nadir’e göre 27 Mayıs “Atatürk’e dönebilmek, onun bıraktığı yerden çağdaş uygarlık yarışına katılabilmek için elimize geçmiş bulunmaz bir fırsattı.” Fakat “27 Mayıs devrimcilerinin büyük bir iyi niyetle ve Atatürkçü aydınlarla el ele hazırladıkları Anayasa’dan sonra yapılan seçimlerde bu fırsatı da kaçıracığımızın ilk belirtilerini görmeye başladık. Karşı devrim güçleri rejimin Atatürk rayına oturmasını engelliyor, akıl dışı davranışlarıyla bir yandan sömürü düzenini yerleştirmeye çalışırken öte yandan ilerici aydınları, özellikle öğretmenleri baskı altında inim inim inletiyordu.” Nadir’in kastettiği seçimlerle işbaşına gelen Adalet Partisi hükümetidir. Nadir’e göre “durum uzun zaman böyle sürüp gideceğe hiç de benzememektedir. Evet, içinde yıllardır çırpındığımız bunalım, yeni bir patlama noktasına doğru hızla yaklaşır görünmektedir.” 14 Aralık 1970 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasındaki *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde muhtıranın anlamı incelenmiştir. Yazara göre böyle bir tepkiyi beklemek olağandı ve muhtıra Silahlı Kuvvetlerin yurt sorunlarına seyirci kalmak niyetinde olmadıklarını göstermektedir. Bütün dünyada siyasi ve ekonomik bunalımların ordu müdahalesine yol açtığını belirten yazar, ordunun politikanın dışında kalmak için “ısrarlı bir gayret” içerisinde olmasına rağmen gelişen olayların bunu mecbur kıldığını söylemiştir. Yazar, öğrenci olaylarından sonra sıkıyönetim ilan edilmesini de ordunun iktidar politikasına alet edilmesi olarak tanımlamıştır. Yazıda ayrıca politikacıların muhtıra sonrasında “telaşa ve paniğe” kapıldıkları ve Türk Silahlı

kuvvetlerinin eğiliminin “Anayasa’nın devrimci niteliğine ve Atatürkçülük geleneğine bağlı kalmak” olduğu belirtilmiştir.

12 Aralık 1970 tarihli *Milliyet* gazetesi muhtırayla ilgili haberi “Sunay Çubuk’taki Alayı Denetledi” manşetiyle çıkan haberin içerisinde vermiştir. Habere göre Org. Batur bunu Güvenlik Kurulunun bir üyesi olması dolayısıyla yapmıştır. Haberde Batur’un Sunay’dan parti liderlerini bir yuvarlak masa etrafında toplamasını istediği ve Sunay’ın da “askeri birliklerdeki denetimleri tamamladıktan sonra bu yola gideceği ve parti liderleriyle bir toplantı yapacağı belirtilmiştir. Abdi İpekçi 12 Aralık tarihli başyazısında Silahlı Kuvvetler mensuplarının muhtırayı “yöneticileri hem uyarmak, hem de gerektiğinde bir baskı grubu olarak ağırlığını koymak suretiyle istenen tedbirlerin alınmasını sağlamak” amacıyla verdiklerini belirtmiştir. Ancak şimdiye kadar benimsenen bu yolu son zamanlarda değiştirmek ihtiyacı doğup doğmadığı önümüzdeki günlerde belli olacaktır.

Hürriyet gazetesi 12 Aralık 1970 günkü sayısında muhtırayı küçük bir haber olarak vermiştir. Kurtul Altuğ imzalı habere göre “nazik bir üslup” içinde kaleme alınan muhtıra “AP’li çok parlamenterin uykusunu kaçırان sözler” içermektedir. Haberde Cumhurbaşkanının muhtıraya katıldığı ve Batur’a yakın çevrelere göre muhtırada “bu Parlamentonun çok işin üstesinden gelemediği” yolunda fikirler bulunduğu belirtilmiştir. Gazete 15 Aralık’ta “Türkiye’de Bir İhtilal Olamaz, Olması İçin De Bir Sebep Yoktur” sür manşetiyle çıkan haberde ise köylü, işçi, tüccar veya esnaf gibi askerin de “şikayet edilen, üzüntü duyulan konuları açık açık ortaya koyması, isteklerde bulunması kadar tabii birşey olamaz” denilmiştir.

Tercüman gazetesi muhtırayı 12 Aralık 1970 tarihli sayısında “Ordu, Meclisteki Ataletten Üzgün” başlığıyla vermiştir. Habere göre muhtıranın içeriği hakkında bilgisi olan 30 civarındaki yüksek rütbeli generalden birisi “muhtıra yayınlanırsa yer yerinden oynar” demiştir. Haberde Silahlı Kuvvetlerin Kumanda kademesine mensup subaylara atfen mevcut parlamentonun yetersiz olduğu ve bir an önce Seçim Kanunu’nun değiştirilmesi gerektiği görüşlerine de yer verilmiştir. *Tercüman* gazetesi sonraki günlerde Demirel’in “İktidara Son Vermenin Yolu Milletın Oyudur”, “Demokrasilerde İlk Müracaat Edilecek Yer Ordu Değildir” gibi mesajlarını manşete taşımıştır. Ahmet Kabaklı 15 Aralık 1970 tarihli köşe yazısında “Muhsin Batur Paşaya” hitaben bir mektup yazmıştır. Kabaklı yazısında “yıkıcı, ihtilalci değil yapıcı” olan muhtıranın yayınlanmasının zararlı olduğunu, bazı çevrelerin bu muhtırayı kullanarak “milli iradeyi, demokrasiyi” tehdit ettiklerini ifade etmiştir. Kabaklı “Cağaloğlu Pravdaları” dediği bazı gazetelerin muhtırada “Atatürkçü

Kurucu Meclis” öngörüldüğünü yazmasını tasvip etmeyerek Kurucu Meclislerin ihtilallerden sonra geldiğini ve bu şekil bir ifadenin muhtemelen yalan olabileceğini belirtmiştir. Kabaklı’nın Org. Batur’a mektubu üç bölümden oluşmuş ve 16 ve 17 Aralık tarihlerinde de devam etmiştir. Kabaklı yazılarında Batur’un söz ve eylemlerinin demokratik sistemdeki yerini sorgulamaktan çok “komünist” çevreler tarafından kullanıldığı iddiası üzerinde durmuştur. Kabaklı, Org. Batur’a yazdığı mektuplarını “Muhıranızda sokak hareketlerinin durması, barbar aşırı solun hizaya gelmesi ve her memurun kendi görevini, kanun sınırları içinde yapması ile işlerin ancak düzelebileceği fikri de herhalde vardı Sayın Batur! Ne yazık ki aslını göremedik. Tahmin ile yazdık, saygılarımla...” şeklindeki temennisiyle bitirmiştir.

III.III. Değerlendirme

Bedii Faik anılarında 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından MBK üyesi Orhan Erkanlı'nın gönderdiği araçla matbaaya gittiğini, ihtilal hakkında hiçbir bilgisi olmamasına rağmen orduyu “Gün görmüş bir milletin çocukları olarak, bu vatanın menfaatinden başka hiçbir endişesi olmayan kahraman ordumuzun vazifesini kolaylaştırmakta devam edelim”³⁰⁴ sözleriyle selamladığını yazmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından gazeteciler büyük ölçüde gönüllü, zaman zaman da zoraki darbeyi desteklemiştir. Gazeteciler 27 darbesine karşı tarafsız kalmamışlar veya kalamamışlardır. Darbeye desteğin bir şekli de Demokrat Partililere yoğun eleştiri olurken Cumhuriyet Halk Partisi eleştirilerden muaf tutulmuştur. Bazı gazeteciler Silahlı Kuvvetler Birliği ile siyasi partiler; özellikle de Cumhuriyet Halk Partisi arasında elçilik yapmıştır.³⁰⁵ Çok partili Türk siyasi tarihinin bu ilk darbesine yaklaşım her açıdan dikkate değerdir.

Gazetelerin 27 Mayıs tarihli manşetlerine bakıldığında *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*'in ilk günden ordu ile saf tuttuğu *Milliyet* ve *Tercüman*'ın darbeyi daha tarafsız başlıklarla haber yaptığı ve *Tercüman*'ın kısa zamanda seçimlere gidileceğini manşetine eklediği görülür. Haberlerin devamında sadece resmi açıklamalara yer vermiştir. Bunun tek istisnası *Hürriyet* gazetesinin İstanbul'da halkın bayram sevinci yaşadığına dair haber olmuştur.

28 Mayıs'tan itibaren gazetelerin yaklaşımları daha belirgin hale gelmiştir. Gazetelerin 27 Mayıs için yaptıkları tanımlara bakıldığında “darbe” dışında birçok ifadenin kullanıldığı, darbenin bir “kurtuluş bayramı” ve “Hürriyet hareketi” olarak selamlandığı görülür. “Biz” zamirinin kullanıldığı cümlelerle ordunun yanında bulunduğu mesajı verilmiştir.

27 Mayıs sonrası dört gazete de istisnasız olarak darbeyi desteklemiştir. Ancak kullanılan ifadelere bakıldığında bu desteğin farklı şekillerde ifade edildiği görülür. Örneğin Muammer Yaşar'ın 28 Mayıs 1960 tarihli *Tercüman* gazetesinde darbenin hikayesi hakkındaki haberinde, müdahalenin Ankara safhasını an be an askerlerle birlikte takip etmiş gibi anlatan haberinde askerlerin ve subayların hepsinin gecedan abdest alıp şehitliği kabullenerek yola çıktığını, halkın askerlere büyük bir sevgi gösterisinde bulunduğunu, Celal Bayar'ı tutuklamaya gelen askerlerin kendisine çok nazık davrandıklarını belirtmiştir.

³⁰⁴ Faik, s.30-31.

³⁰⁵ Faik, A.g.e., s. 182.

Özellikle *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerinin darbe öncesi ile darbe sonrasındaki yayın çizgileri arasında büyük fark vardır. *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri hükümete muhalif bir yayın politikası izlemiş ve bunu neticesi olarak da her iki gazete bir süre kapatılmıştır. *Tercüman* ve *Hürriyet* gazeteleri muhalefetten ve muhalif gösterilerden çok Menderes'in gezilerini ön plana çıkartmıştır. Her iki gazete de kapatılma cezasına çarptırılmamıştır. Ancak darbenin ardından bu iki gazetenin, özellikle de *Tercüman* gazetesinin yayın politikasında çok ciddi bir değişim olmuş, Menderes dönemi yerden yere vurulmuştur. Darbeden bir gün önce Menderes'in Eskişehir'de büyük bir tezahüratla karşılandığını ve seçimlerin yapılacağını belirttiğini haber yapan *Hürriyet* gazetesi 28 Mayıs günkü haberinde Menderes'in Eskişehir'de huzur bozucu, tahrik edici ve tehdit edici bir konuşma yaptığını yazmıştır.

Gazeteler darbenin ardından "baskıcı ve despot" Demokrat Parti döneminin aksine askeri idarenin hürriyetleri gün be gün arttırdığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda tam bir basın özgürlüğüne kavuştuklarını dile getirmişlerdir. Bunun ne derece doğru olduğuyla ilgili ve aksini iddia eden somut örnekler olmasına rağmen askerlerin gazetecilere artık "her taraf size serbest" dedikleri ve hiçbir gazetecinin gerçeği yazdığı için elleri bağlanıp götürülmeyeceği ifade edilmiştir. Oysa darbenin ardından Demokrat Parti döneminde cezaevine giren gazetecilerin serbest bırakılması dışında basın özgürlüğünden kasıt Demokrat Parti dönemini ve politikacılarını dozu serbest bir şekilde şiddetle eleştirme ve darbecileri zaman zaman ölçüyü kaçıracak bir şekilde yüceltme özgürlüğü olmuştur. Nitekim darbe-demokrasi ilişkisini sorgulayan hiçbir haber ve yorumun çıkmamış olması bunu göstermektedir.

27 Mayıs darbesi sonrasında gazeteciler darbeyi meşrulaştırma çabası ve yarışı içerisinde olmuştur. Bu bağlamda bir yandan darbeciler hakkında olumlu ve Demokrat Parti hükümeti hakkında da olumsuz yayınlar yapılırken 27 Mayıs'ın bir hükümet darbesi olmadığı, meşru olmayan bir hükümetin meşru bir şekilde görevden uzaklaştırılması olduğu ileri sürülmüştür. Örneğin Cumhurbaşkanı Bayar'ın kendisini tutuklamaya gelen askerlere o mevkiye millet iradesiyle gelmiş olduğunu şeklindeki ifadeleri haberi yapan *Tercüman* gazetesi muhabiri tarafından millet iradesiyle geldikten sonra sözünde durmayan politikacıların akıbetinin böyle olacağını şeklinde yorumlanmıştır. Demokrat Parti hükümetinin meşruluğu konusunda gazeteler bilirkışı olmuş ve seçimlerle işbaşına gelmiş bir hükümetin emir komuta zinciri içerisinde bile yapılmamış bir darbeye devrilmesini olağan bir değişim olarak takdim etmiştir.

Halkın darbeyi desteklediğinin göstergesi olarak günlerce ilk ve son sayfalarda ülkenin çeşitli illerinden “halkın coşkusu” yansıtan resimli haberler yapılmıştır. Darbeyi tasvip etmeyen insanların tepkilerine yönelik haberlere yer verilmemiştir. Gazetelerin haberlerinde Türkiye’nin her yerinde, bütün vatandaşların darbeyi büyük bir sevinçle desteklediği mesajı verilmiştir. Darbenin hemen sonrasında 4 Haziran 1960’daki Kurban bayramı vesilesiyle bir mesaj yayınlayan *Tercüman* gazetesi okuyucularının hem Kurban Bayramını ve hem de 27 Mayıs Hürriyet Bayramını “candan” tebrik etmiştir.

Gazeteler Menderes dönemini diktatörlük ve zorbalık olarak tanımlamış ve sonradan doğrulanamayan birçok iddiayı haber yapmış, köşe yazılarında da bu haberler kullanılmıştır. 27 Mayıs olmasaydı Hükümetin ordu mensupları, aydınlar ve üniversite gençliğine karşı silah kullanacağı, depolarda çok sayıda silah bulunduğu, Harp okulunun imha edileceği, Ardahan’ın Ruslara teklif edildiği, 28 Nisan’da İstanbul Üniversitesi’ndeki eylemler sırasında çok sayıda öğrencinin öldürüldüğü, bunların bir kısmının buzdolaplarına konulduğu, bir kısmının da kıyma makinelerinde kıyıldığı, çukurlarda ve Et Balık Kurumu buzhanelerinde çok sayıda ceset bulunduğu gibi son derece ciddi iddiaların bulunduğu bu tür haberlerde çoğu zaman haberin kaynağı, yeri ve zamanında dair hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Örneğin buzhane ve çukurlarda bulunan cesetler 30 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “Ankara’da dolaşan şayialar” a atfen haber yapılmıştır. Bazen de aynı haber iki farklı gazetede iki değişik kaynağa atfen verilmiştir.

Menderes aleyhindeki karalama kampanyası öylesine boyutlara ulaşmıştır ki eşi ve çocuklarından başka neredeyse herkesin kendisinden şikayetçi olduğu mesajı verilmek istenmiştir. Örneğin Menderes’in çiftliğindeki bekçi ve kahyasının da görüşüne başvurulmuş ve onlara atfen en yakın adamlarının bile eski Başbakanı memnun olmadıklarını ifade edilmiştir.

Darbe sonrası haberlerdeki en ilginç noktalardan biri de Menderes ve dönemini kötülemek için zaman zaman dini içerikli haberler yapılmış olmasıdır. Örneğin Menderes’in otel dairesindeki aramada ayakkabıları altında bir Kuran-ı Kerim bulunduğu gündeme getirilmiştir. Gazetelerin dış basında darbe sonrası çıkan haber ve yorumlarına birazdan değinilecektir. Ancak Menderes’in tüm kötülüklerinin yanı sıra bir de dine saygısı olmadığı şeklindeki mesajlara bir örnek de Mısır basınına atfen verilmiştir. Mısır’da yayınlanan bir gazetenin darbenin ardından Menderes hükümetinin dini kullanıp iktidara geldiği ancak sonradan dini unuttuğu şeklindeki yorumlarına yer verilmiştir. *Hürriyet* gazetesinde 30 Mayıs tarihinde Asım Can imzasıyla çıkan ve İstanbul’daki gösteriler

sırasında ölen Turan Emeksiz'in cenazesini yıkayan hocanın "mukaddes bir varlığa" dokunduğu şeklindeki ifadeleri ayrı bir uç örnek oluşturmuştur.

Gazetelerin dış basında çıkan haber ve yorumları haber yapışında darbeye destek bir başka şekilde ifade edilmiştir. İlginç bir şekilde dış basında çıkan haberlerin tamamı 27 Mayıs darbesine destek veren haberler olmuştur. O dönemde yabancı basında ya darbeyi eleştiren hiçbir haber ve yorum çıkmamış, ya da gazeteler bunlara yer vermemiştir. İkinci ihtimal daha kuvvetlidir. Örneğin 29 Mayıs tarihli *Tercüman* gazetesinde Los Angeles'taki bir gazetenin muhabiri olduğu iddia edilen Waldo Drake'ye atfen Amerika ve Avrupa'da Türkiye'den dünyanın en medeni ülkesi diye bahsedildiği şeklinde bir haber çıkmıştır. Haberde Drake'nin hangi gazetenin muhabiri olduğu, yorumunun hangi tarihte ve hangi gazetede çıktığına dair bir bilgi yer almamıştır.

Darbenin ardından seçim çağrısı ilk defa 1 Haziran tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında Nadir Nadi tarafından yapılmıştır. Seçim sonraki günlerde de *Cumhuriyet* gazetesinin gündeminde yer almıştır. Normale dönüş çağrısı olan seçim haberleri diğer gazetelerin haber ve yorumlarında yer almamıştır.

27 Mayıs'a destek köşe yazılarına da yansımıştır. Bu çerçevede *Tercüman* gazetesinde ilginç bir gelişme olmuş ve daha önce ikinci sayfada genelde Pazar günleri çeşitli konularda yazıları çıkan Haldun Taner, darbenin ardından gazetenin başyazılarını yazmaya başlamıştır. Yazılarında Menderes hükümetini "*Hürriyet* düşmanları" olarak tanımlayıp kıyasıya eleştiren Taner'e göre darbeden çıkartmamız gereken asıl ders kurtuluşun partilerde değil, partiler dışındaki milli kuvvetlerde olduğudur. Taner demokrasinin koruyucusu olarak tanımladığı bu manevi kuvvetlerin politikacıları kapsamadığını, gençlik, üniversite ve ordudan oluştuğunu belirtmiştir. Darbede bir anormallik görmeyen Kadircan Kafı'ya göre 27 Mayıs'la sonuçlanan Hürriyet savaşına kalem başladı, kılıç tamamladı.

Gazete haberlerindeki destek köşe yazılarına da yansımış, yapılan yorumlarda Demokrat Parti dönemi ağır bir şekilde eleştirilirken zaman zaman askerlere akıl verilmiş ve DP'lilerden hesap sorulması istenmiştir.

Darbenin basın üzerindeki etkisi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Darbe sonrasındaki siyasi oluşumlarda özellikle *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri Adalet Partisi'ni yakın takibe almıştır. Eski Demokrat Partililer ve onlarla bağlantılı olanların yeni bir parti içerisinde siyaset yapmak istemeleri 27 Mayıs karşıtlığı olarak değerlendirilmiştir.

Örneğin Cevat Fehmi Başkurt 22 Ağustos 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “düşükler” olarak tanımladığı Menderes hükümeti mensuplarının avukatlığını yapmış kişilerin toplu olarak bir partiye geçmesini şüpheyle karşılamış ve eleştirmiştir. Ayrıca Devlet Başkanı Org. Gürsel’in Adalet Partilileri hedef alan açıklamaları iki gazeteye mensup gazeteciler tarafından bu partiye yüklenmek için vesile kılınmıştır.

MBK üyelerinin yeni kurulacak siyasi partilerin Demokrat adını kullanmamaları şeklindeki yaklaşımları *Cumhuriyet* gazetesinde İsmet Giritli, *Tercüman*’da da Haldun Taner tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler 27 Mayıs ve sonrasındaki dönemde askerlerin yaklaşımlarına yönelik ilk ciddi karşı çıkışı oluşturmuştur.

Darbe sonrası siyasi oluşumların Yuvarlak Masa toplantılarıyla askerler tarafından kontrol altında tutulması karşısında gazeteler yeterli demokratik tepkiyi göster-e-medikleri gibi bazıları da buna destek vermiştir. Özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri bu toplantıları gerekli görüp desteklerken *Tercüman* gazetesi korkak ve çekingen bir muhalefet yapmaya çalışmıştır.

Darbenin ardından çok uzunca bir süre 27 Mayıs’a muhalif hiçbir haber veya yorum köşe yazılarında yer almazken özellikle *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetesi yeni siyasi partilerin oluşum sürecinde de 27 Mayıs karşıtı eylem ve açıklamaları ısrarla takip etmiş ve Anayasaya ve orduya tecavüz olarak tanımlayıp askeri idarenin dikkatine sunmuştur. Örneğin *Milliyet* gazetesi 26 Şubat 1962 günkü başyazısında darbe sonrası “normale dönüş” için alınması gereken tedbirler olarak basına yönelik 27 Mayıs aleyhine yapılacak yayınlara yasak getirilmesi ve partilerin de 27 Mayıs devrimine karşı gelen üyelerini ihraç etmeleri teklif etmiştir. Ordunun siyasi oluşumu kontrol etme çabası da “normal demokratik rejimi yurdumuzda yürürlüğe koymak uğruna harcanan çaba” veya demokratik düzenin içine girilmesi muhakkak bir çıkmazdan kurtarılması olarak tanımlanmıştır.

Org. Cemal Gürsel’in cumhurbaşkanı adaylığı da basın tarafından desteklenmiştir. Bu konuda da *Cumhuriyet* ve *Milliyet* daha asker ağırlıklı bir yaklaşım sergilemiş, partilerin Gürsel dışında bir adaya yönelmelerini şiddetle eleştirmiştir. *Tercüman* gazetesi Başgil’in adaylığını desteklemekle birlikte bunu kontrollü bir şekilde yapmış, MBK üyesi Sıtkı Ulay tarafından tehdit edilmesinin ardından adaylıktan çekilmesi üzerine yorum yapmamıştır.

Askerlerin Cumhurbaşkanlığına adaylığı gazeteciler tarafından yadırganmadığı gibi bazıları tarafından mevcut durumun gereği olarak meşru gösterilmiş ve üniformalarını

çıkarttıktan sonra sivil olacakları ileri sürülmüştür. *Milliyet* gazetesi genelkurmay başkanının üniformasını çıkarttıktan sonra asker kabul edilmeyeceği şeklindeki yaklaşımını Gürsel'in seçimiyle ilgili 26 Ekim 1961 tarihli başyazısında gündeme getirmiştir. Aynı yaklaşım daha sonra 1973 yılında Faruk Gürler için de ileri sürülmüştür.

Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihli ilk darbe girişiminden bir süre önce 11 Şubat tarihinde *Milliyet* gazetesinde çıkan başyazıda yakın gelecekte darbe olabileceği imasında bulunulmuş, darbenin ardından da bu girişim eleştirilmemiş, aksine gerekçelerinden biri olarak 27 Mayıs devrimine karşı girişilen teşebbüsler gösterilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi de darbecileri eleştirmek yerine onlardan ders alınması gerektiğini yazmıştır. Bu iki gazetenin aksine *Tercüman* gazetesi Aydemir'in girişimini "ayaklanma" olarak tanımlamış ve idam edilmeleri gerekirken neden affedildiklerini sorgulamış, *Hürriyet* gazetesi de "ayaklanma" olarak tanımladığı girişimin demokrasiyi tehlikeye attığını belirtmiş ve Aydemir için de "asi albay" ifadesini kullanmıştır. Aydemir'in ikinci darbe girişiminin de başarısız olmasının ardından *Milliyet* gazetesinde çıkan başyazıda vatana hizmet etmek isteyen birçok idealistin şimdi asi durumuna düşmesinden üzüntü duyan ifadelerle yer verilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi olayı MGK ve Bakanlar Kurulu'nun resmi tebliğlerinden verirken *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri olayı "ayaklanma" ve "ihtilal teşebbüsü" gibi ifadelerle haber yapmıştır.

Havacı 11 subayın 3 Aralık 1963 günü görevden alınmalarının ardından *Hürriyet* gazetesi Hava Kuvvetleri Komutanı'nın bu subayların hükümet işlerine karıştığı şeklindeki sözlerini ve artık ordu ile ilişkisi olmayan MBK üyesi Mucip Ataklı'dan emir aldıklarını gündeme getirip dolaylı olarak subayların emir-komuta zinciri dışında hareket ettiklerini ve görevden alınmalarının doğal olduğu mesajını vermiştir. *Cumhuriyet* gazetesi de haberinde görevden alınan subayların Hava Kuvvetleri Komutanı dışında bir toplantı yaptıklarından bahisle dolaylı olarak disiplinsiz hareket ettiklerini ve bunun da görevden alınmaları için meşru bir gerekçe olduğunu ima etmiştir. *Tercüman* gazetesinde olayla ilgili yorum çıkmamıştır. Ancak *Milliyet* gazetesi hem bu olayda hem de bundan sonraki yıllarda ordu içerisindeki aykırı sesleri bir şekilde sürekli desteklemiştir. Bu bazen çeşitli gerekçeler ileri sürerek müdahalelerin haklı olduğu, bazen masum olduğu şeklinde olmuştur. Subayların görevden alınmalarının gerekçesi politikaya müdahale etme girişimleri olmuştur. *Milliyet* gazetesi bu saptamayı yaptıktan sonra ordu mensuplarının 27 Mayıs'ın ardından politika ile ilişkilerini kesmemiş olmalarının normal olduğunu ileri sürmüştür. Gazete subayların müdahale eğilimlerini eleştirmekten ziyade onlara ve onlar gibi düşünenlere müdahale

gerektiği zaman orduda bunu yapacak olanların olduğunu ve bunun yeterli bir güven sayılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Orduyu politikanın dışında tutmaktan ziyade hava kuvvetleri içerisinde emir-komuta zinciri dışında hareket eden belli bir kliğin tasfiye edilmesi olarak tanımlanacak bu olayın ardından *Milliyet* gazetesi, orduda anlaşmazlık varmış gibi düşünenlere de gözdağı vermiştir. Gazeteye göre ordu bölünmüş olsa bile gerektiği zaman duruma müdahale eder.

Diğer gazetelerin aksine *Milliyet* gazetesi ordu içerisindeki değişik gruplaşmaları her defasında savunmuştur. Genç Kemalistler Ordusu örgütüne bağlı 5 subayın 21 Nisan 1963’de tutuklanmasından sonra da bu tür girişimlere politikacıların “sorumsuz” davranışlarının neden olduğu belirtilmiştir.

Siyasi ortamın askerlerin kontrolünde şekillenmesinin bir örneği de Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay’ın 12 Kasım 1964 tarihinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis başkanını suçlayan demecidir. Adalet Partisine mensup politikacıları hedef alan mektubu *Milliyet* gazetesi “baskı değil uyarma” olarak tanımlamış ve içeriğine katılmıştır. Org. Sunay’ın mektubunun “son derece nazik ve kibar bir dille” kaleme alındığını belirten *Cumhuriyet* gazetesi ordunun gerekli tedbirlerin alınması için 22 Kasım’a kadar süre verdiğini manşetine taşımıştır. Süre haberi diğer gazetelerde yer almadığı gibi bazıları tarafından da yalanlanmıştır.

Tercüman gazetesi haber ve yorumlarında Org. Sunay’ın mesajında Adalet Partisini hedef almadığını belirtmiştir. Köşe yazarlarından Kadircan Kaflı, Org. Sunay’ın hükümeti aşarak Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı’na şikayet iletmesini eleştirmiştir. Sivil-asker ilişkilerinin demokrasilerdeki yeri açısından gazetelerde çıkan en ciddi tepki bu olmuştur. Kaflı ayrıca orduyu milli iradede üstün sayıp politikaya alet etme girişimlerini “cinayet” olarak tanımlamıştır.

Deniz Harp okulu öğrencilerinin 2 Kasım 1968 tarihli bildirileri ile 23 Aralık 1969’da dağıtılan 69 Deniz Subayı bildirisi *Cumhuriyet* ve *Milliyet* tarafından anlayışla karşılanmış, bildirinin çeşitli sivil toplum örgütlerinden destek gördüğü belirtilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında Sezai Orkant olayın disiplinsizlik yönüne vurgu yaptıktan sonra olayı kanunen kendilerine tanınmış olan yurdu kollamak görevinin geniş bir şekilde kullanılması olarak tanımlamış ve subay öğrencilere disiplin cezası verilmemesini, MGK’nın gericiliğe karşı tedbir alması çağrısında bulunmuştur. Her iki gazete bir yıl sonraki 69 Deniz Subayı Bildirisinde de aynı yaklaşımı sergilemiştir.

Tercüman gazetesindeki köşe yazılarında bildirinin yersiz olduğu ve orduyu politika dışına çekme gayretlerine zarar verdiği belirtilmiştir.

1970 yılı başlarından itibaren ordu içerisinde Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un çıkışları dikkat çekmiştir. Batur 24 Kasım 1970 tarihli muhtırasını bir kuvvet komutanı olarak Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı ve Başbakanı aştıktan sonra doğrudan Cumhurbaşkanı'na iletmiştir. Gazeteler bunda bir anormallik görmemiştir. *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri önceki müdahalelerindeki yaklaşımlarını devam ettirmiştir. Nadir Nadi'ye göre "karşı devrim güçleri" rejimin Atatürk rayına oturmasını engelledikçe bu tür müdahaleler devam edecektir. *Hürriyet* gazetesinden Kurtul Altuğ ise askerin bu tür görüş beyanlarının "köylü, işçi, tüccar veya esnaf"ın görüş açıklaması gibi normal olduğunu söylemiştir. *Tercüman* muhalefetine devam etmiş, ancak Batur'a karşı açıkça tavır almak yerine dolaylı bir üslupla eleştirmiştir.

IV. 12 MART 1971 MUHTIRASI ve 12 EYLÜL 1980 DARBESİ İLE İKİSİ ARASINDAKİ DÖNEMDEKİ MÜDAHALELER ve BASININ YAKLAŞIMI

IV.I. Müdahaleler

IV.I.1. 12 Mart 1971 Muhtırası

Ilıcak'a göre 12 Mart, Cumhuriyet dönemindeki askeri müdahaleler içinde “en karışık ve içinden çıkılması en güç” olanıdır. “Çünkü 12 Mart’da çeşitli cuntalar iç içe, bazen de birbirinden ayrı müstakil gruplar olarak çalışmıştır.”³⁰⁶ İddialara göre 11 subay 9-10 Mart gecesi ihtilal yapmayı planlamışlar ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları tarafından planlarını ertelemeye ikna edilmişlerdir.³⁰⁷ Batur 9 Mart’daki müdahale için “Müdahale zamanı gelmiştir. Hazırlanan plana göre Gürler devlet başkanı, ben de başbakan olacağım, en kıdemli komutan olarak kendisinin emrini bekliyoruz”³⁰⁸ demiştir.

9 Mart’taki darbe girişiminin önlenmesinin ardından kuvvet komutanları Genelkurmay Başkanı Org. Tağmaç başkanlığında 11 Mart 1971 günü bir araya gelerek müdahalenin biçim ve içeriğini tartıştılar. Bu toplantıda Org. Batur’un sadece Demirel’in istifasını istemekle kalmayıp Meclisin de lağvedilmesi gerektiği şeklindeki teklifi kabul görmemiştir. Çalışmalar sonucu üzerinde anlaşma sağlanan muhtıra metnini Tağmaç, uzun süre tereddüt ettikten sonra gözlerinden akan yaşlarla imzaladı. Cumhurbaşkanı ile Meclis ve Senato başkanlarına sunulan muhtıra 12 Mart 1971 günü Saat 13:00’teki radyo haberleriyle tüm Türkiye’ye duyurulmuştur.

Muhtırada, Parlamento ve hükümet “anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar”dan sorumlu tutulmuş ve “Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak” inandırıcı bir hükümetin kurulması istenmiştir. Muhtıranın ardından daha önce Sunay’ın sağlık nedenleriyle istifa et teklifini sağlığının iyi olduğu ve istifası için hiçbir neden olmadığı gerekçesiyle reddeden Başbakan Demirel görevinden ayrılmaK zorunda kalmıştır. Muhtıra metninin son paragrafında istenilenlerin yerine getirilmemesi durumunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdahale

³⁰⁶ Nazlı Ilıcak, *Elyazısı İtirafıyla 12 Mart Cuntası*, (İstanbul, 1986), s.5

³⁰⁷ Hale, s.162.

³⁰⁸ Erkanlı, s.184.

edeceği belirtilmiştir. Demirel, henüz çekilmemiş olduğu 16 Mart tarihinde muhtıracı komutanlarca hazırlanan bir kararnameyi imzalayarak aralarında generallerin de bulunduğu 13 subayı emekliye ayırmıştır.

Burçak’a göre muhtıra metninde “Anayasa’da öngörülen reformların yapılmaması sonucu ülkenin sürüklendiği buhran” gerekçe gösterilse de gerçek hedef komünizm tehlikesini bertaraf etmektir. Ayrıca “Genelkurmay Başkanı Tağmaç, müdahaleyi ordudaki radikal solun önünü kesmek gibi bir düşünce ile ehven-i şer olarak kabul etmiştir.”³⁰⁹

Muhtıra sonrasında Adalet Partisi hükümetinin yerine kurulacak yeni hükümetin “tarafsız” başbakan adayı Nihat Erim olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 19 Mart’ta adını “tarafsız bir Başbakan” olarak açıkladığı Erim, aynı günün sabahına kadar CHP Kocaeli milletvekili idi. Partisinden istifa ederek “tarafsız”, daha doğru bir ifade ile bağımsız kalan Erim, öğleden sonra Cumhurbaşkanlığı köşküne giderek Başbakanlık teklifini kabul ettiğini bildirmiştir. Sunay’ın parti liderlerine bir mektup göndererek “Erim’in şartsız desteklenmesini” istemesi üzerine yeni hükümet Meclis’ten rahatlıkla güvenoyu almıştır.

IV.1.2. 1973 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

IV.1.2.1. Yüksek Komuta Konseyi Bildirisi (21 Şubat 1973)

Cumhurbaşkanlığı seçimlerine az bir süre kala üst düzey komutanların koordine ettiği ve Org. Gürlar’ın cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik çalışmalarda siyasi parti liderlerine de çengel atılmış ve bu çerçevede Yüksek Komuta Konseyi başkanı ve üyeleri Org. Muhsin Batur’un evinde CHP lideri Bülent Ecevit’le 4.5 saat görüşmüştür. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde “bir telkine muhatap olmamak” gerekçesiyle Demirel’in görüşmeye yanaşmaması üzerine Yüksek Komuta Konseyi tarafından Adalet Partisi Genel Başkanı Demirel’i hedef alan 21 Şubat bildirisi yayınlanmıştır.

Yüksek Komuta Konseyi’nin 21 Şubat 1973 tarihli bildirisinde “sorumsuz veya sorumluluğunu idrak edemeyen bazı politikacılarla sapık ideoloji ve çıkar çevrelerinin memleketin yüksek menfaatlerini hiçe sayarak ve silahlı kuvvetlerin vakur bir anlayış içerisinde bulunmasından cür’et alarak son aylarda gittikçe temposunu arttıran yersiz

³⁰⁹ R S Burçak, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, (Ankara, 1988), s.49.

beyan ve yorumlarda bulunmaları esefle müşahade olunmaktadır” denildikten sonra “silahlı kuvvetlere ve 12 Mart muhtırasında doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yöneltilen küçük düşürücü ve kışkırtıcı sataşma ve beyanların son bulması”, “muhtıranın gereği olarak yurttan huzur ve istikrarın sağlanması ve devamı”, “reformların gerektiği şekilde ve biran önce tahakkuk ettirilmesi” ve “Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarının milli iradeyi adil bir şekilde tam olarak yansıtacak bir temsile ve dürüst bir seçime imkan verecek bir hale getirilmesi” çağrılarında bulunulmuştur.³¹⁰ Bildiride içinde bulunulan bunalım ve olağanüstü durumdan çıkış için siyasi parti grupları ile de temaslarda bulunulduğu ancak davet olunan bütün parti ve grup liderlerinin görüşmelere “büyük bir içtenlikle” katılmalarına rağmen Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in “kendisine özgü bazı sebeplerle” davete icabet etmekten kaçınması da eleştirilmiştir.³¹¹

Demirel, bildirinin ardından hesap vereceği tek merciin millet olduğunu söyleyerek tepkisini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşmesinde de “... Anayasa diyemeyecek miyiz? Millet, demokrasi laflarını ağızımıza alamayacak mıyız? ‘Milletten başkasına hesap vermem’ dedim. Bunda ne var” demiştir.³¹²

IV.I.2.II. Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler’in Adaylığı ve Seçim

Türk Silahlı Kuvvetlerinin Komuta Heyetine göre seçilecek Cumhurbaşkanı Türk Silahlı Kuvvetlerinin dilinden anlayan, 27 Mayıs ve 12 Mart’a karşı çıkmamış birisi olmalıdır.³¹³ Dönemin Başbakanı Ferit Melen de Demirel ile görüşmesinde Cumhurbaşkanlığı seçiminde ordunun tercihini şöyle ifade etmiştir:

“İstanbul’da Çamlıca’da televizyon kulesi açıldığı zaman kumandanlar arasında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Sunay’ın süresinin uzatılması, Gürler’in bir süre daha ordunun başında kalması kararlaştırılmış. Ben İstanbul’a o vesile ile gittiğimde bunu bana söylediler.... Dün bakanlar kurulunda meseleyi arkadaşlara açtım. Ve size iletmeye karar verdim. Benim şahsi mütalaamı serdetmiyorum.”³¹⁴

³¹⁰ Cumhuriyet, (22 Şubat 1973).

³¹¹ M Batur, *Anılar ve Görüşler*, (İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985), s.398-400.

³¹² C Arcayürek, *Çankaya’ya Giden Yol 1971-73*, (İstanbul, Bilgi, 1985), s.429-430.

³¹³ Arcayürek, (1999), s. 34.

³¹⁴ Arcayürek, (1985), s.397-399.

Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve aralarında Genelkurmay başkanı Faruk Gürler'in³¹⁵ de bulunduğu 4 komutan 3 Mart 1973'de Çankaya'da bir araya gelmiştir. Görüşmenin ardından Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Semih Sancar, ordunun Çankaya'da mutlaka bir asker görmek istediğini, sivil ve silik bir kişinin Türkiye'nin içinde bulunduğu bu karışık ortamda ordu ile işbirliği yaparak devlete sahip çıkamayacağı olasılığından kaygı duyduğunu belirtmiştir.³¹⁶ Üç kuvvet komutanı, 27 Şubat'ta Sunay'a verdikleri muhtırada kesin tercihlerinin kendisinin görev süresinin uzatılması olduğunu bildirdiler.³¹⁷

Genelkurmay Başkanı Org. Gürler'i cumhurbaşkanı seçirme operasyonunda Genelkurmay 2. Başkanı Org. Turgut Sunalp ile İstihbarat Başkanı Korgeneral Abdurrahman Ergeç ve Harekat Başkanı Korgeneral İhsan Öger baş rolleri oynamıştır.³¹⁸ 2 Mart'daki bir açıklamasında Cumhurbaşkanı Sunay, Meclis'in Gürler'i cumhurbaşkanı seçmesi gerektiği, aksi halde çok üzüleceğini belirtmişti.

Yeni Cumhurbaşkanının seçileceği 13 Mart 1973 günü TBMM, Ecevit'in tabiriyle "askeri birlikler ve silahlarla çevriliydi." Gürler'in bir yakını ve bazı "yakın" gazeteciler dışında sivil giyimli kimse alınmadı Meclis'e.

*"... Meclisin girişi, koridorları tıklım tıklım yüksek rütbeli generallerle, subaylarla doluydu. Hepsi gelmişlerdi. Nitekim sonradan Meclis açıldığında da bütün balkonların yine yüksek rütbeli generallerle ve subaylarla doldurulmuş olduğunu gördük. Koridorda hangimizi görseler, bazıları nezaketle, bazıları ağır dille, gerektiğinde tehdit ederek veya benim odama telefon ederek baskılarda bulunuyorlardı. Ve belli bir tutum sergileniyordu."*³¹⁹

Dönemin güçlü komutanlarından Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, Gürler'in adaylığını destekliyordu. 19 Mart 1973 tarihli *The Economist*'de çıkan bir yorumda Batur'un, Gürler'in yerine Genelkurmay Başkanı olamamasının ardından desteğini çektiği ifade edilmiştir. Batur, Gürler'in cumhurbaşkanlığı konusunda desteğini çektikten sonra yönetime el koyma yönündeki bir girişime de karşı olacağını açıklamıştır. Org. Gürler için oylama yapılan TBMM Genel Kurulu'na Org. Batur'un 6'ncı turdan sonra katılması da karşı tavrının bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve seçimler sırasında politikacıları rahatlatmıştır.

³¹⁵ Cumhurbaşkanı adayı Org. Faruk Gürler, 1970 yılında çok sayıda yüksek rütbeli subayın Ankara Orduvinde Genelkurmay başkanlığı üzerindeki yoğun baskıları sonucu Konya'daki 2. Ordu komutanlığı görevinden Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştır. (Altuğ, s.386).

³¹⁶ Arcayürek, (1999), s.441.

³¹⁷ Batur, s.272-274, 404-405.

³¹⁸ *Devir*, 19 Mart 1973.

³¹⁹ T Cılızoğlu, *Kırık Politika* (İstanbul, Güneş Y., 1987), s.286-287.

İlk oylamayı Genelkurmay Başkanı Semih Sancar dahil 52 General izlemiştir. Devam eden turlarda Gürler yeterli oyun oldukça altında oy alınca komutanlar Genel Kurul salonunu terk ettiler. AP ile CHP'nin anlaşmaları sonucu Cumhurbaşkanlığına bir sivil değil yine bir asker, *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi'nin ifadesiyle “Kontenjan senatörlüğüne atandığı güne dek günlük politika ile hiç uğraşmadığı gibi Parlamenteoya girdikten sonra da etliye sütlüye karışmaktan özenle sakınmış”³²⁰ emekli Oramiral Fahri Korutürk seçilmiştir. Korutürk'ü liderlere Cumhurbaşkanlığı Hukuk Müşaviri Emekli Amiral Fahri Çoker önermişti.³²¹

1973 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri için yapılan oylamalar sırasında Gürler ve Arıburun'un yeterli oyu alamamasının ardından Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi liderlerinin Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ın adaylığı üzerine anlaşmaya varmışlar, ancak Cumhurbaşkanı Sunay'ın buna karşı çıkıp aday olabilmesi için gerekli koşul olan kontenjan senatörlüğüne atamasını yapmayacağını söylemesiyle iki siyasi parti lideri emekli bir Oramiral üzerinde mutabakat sağlamıştır.

IV.I.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979)

Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren'in haftalık mutad görüşme sırasında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verdiği ve siyasi partileri hedef alan mektupta Türk Silahlı Kuvvetlerinin anarşi, terör ve bölücülüğe karşı “ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde” kaldığını belirtmiş ve “bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeniyle uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir.”³²² 2 Ocak 1980 tarihinde Komutanların hükümete başka bir uyarı mektubu daha verdiği ileri sürülmüş ancak bu mektubu sahiplenene olmamıştır. Mektupta Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları KKK Org. Nurettin Esin, HKK Org. Tahsin Şahinkaya, DKK Oramiral Bülent Ulusu ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'un imzaları yer almıştır.

³²⁰ *Cumhuriyet*, (8 Nisan 1973).

³²¹ *Cumhuriyet*, (7 Nisan 1973).

³²² *Hürriyet*, (3 Ocak 1980).

IV.I.4. 12 Eylül 1980 Darbesi

Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 günü “... iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.”³²³ Türk Silahlı Kuvvetleri “... ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak” için parlamento ve hükümeti feshetmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığını kaldırmış ve bütün yurttaki sıkıyönetim ilan etmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinin en önemli gerekçesi ülkede anarşi ve terörün artmasıdır. Darbeden birkaç saat önce son sürat devam eden ve binlerce insanın ölümüne neden olan çatışmaların, darbenin ardından bir anda sona ermesi “darbe olmadan terör bitirilemez miydi” sorusunu akla getirmiş olsa da sonuçta Türk demokrasisi bir kez daha askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır.

³²³ *Tercüman*, (12 Eylül 1980).

IV.II. Basının Yaklaşımı

IV.II.1. 12 Mart 1971 Muhtırası

Muhtıranın hemen öncesindeki günlerde basın gündemini Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu tarafından kaçırılan Amerikalı askerler ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde öğrencilerle askerler arasındaki çatışmalar meşgul etmiştir. Muhtıra öncesinde askeri müdahale ihtimalinden bahseden tek haber ve yorum *Milliyet* gazetesinde çıkmıştır. Muhtıra sonrasında Sunay parti liderleri ile bir yuvarlak masa toplantısı yaparak komutanların isteklerini kendilerine bildirmiştir.

4 Mart 1971 tarihli *Milliyet* gazetesi Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın "Ordunun Baskısı ile Devlet Yaşamaz" sözlerini manşete taşımıştır. Haberin devamında Tağmaç'ın silahlı kuvvetlerin devlet idaresine el koymamak için çırpındığı, silahlı kuvvetlerin idare ettiği yerde devletin olmadığı, ordunun görevinin devleti ve Cumhuriyeti korumak olduğu, gerisini Meclis'in koruyacağı, "biz gidip onlara şunu yap, bunu yap dersek demokrasi kalmaz" şeklindeki görüşlerine ve sözlerine yer verilmiştir. Tağmaç ayrıca "aşırı uçların Orduyu demokratik rejime karşı harekete itmek amacını güttüklerini" ve niyetlerinin kendi düşüncelerine uygun bir idare tarzı, "sağın padişahlık, solun komünizm" getirmek olduğunu söylemiştir. Haber yorumsuz olarak verilirken Abdi İpekçi başyazıda ordu içerisinde "yönetime el koyma zorunluluğundan" bahsedildiğini, ancak kendilerinin Genelkurmay Başkanının görüşlerine katıldığını ifade etmiştir. İpekçi vakit geçirilmeden birtakım tedbirler alınması çağrısında bulunup aksi takdirde Genelkurmay Başkanının sözünü ettiği son çareye başvurmaktan başka alternatif kalmayabileceğini belirtmiştir.

Muhtıranın ardından 13 Mart 1970 günü *Milliyet* gazetesi olayı "Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve Meclis Başkanlarına Muhtıra Verdi, Demirel İstifa Etti" başlığıyla manşetten vermiştir. Abdi İpekçi, "Muhtıra ve Gerçekler" başlıklı yazısında muhtırayı Parlamenter rejimin, demokratik hukuk düzeninin kurallarına aykırı bulmanın mümkün olduğunu, ancak olaya salt hukuk açısından bakmayınca başka sonuçlara varılabileceğini ve verilen muhtıranın aslında parlamenter rejime ve demokratik düzene son vermeyi değil tam tersine rejimi kurtarma amacı güttüğünün düşünülebileceğini ifade etmiştir. İpekçiye göre komutanlar darbe yanlısı olsalardı bunu gerçekleştirirlerdi. Gazete 15 Mart tarihli nüshasında bilirkişi olarak iki profesörün; Prof. Bülent Nuri Esen ile Prof. Bahri Savcı'nın muhtıranın ve hükümetin istifasının hukuka uygun olduğu görüşüne yer vermiştir. Abdi

İpekçi, 15 Mart tarihli yazısında vatandaşlarla yaptıkları görüşmeler sonucu konuştukları vatandaşların tümünün muhtırayı “zamanında yapılmış bir uyarma” olarak değerlendirip “olumlu” karşılandığını yazmıştır. İpekçi’ye göre komutanların niyeti de demokratik düzenin devamını sağlamak olup herhangi bir müdahalede bulunmayı asla düşünmemişlerdir. Mete Akyol’un 15 Mart tarihli *Milliyet* gazetesindeki haberinde komutanların Cumhurbaşkanı Türk Silahlı Kuvvetleri adına bir başbakan adayı bildirmediikleri, Demirel dışında AP’li bir başbakan veya koalisyona taraftar oldukları belirtilmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi muhtırayı 13 Mart 1971 günü “Türk Ordusu İdareyi Üzerine Almaya Kararlı” manşetiyle vermiştir. Haberin devamında muhtıranın nasıl hazırlandığı anlatılırken parlamentonun görevini yerine getiremediği ve ekonomik durumların anarşiye yol açtığı, bu durumun da silahlı kuvvetler mensupları arasında huzursuzluğa neden olduğu ve subayların komuta konseyini oluşturan komutanlara idareye el konulması tazyikini yaptıkları gibi hususlardan bahsedilmiştir. Nadir Nadi, 13 Mart tarihli başyazısında muhtırayı “Devrimci Ordunun Sesi” olarak tanımlamıştır. İnönü’nün “göstermelik demokrasinin bir ürünü” olduğunu iddia eden Nadi, son muhtıranın “göstermelik demokrasinin belini kıldığını” ifade etmiştir. Nadi mevcut parlamentodan bir çözüm çıkmayacağını ve parlamentonun kendi kendisini feshetmesi gerektiğini savunmuştur. Nadi 14 Mart tarihli yazısında İnönü’nün Demirel’in çekilmesi üzerine “demokratik bir istifa” şeklindeki değerlendirmesini eleştirerek “süngü korkusuyla gerçekleştirilen böyle bir çekilişi demokratik sayabilmek için yürürlükteki kokuşmuş düzeni de, Sayın İnönü ile beraber her halükarda ‘demokratik’ bir düzen olarak benimsemek gerekmektedir” demiştir. Nadi, Demirel’in anayasayı ve hukuk devletini hiçe saydığını, Atatürk ilkelerini rafa kaldırdığını ve bu nedenle de hem İnönü’nün ve hem de müdahaleyi anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile bağdaştırmayan Demirel’in açıklamalarının yersiz olduğunu savunmuştur. Gazete bir başka haberinde Devrimci kuruluşların orduyu desteklediğini belirterek gönderilen mesajlara yer vermiştir. *Milliyet* gazetesinin aksine *Cumhuriyet*, komutanların Başbakan olarak eski Kara Kuvvetleri Komutanı emekli general Fikret Esin’i istediklerini yazmıştır. Kemal Aydar da 14 Mart tarihli *Ankara Notları* köşesinde ordunun davranışının “kanuni ve hukuki” olduğunu söylemiştir. Aydar muhtıranın “namuslu, gerçek demokratik parlamenter rejim kurulması için yeni kapı” açtığını da ifade etmiştir. İlhan Selçuk da aynı günkü yazısında 12 Mart bildirisini “devrimci çizgide atılmış bir adım” olarak tanımlamıştır. Selçuk bir kusur olarak “muhtıra, tutucu çevrelerden

yapamayacağı işleri istemektedir. Bir insan önemli bir ameliyatı kendi bedeni üstünde bizzat gerçekleştiremez. Çoğunluğu tutucu ve gerici olan politikacılardan ‘reform ve inkılap’ beklemek de tabiata aykırıdır” demiştir. Muhtıra ile “dönüşü olmayan” bir yola girildiğini belirten Selçuk’a göre “Milletin devrimci ve Atatürkçü güçleri, atılan ilerici adımlarda mutlaka beraber olacaklardır.” *Cumhuriyet* gazetesi 16 Mart günü muhtırayla ilgili olarak Cumhurbaşkanı Sunay’a atfen “Ordu Görevini Yerine Getirdi” sözlerini manşetine taşımıştır.

13 Mart 1971 tarihli *Hürriyet* gazetesi muhtırayı “Ordu Ültimatı Verdi Hükümet İstifa Etti” manşetiyle okuyucularına duyurmuştur. Alt başlıkta “Güçlü Hükümet Kurulmazsa Ordu İdareye El Koyacak” denilmiştir. Gazete 14 Mart tarihli haberinde ordunun başbakan adayı olmadığını duyurmuştur. Bu dönem içerisinde *Hürriyet* gazetesinde hiçbir konuda köşe yazısı yayınlanmamıştır.

13 Mart 1971 tarihli *Tercüman* gazetesinin manşeti “Derhal Kuvvetli Bir Hükümet Kurulmazsa Ordu İdareye El Koyacak” olmuştur. 14 Mart günü ise Senato Başkanı Tekin Arıburun’un muhtıraya karşı çıkması manşete taşınmıştır. Ahmet Kabaklı 14 Mart tarihli yazısında muhtıra ile Türk demokrasisinin ağır bir yara aldığını yazmıştır. Kabaklı buna rağmen muhtıranın iyi niyetli olduğunu, “demokrasiye bir veda belgesi değil, ülkemizi anarşiden kurtarıp Demokrasiyi iyi işletmek ve açık rejimi kurtarmak için Devlet ve Politika adamlarına açılmış bir kapı” olduğunu ifade etmiştir. Kabaklı yazısının sonunda herkesin ve her kurumun kendilerini “hür, bağımsız ve özerk yapan şeyin sadece demokrasiden ibaret bulunduğunu” idrak etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kabaklı 15 Mart’taki yazısında müdahalenin “halkın oyları ile, meşru yoldan iktidara gelmiş bir Demirel hükümetini iktidardan almak için değil... öğrenci, polis ve askerlerimizi şehit etmeye kadar varan Moskofçu anarşiyi durdurmak için” yapıldığını belirtmiştir. Kabaklı yazının devamında ordunun iktidara el koymasının “felaket” olacağını, çünkü bunun orduyu bölüp zayıflatacağını, muhaliflerinin olacağını, oysa ordunun “Milli” olması gerektiğini vurgulamıştır. Tarık Buğra aynı günkü “Beklenen Ses” başlıklı yazısında artan anarşi ve şiddet hareketlerinden sonra muhtıranın meşru ve hayırlı olduğunu ifade etmiştir. Ergun Göze de 14 Mart tarihli yazısında muhtıranın “komünizme dur” mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. *Tercüman* gazetesi 15 Mart’ta Demirel’in “Hukuka Sadık Olmaktan Başka Suçumuz Yok” ifadesini manşete taşımıştır. Aynı günkü gazetede komutanların Başbakanlık için Cumhurbaşkanı Sunay’a isim empoze etmediklerini de ifade edilmiştir. Gazete, empoze hükümetin Mecliste güvenoyu olmasının zor olduğunu ve bu nedenle Milli

Koalisyon kurulması gerektiği görüşünü savunmuştur. *Tercüman* gazetesi sonraki günlerdeki haber ve köşe yazılarında muhtıranın komünizme karşı olduğu tezini işlemeye devam etmiştir.

12 Mart muhtırasının ardından 14 Ekim 1973'teki seçimlere kadar geçen sürede ara rejim hükümetleri kurulmuş, muhtıra etkisini seçimlere kadar devam ettirmiş, parlamentoda siyasi parti liderleri başkanlığında hükümetler kurulamamıştır. Normal ortama dönülmesi için muhtıranın hedeflerine ulaşması beklenmiştir.

IV.II.2. 1973 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

IV.II.2.I. Yüksek Komuta Konseyi Bildirisi (21 Şubat 1973)

Cumhuriyet gazetesi bildiriye 22 Şubat tarihinde "Ordu 12 Mart Muhtırasının Sorumluluğunun İdraki İçinde - Yüksek Komuta Heyeti Görüşlerin Açıkladı" manşetiyle vermiştir. Gazete bu manşetin yanında Demirel'in "Beni İlgilendiren Hiçbir Şey Yoktur Tebliğin İçerisinde" açıklamasına yer vermiştir. Gazete 23 Şubat günü Milli Birlik Grubu ve işverenlerin komuta konseyinin görüşünü desteklediğini haber yaptı. Nadir Nadi 23 Şubat tarihli başyazısında Yüksek Komuta heyetinin "iyi niyetli çabası" olarak tanımladığı bildirinin Türk Silahlı Kuvvetlerinin "12 Mart muhtırasına karşı yürütülmek istenen doğrudan doğruya ya da dolaylı sataşmalardan rahatsızlık duymakta" olduğunu ifadesidir. Altan Öymen 23 Şubat tarihli yazısında Ecevit'in Komutanların talebini kabul edip kendileriyle görüşmeye gittiğini oysa Demirel'in "Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce bir telkine muhatap olmak istemiyormuş" ifadesiyle bu davete hayır demesini eleştirmiştir. Öymen komutanların davetinde bir anormallik görmemiş ve Demirel'in sözleriyle ilgili görüşlerini "sanki millete hesap verme durumunda olmak, bu devletin çeşitli sorumluluk mevkilerindeki kimselerle görüşmeyi yasaklıyormuş gibi... 'Ben millete hesap veririm' dedin mi arkadan bu mantığın bağlantısı olarak 'Öyleyse başka kimseyle görüşmem' diyebileceksin." şekline ifade etmiştir. Öymen, Demirel'in Adalet Partisi'nin Cumhurbaşkanı adayını açıklamamasını şiddetle eleştirmiştir.

Milliyet gazetesi 22 Şubat 1973 tarihli sayısında bildiriye "Komutanlar Kışkırtıcı Hareketlerin Bitmesini İstedi" manşetiyle vermiştir. Manşetin yanında da Demirel'in "AP Yalnız Millete Hesap Verir" açıklamasına yer verilmiştir. Abdi İpekçi aynı günkü yazısında partiler ile silahlı kuvvetler arasındaki zıtlışmanın tehlikelerine dikkat çekerek

bunun için bir neden olmadığını, çünkü partiler gibi silahlı kuvvetlerin temsilcilerinin de her fırsatta demokratik rejime inançlarını tekrarladıklarını ve amaçlarının “bu rejimi korumak ve güçlendirmek” olduğunu belirtmiştir. Zıtlasmandan kasıt Demirel’in komutanların davetine katılmamış olmasıdır. İpekçi yazısında koşulların olağanüstülük taşımadığı bir ülkede parlamenter düzene kumandanlar tarafından yapılacak herhangi bir müdahalenin hoş görülemeyeceğini de belirtmiştir. 23 Şubat’taki başyazısında İpekçi partilerle kumanda heyeti arasındaki diyalogun önemine dikkat çekerek her iki grup arasında “samimi bir hava içerisinde” görüşmeler yapıldığını ancak Demirel’in bu görüşmelere katılmayı reddettiği ifade etmiştir. AP liderinin “kendine özgü nedenlerle” komutanların toplantısına katılmamasının tartışılabileceğini belirttikten sonra Sunay’ı Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi arabuluculuk yapmaya davet etmiştir. İpekçi 24 Şubat tarihli başyazısında da zıtlasmaya dikkat çekmiştir. Abdi İpekçi 28 Şubat tarihli başyazısında Demirel’in aksine Ecevit’in yaklaşımının ve komutanlarla görüşmesinin daha sağlıklı olduğunu belirtmiş ve “devletin yönetiminde yetkili ya da etkili kişi (ve) kuruluşlarla bunalımların çözümlenmesini amaçlayan ve bunu Anayasaya uygun biçimde başarmayı öngören ‘müşaverlerde’ bulunmak zararlı değil, yararlıdır” demiştir. Ecevit’in komutanlarla yaptığı “görüşmelerden edindiği izlenim üzerine” Demirel ile görüşmek istemesinin Demirel tarafından reddedilmiş olmasını da “Demirel’in yaptığı ikinci hata” olarak tanımlamıştır.

22 Şubat 1973 günkü *Tercüman* gazetesi bildiriye “Yüksek Komuta: Yersiz Yorumlara Son Verilsin” manşetiyle vermiş ve diğer gazetelerde olduğu gibi hemen yanında Demirel’in “AP’nin Hesap Vereceği Tek Merci Millettir” açıklamasını koymuştur. Kabaklı 23 Şubat tarihli yazısında bildiriye “12 Mart muhtırasının yürürlükte olduğunu yeniden hatırlatmaya lüzum gören bir teşebbüs” ve “Muhtıra II” olarak adlandırmıştır. Kabaklı bildirinin “Liderlerle görüşme sırasında şahıs, zümre, parti ve hükümet icraatı bahse konu edilmemiştir” açıklamasını ön plana çıkartarak bunun belli bir siyasi parti liderine karşı olmadığını, asıl muhatabın “ihitilal maskotluğuna özenmiş bazı maskaralar” olduğunu belirtmiştir.

Hürriyet gazetesi 22 Şubat 1973 günü bildiriye manşetten “Yüksek Komuta Heyeti Tebliğ Yayınladı-Demirel’e Görüşmelere Katılmadığı İçin Çatıldı” başlığıyla vermiş ve hemen yanına da Demirel’in “Hesap Vereceğimiz Tek Merci Millettir” açıklamasını koymuştur. Haberin devamında bildirinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. 23 Şubat tarihli gazetenin ilk sayfasında *Hürriyet* imzasıyla çıkan yazıda üslubun sert olduğu belirtildikten

sonra açıklamanın içeriğinin ve gerekçelerinin anlaşılacağı, ancak açıklamaya neden böylesine “sert bir hava” verildiğinin anlaşılmadığı belirtilmiştir. Yazıda ayrıca bildirinin Cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine yapılan spekülasyonlarla başlayan tedirginliği arttırdığı ve bildirinin tedirginlikler yüzünden yapacağı tahribatın asıl ulaşılması gereken demokrasi ve özgürlük amacına ve özellikle kamu yararına ters düşeceği ifade edilmiştir.

IV.II.2.II. Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler’in Adaylığı ve Seçim

Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi yaşanan gerginliğe çözüm Parlamentoda değil, hem askerler hem de sivillerle temas halinde olan Cumhurbaşkanı aracılığıyla aranmıştır. Bu çerçevede Yüksek Komuta Heyetinin bildirisinden sonra Cumhurbaşkanı Sunay 28 Şubat’ta parti liderleriyle cumhurbaşkanlığı seçimini görüşmek üzere bir araya gelmiştir. Sunay parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin ardından 2 Mart günü Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler ve kuvvet komutanları ile görüşmüştür. Gazeteler cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesindeki bu yoğun trafikte ordu mensupları ile görüşülmesinde anormal bir taraf görmemiştir.

Milliyet gazetesi 2 Mart 1973 tarihli haberinde Cumhurbaşkanı Sunay’ın liderlerden sorumluluk istediğini yazmıştır. Habere göre Sunay, hem parlamentonun hem de silahlı kuvvetlerin itibarını korumak gerektiğini belirtmiştir. *İpekçi* 3 Mart 1973 tarihli başyazısında Sunay’ın parti liderleri ve askerlerle yaptığı görüşmelere değindikten sonra seçilecek kişinin hem parlamentonun ve hem de silahlı kuvvetlerin razı olacağı bir isim olması gerektiğini ima etmiştir. *İpekçi* bir gün sonraki başyazısında Genelkurmay Başkanı Org. Gürler’in Cumhurbaşkanlığı adaylığını ele almıştır. *İpekçi*’ye göre “Parlamento üyelerinden gösterilecek bir Cumhurbaşkanı adayının seçilememesi önemli bir sorun yaratmaz. Ama aday gösterilecek kişi Parlamento dışındaki görevinden sırf bu iş için istifa ettirilip senatör yapılırsa, hele bu görev Genelkurmay Başkanlığı gibi bir makam olursa durum değişir. Parlamentoda Cumhurbaşkanlığı için gerekli oyu toplayamaması, beraberinde bir takım huzursuzlukları, problemleri getirecek olaydır.” *İpekçi* yazının devamında Gürler’in kişiliğinde bir Cumhurbaşkanı aranması gereken birçok niteliklerin bulunduğunu belirttikten sonra Cumhurbaşkanı’nın Genelkurmay başkanlığından seçilmesinin “demokratik rejimin sivil karakterine aykırı gözükken bir gelenek” yaratabileceğini “ancak Türkiye’de henüz tüm özellikleriyle yerleştirememiş rejimin, ülkenin gerçekleriyle bağdaştırıcı düzenlemelere daha bir süre” ihtiyaç olduğunu

belirtmiştir. İpekçi'ye göre demokrasinin korunması sivillerle askerler arasında kurulacak bir dengeye bağlıdır. "Askerler demokrasiye bağlı kalıp partileri demokratik hayatımızın vazgeçilmez unsurları saymalı, partiler de memleket hayatında askerlerin taşıdığı sorumluluğu idrak etmelidir." Yazara göre "Genelkurmay Başkanlığından ayrılıp Cumhurbaşkanı seçilecek bir kimse devletin başına üniformasıyla değil, sivil olarak geçecektir." Dolayısıyla üniformasını çıkartmış bir askeri hala asker kabul etmek doğru olmayacaktır. İpekçi, 7 Mart 1973 tarihli yazısında da Gürler'in seçilememesinin "hiçbir güçlük yaratmayacağını" düşünmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Seçimlerden önce *Milliyet* gazetesinin manşetleri 8 Mart'ta "Gürler Ordudan Ayrıldı Parlamenteoya Girdi", 9 Mart'ta "Gürler: İstenirse Adaylığım Konur" ve 10 Mart'ta da "Gürler: Herşey Meclis İradesine Bağlı" şeklinde olmuştur.

Milliyet gazetesi 4 Mart'tan itibaren açıkça Gürler'in adaylığını gündemine almıştır. 5 Mart tarihli gazetenin haberinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin yaptığı bir açıklamanın Ankara'da çeşitli yorumlara yol açtığı, açıklamanın hükümet, CHP, DP ve CGP çevrelerinde Gürler'in Cumhurbaşkanlığı adaylığının kesinleşmesinin sonucu olarak nitelendiği belirtilmiştir. Haberde Gürler'in Cumhurbaşkanlığından önceki aşama olarak Senatör seçilebilmesi için istifa edecek kişinin Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen olduğu, Gürler'in birkaç gün içinde istifa ederek Sunay tarafından Kontenjan senatörü olarak atanacağını "ısrarla" bildirildiği de ifade edilmiştir. 6 Mart tarihli *Milliyet*'in manşeti "Gürler'in Adaylığı Kesinleşiyor" şeklinde olmuştur. Abdi İpekçi 6 Mart tarihli başyazısında Sunay'ın "Dışardan Parlamenteoya kontenjan senatörü olarak alacağım Cumhurbaşkanı adayının mutlaka seçileceğine inanmak isterim" sözüne atfen Gürler'in adaylığı için gerekli işlemlerin başlamasını onun seçileceği hususunda yeter bir güven duyulduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Gürler'in Kontenjan senatörlüğüne atandığını belirten 7 Mart tarihli *Milliyet* gazetesi Ecevit'in "Zorlama Rejim İçin Zararlıdır" ve Demirel'in "Tayin Değil Seçim Yapılacak" sözlerini de haber yapmıştır.

Milliyet gazetesinde asker cumhurbaşkanına tek muhalefet İsmail Cem'den gelmiştir. Cem 24 Şubat 1973 tarihli köşe yazısında "Cumhurbaşkanlığı görevinin bir gelenek gibi askeri görev sahiplerine ayrılmasının hem rejimin niteliği hem de bizzat askeri görev sahipleri için zararlı olacağı, bir kontenjan senatörünü istifa ettirip, yerine başkasını atamak ve sonra onu aday yapmak yolunun sakıncalı" olacağını, bundan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ilk oylama 13 Mart 1973 günü yapılmıştır. 14 Mart 1973 tarihli *Milliyet* gazetesinin haberine göre oylamayı Hava Kuvvetleri Komutanı Batur hariç kuvvet komutanları ve 52 general izlemiştir.

Abdi İpekçi, 13 Mart 1973 tarihli *Milliyet* gazetesindeki başyazısında Parlamantonun seçimi hür iradesiyle yapması gerektiğini belirttikten sonra iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan biri askerin taşıdığı önemi takdir etmenin mutlaka ordudan gelen bir adayın seçilmesini gerektirmediği, diğeri de parlamantonun iradesini serbestçe kullandığını göstermesi için ordudan gelmiş bir adayın seçilmemesi gerektiğini düşünmenin doğru olmadığıdır.

Milliyet gazetesi 14 Mart'ta Cumhurbaşkanlığı seçimi oylamalarından sonuç çıkmaması üzerine Komutanların Başbakan Melen ve Cumhurbaşkanı Sunay'la görüşme trafiğini yorumsuz olarak haber yapmıştır. İpekçi 14 Mart tarihli başyazısında mevcut adaylar üzerinde uzlaşma sağlanmasının zor olduğunu ve ortaya yeni bir adayın çıkması gerektiğini söylemiştir. İpekçi, 15 Mart'ta da "herkesin kabul edebileceği ya da kimseye ters düşmeyen" bir adayın gerekliliğinden bahsetmiş ve bu herkesin içine Silahlı Kuvvetlerin de girdiğini yazmıştır. İpekçi sözkonusu adayın belirli bir partinin etiketini taşımaması gerektiğini de vurgulamıştır. Daha önce Org. Gürler'in üniformasını çıkarttıktan sonra sivil olacağını ve seçimlere sivil olarak gireceğini ifade eden İpekçi bu defa bir siyasi parti mensubunun seçimlerden önce veya seçildikten sonra partisinden istifa etmesini bağımsızlığı için yeterli görmemiştir. İpekçi, 21 Mart 1973 tarihli yazısında Gürler ve Arıburun'un adaylıktan çekilmesinden sonra da bu formülü tekrarlamıştır.

16 Mart tarihli *Milliyet* gazetesinin haberine göre Genelkurmay Başkanı Sancar'ın parti liderleriyle görüşmüş ve bu görüşmede "siyasi parti liderlerinden ve temsilcilerinden birinci planda Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayacak bir tutum içine girmelerini" istemiştir. Haberin devamında "söylentilere göre" Sancar parti liderlerinin bu konuda anlayış göstermelerinin büyük yarar sağlayacağını söylemiş ve her çareye başvurulduktan sonra Gürler seçilemezse Sunay'ın görev süresinin 2 yıldan az olmamak üzere uzatılmasını tavsiye etmiştir.

Cumhuriyet gazetesi 1 Mart 1973 tarihli sayısında DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'ye atfen Cumhurbaşkanlığı için Org. Gürler'in adının geçtiğini haber yapmıştır. Aynı günkü *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde Sunay'ın liderlerle görüşmesinin 12 Mart muhtırasının yürürlükte olduğu anlamına geldiği ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine bu

açından bakılması gerektiği vurgulanmıştır. Yazara göre “Cumhuriyet tarihimizin teamülleri, 27 Mayıs ve 12 Mart tarihlerinin getirdikleri bütünüyle ve gerçekçi açıdan tartıldıkları zaman” şu sonuca varmak mümkündür: “Ordunun benimsemediği adayların Cumhurbaşkanı olmasında büyük sakıncalar vardır.” Yazar ayrıca Çankaya sorununun bir demokrasi sorunu olmadığını, siyasi bir sorun olduğunu belirtmiştir. *Cumhuriyet*, 2 Mart’ta Sunay’ın parti liderleriyle, 3 Mart’ta da komutanlarla görüşmelerini ön plana çıkarmıştır. 2 Mart tarihli habere göre Sunay’ın parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin ardından “Cumhurbaşkanlığı sorunu berraklık kazanmış, aday olarak Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler’in ismi üzerinde durulduğu açıklanmıştır.” 6 Mart tarihli *Cumhuriyet*’in manşeti ise “Gürler’in Başkan Olması Katileşti” şeklindedir. Aynı günkü *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde “Cumhurbaşkanlığı konusunda ortada bir başka aday görünmediğine bakılırsa Gürler’in seçilmesi şimdiden gerçekleşmiş sayılabilir” denilmiştir. Yazıda Gürler “Silahlı Kuvvetlerin doğrudan doğruya benimsediği aday” olarak sunulmuştur.

Altan Öymen de 7 Mart 1973 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında “Cumhurbaşkanlığına Orgeneral Sayın Faruk Gürler’i seçtirtmemeye çalışmanın, demokratik usulleri korumakla hiçbir ilgisi” olmadığını savunmuştur. 8 Mart tarihli *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde de Gürler’in adaylığı açıkça desteklenmiş ve Gürler’in seçilmesinin çözüm bekleyen birçok sorunu halledecek potansiyel taşıdığı ifade edilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi seçimlerin hemen öncesindeki birkaç günde Org. Gürler’in Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlarla ilgili açıklamalarını manşetine taşımıştır. Gazetenin manşetleri 9 Mart’ta “Herşey Anayasa Çizgisi İçinde Olur”, 10 Mart’ta “Herşey Meclislerin Hür İradesine Bağlıdır” ve 11 Mart’ta “Gürler: Ülkemiz Az Gelişmiş Olmanın İzdırabını Çekiyor” şeklinde olmuştur. 9 Aralık 1973 günkü bir haberde de Adalet Partisi Ankara Milletvekili Aydın Yalçın’ın Gürler’in adaylığında yadırganacak bir husus olmadığı belirttiğine yer verilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi 15 Mart 1973 günü Cumhurbaşkanı Sunay’ın Demirel’e gönderdiği mektubu ve Komutanların Sunay ve Başbakan Melen’le görüşmelerini haber yapmıştır. Haberde komutanlarla görüşmenin ardından Melen’in Genel Kurul’da Demirel’le bir not gönderdiği, ardından komutanların Cumhurbaşkanı Sunay ile görüştükleri haberleri yorumsuz olarak verilmiştir. 17 Mart tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde ilk sayfadaki *Meclis Notları* başlıklı yazısında Turhan Ilgaz cumhurbaşkanlığı seçimlerinde “12 Mart’ın ve arkasındaki 27 Mayıs’ın ağırlığı duyulmalıydı” demiştir. Ilgaz, Adalet

Partisi'nin emekli general olan Senato Başkanı Tekin Arıburun'u aday göstermesini "12 Mart'a ve 27 Mayıs'a en aykırı kişiyi kendine aday yaptı" şeklinde yorumlayıp eleştirmiştir. 18 Mart tarihli *Cumhuriyet*'in *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde çıkan yazıda Silahlı Kuvvetlerin Gürler'in adaylığı nedeniyle seçimlerle yakından ilgilendiği belirtildikten sonra 12 Mart muhtırasını kabul eden partilerin parlamentoda ordunun adayına tepki göstermeleri "bir mantık çelişkisi" olarak tanımlanmıştır. Çünkü parlamento çoğunluğu 12 Mart muhtırasından sonraki iki yıldan beri ordu böyle istiyor diye birçok karar almıştır. Bu nedenle "Çankaya bunalımını ordunun eğilimlerini dikkate almadan aşmaya kalkmak, siyasi partilerin ne eski tutumlarıyla bağdaşacaktır, ne de gerçekçi olacaktır."

Nadir Nadi de 23 Mart 1973 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında "sağlam güçler tarafından Devlet Başkanlığına aday olarak ileri sürülen bir emekli komutanın karşısına 27 Mayıs'a aykırı kaçan kişiyi çıkartarak" onu yenilgiye uğratanları eleştirmiştir. Nadi 24 Mart tarihli yazısında da Cumhurbaşkanı adayında ordunun aradığı şartları tarafsız olması, 27 Mayıs'a karşı olmaması ve 1960 öncesi yönetimle dolaylı-dolaysız bir ilişkisi bulunmaması olarak sıraladıktan sonra bu şartlara uygun bir isim olarak darbeci generallerden seçimlerin yapıldığı dönemde Senatodaki Milli Birlik Grubu başkanı olan Fahri Özdilek'i önermiştir.

Cumhuriyet gazetesi Gürler'in yeterli oyu alamamasının ardından 21 Mart 1973 günü sayısında kaynak adı belirtmeden Gürler'in yeni hükümeti kuracağı görüşünün ortaya atıldığını duyurmuştur. Gazetede Gürler'le ilgili 27 Mart günü "Bildirildiğine göre Sunay Parti Liderlerine Em. Org. Faruk Gürler'in Adaylığı Üzerinde Durulmasını Tavsiye Etti" ve 28 Mart günü de "AP, Gürler'in Adaylığını Düşünüyor" başlıklı haberler yapmıştır.

Hürriyet gazetesi seçimler öncesi askerler, Cumhurbaşkanı ve siyasi parti liderleri arasındaki trafiği haber yapmıştır. 1 Mart'tan itibaren gazetede Cüneyt Arcayürek, Okay Ekşi ve Yılmaz Çetiner'in iç politikaya yönelik yorumları çıkmaya başlamıştır. 1 Mart tarihinde *Hürriyet* imzasıyla çıkan yazıda seçilecek cumhurbaşkanının hem parlamento, hem de "Anayasal güçler" tarafından tasvip edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Hürriyet 1 Mart 1973 tarihli haberinde Sunay'la görüşmelerinin ardından AP ve CHP liderlerinin herhangi bir isim empoze edilmediğini, söylediklerini ancak Demokrat Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Gürler'in adının geçtiğini ifade ettiğini duyurmuştur.

Yılmaz Çetiner 2 Mart tarihli “Niçin Faruk Paşa” başlıklı yazısında seçilecek Cumhurbaşkanının 27 Mayıs’a ters düşmemesi gerektiği belirtildikten sonra “ordunun bütün kademelerinde sevilen sayılan, 2 lisan bilen, okuyan, memleketin geçirdiği en buhranlı günlerde fevkalade başarılı görevler yapmış, daima demokrasiye, parlamenter rejime candan inanmış, hatta onun koruyucusu olmuş bir kumandan” olarak Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler’in “Türkiye’yi ve demokratik rejimi yıkma gayretleri içinde olanlara karşı bütün anayasal güçleri bir araya getirecek, güçlendirecek” bir Cumhurbaşkanı adayı olduğunu belirtmiştir. Çetiner yazısında partilerin istedikleri adayı seçebileceklerini, yazdıklarının kendi temennisi olduğunu ifade etmiştir. Cüneyt Arcayürek aynı günkü yazısında Gürler’in adaylığına daha temkinli yaklaşmış ve başka adayların da çıkabileceğini, Gürler’in zorlama ile tek aday yapılmasının sağlıklı olmayacağını belirtmiştir.

Hürriyet gazetesi 3 Mart’ta Hava Kuvvetleri eski Komutanı ve emekli General İrfan Tansel’in adını ortaya atmıştır. Gazetenin manşeti “Gürler ve İnönü’den Sonra Cumhurbaşkanı Adayı Tansel” şeklinde olmuştur. 5 Mart tarihinde manşetten “Partiler Kararsız Etkili Çevreler Israrlı” başlığıyla verilen haberin devamında Cumhurbaşkanı Sunay’ın seçimlerle ilgili yayınladığı bildirinin siyasi partiler tarafından nasıl algılandığına değinmiştir. Buna göre AP’liler Cumhurbaşkanının yerine seçilecek kişinin her türlü tesirden uzak, sadece parlamentonun hür iradesiyle seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. “CHP çevrelerinde yapılan gayri resmi yorumlara göre” Cumhurbaşkanı, Gürler’in mutlaka ve büyük bir çoğunluk tarafından seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aynı günkü *Hürriyet* imzalı “Uygar Mıyız?” başlıklı başyazıda dünyadaki seçimlerden örnek gösterilerek üstü kapalı olarak tek aday dayatması eleştirilmiş ve hem demokrasi ve özgürlükten bahsedip hem de yarışmaya razı olmamanın uygarlıkla bağdaşmadığı belirtilmiştir. *Hürriyet* gazetesi Gürler’in cumhurbaşkanlığına aday olmak için ordudan istifasını 6 Mart’ta “Gürler Ordudan Ayrıldı” manşetiyle vermiştir. 7 Mart tarihli gazetede Ecevit’in “Parlamento Zorlanmamalıdır” sözleri manşete taşınmıştır.

14 Mart tarihli ve *Hürriyet* imzalı başyazıda ilk dört turda adayların yeterli oy alamamalarının tedirginlik yaratması eleştirilmiş ve bunun siyasi yarışmaları bir türlü kabul edemeyişimizden kaynaklandığı belirtilmiştir. Yazıda seçimlerin “siyasi partiler ile anayasal müesseseler arasında bir yarışma ve hatta sürtüşme” haline getirilmesi de eleştirilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin hür iradesi ile Cumhurbaşkanını seçeceği ifade edilmiştir. *Hürriyet* gazetesi, Gürler ve Arıburun’un yeterli oyu alamamasının

ardından 16 Mart tarihli manşetinde her iki aday dışında üçüncü bir kişinin adaylığını gündeme getirmiştir. Ancak Yılmaz Çetiner aynı günkü yazısında Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs'a ve 12 Mart'a aykırı düşmeyecek bir Cumhurbaşkanı istediğini ve "bu görüşü kendileriyle yapılan her konuşmada ileri sürdükleri"ni ifade ettikten sonra askerlerin Gürler'in adaylığından vazgeçemediklerini, seçilemediği takdirde "seçimlerin durdurulması ve Cevdet Sunay'ın kısa bir süre için tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi"ni en uygun formül olarak gördüklerini yazmıştır. Gürler ve Arıburun'un adaylıktan çekilmesinden sonra 21 Mart tarihli gazetede *Hürriyet* imzasıyla çıkan başyazıda bazı çevrelerin Gürler'in seçilememesi üzerine ordu ile milleti ve ordu ile parlamentoyu karşı karşıya getirme çabası içinde olduğu belirtilmiş ve bu çabalar eleştirilmiştir.

Tercüman gazetesi Sunay'ın komutanlarla ve Başbakanla görüşmesini 3 Mart 1973 günü "Parlamento'dan Aday Aranıyor" manşetiyle vermiştir. Gürler'in aday olmasından sonra da 7 Mart tarihinde Ecevit'in "Gürler'in Adaylığı İçin Grup Kararımız Yoktur" açıklaması, 8 Mart'ta Demirel'in "Hür İradeye Hiç Bir Tesir Kabul Etmiyoruz" açıklamasını manşete taşınmıştır. 8 Mart tarihli ve *Tercüman* imzalı başyazıda cumhurbaşkanlığı seçiminin bir anayasa ve rejim buhranına dönüştürülmesi eleştirilmiş ve seçimlerin "demokratik Cumhuriyeti zedeleyici girişimlerden uzak" yapılması çağrısında bulunulmuştur. Ahmet Kabaklı 8 Mart tarihli köşesinde Cumhurbaşkanının parlamentonun hür iradesi tarafından seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 10 Mart tarihli gazetede *Tercüman* imzasıyla çıkan başyazıda ordunun aday ile ilgili olarak basının gündemini meşgul eden "gurur ve prestij" konusu ele alınmıştır. Yazıda anayasa düzeninin mevcut olduğu demokratik rejimlerde seçimlerin gurur ve prestij meselesi yapılamayacağı ve seçim sonuçlarına saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı gün Gürler'in "Herşey TBMM'nin Hür İradesine Bağlı" mesajını manşete taşıyan *Tercüman* gazetesi, bu haberin yanındaki bir başka haberde Demirel'in "Seçime Giren Sonucuna Katlanır" ifadelerine yer vermiştir.

Oylamaların ardından hiçbir adayın yeterli çoğunluğu sağlayamaması üzerine 15 Mart tarihli *Tercüman* gazetesinin başyazısında turların uzamasının bir sakıncasının olmadığı, tam aksine bunun "parlamentar rejimin bütün kuralları ile işleyişinin dünyaya ispatı" olduğu belirtilmiştir. 16 Mart tarihli başyazıda oylama sonuçlarının ardından meydana gelen gelişmelerin seçim öncesi yapılan spekülasyonların aslının olmadığını ispat ettiği ve parlamentonun da hiçbir baskı altında kalmadan hür iradesine göre karar vereceğini ortaya koyduğu vurgulanmıştır. Ahmet Kabaklı üstü kapalı olarak Gürler'in

seçilememesini 19 Mart tarihli yazısında demokrasinin kazanması olarak yorumlamıştır. Aynı yazıda bu durumu Türkiye’de Hürriyetin, parlamentonun ve milletin iradesine saygılı bir demokrasinin varlığı olarak tanımlamıştır.

Tüm bu tartışmaların ardından emekli Oramiral Fahri Korutürk, 6 Nisan 1973 günü ortak aday olarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

IV.II.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979)

Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları KKK Org. Nurettin Esin, HKK Org. Tahsin Şahinkaya, DKK Oramiral Bülent Ulusu ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun’un imzalarıyla Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e verdikleri uyarı mektubu 2 ve 3 Ocak 1980 tarihli gazetelerde yer almıştır.

2 Ocak 1980 tarihli *Hürriyet* gazetesi olayı manşetten “Ordu Uyarı Mektubu Verdi” şeklinde duyurdu. Cüneyt Arcayürek’in haberine göre anarşi ve öteki tehlikelere karşı bütün anayasal kuruluşların birleşmesi istenilen mektubun 12 Mart muhtırasından farkı “1 kişiye verilmemiş olması”dır. Haberin devamında bir ordu yetkilisinin bu uyarı metninin “12 Mart Muhtırası’ndan farklı olduğunu, yazılı metnin sonunda bu istemlerin yerine getirilmemesi halinde ordunun yönetime müdahale edeceği” ibaresinin bulunmadığını, ayrıca uyarı mektubunun bir siyasi partiyi veya partileri değil bütün Anayasal kuruluşları olumlu yönde uyarmayı amaçladığını söylemiştir. Ancak haberde aynı ordu yetkilisinin “Eğer uyarımızı içeren önemli hususlar yerine gelmeyecek olursa, geriye elbetteki tek alternatif kalıyor. Yazılı metnin içinde bu alternatiften bahsedilmemiştir.” sözlerine de yer verilmiştir. Arcayürek daha sonra bu açıklamaları yapan yetkili Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu olduğunu açıklamıştır.³²⁴ Arcayürek muhtıranın içeriğinde yer alan unsurların süratle yerine getirilmemesi durumunda ordunun “Cumhuriyeti korumak ve kollamak” görevini yerine getireceğinin ileri sürüldüğünü yazmıştır. Arcayürek haberde uyarı mektubunu muhtıra olarak tanımlamıştır.

3 Ocak 1980 tarihli *Hürriyet* gazetesi “Silahlı Kuvvetler Ülke Bütünlüğünün Korunmasını İstedi: Görev Hepimizin” manşetinin hemen altında uyarı mektubunun tam metnine yer vermiştir. İlk sayfada *Hürriyet* imzasıyla çıkan “Birliğe Çağrı” başlıklı yorumda komutanların “vatandaş olarak aylardır pek çoğumuzun söylediklerini” ifade ettikleri belirtilmiş ve uyarının kimden geldiğinden çok içeriği üzerinde durulup acilen

³²⁴ Arcayürek, (1999), s. 46.

tedbir alınması çağrısında bulunulmuştur. Aynı günkü “Ve Nihayet!...” başlıklı yazısında Oktay Ekşi demokrasinin iyi işlediği ülkelerde “dur” sesinin kamuoyundan geldiğini, ancak milletimizin devlete itaat düşüncesiyle ne gelirse sineye çektiğini ve sonuçta gidişata ordunun dur dediğini ifade etmiştir. Ekşi’ye göre Türk Silahlı Kuvvetlerinin “yapması mümkün olanın en azı” ile yetinmiştir. Yazar siyasi parti liderlerinin anlaşmamaya devam etmeleri halinde önümüzdeki günlerin bugünden daha iyi olmayacağını da vurgulamıştır. Aynı gün “Görünen Köy Kılavuz İstemez” başlıklı yazısında Cüneyt Arcayürek önceki gece konuştuğu “yüksek görev sahibi bir general”in “meslek kuruluşlarının, derneklerin, sendikaların ülkenin sorunları üzerinde alabildiğine konuştuğu bir ülkede, Cumhuriyetin kollanması ve korunması göreviyle yükümlü anayasal kuruluş olan ordunun görüşlerini açıklamasından” neden tedirginlik duyulacağını anlaşılmadığı şeklindeki görüşlerine yer vermiştir. Arcayürek kendi yorumunda herkesin birbirinin boğazına sarıldığı ve her yönlü huzursuzluğun arttığı bir ortamda “geleneklerine bağlı ordu gibi önemli bir anayasal kuruluşun üzerine düşeni bir gün yapacağı esasen varsayılıyor ve herkes tarafından bekleniliyordu da” demiştir. Arcayürek uyarı mektubu hazırlamakla ordunun “anayasal” görevini yaptığını, mektuptaki uyarılar dikkate alınmazsa yarın hangi harekete yöneleceğinin belli olmadığını, dolayısıyla “ordunun uyarı metnini bir tehdit, bir müdahale gibi görmeden bunu ülkesine bağlı insanların ciddi uyarısı olarak görmek, buna göre düzenlemelere gitmek ve kısacası -bir askerin bana söylediği gibi- akılları başlara toplamak” gerekmektedir gerektiğini belirtmiştir.

Oktay Ekşi 4 Ocak 1980 tarihli yazısında muhtıranın muhatabının siyasi parti liderleri ile Anayasal kuruluşların mensupları olduğunu belirtmiştir. Aynı gün “Bu Muhtıra Kime Verildi?” başlıklı yazısında Hasan Pulur da siyasi parti liderlerinin muhtırayı üzerlerine almamalarını eleştirmiştir.

Tercüman Gazetesi mektubu 2 Ocak 1980 tarihli nüshasında manşetten muhtıra ibaresini kullanmadan “Evren ve Komutanlar Korutürk’e Yazılı Metin Sundu” başlığıyla duyurmuştur. Haberde Köşk’e yakın çevrelerin olayın kesinlikle bir muhtıra olmadığı görüşüne yer verilmiştir. *Tercüman*, 3 Ocak’ta mektubu “Ordu Partileri Son Defa Uyardı” manşetiyle vermiştir. Haberde mektup “yazılı metin” olarak tanımlanmış ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. 2 Ocak tarihli yazısında Güneri Civaoglu komutanlar tarafından verilen yazılı metnin bir muhtıra olmadığını, ancak silahlı kuvvetlerin siyasete ağırlığını koyduğunu ve bu ağırlığın başta siyasi partiler olmak üzere bütün Anayasal kurumlar tarafından “hassasiyetle ve ciddiyetle” ele alınması gerektiği belirtmiştir.

Nazlı Ilıcak 3 Ocak 1980 tarihli *Tercüman* gazetesindeki “Mini-Muhtıra” başlıklı başyazısında “bütün kuvvet kumandanlarının, emir-komuta zinciri içinde vaziyet alışlarına, üstelik düşüncelerini yazılı bir metinle Cumhurbaşkanına bildirmelerine” muhtıradan başka ne isim verilebileceğini sorduktan sonra muhtıranın “bana değil, sana verildi” mantığıyla alkışlanamayacağını, “çünkü dağın tepesinden kopan kar parçasının ne kadar büyüyeceğini, kimlere çarpacağını şimdiden kestirmenin güç olduğunu” belirtmiş, yazının devamında şuursuzca davranan ana muhalefet partisi CHP’yi eleştirmiştir. Ilıcak 4 Ocak tarihli yazısında askeri müdahalelerin hukuk ötesine taşan olaylar olduklarını ve bunlara kanuni mesnet aramanın hatalı ve faydasız olduğunu, demokrasilerde askerin ancak sıkıyönetim çerçevesinde söz sahibi olabileceğini, sıkıyönetim komutanlarının da nihayetinde Başbakana karşı sorumlu olduklarını, bu çerçevenin dışına taşılması halinde meşruiyeti normal hukuk düzeni içinde aramamak gerektiğini belirtip müdahaleye meşruiyet zeminini ülkenin şartlarının hazırladığını ifade etmiştir. Ilıcak yazının devamında muhtıranın antidemokratik bir olay olduğunu ancak muhtevası itibarıyla birçok kişinin özlemini dile getirdiğini belirtmiştir. Ilıcak muhtıranın muhatabının da iktidar partisinden çok muhalefet partileri olduğunu tekrar etmiştir.

Ahmet Kabaklı 5 Ocak tarihli köşesinde mektubun muhtıra veya onun tam tercümesi olan uyarı değil bir “uyanış mektubu” olduğunu belirttikten sonra komutanların Ecevit döneminde kendilerinden gizlenen gerçekleri Demirel’in önlerine koyduğu açık belgeler sayesinde gördüklerini ve tehlikenin boyutlarını fark ettiklerini yazmıştır. Kabaklı CHP lideri Bülent Ecevit’i kastederek yazılı metinden maksadın “anarşiyi önleyecek kanunların biran önce çıkarılması için, devamlı ve çirkin engellemeler yapan kişiyi şuur ve vicdana davet etmek” olduğunu belirtmiştir. Kabaklı’ya göre mektup “hükümetin iç barış, huzur ve refahımız için, el attığı her tedbiri durdurmak ve saptırmak gücünü partizanca kullanmayı meslek haline getiren ‘Anayasal kuruluşlara’ artık ‘hukuka dönün’ manasında bir muhtıra yerine geçebilir.” Aynı günkü yazısında Rauf Tamer muhtıranın 30 günlük Demirel hükümetini değil CHP ve lideri Ecevit’i hedef aldığını ifade etmiştir. Güneri Civaoglu 5 Ocak tarihli yazısında ordunun siyasete ağırlığını koyduğu tespitini bir defa daha yaptıktan sonra bundan sonraki politik gelişmeler üzerinde bu mektubun ipoteğinin olacağını, aslında demokrasiye bağlılıklarından kuşku duymadığı komutanların bunu arzu etmediklerini ancak olanın olduğunu ve bundan sonra yapılacaklara bakılması gerektiğini vurguladıktan sonra Silahlı Kuvvetlerin ağırlık koyduğu doğrultu ile AP hükümetinin icraat

doğrultusunun paralel olduğunu ve dolayısıyla mektubun muhatabının AP değil komünizme destek veren çevreler olduğunu belirtmiştir.

Ergun Göze 4 Ocak tarihli *Tercüman* gazetesindeki yazısında askerlerin verdiği metnin “komünizme, anarşiye, bölücülüğe öncelikle verilmiş bir muhtıra” olduğunu belirttikten sonra metnin içeriğinde milli iradeye dayanan ve milli iradenin hükmünü her zaman kabul etmiş bulunan hükümetin alınacağı bir nokta olmadığını vurgulamıştır. *Tercüman* gazetesinin köşe yazarları zaman zaman askerlerin üzerinde durduğu gerekli yasal değişikliklerin CHP tarafından engellendiğine dair örnekler de vererek ısrarla muhtıranın muhatabının CHP olduğunu vurgulamışlardır.

Milliyet gazetesi mektubu 3 Ocak 1980 günü “Ordu Partileri Milli Birlik İçin Göreve Çağırdı” manşetiyle vermiştir. Haberin devamında mektubun içeriği ve siyasi parti liderlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Aynı günkü başyazıda Ali Gevgilili, mektupla “Türkiye’nin siyasal tarihine yepyeni bir adım daha” atıldığını belirttikten sonra AP ile CHP arasındaki diyalog eksikliği üzerinde durmuştur. Gazetenin mektupla ilgili haberlerin yer aldığı sekizinci sayfasında ordu eski mensuplarının mektubun ne kadar isabetli olduğuna dair görüşlerine yer verilmiştir. 4 Ocak tarihli *Milliyet* gazetesinde yer alan *Ankara’dan* isimli köşede Türk Silahlı Kuvvetlerinin de toplumun bir parçası olduğu, toplumun geçirdiği bunalımın onları da etkilediği, “demokratik düzene bağlılıklarından kuşku duyulmayan” komutanların özellikle kendi alt kademelerinden gelen sıkıntıları böyle bir girişimle yönlendirdikleri belirtilmiştir. Yazıda metinde yer alan görüşlerin dikkate alınmaması durumunda “sıkıntıları daha da artacak olan uyarı sahiplerinin” başka kararlar vermesinin beklenebileceği de ifade edilmiştir. Örsan Öymen 4 Ocak tarihinde *Politika Kazanı* isimli köşesinde “Demirel borazanı” gazetelerin muhtıranın muhatabının Ecevit olduğu şeklindeki yayınlarını eleştirdikten sonra muhatabın tüm siyasi partiler olduğunu belirtip bir araya gelmeleri çağrısında bulunmuştur. Burhan Felek 5 Ocak tarihli yazısında komutanların uyarısının yapılaş şeklinin tartışılabilirliğini ancak içeriğin son derece haklı olduğunu, ordunun temel görevlerinden birinin de Cumhuriyeti korumak olduğunu ve Cumhuriyet döneminin yarım asırlık ömründe sivil idarenin ordunun yardımı olmadan ülkeyi idare etmekte daima zorlandığını dile getirmiştir. Felek siyasi parti liderlerinin demokrasi oyunu oynarlarken bir er sesinin “kendine gel” demesinden tedirgin olmalarını ve üzölmelerini “Bana da sıhhatim için iğne yapıyorlar, canım yanıyor, şikayet ediyorum ama katlanıyorum. İşte bugünkü durum bu.” şeklinde değerlendirmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi ordunun uyarı mektubunu 3 Ocak 1980 tarihli nüshasında “Silahlı Kuvvetlerin Görüşü Açıklandı” başlığıyla manşetten vermiştir. Aynı günkü *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesindeki yorumda mektubun salt hukuk açısından açıklanmasının olanaksız olduğu, ordunun da toplumun bir parçası olduğu düşünüldüğünde Türkiye’de ve dünyada hızla gelişen olaylardan etkilenmesinin doğal sayılması gerektiği belirtilmiştir. Uğur Mumcu 4 Ocak’taki “Uyarı Mektubu” başlıklı yazısında çok partili yaşama geçilen 1950 yılından bugüne kadar bir ihtilal ve üç ihtilal girişimi yaşandığı ve sekiz sıkıyönetim ilan edildiğini, her on yılda bir demokrasiye nokta olmasa bile noktalı virgöl konulduğunu belirttikten sonra son mektubu “Silahlı Kuvvetler Muhtırası” olarak tanımlamıştır. Oktay Akbal ile Ali Sirmen 4 Ocak tarihli yazılarında Demirel’in “Ben 35 günlük başbakanım” sözleriyle uyarının muhatabı olmadığı şeklindeki yaklaşımını eleştirmişler.

IV.II.4. 12 Eylül 1980 Darbesi

12 Eylül 1980 askeri darbesini aynı günkü sayılarında gazetelerden *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* “Ordu Yönetime El Koydu”, *Milliyet* “Yönetim Orduda” ve *Tercüman* da “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu” manşetleriyle vermiştir. 13 Eylül tarihli manşetler ise *Cumhuriyet* “Ana Hedef Atatürkçülük”, *Milliyet* “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”, *Hürriyet* “Atatürk Yolunda Devam” ve *Tercüman* da Evren’e atfen “Yeni Anayasa Hazırlanacak” şeklinde olmuştur.

Cumhuriyet gazetesi 12 Eylül tarihli nüshasında MGK bildirilerine yer vermiştir. 13 Eylül tarihli *Cumhuriyet*’teki köşesinde Oktay Akbal müdahaleyi yorumlarken “Atatürk devriminin yandaşları, erleri, Atatürk ilkelerinin sahipleri”nin yurdumuzu ve ulusumuzu Atatürk devrimlerinden uzaklaştırma çabalarına elbette göz yumamayacaklarını ifade etmiştir. Yazara göre askerler “nasıl 27 Mayıs 1960’da göz yummadılarsa, daha sonraki yıllarda nasıl zaman zaman uyarı mektuplarıyla, anımsatmalarla iktidarı ellerinde tutanları Atatürk devriminin yoluna çağırdılarsa bir kez daha aynı kutsal görevi yapacaklardı.” Akbal yeni bir yaprağın açıldığını ve bu yaprağın “Atatürk’ün özlediği devrimci demokrasi çizgisinde ileri aşamalar” yaratmasının beklendiğini vurgulamıştır.

Cumhuriyet gazetesi darbe ile ilgili haberleri büyük ölçüde yorumsuz olarak vermiş ve haber ve köşe yazılarında darbe için “Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir ve komuta zinciri içinde yönetime el koyması”, “12 Eylül eylemi” ve “12 Eylül harekatı” gibi tanımlamalar

kullanılmıştır. Uğur Mumcu 14 Eylül tarihli başyazısında silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasının “yağmurun yağması gibi doğal bir olay” olduğunu belirtmiştir. Yazar 1950 yılından bugüne kadar yapılan müdahaleleri sıraladıktan sonra bunun çok partili yaşamı, özgürlükçü demokrasiyi, anayasal düzeni yaşatamadığımız anlamına geldiğini ifade etmiştir. Mumcu 15 Eylül tarihli yazısında 27 Mayıs sonrasındaki idamların toplumda derin yaralar açtığını belirttikten sonra Devlet, Genelkurmay ve MGK Başkanı Evren’in parlamento üyelerinin siyasi faaliyetlerinden dolayı suçlanmayacağı açıklamasının çok gerçekçi olduğunu belirtmiştir. Mumcu, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ne 27 Mayıs’ta ne de 12 Mart’ta kalıcı bir askeri yönetim istemediğini, yeni yönetimin de “özgürlükçü, demokratik, layık ve sosyal” bir “sivil yönetim” kurma amacı taşıdığını ilan ettiğini belirtmiştir. Mumcu ayrıca terörün olduğu yerde Anayasa’dan, hukuk devletinden, serbest seçimlerden, bağımsız yargıdan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Mustafa Ekmekçi de 15 Eylül tarihli yazısında çok kimsenin “askerlerin zorunlu olarak giriştikleri bu eylemin başarıya ulaşması için yardımcı olmak” gerektiğine inandığını ifade etmiştir. 16 Eylül tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki *Olayların Ardındaki Gerçek* köşesinde ordunun yönetime el koymasının böylesine sessiz, kolay ve gürültüsüz bir şekilde gerçekleştirilmiş olması “bütün kesimlerde onaylanıp benimsenmesi, toplumun bekleyişlerine karşılık vermesi” şeklinde yorumlanmıştır. Bazı kesimlerin 12 Eylül eylemini “kendi özlemlerinin bir aracı gibi görmek ve göstermek” eğiliminde olduğunun belirtildiği yazıda 12 Eylül’ün çeşitli toplumsal güçler arasında bir hakem etkinliğine yönelmesinin beklendiği vurgulanmıştır.

Cumhuriyet gazetesi 14 Eylül tarihli haberinde örnekler vererek silahlı kuvvetlerin yönetime tümüyle el koymasına yönelik dış basındaki yayın ve görüşlerin olumlu olduğunu yazmıştır. Dış basının yaklaşımıyla ilgili haberler daha sonraki günlerde de devam etmiştir. Örneğin 17 Eylül tarihli gazetenin iç sayfalarda *International Herald Tribune* gazetesinin müdahaleyi “TSK Yönetime İstemeye İstemeye El Koydu” şeklindeki yaklaşımına yer vermiştir.

Cumhuriyet gazetesinin 12 Eylül müdahalesiyle ilgili haberlerinde daha çok yeni hükümetten beklentiler ve yeni hükümete tavsiyeler ön plana çıkmıştır.

12 Eylül 1980 tarihli *Milliyet* gazetesinde resmi açıklamalar dışında haber ve yorum yer almamıştır. Gazete sonraki günlerdeki haber ve yorumlarında 12 Eylül müdahalesi için “Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine bütünüyle el koyması” ve “müdahale” gibi tanımlar kullanmıştır. 13 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesindeki bir haberde müdahalenin Kıbrıslı Türkler arasında “memnunluk” yarattığı belirtilmiştir. Aynı günkü haberlerde

müdahalenin nedenleri üzerinde durulmuş ve sekiz ay önce komutanların Cumhurbaşkanı aracılığıyla bir uyarı mektubu verdikleri ve sabırla sonucunu bekledikleri, isteklerinin yerine getirilmemesi, parlamentonun işlemez hale gelmesi ve terörün de günde 30 ölüye kadar ulaşmasının Türk Silahlı Kuvvetlerini müdahale yapmak zorunda bıraktığı ifade edilmiştir.

Darbe ile ilgili *Milliyet* gazetesinde ilk yorum 14 Eylül tarihinde *Milliyet* imzalı başyazıda çıkmıştır. “Demokrasi İçin 12 Eylül’ün Başarısı Şarttır” başlıklı yazıda 12 Eylül’ün terör nedeniyle önceki müdahalelerden farklı olduğu ve öncelikli hedefin terörü sona erdirmek olması gerektiği vurgulanmıştır. Yazıda ülkesini seven herkesin yeni yönetimin hedeflerine başarı ile ulaşmasına yardımcı olması gerektiği de belirtilmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ni müdahaleye zorlayan şartların normale döndürülmesi bakımından 12 Eylül başarılı olduğu ölçüde Türk demokrasisinin yeniden hayat bulacağı ifade edilmiştir. 15 Eylül tarihli başyazıda Org. Kenan Evren’in Devlet Başkanlığı görevini üstlenmesinin çok yerinde bir karar olduğu belirtildikten sonra yasama ve yürütme fonksiyonlarını icra edecek Milli Güvenlik Konseyi’ne ülke gündemiyle ilgili birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur. *Milliyet* gazetesinde başyazı dışındaki köşelerde ilk yorum 15 Eylül tarihinde Yılmaz Çetiner’in köşesinde yer almıştır. Çetiner yazısında silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasının ardından yolda, işte, lokantada karşılaştığı herkesin “Yahu dünya varmış!... Yaşama özgürlüğü ve bu özgürlüğün tadı varmış!” dediklerini ifade etmiştir. Yazar ayrıca ordu müdahalesinin terörü sona erdirip rahat bir ortam sağladığını belirtip bütün vatandaşları yeni yönetime destek olmaya davet etmiştir.

17 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesinde yer alan yazısında ordunun yönetime el koymasının memleketin hayrına olduğunu belirten Burhan Felek, 10-12 yıllık dönemlerle sivillerin işleri bozduğu ve askerlerin de düzelttiğini ifade etmiştir. Felek “askeri idareler bizde niçin geldiğinin gayesine varmadan ve işi sağlama bağlamadan çekilirler” diye sorduktan sonra yeni idareye Allah’ın yardımcı olması duasında bulunmuştur. Aynı günkü bir başka yazıda Prof. İsmet Giritli, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymak zorunda bırakıldığını belirtmiş ve “12 Eylül yönetimine bu zor ve fakat zorunlu görevinde yardımcı ve destekçi olmak, özgürlükçü demokrasiye ve Atatürk ilkelerine inanmış ve normal rejime bir an önce geçilmesini arzulayan her namuslu ve vatanperver Türk vatandaşının borcudur” demiştir. Gazetede 18 Eylül günü çıkan *Milliyet* imzalı başyazıda askeri yönetime “bölücülük” ile “görüş ayrılığı” arasındaki ince ayrımı gözetmeleri görevi düştüğü vurgulandıktan sonra devletin anarşiste, teröriste ve bölücülere karşı amansız

olmasını ancak “devletin ve demokrasinin sağlığı için açıklanacak görüşlere, birbirlerinden farklı olsalar bile Orgeneral Evren’in güler yüzlü bakmasını” bekledikleri ifade edilmiştir.

Milliyet gazetesinin 19 Eylül tarihli ve “Asker-Sivil İşbirliği” başlıklı başyazısında Türk Silahlı Kuvvetlerinin son otuz yılda gerçekleştirdiği üç müdahalenin de “demokrasiyi rayına oturtmak” için yapıldığı ifade edildikten sonra son hareketin “bir askeri darbe değil, devletin bizzat kendisine sahip çıkması hareketi” olduğu vurgulanmış ve partili partisiz sivil kesimle mümkün olduğunca fazla işbirliği yapılması çağrısında bulunulmuştur.

13 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesinin üçüncü sayfasında müdahalenin dış basındaki yankıları “ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı” başlığıyla verilen haberin devamında özellikle yabancı radyolar tarafından yapılan yorumlara yer almıştır. Yorumlarda daha çok ülkedeki terör ve ordunun yönetime kansız olarak el koyması üzerinde durulmuştur. Dış basının yaklaşımıyla ilgili haberler 14 ve 15 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesinde ilk sayfadan verilmiştir. 15 Eylül günü “Dış Basın Yeni Yönetimi Destekliyor” başlığıyla çıkan haberin alt başlıklarında İngiltere’den *Sunday Telegraph*’ın “Eğer ordu bu sefer de düzeni sağlarsa hem Türkiye’de hem de tüm Batı’da minnetle anılacaktır”, *Almanyanın Sesi Radyosu*’nun Türkiye’deki durumun NATO’da olumlu karşılandığı, ABD basınının Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu bir şekilde çözümlenmesi konusunda umutların güçlendiği ve Lüksemburg radyosunun “ordu hükümeti devirmedi sokaktan topladı” yorumlarına yer verilmiştir. 14 Eylül tarihli *Milliyet* gazetesinin altıncı sayfası Dünya basınının tepkisine ayrılmış ve TSK’nın yönetimi ele geçirmesinin bütün dünyada “temkinli bir iyimserlik ve olumlu bir anlayışla” karşılandığı belirtilmiştir. Sami Kohen dış basının tepkisini 18 Eylül tarihli yazısında “anlayış” olarak özetlemiştir.

Hürriyet gazetesi 12 Eylül tarihli sayısında MGK bildirilerine ver vermiştir. 13 Eylül günü ilk sayfada Atatürk’ün portresinin altında *Hürriyet* imzalı yazıda “Atam, ne sağ, ne de sol.. Atatürk Türkiye’si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız. Şuna asla şüphen olmasın; Senin emanetin *Cumhuriyet*, ilelebet payidar olacaktır. Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hak ettiklerini bulacaklardır. Müsterih ol Atam.” sözleri yer almıştır.

Oktay Ekşi 13 tarihli *Hürriyet* gazetesinin üçüncü sayfasındaki “Oh Olsun Demeli Mi?” başlıklı yazısında başta dört büyük siyasi partinin liderleri olmak üzere, milletvekillerini, bazı yargı mensuplarını, meslek kuruluşları ve sendika yöneticileriyle bilim adamlarının müdahale öncesinde tutumlarını eleştirerek bu sonucun beklenmekte

olduğunu ifade etmiştir. Cüneyt Arcayürek 14 Eylül'deki yazısında politikacıların terörün sona erdirilmesi konusunda ordunun uyarılarını dikkate almadıklarını, kişisel bilgilerine dayanarak Org. Evren'in böyle müdahalelere yatkın olmadığı ve arzulamadığını ancak buna mecbur kalındığını belirtmiş ve yeni yönetime destek olunması çağrısında bulunmuştur. Ekşi 16 Eylül tarihli yazısında müdahale sonrasında çeşitli yerlerde sağ ve sol görüşlü kişilerin barışmasından bahisle darbenin getirdiği huzur ortamından örnekler vermiştir. *Hürriyet* gazetesi 17 Eylül günü Org. Evren'in "Demokrasiyi Kaldırmadık... Kurmak İçin Harekatı Yaptık" sözlerini manşete taşımıştır. Aynı günkü yazısında Oktay Ekşi Türkiye'nin "tam bir onarım yönetimi altına girmiş" olduğunu belirtmiştir. Cüneyt Arcayürek 17 Eylül tarihli yazısında 27 Mayıs'ın aksine 12 Eylül hareketinin hiçbir partiye karşı yapılmamış olmasının yerinde olduğunu, yeni oluşturulacak Kurucu Meclis'in de her siyasi görüşü kapsamı gerektiğini belirtmiştir. Arcayürek Org. Evren'in özellikle "Demokrasi kaldırılmadı" sözüne vurgu yaparak hareketin "rayından çıkmış, hürriyetlerin hürriyetsizlik içinde kullanılmaya başlandığı laçkalaşmış bir demokratik bünyeyi bu dertten kurtarmak için" yapıldığını ifade etmiştir.

13 Eylül tarihli *Hürriyet* gazetesinin üçüncü sayfası dış basındaki yorumlara ayrılmıştır. Türkiye'de ordunun iktidarı ele almasının NATO'da belirli bir ferahlama havası yarattığı belirtilen haberin devamında müdahaleye istikrarsızlık ve terörün neden olduğu, Org. Evren'in "ilerici, ülke sever bir asker" olduğu şeklinde yorumlara yer verilmiştir. 15 Eylül tarihli gazetenin üçüncü sayfasında dış basındaki yankılar *Observer* gazetesine atfen "Teröristler temizlenip yönetim sivillere devredilecek" başlığı altında verilmiştir. Aynı sayfada 17 Eylül günü çıkan haberde de *Newsweek* dergisinin Evren'in Türk demokrasisini sağlamlaştırmaktan yana olduğu yorumuna değinilmiştir.

Tercüman gazetesi de 12 Eylül günü yorumsuz bir şekilde MGK bildirilerine yer vermiştir. Ahmet Kabaklı ülkenin içerisinde bulunduğu iç karışıklığa değindiği 13 Eylül tarihli yazısında 12 Eylül Cuma gününün tarihe hayır ve faydalarla geçeceğini yazmıştır. Aynı günkü yazısında Rauf Tamer, ordunun müdahale etmemek için çok sabır gösterdiğini ancak Türk devletinin varlığının demokrasiden öncelik kazandığı noktada müdahalenin yapıldığını, ancak her şeye rağmen demokrasinin bitmeyeceğini, ondan bir daha ayrılmamak üzere tekrar kavuşabilmek için ordu ve milletin el ele vermesi gerektiğini belirtmiştir.

14 Eylül tarihli gazetenin ilk sayfasında yer alan *Tercüman* imzalı ve "Allah Yardımcıları Olsun" başlıklı yazıda Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasının

demokratik rejimin çökertilmesi olarak yorumlanmaması gerektiği belirtildikten sonra Türkiye’de demokrasinin zaten kalmadığı ve ordunun da demokrasiye gerçek anlamını kazandırmak amacıyla müdahale ettiği belirtilmiştir. Aynı günkü baş yazısında Nazlı Ilıcak askeri müdahalenin ardından demokrasinin sonunun geldiği tespiti yaptıktan sonra gazeteciliğin çok partili demokraside anlamlı olduğuna dikkat çekmiştir. Ilıcak yazısının devamında Türkiye’de demokrasinin demagojiye ve anarşiye dönüştüğünü, otorite ile hürriyet arasındaki dengenin birincisi aleyhine bozulduğunu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu boşluğu doldurduğunu, “demokrasinin işlemesine müsait ortam hazırlamak” olarak açıklanan hedef ne kadar süratle gerçekleştirilirse, milletin ve memleketin o kadar çabuk huzura kavuşacağını ifade etmiştir. Aynı günkü yazısında Ahmet Kabaklı, on yıldan beri ne demiş ve nelerden şikayet etmişse hepsinin Org. Evren’in konuşmasında yer aldığını belirttikten sonra Türk Silahlı Kuvvetlerin en kısa zamanda demokrasiye geçeceği sözünü verdiği, bugüne kadar da verdiği sözlerde durduğunu ve bu sözün gerçekleşmesi için milletin yardımını esirgemeyeceği belirtilmiştir. Ergun Göze köşesinde 27 Mayıs ile 12 Eylül’ü karşılaştırdıktan sonra birincisinin aksine ikincisinin emir ve komuta zinciri içerisinde gerçekleştirildiğini ve siyasi partilere karşı tarafsız olduğunu ancak komünizme de karşı olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Kabaklı da 27 Mayıs’la 12 Eylül’ü karşılaştırdığı 15 Eylül tarihli yazısında bunların iki ayrı kutup olduğunu, 12 Eylül’ün 27 Mayıs’la karşılaştırılamayacak kadar “demokratik, nazik, tarafsız, adil, temiz niyetli, politikasız ve kurtarıcı” üstünlükleri olduğunu ileri sürmüştür. İki darbenin karşılaştırılması Nazlı Ilıcak tarafından da yapılmıştır. Ilıcak 16 Eylül tarihli yazısında özellikle 27 Mayıs sonrası başlayan iftira ve yalan haber kampanyasına bu defa izin verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Güneri Cıvaoğlu 15 Eylül günü *Tercüman*’dan *Mektup* köşesinde “Tercüman Taraftar” başlıklı yazısında gazetenin Org. Evren’in 12 Eylül sabahı yaptığı açıklamadaki değerlere ve ilkelere taraf olduğunu, halkın da bu görüşte olduğunu belirtmiştir. *Tercüman* 17 Eylül günü Evren’in “Harekat Demokrasi İncisidir” sözlerini manşetten vermiştir.

Rauf Tamer 18 Eylül tarihli yazısında 12 Eylül’e ihtilal mi, inkılap mı, yoksa ıslahat mı denilmesi gerektiğini sorduktan sonra bir ad dahi bulamamanın 12 Eylül’ün tarih kitaplarında görülen darbelerden farklı olduğunu ortaya koyduğunu, yolda sarılıp öpüşen insanlara, cezaevlerinde koğuşlarını birleştiren mahkumlara bakılırsa bunu tam bir “Barış Harekatı” olduğunu yazmıştır. Kabaklı da aynı günkü yazısında Org. Evren’in “Bu, tarih kitaplarındaki bir darbe değildir. Bu hareket demokrasiye indirilen darbeyi ortadan

kaldırmak için yapılmıştır” sözlerinin Evren’in haklı sözleri içerisinde “en haklısı” olduğunu belirtmiştir. Mukbil Özyörük ise 12 Eylül’ün bir darbe veya ihtilal olmadığını, “demokrasinin restorasyonu” olduğunu belirtmiştir. Nazlı Ilıcak 18 Eylül tarihli yazısında “12 Eylül bir darbe değildir” diyen Org. Evren’e tamamiyle katıldığını, çünkü darbede beğenilmeyen yönetimin devrilmesinin ardından şahsen iktidara geçip hükmetme hırsının galip olduğunu ve kalıcı olma vasfının ağır bastığını, oysa 12 Eylül’de bu tür taleplerin olmadığını belirtmiştir. Ilıcak bu hadiseye “Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekatı” adını verenlerin doğru bir isim seçtiklerini belirtmiştir.

Tercüman gazetesi dış dünyanın tepkisini 13 Eylül günü ilk sayfada “Ordu Mecbur Kaldı” başlığı altında vermiştir. 14 Eylül tarihli gazetenin ilk sayfasında *BBC* ve *The Times*’a atfen “Ordunun İktidarda Kalma Hırsı Yok” başlığı altında dış dünyanın yaklaşımı incelenmeye devam edilmiştir. Gazete sonraki günlerde de değişik gazete ve dergilere atıfta bulunarak Türk halkının teröre dur dediği, NATO ülkelerinin durumdan memnun olduğu gibi yorumlara yer vermiştir.

IV.III. Değerlendirme

Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi muhtıranın ilk bakışta demokratik hukuk düzenine aykırı olduğunun düşünülebileceğini ancak olaya başka açılardan da bakıldığında bunun parlamenter rejime ve demokratik düzene son vermeyi değil kurtarmayı amaçladığının görüleceğini ifade etmiştir. Muhtıraya destek veren gazete vatandaşların görüşlerine de yer vermiş ve görüştükleri bütün vatandaşların muhtırayı zamanında yapılmış bir uyarı şeklinde görüp tasvip ettiklerini haber yapmıştır. Muhtıra sonrası en taraflı ve tahrik edici manşet *Cumhuriyet* gazetesinde yer almıştır: “Türk Ordusu İdareyi Üzerine Almaya Kararlı.” Nadi devrimci ordunun sesi olarak tanımladığı muhtıranın göstermelik demokrasinin belini kıldığını ve parlamentonun kendisini feshetmesi gerektiğini savunmuştur. *Cumhuriyet* gazetesi ilk defa ayrım yapmadan hem CHP’ye ve hem de AP’ye yüklenmiştir. Nadi’ye göre yürürlükteki kokuşmuş düzeni demokratik olarak kabul etmek mümkün değildir. Seçimler sonucu oluşmuş bir parlamentoyu demokratik saymayan yazar demokratik düzenin nasıl oluşması gerektiği konusunda fikir beyan etmemiştir. Gazete devrimci güçlerin sesi olarak tanımladığı muhtıraya tam destek vermiştir. *Tercüman* gazetesindeki haber ve yorumlarda muhtıranın demokrasiyi yaraladığı belirtildikten sonra muhatabının Demirel olmadığını, amacın komünizme dur demek olduğunu belirtmiştir.

12 Mart’ın ardında sivil asker ilişkilerindeki gerginliklerde göreceli olarak azalma olmuş bu çerçevede en ciddi sorun 1973 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler’in adaylığı olmuştur. Özellikle *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri seçimlerden önce Yüksek Komuta Konseyine mensup subayların siyasi parti liderleri ile görüşmelerinde bir anormallik görmemiş, tam aksine bu toplantılara katılmayı reddeden AP lideri Demirel’i topa tutmuşlardır. Oysa Demirel görüşmemesinin gerekçesini Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde bir telkine muhatap olmamak şeklinde açıklamıştır. Ancak gazeteciler olaya bu açıdan bakmamıştır. *Tercüman* daha önceki müdahalelerde olduğu gibi bunun muhatabının da AP ve Demirel değil, “ihtilal maskotluğuna özenmiş maskaralar” olduğunu belirtmiştir. *Hürriyet* gazetesi nispeten tarafsız bir yaklaşımla bildirinin cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerine yapılan spekülasyonlarla başlayan tedirginliği arttırdığı ve içerikteki sertliğin gereksiz olduğu vurgulanmıştır.

Milliyet ve *Cumhuriyet* gazetesi Org. Gürler’in adaylığını açıkça desteklemiş ve bu yönde yoğun bir kampanya yapmıştır. Org. Gürler’in adaylığıyla ilgili *Milliyet* gazetesi

başyazarı Abdi İpekçi, Genelkurmay başkanlığından istifa ettirilecekse mutlaka seçilmesi gerektiği, aksi halde sıkıntı doğacağı uyarısında bulunmuştur. İpekçi bir yandan Gürler'in seçilmesiyle Cumhurbaşkanlarının Genelkurmay başkanlarından seçileceği şeklinde bir teamül oluşacağını ve bunun demokratik rejimin sivil karakterine aykırı olduğunu ancak rejimin henüz tam olarak yerleşmediği dikkate alındığında bunun normal karşılanacağını ifade etmiştir. Rejimin normalleşebilmesi için çok partili seçimlerin yapılması yeterli olamamıştır. Genelkurmay başkanlarının Cumhurbaşkanı olmasına *Milliyet* gazetesinden İsmail Cem açıkça karşı çıkmıştır. Bu istisna dışında gazete Org. Gürler'i desteklemeye devam etmiştir. Gürler'in seçilemeyeceğinin belli olmasından sonra *Milliyet* gazetesi askere ters düşmeyecek bir aday seçilmesi mesajını vermiştir. Başyazar Abdi İpekçi bir yandan Genelkurmay Başkanının üniformasını çıkarmakla sivilleşeceğini savunurken öte yandan partili birisinin adaylığına karşı çıkmış, örneğin cumhurbaşkanı seçildikten sonra partisinden istifa edip bağımsız kalacağını düşünmemiştir. *Cumhuriyet* gazetesi Cumhurbaşkanı adayının ordu tarafından benimsenen birisi olması gerektiğini savunmuştur. Gazete seçimler öncesindeki haberlerinde Cumhurbaşkanı Sunay'ın ordu mensupları ve parti liderleriyle yaptığı görüşme trafiğine dikkat çektikten sonra Org. Gürler'in adaylığının kesin olduğu, hatta şimdiden seçilmiş sayılabileceği yorumunu yapmıştır. Köşe yazılarında AP'nin Arıburun'u aday yapması 27 Mayıs ve 12 Mart'a aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. *Cumhuriyet* asker aday konusunda ısrarcı olmuş ve Gürler'in seçilemeyeceğinin anlaşılmasından sonra Senato'daki MBK Grubu Başkanı Fahri Özdilek'i önermiştir.

Gürler'in adaylığı konusunda sadece *Hürriyet* gazetesi farklı fikirlere yer vermiştir. Yazarlarından Yılmaz Çetiner Org. Gürler'in adaylığını açık bir şekilde desteklerken Cüneyt Arcayürek Org. Gürler'in zorlama ile tek aday yapılmasının sağlıklı olmayacağına dikkat çekmiştir. Bir başka yorumda dünyadaki seçimlerden örnekler verilerek hem demokrasi ve özgürlükten bahsedip hem de tek aday dayatılmasının uygarlıkla bağdaşmayacağı ifade edilmiştir. *Hürriyet* ilk dört turda Gürler'in yeterli oyu alamamasının ardından bunun tedirginlik yaratmasının anlamsız olduğunu, TBMM'nin hür iradesiyle Cumhurbaşkanını seçeceğini belirtmiştir. Gazetenin bir yazarı Org. Gürler'i desteklerken, genel çizgi olarak tek aday dayatmasına karşı çıkmıştır. *Tercüman* gazetesinin yaklaşımı da *Hürriyet*'e benzer olmuştur. Tek fark Demirel'in halkın hür iradesine vurgu yapan mesajlarının manşetlere taşınması olmuştur. *Tercüman* dayatılan aday Gürler'in kazanamamasını demokrasinin kazanması olarak tanımlamıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hem ordu, hem de siyasi partiler açısından kabul edilebilir bir aday üzerinde anlaşarak çözülmesinin ardından Türk Silahlı Kuvvetlerinin 27 Aralık 1979 tarihli uyarı mektubuna kadar uzun süre sivil asker ilişkilerinde bir gerilim olmamıştır.

Gazetelerin 27 Aralık 1979 tarihli TSK uyarı mektubunu benimsemesinde artan terör olaylarının da etkisiyle normal bir gelişme gibi algılanmış, hatta *Hürriyet* gazetesinden Oktay Ekşi tarafından ordunun mümkün olanın en azı ile yetindiği şeklinde yorumlanmıştır. Cüneyt Arcayürek'e göre ordu anayasal görevini yapmıştır ve olayı bir tehdit veya müdahale olarak görmeden gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. *Tercüman* gazetesi mektubun bir uyarı olduğunu, muhtıra olarak görülmemesi gerektiğini söylerken yazarlarından Nazlı Ilıcak "mini-muhtıra" tanımını yapmıştır. Ilıcak aynı yazısında askeri müdahalelerin demokrasilerde yeri olmadığını açıkça belirtmiştir. Ancak *Tercüman* gazetesinin köşe yazarları uyarı mektubunu Demirel-Ecevit ekseninden değerlendirip CHP liderini hedef aldığını ısrarla vurgulamıştır. *Milliyet* gazetesi ordunun toplumun bir parçası olduğu ve gelişen olaylara tepkisiz kalamayacağını belirttikten sonra bildirinin muhatabının AP değil CHP olduğu yaklaşımını şiddetle eleştirmiştir. Burhan Felek'e göre mektup hasta demokrasinin askerler tarafından biraz acı verecek şekilde tedavisidir. Oysa demokrasilerde doktor rolünü asker değil, halk ve onun temsilcileri üstlenir. *Cumhuriyet* gazetesinden Uğur Mumcu ordunun mektubunun adını muhtıra olarak koymuştur. Diğer yazarlar mektubun demokrasideki yerini tartışmaktan çok muhatabının kim olduğu üzerinde durmuştur.

27 Mayıs'tan farklı olarak 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında gazetelerin her biri müdahalenin bir ucundan tutmuştur. Darbeye destek konusunda gazeteler arasında farklılık olmamıştır. Hepsi destek vermiştir. Ancak darbeyi algılayış biçimleri demokrasiye müdahaleden çok komünizme veya gericiliğe dur şeklinde olmuştur.

SONUÇ

Demokrasilerin en belirgin özelliği sivil ve askeri her konudaki kararların nihai olarak devlet başkanı, hükümet veya parlamento gibi sivil otoriteler tarafından belirlenmesidir. Aynı şekilde sivillerle askerler arasındaki sınır da siviller tarafından belirlenmelidir. Sivil denetimin bir ülkede ne ölçüde var olduğunu anlamanın en kolay yolu sivillerle askerler arasında sorun oluşturan konularda hangi tarafın etkin olduğudur. Ancak sivil denetim sadece hükümeti veya parlamentoyu ilgilendiren bir husus değildir. Başta basın olmak üzere toplumun diğer kurum ve bireylerini de ilgilendirmektedir.

Nilgün Gürkan'ın ifadesiyle basın muhalefet ögesi olması niteliğiyle, dördüncü bir kuvvet olarak yasama, yürütme ve yargı organlarından daha etkili olabilmekte ve zaman zaman bu üç kuvvetin hepsini birden değişikliğe zorlayarak kamuoyu yaratabilmektedir.³²⁵ Sosyal sorumluluk kuramına göre gazetelerden beklenen topluma karşı sorumluluklarının gereği olarak askeri müdahalelere karşı çıkıp halkın ve onların temsilcisi siyasi partilerin yanında yer almasıydı. Oysa gazeteler sivil-asker ilişkilerinde demokratik değişime öncülük etmek bir yana, kendisini yasama ve yürütme organlarına karşı askerin yanında konumlandırarak olayda bizzat taraf olmuştur.

Araştırmanın kapsadığı 30 yıllık süre içerisinde gazetelerin askeri müdahalelere karşı takındıkları tavır genel olarak incelendiğinde üç ayrı sınıflandırma yapmak mümkündür. Bunlar Demokrat Parti dönemi, 27 Mayıs 1960 darbesi ve hemen sonrası ile özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen dönemdir.

Demokrat Parti dönemi sivil asker ilişkileri gazetelerin müdahalelere yaklaşımı bakımından 30 yıllık süre içerisinde en demokratik dönem olmuştur. Gazeteler orduya yönelik politika değişikliklerinde ve uygulamalarda hükümetten yana tavır almıştır. Bu dönem içerisinde gazeteler hükümetle ordu arasındaki ilişkiye amir-memur ilişkisi açısından değerlendirmiş ve hükümetin orduya yönelik yaptığı değişiklikleri hükümet politikalarının gereği görüp olağan karşılamış, hatta desteklemişlerdir. Ayrıca gazetelerde olaylarla ilgili olarak askerlerin görüşlerine yer veren haber ve yorumlara yer verilmemiştir.

³²⁵ N Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın*, (İstanbul, İletişim, 1998), .s. 15.

Kemal Karpat'ın ifadesiyle 27 Mayıs darbesi sivil ve askeri elit arasındaki ilişkinin dönüm noktası olmuştur.³²⁶ 14 Mayıs 1950 seçimlerinin 10 yıl gecikmeli bir rövanşı olan darbe Türkiye'de sadece çok partili demokratik sistemi kesintiye uğratmamış, demokratik düzenin dengesini de bozmuştur. Darbeden sonra basının sivil asker ilişkilerine ve askeri müdahalelere bakışında ciddi bir değişiklik olmuştur. Hemen şunu belirtmek gerekir ki daha önce hükümetin emrinde görülen ordu, 27 Mayıs'tan sonra hükümetin emrinde bir kurum olmaktan çok, hükümetin karşısında ve hatta çoğu zaman da üzerinde ayrı bir güç olarak değerlendirilmiştir. Ordunun bu yeni konumu özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri tarafından sürekli desteklenmiş, ve askerler ülkenin gerçek sahibi olarak takdim edilmiştir. Örneğin *Milliyet* gazetesi başyazarı İpekçi, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un 1970 yılındaki muhtırasını değerlendirirken orduyu bir baskı grubu olarak tanımlamıştır. Halkı temsil eden hükümetler, karşılarında daima rejimi temsil eden orduyu bulmuştur. Darbeden önce ordu ile ilgili açıklamalarda muhatap Milli Savunma Bakanı iken darbenin ardından değil Milli Savunma Bakanı, çoğu defa Başbakan bile aşılmıştır. Yeni durumda ordu baskın konuma geçmiş, asker kökenli cumhurbaşkanları da iki taraf arasında arabulucu rolü üstlenmiştir. Hükümetle askerler arasında siviller lehine olan denge 27 Mayıs darbesiyle, siviller aleyhine bozulmuş ve bir daha da düzelememiştir. Genelkurmay başkanı adeta gölge başbakan rolü üstlenmiştir. Sürekli askeri müdahalelerle kesintiye uğrayan demokratik düzen ne seçimlerle, ne de demokrasi adına yapıldığı iddia edilen askeri müdahalelerle dengeye oturamamıştır.

27 Mayıs'ın ardından demokratik dengenin siviller aleyhine bozulmasında basının önemli rolü olmuştur. Çünkü darbelerin ardından bozulan demokratik denge seçimlerde halk tarafından siviller lehine düzeltilmiştir, en azında halk üzerinde düşeni yapmıştır. Ancak gazeteler müdahaleler karşısında demokratik bir tavır sergilemediği gibi bazıları da halkın tercihi tepki göstermiştir.

27 Mayıs 1960 darbesinin sonrasındaki birkaç yıl rayından çıkan rejimi tekrar rayına oturtmak çabalarıyla geçmiştir. *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin açıkça darbecilerin ve ordunun yanında yer aldığı bu süreçte demokrasilerde görülmeyecek birçok uygulama olmuştur. Bunların en önemlisi şüphesiz, karar alma mekanizmasına parlamento ve hükümetin dışında "yuvarlak masa" toplantılarıyla askerlerin de katılması olmuştur. Bu toplantılarla çok partili sisteme geçiş, basının da desteğiyle kontrol atında tutulmuştur.

³²⁶ K Karpat, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980", (ed.) M Heper and A Evin, *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s* (New York-Berlin, Walter de Gruyter, 1988), s. 137.

Demokratik sistemlerde parlamento ve hükümetin inisiyatifinde olan bir çok olay, askerler ile hükümet veya siyasi partiler arasında sorun olmuş ve yuvarlak masa toplantıları adeta kurumsallaşmıştır. Çok partili sisteme ordunun kontrolünde geçişi amaçlayan bu toplantılar siyasi partilerin kuruluşu aşamasında, seçimlerden önce, seçimlerden sonra, cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce, 1961 anayasa oylamasından sonra birçok defa yapılmıştır. Gazeteler “istişare” olarak adlandırdıkları bu uygulamada herhangi bir anormallik görmemiş, aksine özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri bu toplantıları “huzur toplantısı” olarak adlandırıp askerin tesiri altında kalmamak gerekçesiyle toplantılara katılmayı reddeden politikacıları da eleştirmişlerdir.

Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs, Demokrat Parti muhalifi gazeteler *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetesi tarafından bekleniyor olmakla birlikte *Hürriyet* ve özellikle *Tercüman* gazeteleri tarafından biraz sürpriz olmuştur. Belki bir miktar bunun da etkisiyle darbe öncesinde DP hükümetini destekleyen iki gazeteden özellikle *Tercüman*, darbenin en ateşli savunucusu olmuştur. Darbenin ardından bütün gazeteler biraz sevinçten, biraz da korkudan devrik hükümete karşı darbecilerin yanında yer almıştır. Hiçbir gazete 27 Mayıs’ı anlatırken “darbe” terimini kullanmamıştır. Darbeciler kurtarıcı görülüp göklere çıkartılırken, DP iktidarı mensupları özgürlük düşmanı diktatörler olarak yerin dibine batırılmıştır. Sonradan birçoğu doğrulanmayan akla hayale gelmedik iddialar kaynak, yer ve zaman gibi bilgiler verilmeden “ısrarla söylendiğine göre”, “Ankara’da dolaşan söylentilere göre” gibi referanslarla haber yapılmıştır. Basın bir yandan Demokrat Partililerin gayri meşruluğunu izaha çalışırken, öte yandan da 27 Mayıs’ın neden bir hükümet darbesi olarak görülemeyeceğini anlatmıştır.

Darbenin ardından 27 Mayıs bir tabu olmuştur. Gazeteler veya siyasi partiler tarafından tartışma konusu yapılmasına, eleştirilmesine hiçbir şekilde izin verilmemiştir. Neredeyse 1980’lere kadar devam eden bu sürece özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri gönüllü destek verirken, *Tercüman* gazetesi de cesaret edememiştir.

Darbenin ardından en önemli sorunlardan bir tanesi Demokrat Partiye oy veren insanları kimin temsil edeceği olmuştur. Demokrat Partiye mensup seçmen kitlesini temsile kalkışan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi bir yandan askerler, bir yandan da *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri tarafından sıkı bir gözetim altında tutulmuştur. Gazeteler tarafından Demokrat Parti idarecileri ve seçmenleri için kullanılan “düşükler” ve “kuyruklar” tanımlarına *Cumhuriyet* gazetesi bir de DP seçmenini temsil etmeye niyetlenenler tanımlamak için “kuyrukçular”ı eklemiştir. *Tercüman* gazetesinin Adalet

Partisi lehindeki yayınları bu iki gazete tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Darbe ve askeri müdahalelerle ilgili kendi sayfalarında farklı görüşlere otuz yıllık süre boyunca bir iki istisna dışında yer vermeyen *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, bu fikirlerin başkaları tarafından seslendirilmesine de karşı çıkmıştır.

Milliyet ve *Cumhuriyet* gazeteleri bir yandan partiler üzerindeki asker denetimine destek verirken öte yandan gerek anayasa oylaması ve gerekse 1961 seçimlerinin sonuçlarından hoşlanmamıştır. Gerçekten de 27 Mayıs'ın ardından her seçim bir sorun olmuştur. Ordu içerisindeki bazı gruplar gibi bazı gazeteler de özellikle 1961 yılında yapılan genel seçim sonuçlarını bir türlü kabullenememiştir. Seçimlerde DP kitlesini temsil eden partilerin başarılı olması "karşı devrim" sürecinin devam ettiği şeklinde yorumlanmış, bu durumda askerlerin duruma seyirci kalamayacağı ve kalmaması da gerektiği ileri sürülmüştür. Seçimlere yönelik en aykırı eleştiri "halkın gerçek temsilcilerinin" seçilmediği şeklinde olmuştur. Seçimlerin ardından müdahale etmeye niyetlenen Silahlı Kuvvetler Birliğine ait bu görüş, *Milliyet* gazetesi tarafından da desteklenmiştir. Gazetenin 25 Şubat 1962 tarihli başyazısında 15 Ekim seçimlerinin "memleketin en güzide ve bilgili kadrolarını" parlamentoya getiremediği iddia edilmiştir. Aynı gazete bir partinin başarılı olması için sadece halkın oyunu almasının yeterli olmadığını, ordu, basın ve üniversitenin de desteğini alması gerektiğini savunmuştur.

Genel seçimler sonucu "halkın gerçek temsilcilerinin" parlamentoya gelememiş olması şeklindeki yaklaşım Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de bir sorun haline getirmiştir. *Milliyet* gazetesi Org. Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesinden önce politikacıları tehdit etmiş ve aksi halde karşılarında silahlı kuvvetleri bulacaklarını ifade etmiştir. 27 Mayıs darbesinin ardından 12 Eylül 1980'e kadar üç cumhurbaşkanlığı seçiminde de askerlerin ağırlığı hissedilmiştir. Org. Gürsel'in seçiminde Parlamenteoya açık bir baskı varken Org. Sunay siyasi parti liderleri tarafından mevcut durum göz önüne alınarak en uygun çözüm olarak kabul edilmiştir. 1973'deki seçimlerde ordunun adayını ve *Milliyet*, *Cumhuriyet* ve kısmen *Hürriyet* gazetelerinin de desteklediği Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler'in karşısına AP'nin bir başka emekli askeri aday çıkartması, özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle *Milliyet* gazetesi Adalet Partilileri üstü kapalı olarak tehdit etmiştir. Öncekilerden farklı olarak Parlamento Org. Gürler'in adaylığına direnmiştir. Ancak iki büyük parti AP ve CHP'nin gücü, ortak adayları Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ı seçtirmeye yetmemiş ve anlaşma yine bir emekli asker üzerinde sağlanmıştır. Cumhurbaşkanlarının emekli asker olması demokratikleşme

sürecini etkilemiştir. 1961-1980 yılları arasında cumhurbaşkanlığı makamı ülke idaresinde iki güç merkezi olan ordu ile hükümet arasında arabuluculuk görevi görmüştür. Sivil bir cumhurbaşkanı seçilebilmiş olsaydı belki demokratikleşme konusunda daha ileri adımlar atılabilirdi.

Darbe sonrası süreçte gazeteler başta seçimler öncesi siyasi partilere ve parlamentoya müdahaleler gibi bazı uygulamaların demokratik sistemle uyuşmadığını kabul etmiştir. Fakat özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri haber veya yorumun hemen devamında hemen devamında “ancak” ile başlayan cümlelerle ülkenin mevcut durum dikkate alındığında bunların normal karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.

Gazetelerin müdahaleler karşı tavırları özellikle 1965 yılında Adalet Partisi’nin iktidara gelmesiyle farklılaşmıştır. Bu tarihten sonra özellikle emir-komuta zinciri dışında olan müdahaleler *Tercüman* ve zaman zaman *Hürriyet* gazeteleri tarafından eleştirilirken *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri her müdahaleye destek vermiş ve Adalet Partili politikacıları sorumsuz davranmakla suçlamıştır. Bu konuda *Milliyet* gazetesinin daha devamlı bir yayın politikası izlediği söylenebilir. Örneğin Talat Aydemir’in 1963 yılındaki ikinci darbe girişiminin ardından *Cumhuriyet* karşı tavır alırken, *Milliyet* gazetesi başyazısında vatana samimi olarak hizmet etmek isteyen bir çok idealist subayın asi durumunda kaldığı ileri sürülmüştür.

Gazeteler arasında müdahalelere yaklaşım bakımından başlayan görüş ayrılığı 12 Mart 1970 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi ile daha da belirginleşmiştir. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki gazetelerin müdahalelere farklı yaklaşması, müdahalelerin demokrasilerdeki yerini sorgulamasından ziyade kime karşı yapıldığı noktasında olmuştur. 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesinde *Tercüman* gazetesi muhtıranın Adalet Partisi’ne değil Cumhuriyet Halk Partisi’ne ve komünizm tehlikesine karşı verildiğini savunurken diğer taraftan *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, muhtıranın bütün siyasi partilere ve tabi ki Adalet Partisine de verildiğini savunmuştur. Başka bir ifadeyle eleştirilerin odağında müdahaleciler değil, müdahaleye sebep olanlar olmuştur.

Gazetelerin demokrasilerde müdahalelerin yeri üzerine yaptıkları yorumlar kadar ilginç bir başka nokta da sivillikten ne anladıkları olmuştur. Bu bağlamda özellikle *Milliyet* gazetesi 1973’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce asker olduğu için Genelkurmay başkanı Org. Gürler’in adaylığına karşı çıkanlara verdiği cevapta Gürler’in seçimlere katılmadan önce bu görevinden istifa edeceğini ve artık sivil kabul edilmesi gerektiğini

savunmuştur. Ancak Org. Gürl r’in seçilemeyeceğinin belli olmasının ardından partili adaya karşı çıkmıştır. Oysa aynı mantıkla partili aday da seçilince partisinden istifa etmekle daha da sivil kabul edilebilir.

İncelenen dönemi baştan sona gazeteci olarak izleyene Bedii Faik, bazı gazetecilerin SKB ile siyasi partiler arasında elçilik yaptığını, Mehmet Barlas da darbe teşebbüslerinin bazı basın patronları ve gazeteler tarafından desteklendiğini iddia etmiştir.³²⁷ Bu bağlamda gazetecilerin ordu içerisindeki müdahaleci askerlerle ilişkisine işaret etmek açısından *Milliyet* gazetesinin incelenen 30 yıllık süreç içerisindeki çizgisi dikkate değerdir. Abdi İpekçi 30 Mayıs 1960 tarihli yazısında 2 Mayıs tarihli yazısında daha anlatacak çok şeyleri olduğunu ve inşallah onlardan da bahsedecekleri günün geleceğini yazdığını hatırlattıktan sonra subayların kendilerine “15 gün daha di inizi sıkın” dediğini ve artık beklenen günün geldiğini yazmıştır. Darbenin ardından ordu içerisinde Talat Aydemir’in ba ını çektiği Silahlı Kuvvetler Birliği’ne atıf da ilk defa *Milliyet* gazetesinin başyazısında yapılmıştır.  ankaya Protokolünün ardından çıkan ba yazıda ordu içerisinde 27 Mayıs ihtilaline doğrudan katılmayan ancak “devrimden sonra”, Milli Birlik Komitesinin iktidarı ele almasından sonra ordu mensubu olarak kendilerine de görev d  t ğ ne inandıklarını ve kamuoyunda adları bilinmeyen bu grubun son zamanlarda önemli bir güç haline geldiği ve MBK üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Aydemir’in 22  ubat 1962’deki birinci darbe girişiminden yaklaşık bir hafta önce yine ve sadece *Milliyet* gazetesinin başyazısında darbe ihtimalinden bahsedilmiştir. Aydemir’in ikinci darbe girişiminin de başarısız olmasından sonra daha önce destek veren *Cumhuriyet* gazetesi de Aydemir’in karşısında geçip olayı “ayaklanma” olarak tanımlarken *Milliyet*’in başyazısında vatana samimi olarak hizmet eden birçok idealist subayın asi durumuna d  t ğ nden bahsedilmiştir. 12 Mart muhtırasından bir hafta önce de taranan gazeteler arasında sadece *Milliyet*’te Abdi İpekçi’nin yazısında ordu içerisinde yönetime el konulması görüşünde olanlardan bahsedilmiştir.

Otuz yıllık dönem içerisindeki müdahalelerin bir kısmı emir komuta zinciri içerisinde yapılırken 27 Mayıs 1960 darbesi dahil birçoğu ordu içerisindeki ihtilalci gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bazen tek bir kuvvet komutanı doğrudan Cumhurbaşkanıya muhtıra vermiş, bazen de bir ak  ubay  ğrenci bildiri dağıtmı tır. Ordu içerisindeki disipline aykırı olan bu uygulamalarda zaman zaman Genelkurmay Başkanı, Milli

³²⁷ Dursun, (2001), s. 99, 182.

Savunma Bakanı veya Başbakan muhatap alınmamıştır. Bu ilginç durum gazeteler tarafında eleştiri konusu yapılmamıştır.

Gazetelerin tutumlarını ayrı ayrı değerlendirmeden önce Demokrat Parti dönemindeki müdahalelerde hükümetin yanında yer aldıklarını belirtmek gerekir. 27 Mayıs 1960 darbesinin öncesinde *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri DP hükümetine muhalif bir yayın yaparken *Tercüman* ve *Hürriyet* gazeteleri hükümeti desteklemiştir. Ancak darbenin ardından dört gazetenin tamamı devrik hükümete cephe alıp darbeye ve darbecilerin icraatlarına destek vermiştir. Burada en dikkat çekici nokta *Tercüman* gazetesinin darbe öncesi bir uçta iken, darbenin ardından öteki uca geçmesi olmuştur. Zaten muhalefet yapan gazetelerin tutumları anlaşılır olmakla birlikte *Tercüman* gazetesinin darbeye tam destek politikası ve bunun ifade tarzı gazetenin yayın politikası açısından bir tezat teşkil etmiştir.

27 Mayıs sonrasındaki gelişmelerde, özellikle Adalet Partisi'nin kurulmasından sonra olaylara yaklaşım bakımından dört gazete arasında farklılaşma olmuştur. Bu süreçte göreceli olarak en tarafsız yayını *Hürriyet* gazetesi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunda gazetede uzun yıllar neredeyse hiç köşe yazısı yayınlanmamış olması da etkili olmuştur. *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri darbenin ardından askerlerin müdahale olarak değerlendirilen açıklama ve eylemlerine destek verirken *Tercüman* gazetesi biraz daha geri durmuş, zaman zaman muhalefet yapmaya çalışmıştır.

Gazeteler darbe ve muhtıra gibi ciddi müdahaleler karşısında ya doğrudan askerden yana tavır almış, ya da sivilleri yeterince savunmamış veya savunamamıştır. Ancak diğer müdahalelere karşı ürkek de olsa eleştiriler yapılmıştır.

1950-1980 arası dönemde gazeteler askeri müdahaleleri bir yandan normal olarak tanımlarken diğer yandan başta politikacılar olmak üzere karşı çıkanları sapkınlar olarak nitelendirmiştir. Bu dönemde medya hem müdahaleciler tarafından oluşturulmuş sapkın nitelendirmelerini kamuoyuna aktarmış, hem de kendisi doğrudan bu süreçte taraf olarak bazı grupları sapkın olarak tanımlamıştır. Shoomaker ve Reese'nin ifadesiyle sapkın fikirler aşağılanarak, ya da Miliband'ın ifadesiyle onları "ciddi ve mantıklı insanların önemsiz görerek dikkate almadıkları konu dışı tuhafıklar" olarak tanımlayarak ideolojik statüko yeniden onaylanır.³²⁸

Gazetelerin müdahalelere yaklaşımlarının kamuoyunda bir suskunluk sarmalı oluşturup oluşturmadığı bu araştırmanın konusu dışındadır. Gerçi seçim sonuçlarına

³²⁸ Shoomaker ve Reese, s.105.

bakıldığında sarmalın oluşmadığı söylenebilir. Ancak gazeteler müdahaleler karşısında kendileri koymaları gereken demokratik tepkiyi koymadıkları gibi farklı fikirlere yer vermeyip karşı çıkarak böyle bir sarmalın oluşması yönünde çaba göstermiştir.

Her ne kadar medyadan demokratik sistemin gelişmesine katkıda bulunacak bir yayın politikası izlenmesi beklenir ise de Leo Bogart'ın dediği gibi gelişmiş ve farklı medya sistemleri mutlaka demokrasiye hizmet edecek diye bir kural yoktur. Kitle iletişim araçları başta sahipleri ve yöneticileri olmak üzere haber ve yorum yapan elemanlarının demokrasinin korunması ve yaşatılması konusunda sorumluluk hissetmeleri gerekir.³²⁹ Kamuoyu adına idareyi denetlemesi beklenen gazeteciler “güç” yerine “ilke” merkezli bir yayın politikası izlemelidirler. Çalışmanın kapsadığı otuz yıllık dönem içerisinde seçilmiş gazeteler ve gazeteciler, müdahaleler karşısında nesnel değerlendirmeler yapmak yerine çoğu defa taraf olmuşlardır. Basının en temel prensiplerinden birisi olan doğru haber ilkesi zaman zaman askerler karşısında seçilmiş siyasetçileri kötülemek amacıyla ihlal edilmiştir. Gazeteler genellikle müdahaleler karşısında kendilerine hoş gelen görüşleri gündeme getirmiş ve bazen de tüm kamuoyunun bu görüşte olduğu mesajını yaymıştır. Askeri müdahalelerin demokratik rejimlerde yeri olmadığına dair yorumlar bir iki istisna dışında gazete sayfalarında yer almamıştır. Özellikle askeri idare dönemlerinde ve askerlerin etkisinin belirgin olduğu dönemlerde gazeteler kamuoyu adına idarenin uygulamalarını denetlemek yerine, askeri rejim adına farklı görüşteki siyasetçileri ve siyasi partileri denetlemişlerdir.

Çalışmanın başında demokrasinin bir derece olayı olduğu vurgulanmıştı. Yani bir ülke az veya çok demokrat olabilir. Bunun birçok göstergesi olmakla birlikte en önemlilerden birisi sivil asker ilişkileridir. Araştırma sorusundan yola çıkarak denilebilir ki Türkiye’de demokrasinin gelişmesinde etkin bir araç olarak yazılı basın askeri müdahaleler karşısında gerekli ve yeterli tepkiyi göstermeyerek veya gösteremeyerek demokrasinin gelişmesini engelleyici bir unsur olmuştur. Asker sivil ilişkilerinde ilkeli bir yayın politikası izlenememiştir. Takınılan tavır karşı tarafın gücüne göre değişmiştir. Bazı gazeteler ve gazeteciler demokrasiyi ve iktidara halkın da ortak olmasını sindirememiştir.

Türkiye’de gazeteciler, Osmanlı döneminden itibaren kendilerini Batılılaşma ve modernleşmenin toplumsal ajanı olarak görmüşler ve merkezi otorite tarafından saptanan, topluma yeni bir kimlik kazandırma, varolan kültürel değerlerin yerine yeni değerler

³²⁹ L Bogart, “Media and Democracy: Hand in Hand?”, *Current*, Issue 380 (February, 1996),s. 8.

koyma çabası içerisinde olmuşlardır.³³⁰ Bireyin devlete karşı mücadele ederek özgürlük kazandığı Batı'nın aksine Türkiye'de bireyin özgürleşmesi ve modernleşmesi devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte gazetelerin misyonu da halkın kendi kendisini yönetebileceği olgunluk düzeyine çıkabilmesine katkıda bulunmak olmuştur. Ancak yarım asrı geçen çok partili Türk demokrasisinde hala ordu rejimin gerçek sahibi, siyasi partiler de maraba konumundadır. Mal sahibi marabasını sürekli gözetlemekte, gerektiğinde müdahale etmektedir. Aynı benzetmeyle devam edersek askeri müdahaleler karşısında basın da büyük ölçüde mal sahibinin kahyası konumunda olmuştur.

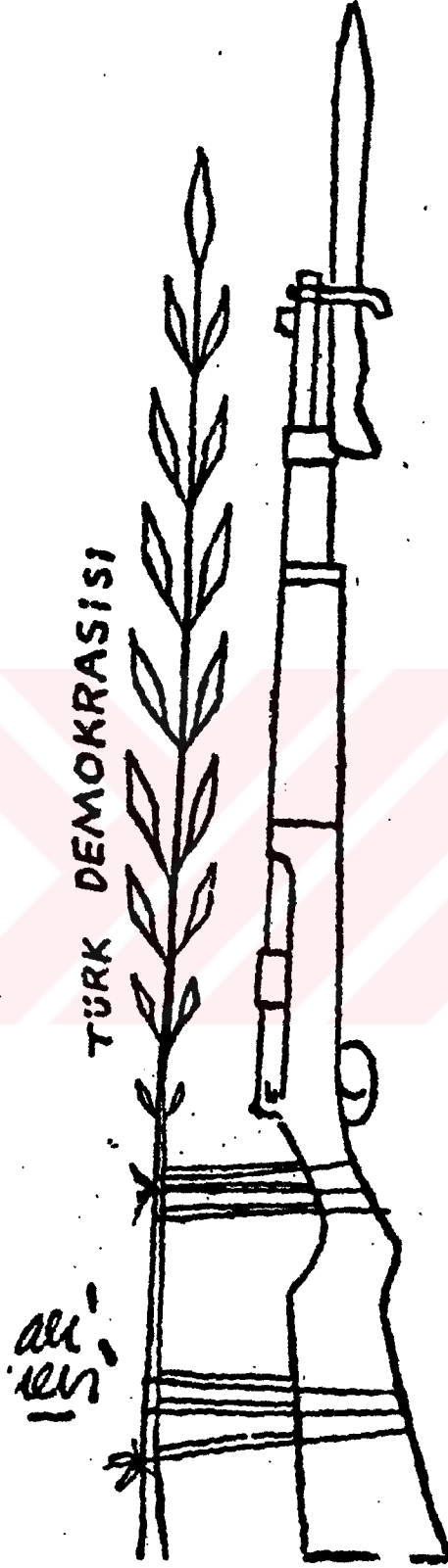
³³⁰ Gürkan, s. 67.

EK:

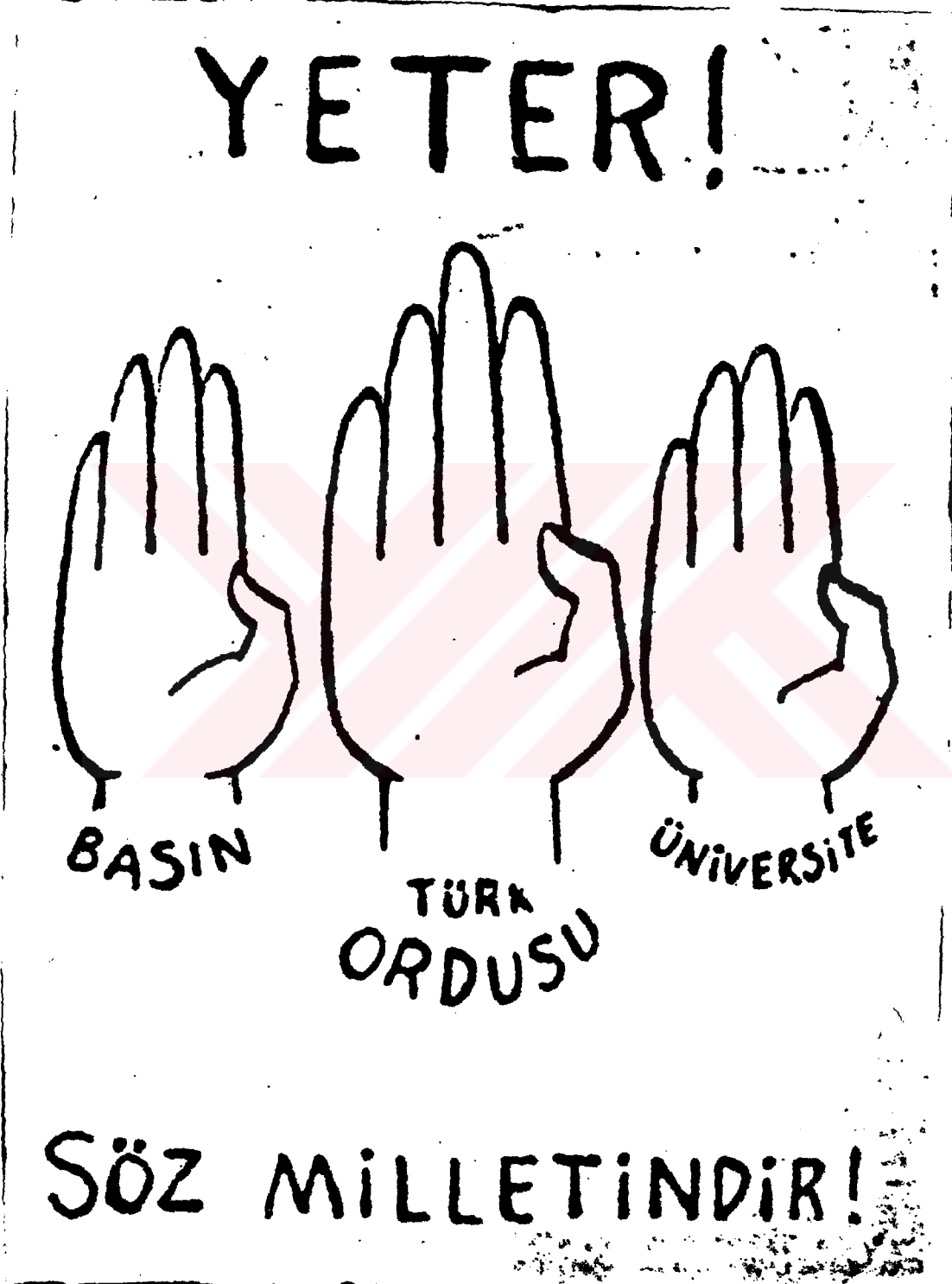
**27 MAYIS 1960 DARBESİNDEN SONRA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİYLE İLGİLİ
CUMHURİYET ve MİLLİYET GAZETELERİNDE ÇIKAN KARİKATÜRLER**

Cumhuriyet (28 Mayıs 1960)

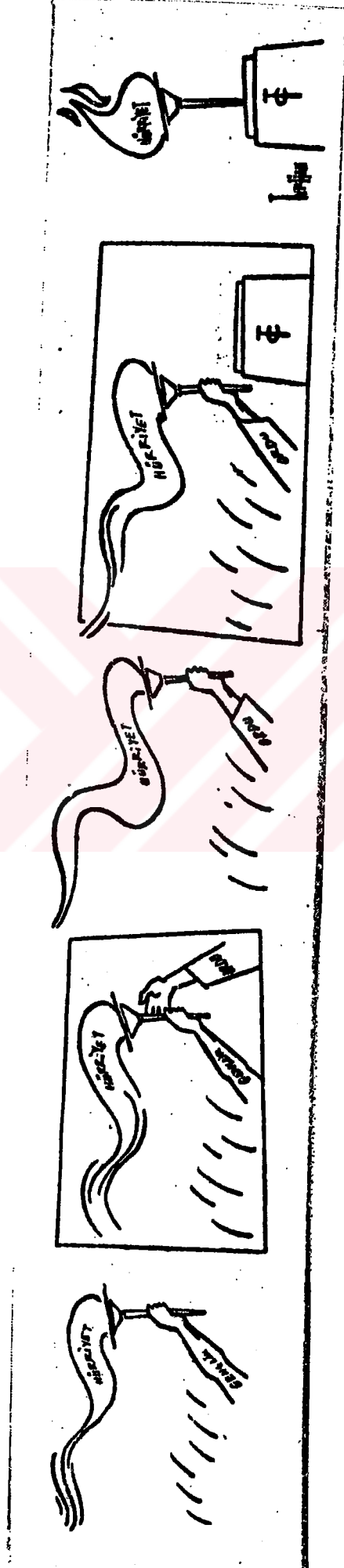

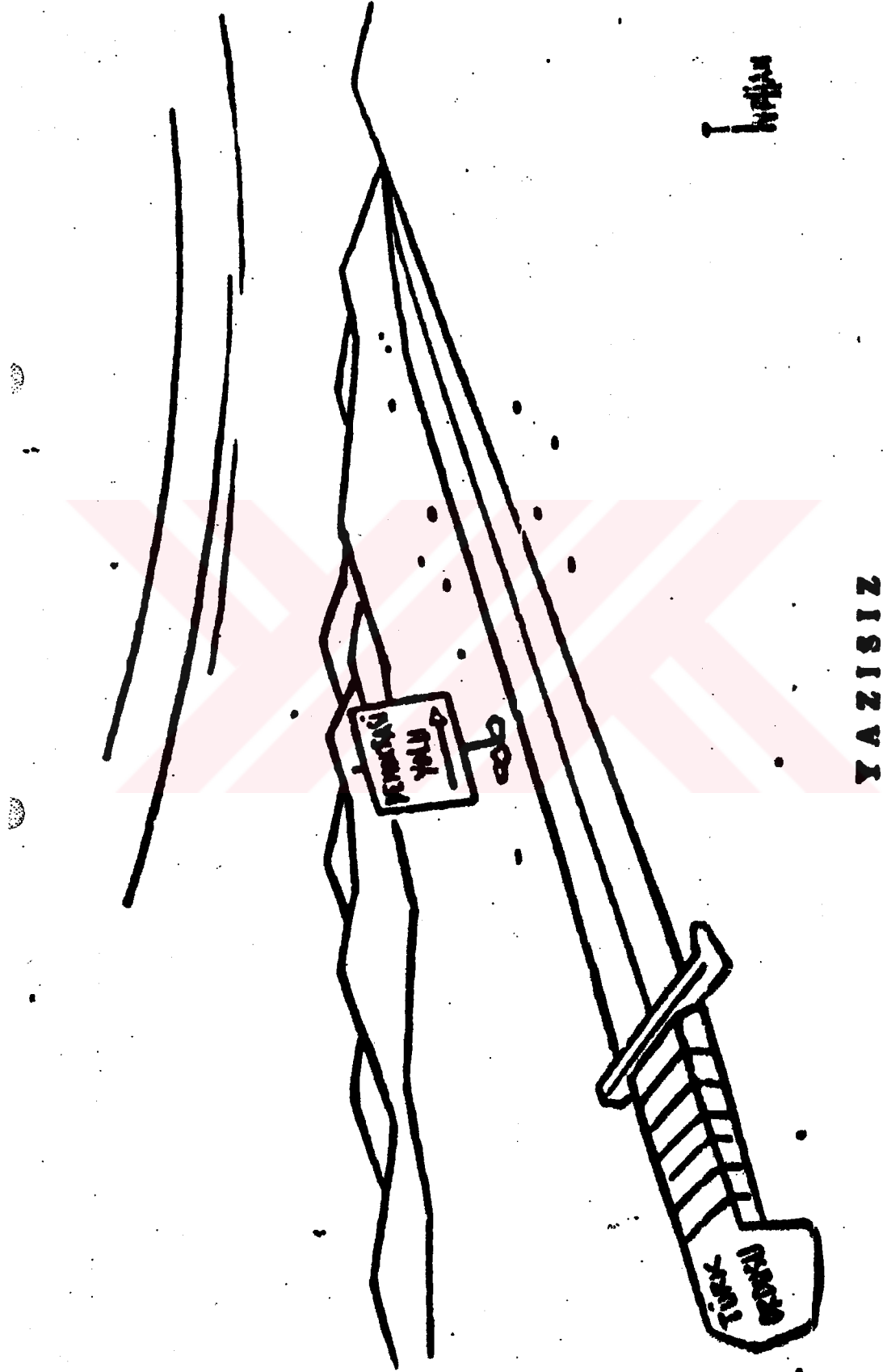
«Büyük Türk Ordusuna
ithaf.»
DESTEĞİMİZ!

ATATÜRK — ARTIK RAHATÇA UYUYABİLİRİM...

YAZISIZ

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, S., *Demokrat Partisi Doğuş ve Yükseliş Sebepleri/Bir Soru* (İstanbul, Baha M.,1972).

AHMAD, F., *Demokrasi Sürecinde Türkiye* (Hil,İstanbul, 1996).

AHMAD, F. ve AHMAD B.T., *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971* (Ankara, Bilgi Yayınları, 1976).

ALEMDAR, K., *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul, Afa Yayınları, 1999).

ALTUĞ, K., *27 Mayıs’tan 12 Mart’a* (İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991).

ANIK, C., “Kamuoyunu Oluşturan Araçlar”, *İletişim*, Sayı 1-2, (1994).

ARCAYÜREK, C., *Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973* (İstanbul, Bilgi, 1985).

ARCAYÜREK, C., *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1999).

ARTHUR, S. R., “The American Military: some Thoughts on Who Are We and What We Are”, *Civil-Military Relations and the Not-Quite Wars of the Present and Future*, ed. Vincent Davis, (October 30, 1996), Strategic Studies Institute website, <<http://carlisle-www.army.mil/usassi/>>,

AVANT, D., "Conflicting Indicators of 'Crisis' in American Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society*, Vol.24, Issue 3, (Spring 1998).

AYDEMİR, Ş.S., *İkinci Adam*, Cilt 3, (İstanbul, Remzi, 1966).

AYDEMİR, T., *Talat Aydemir’in Hatıraları* (İstanbul, May Yayınları, 1968).

AYTEKİN, M. E., *İhtilal Çıkmazı* (İstanbul, Dünya, 1967).

AZİZ, A., *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim* (Ankara, İletişim Araştırmaları Derneği, 1990).

AZİZ, A., “Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyunu Etkileme Gücü”, *Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu Semineri* (İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı-Milliyet Gazetesi, 1994).

BACEVICH, A.J., "Civilian Control: A Useful Fiction?" *Joint Force Quarterly*, No. 6 (Autumn/ Winter 1994-95).

BAKER, E.C., "The Media That Citizens Need", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 147, Issue 2, (December 1998),

BAŞGİL, A.F., *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (İstanbul, Çeltüt M., 1967).

BATUR, M., *Anılar ve Görüşler* (İstanbul, Milliyet Y., 1985).

BAYAR, C., *Başvekilim Adnan Menderes Derleyen İsmet Bozdağ*, (İstanbul, Baha Matbaası, 1970).

BEBLER, A., "The Evolution of Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe" *NATO Review*, Web Edition, No.4, Vol. 42 (August 1994).

BEETHAM, D. ve BOYLE, K., *Demokrasinin Temelleri* çev. Vahit Bıçak (Ankara, Liberte, 1998).

BERELSON, B., "Content Analysis in Communication Research" in (ed.) P Marris & S Thornham. , *Media Studies, A Reader* (Edinburgh Edinburgh University Press, 1999).

BERELSON, B., *Content Analysis in Communication Research* (New York, Haftern, 1984).

BLAND, D.L., "A United Theory of Civil-Military Relations" *Armed Forces & Society*, vol.26, Issue 1, (Fall 1999).

BOSTANCI, N., *Siyaset, Medya ve Ötesi* (Ankara, Vadi, 1998).

BOGART, L., "Media and Democracy: Hand in Hand?", *Current*, Issue 380 (February, 1996).

BURÇAK, R. S., *Türkiye 'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, (Ankara, GÜ BYYO Matbaası, 1988).

CAPARINI, M., "The Challenge of Establishing Democratic Civilian Control Over the Armed Forces of Central and Eastern Europe", *Canadian Defense Quarterly*, (Winter 1997).

CILIZOĞLU, T., *Kırık Politika* (İstanbul, Güneş Y., 1987).

COHEN, E.A., "Civil-Military Relations." *Orbis*, vol.41, Issue 2, (Spring 1997).

CURRAN, J., “Medya ve Demokrasi”, der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, (Ankara, Ark, 1997).

ÇEBİ, M. S. “Medyaya Çekidüzen Kural Ayrılığı Görüşü Çerçevesinde Devlet-Medya İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı*, Sayı 12, Cilt II, (Kasım-Aralık 1996).

DESCH, M. C., “Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control” *Armed Forces & Society*, vol.24, Issue 3, (Spring 1998).

DESCH, M. C., *Conference on Civil Military Relations and Consolidation of Democracy*, (National Endowment for Democracy's International Forum for Democratic Studies and the George C. Marshall European Center for Security Studies, March 13-14, 1995), web adresi <http://www.ned.org/forum/reports/civil_mi.html>

DURSUN, D., *27 Mayıs Darbesi, Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler* (İstanbul, Şehir Yayınları, 2001).

DURSUN, D., *Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar* (İstanbul, İşaret, 2000).

ENCHABO, M. N., “Gazetecilik Etiği ve Demokrasi”, der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset*, (Ankara, Ark, 1997).

ERCİYES, C., “Medya Etiği ve Klasik Etik Kodları”, *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, (Mayıs-Haziran 2001).

ERKANLI, O., *Anılar Sorunlar Sorumlular* (İstanbul, Baha Matbaası, 1982).

ETZIONI-HALEVY, E., "Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel." *Armed Forces & Society*, vol.22 Issue 3, (Spring 1996).

FAİK, B., *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, (İstanbul, Dünya, 1967),

FEAVER, P.D., "The Civil-Military Problematique: [Samuel] Huntington, [Morris]Janowitz, and the Question of Civilian Control." *Armed Forces & Society*, vol. 23 (Winter 1996).

FEAVER, P.D., "Crisis as Shirking: An Agency Theory Explanation of the Souring of American Civil-Military Relations." *Armed Forces & Society*, vol. 24, Issue 3, (Spring 1998).

FEJES, F., “Eleştirel Kitle İletişim Araştırmaları ve Medya Etkileri”, *AÜBYYO’92, Yıllık* (Ankara: AÜBYYO, 1993).

FINER, S. E., *The Man on the Horseback, The Role of the Military in Politics* (Pall Mall Press, 1967).

GEVGİLİLİ, A., “Türk Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, (İstanbul, İletişim, 1983).

GIBSON, C.P. ve SNIDER, D.M., *Explaining Post-Cold War Civil-Military Relations: A New Institutional Approach. Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No. 8.* (Cambridge: Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies, January 1997).

GORDON, A.D., KITROSS, J.M. ve REUSS, C., *Controversies in Media Ethics* (New York, Longman, 1996).

GÖKÇE, O., *İçerik Çözümlemesi - Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1995).

GÖKSU, S., (ed.) *Darbeler Demirkıratlar ve 27 Mayıs* (İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1992).

GRIFFIN, E, *A First Look at Communication Theory* (New York, McGraw-Hill, 1994) University of Colorado School of Education web sitesi, <<http://www.afirstlook.com/archive/spiral.cfm?source=archther>>.

GÜZ, N., “Siyasal Tercihleri Belirlemede Kitle İletişim Araçlarının Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, (Mart 1995).

GÜRKAN, N., *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın*, (İstanbul, İletişim, 1998).

HALE, W., *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, (İstanbul, Hil Y., 1996).

HARRIS, G. S., “The Role of the Military in Turkish Politics” *The Middle East Journal*, Vol. XIX, No.2 (Spring 1965).

HOLSTI, O. R, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities* (Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1969).

HUNTER, R. E., “Civilian Control of the Military in Democracies”, *US Department of State Dispatch*, v. 7, n. 22, (May 27, 1996).

HUNTINGTON, S. P., “Democracy and Armed Forces: Reforming Civil-Military Relations” *Current*, Issue 380 (February 1996).

HUNTINGTON, S. P., “Civil-Military Relations” *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed. David. C. Sills, (New York, 1972).

İLİCAK, N., *Elyazısı İtiraflarla 12 Mart Cuntası*, (İstanbul, 1986)

İNUĞUR, M. N., *Türk Basın Tarihi* (İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992).

İPEKÇİ, A. ve COŞAR, Ö.S., *İhtilalin İçyüzü* (İstanbul, Toker M., 1965).

İRVAN, S., “Normatif Medya Kuramları”, *İletişim*, Sayı 1-2, (1994).

İRVAN, S., “Demokratik Sistemde Medyanın Rolü”, *Birikim*, Sayı: 68-69, (Aralık ‘94 - Ocak ‘95).

İRVAN, S., “Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu”, *Medya ve Kültür*, 1. Uluslararası İletişim Sempozyumu Bildirileri, (Ankara, 3-5 Mayıs 2000)

İRVAN, S., “Türkiye’de Basının Askeri Müdahalelere Yaklaşımı”. Bu makale, 21-23 Kasım 2001 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş versiyonu olup bu tezin yazıldığı sırada yayınlanmak üzere İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisine gönderilmişti.

JANOWITZ, M., “From Institutional to Occupational: The Need for Conceptual Clarity” *Armed Forces & Society*, vol.4, Issue 1 (November 1977).

KARAMISIR, S., *Türkiye’nin Siyasi Mes’eleleri* (İstanbul, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, 1987).

KARATEPE, Ş., *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, (İstanbul, İz Yayıncılık, 1997).

KARPAT, K., “Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980”, (ed.) M Heper and A Evin, *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s* (New York-Berlin, Walter de Gruyter, 1988).

KAYALI, K., *Ordu ve Siyaset* (İletişim: İstanbul, 1994).

KEANE, J., *Medya ve Demokrasi*, çev. Haluk Şahin, (İstanbul, Ayrıntı, 1991).

KEMP, K.W., ve HUDLIN, C., "Civil Supremacy over the Military: Its Nature and Limits." *Armed Forces & Society*, 19 (Fall 1992).

KINNARD, D., "Civil-Military Relations: The President and the General." *Parameters*, (Summer 1985).

KOHN, R., *The Forgotten Fundamentals of Civilian Control of the Military in Democratic Government, Project on U.S. Post Cold-War Civil-Military Relations Working Paper No 11*, (Cambridge: Harvard University, John M. Olin Institute for Strategic Studies: June 1997).

KOHN, R. H., "How Democracies Control the Military" *Journal of Democracy* Vol. 8, (October 1997)

KOHN, R. H., "Out of Control: The Crisis in Civil-Military Relations," *National Interest*, No. 35 (Spring 1994).

KONGAR, E., *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (İstanbul, Cem, 1976).

KRIPPENDORFF, K., *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (Beverly Hills, Sage, 1980).

KUO, P., "Taiwan's New Media: Its Role in Democratization", *World Affairs*, Vol. 155, Issue 3, (Winter 1993).

MAZICI, N., *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri* (İstanbul, Gür Yayınları, 1989).

McQUAIL, D., "İletişim Araçlarının Etkileri", *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, der. Korkmaz Alemdar, Raşit Kaya, (Ankara, Savaş Yayınları, 1993).

McQUAIL, D., *Kitle İletişim Kuramı*, çev. A.Haluk Yüksel, (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi Yayını, 1999).

McQUAIL, D. ve WINDAHL, S., *Kitle İletişim Modelleri*, çev. Konca Yumlu (Ankara, İmge, 1997).

MIDDLETON, K.R. ve CHAMBERLEIN, B.F., *The Law of Public Communication* (New York, Longman, 1988).

MOMAYEZI, N., "Civil-Military Relations in Turkey", *International Journal of World Peace*, 15:3 (1998).

OLGUN, Ö., “12 Eylül ve Siyasal Haklar” *12 Eylül ve Sonuçları - Sempozyum Bildirisi* (İstanbul, İHD Muğla Şubesi, 1992).

OKTAY, A., *Toplumsal Değişme ve Basın* (B/F/S Yayınları, 1987).

ÖRTÜLÜ, E., *Üç ihtilalin hikayesi : 13 Kasım, 22 Şubat, 21 Mayıs* (Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 1974).

ÖYMEN, Ö., *Bir İhtilal Daha Var* (İstanbul, Milliyet, 1986).

ÖYMEN, Ö., “Bir İhtilal Daha Var”, *Milliyet*, (3 Eylül 1986).

ÖZBUDUN, E., “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür” *Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür* (Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1995).

ÖZDEMİR, H., *Ordunun Olağandışı Rolü* (İstanbul, İz, 1994).

ÖZDEMİR, H., *Rejim ve Asker* (İstanbul, Afa Yayınları, 1989).

ÖZTÜRK, O M., *Ordu ve Politika* (Ankara, Gündoğan, 1993).

PICK, O., SARVAS, S. ve STACH, S., “Democratic Control Over Security Policy and Armed Forces”, *Centre for Security Studies and Conflict Research website*, <http://www.fsk.ethz.ch/publ/zuercher/zu_41_ch3.htm>

POWELL, C., at al. (John Lehman, William Odom, Samuel Huntington and Richard H. Kohn) "An Exchange on Civil-Military Relations," *National Interest*, no.36, (Summer 1994).

RANDALL, V., “The Media and the Democratization in the Third World”, *Third World Quarterly* Vol. 14, Issue 3, (1993).

Resolution 1003 on the Ethics of Journalism, *Council of Europe website*, <<http://assembly.coe.int>> (1 July 1993).

SARVAS, S., “Professional Soldiers and Politics: A Case of Central and Eastern Europe”, *Armed Forces & Society*, vol. 26, (Fall 1999)

SCHIFF, R.L., "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance." *Armed Forces & Society*, vol. 22 (Fall 1995).

SEYHAN, D., *Gölgedeki Adam* (İstanbul, N.Uygan Matbaası, 1966).

SHOOMAKER, P. ve REESE, S. D., “İdeolojinin Medya İçeriği Üzerinde Etkisi”, der. S İrvan, *Medya Kültür Siyaset* (Ankara, Ark, 1997).

SIEBERT, F. S., PETERSON, T. and SCHRAMM, W., *Four Theories of the Press*, (Urbana, University of Illinois Press, 1963).

SITTON, S., TERRY, R. ve KEY, J., “A Paper Presented to the Southern Association of Agricultural Scientists Agricultural Communications Section Fort Worth”, (January 2001), The Southern Association of Agricultural Scientists web sitesi, <<http://agnews.tamu.edu/saas/sitton2001.htm>>.

SKOGERBO, E., “Normative Theories of Media Research”, H Rønning and L Knut (eds.) *Media and Communication. Readings in Methodology, History and Culture*. (Oslo, Oslo University Press, 1991).

SÖZEN, E., *Söylem* (İstanbul, Paradigma, 1999).

TOKER, M., *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Demokrasiden Darbeye 1957-1960* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1991).

TOKER, M., *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961* (İstanbul, Bilgi Yayınları, 1991).

TOKER, M., “Demokrasi Sancıları” Yazı Dizisi, *Milliyet* (21-23 Aralık 1999).

TUNÇKANAT, H., *27 Mayıs 1960 Devrimi Diktadan Demokrasiye* (İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1996).

TURHAN, M., *Siyasal Elitler* (Ankara, Gündoğan, 1991).

TÜRKDOĞAN, O., *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul, MEB Yayınları, 1989).

TÜRKEŞ, A., BAYKAL, R. ve ÖZDAĞ, M., *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, (İstanbul, Anıl Yayınları, 1964).

ULAY, S., *Giderayak* (İstanbul, AD, 1996)

YETKİN, Ç., *Türkiye 'de Askeri Darbeler ve Amerika* (Ankara, Ümit, 1995).

WALDAHL, R., “Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu”, çev. Süleyman İrvan, *İletişim*, Sayı 1-2, (1994).

WELCH, C.E., *No Farewell to Arms? Military Disengagement from Politics in Africa and Latin America*, (Boulder, Westview, 1987).

WILLIAMS, J.A., "The Military and Modern Society: Civil-Military Relations in Post Cold War America" *World & I*, vol. 14, issue 9, (September 1999).

GAZETELER

CUMHURİYET, HÜRRİYET, MİLLİYET

- 2-29 Mayıs 1950
- 1-13 Haziran 1950
- 27 Nisan-27 Mayıs 1954

CUMHURİYET, HÜRRİYET, MİLLİYET, TERCÜMAN

- 20 Ekim-30 Kasım 1957
- 8-22 Eylül 1955
- 19 Aralık 1957-3 Ocak 1958
- 20 Nisan-20 Haziran 1960
- 1 Ocak -28 Şubat 1961
- 1-13 Mayıs 1961
- 1 Temmuz-12 Eylül 1961
- 8-22 Eylül 1961
- 8 Ekim-27 Kasım 1961
- 2-28 Şubat 1962
- 1-18 Ekim 1962
- 27 Kasım-10 Aralık 1962
- 14-28 Nisan 1963
- 13-28 Mayıs 1963
- 5-19 Kasım 1964
- 27 Kasım-10 Aralık 1964
- 3 Ekim-2 Kasım 1965
- 21 Mart-5 Nisan 1966

- 27 Ekim 9 Kasım 1968
- 16-30 Aralık 1969
- 17-30 Kasım 1970
- 4-19 Mart 1971
- 20 Şubat-6 Nisan 1973
- 20 Aralık 1979-5 Ocak 1980
- 5-19 Eylül 1980

